

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özden ARIKAN

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLARA TEPKİLER
(1925-1935)

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özden ARIKAN

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLARA TEPKİLER
(1925-1935)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özden ARIKAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Tez Başlığı: Atatürk Dönemi'nde Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplara Tepkiler (1925-1935)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 02/05/2017

Mezuniyet Tarihi : 25/05/2017

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Atatürk Dönemi’nde Sosyal Alanda Yapılan İnkıplara Tepkiler (1925-1935)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Özden ARIKAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1925-1930 ARASINDA SOSYAL ALANDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILAPLARA GÖSTERİLEN TEPKİLER

1.1. Şapka İnkılabı.....	10
1.1.1. Şapka İnkılabı'na Giden Süreç.....	10
1.1.2. Şapka İnkılabı'nın Hazırlıkları ve İlanı.....	13
1.1.3. Şapka İnkılabı'na Gösterilen Tepkiler	18
1.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması.....	37
1.2.1. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Giden Süreç	37
1.2.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasının Hazırlıkları ve İlanı	41
1.2.3. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Gösterilen Tepkiler	46
1.3. Kadın Kıyafetindeki Değişim.....	51
1.3.1. Kadın Kıyafetindeki Değişime Giden Süreç	51
1.3.2. Kadın Kıyafetindeki Değişimin Hazırlıkları ve Yaygınlaşması.....	54
1.3.3. Kadın Kıyafetindeki Değişime Gösterilen Tepkiler.....	60
1.4. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulü.....	66
1.4.1. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulüne Giden Süreç.....	66
1.4.2. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulünün Hazırlıkları ve İlanı... 70	
1.4.3. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulüne Gösterilen Tepkiler... 73	

İKİNCİ BÖLÜM

1930-1935 ARASINDA SOSYAL ALANDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILAPLARA GÖSTERİLEN TEPKİLER

2.1. Menemen Olayı.....	76
2.1.1. Menemen Olayı'na Giden Süreç	76
2.1.2. Menemen Olayı'nın Gerçekleşmesi	82
2.1.3. Menemen Olayı'nın Sonuçları ve Alınan Önlemler.....	89
2.2. Ölçüler Kanunu	97
2.2.1. Ölçüler Kanunu'na Giden Süreç	97

2.2.2. Ölçüler Kanunu'nun Hazırlıkları ve İlanı.....	101
2.2.3. Ölçüler Kanunu'na Gösterilen Tepkiler	104
2.3. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi	106
2.3.1. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesine Giden Süreç.....	106
2.3.2. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesinin Hazırlıkları ve Gerçekleştirilmesi	109
2.3.3. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesine Gösterilen Tepkiler.....	116
2.4. Soyadı Kanunu	123
2.4.1. Soyadı Kanunu'na Giden Süreç	123
2.4.2. Soyadı Kanunu'nun Hazırlıkları ve İlanı	124
2.4.3. Soyadı Kanunu'na Gösterilen Tepkiler	128
2.5. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun	130
2.5.1. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a Giden Süreç	130
2.5.2. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'un Hazırlıkları ve İlanı	131
2.5.3. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a Gösterilen Tepkiler.....	134
2.6. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulü	136
2.6.1. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne Giden Süreç.....	136
2.6.2. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulünün Hazırlıkları ve İlanı	138
2.6.3. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne Gösterilen Tepkiler	141
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	152
EKLER	169
EK 1- Resmi Gazete, Tarih: 28 Kasım 1925, Yıl:3, Numara: 320	169
EK 2- Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 25 Aralık 1925, Yıl:2, Numara: 586.	170
EK 3- B.C.A., Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 15.62.15, Tarih: 27.09.1925.....	171
EK 4- B.C.A., Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 16.69.1, Tarih: 04.11.1925.....	172
EK 5- B.C.A., Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 16.71.5, Tarih: 23.11.1925.....	173
EK 6- Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 16 Aralık 1925, Yıl:2, Numara: 577	174
EK 7- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Tarih: 15 Aralık 1925.....	175
EK 8- B.C.A., Katolog no: 30.10.0.0, Yer No: 102.667.6, Tarih: 14.12.1925.....	176
EK 9- B.C.A., Katolog no: 180.9.0.0, Yer No: 1.6.8, Tarih: 13.12.1925.....	178
EK 10- B.C.A., Katolog no: 30.18.1.1, Yer No: 17.89.5.1, Tarih: 31.01.1926.....	179

EK 11- B.C.A., Katolog no: 30.10.0.0, Yer No: 104.679.4, Tarih: 13.02.1926.....	180
EK 12- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0, Yer No: 261.755.14, Tarih: 25.10.1928.....	181
EK 13- B.C.A., Katolog No: 51.0.0.0, Yer No: 14.119.18, Tarih: 11.11.1928.....	182
EK 14- B.C.A., Katolog No: 51.0.0.0, Yer No: 13.108.10, Tarih: 14.10.1928.....	183
EK 15- “Antakya’daki İrtica Hadisesi”, Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 19 Aralık 1934, Yıl:11, Numara: 3807	184
EK 16- B.C.A., Katolog no: 51.0.0.0, Yer No: 5.43.18, Tarih: 02.09.1925.....	186
EK 17- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0, Yer No: 102.667.17, Tarih: 10.11.1927.....	189
EK 18- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0, Yer No: 194.330.13, Tarih: 12.09.1925.....	190
EK 19- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.8 Tarih: 21.02.1929	191
EK 20- Resmi Gazete, Tarih: 3 Şubat 1931, Sayı:1716, Karar No: 611.....	192
EK 21- “Yeni Ölçüler İçin Beyannameler Dağıtıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 18 Aralık 1933, Yıl:10, Numara: 3456.....	193
EK 22- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0, Yer No: 102.668.7, Tarih: 14.02.1929	194
EK 23- B.C.A., Katolog No: 30.10.0.0, Yer No: 26.150.12, Tarih: 06.01.1930	195
EK 24- B.C.A., Katolog No: 51.0.0.0, Yer No: 12.101.10, Tarih: 06.11.1934	196
EK 25- B.C.A., Katolog No: 30.18.1.2 Yer No: 50.89.17 Tarih: 30.12.1934	197
ÖZGEÇMİŞ	198

KISALTMALAR LİSTESİ

ASD	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
Bkz.	Bakınız
B.C.A.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM	Büyük Millet Meclisi
cm.	Santimetre
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü
Hz.	Hazreti
kg.	Kilogram
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.A.	Türkler Ansiklopedisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKİD	Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
T.T.T.	Türk Tarihi Tetkik
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzerleri

ÖZET

Sosyal hayat, insanoğlunun toplum haline gelip, organize şekilde yaşamaya başlamasından itibaren insanın yaşamına ve anlayışına dair önemli ip uçları sunmaktadır. Tarihin her döneminde farklı kurallar ve uygulamalarla çizilen sosyal hayatın sınırları, sürekli değişkenlik göstermiştir. Toplum haline gelmeyi başarabilen her ulus, bu sosyal hayat döngüsüne dahildir. Türklerde tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemden bu yana, toplum halinde yaşamını sürdürmüşlerdir. İlk başta göçebe kültürün etkisiyle sosyal hayatını şekillendiren Türkler, İslamiyet'e geçişleriyle birlikte, Doğu toplumlarının kuralları ve uygulamaları ile sosyal hayatlarını şekillendirmişlerdir.

Osmanlı Devleti zamanında da sosyal hayat, İslam dininin kurallarıyla biçimlenmesinin yanı sıra ağırlıklı olarak, Doğu toplumlarının kültür ve gelenekleriyle şekillenmiştir. 18 ve 19. yüzyıla kadar, sınırları bu doğrultuda çizilen Türk toplumunun sosyal hayatı esasında, temel ihtiyaçlarını karşılamak boyutuyla sınırlı kalmıştır. Fakat 18 ve 19. yüzyılda dünya düzeninde başlayan değişim, Osmanlı'yı da etkisi altına almış, dolayısıyla mevcut olan sosyal düzen ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamıştır. Böylelikle sosyal hayatın her alanında sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunları ortadan kaldırmaya yönelik reformlar gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan reformlar, toplumun geleneksel yaşam döngüsünden ötürü başarıya ulaşamamış ve sorunlar çözülememiştir.

Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra sosyal hayatın hemen hemen her alanında kargaşayla karşılaşmıştır. Bu kargaşayı ortadan kaldırmaya çalışan genç Cumhuriyetin kurucuları, belirli ilkeler çerçevesinde ayrıcalıksız, modern, milli ve akılcı bir toplum inşa etmeye gayret etmişlerdir. Hedefe ulaşılmaya çalışırken ise, Osmanlı'daki kargaşa düzeninden faydalanan bazı unsurların çıkarları zedelenmiştir. Dolayısıyla çıkarı zedelenen bu gruplar, genellikle yerleşmekte olan yeni düzene "*din elden gidiyor*" söylemiyle karşı duruş sergilemişlerdir. Ayrıca bu gruplara, gelenekçi anlayışa sahip, inkıpların toplumu hızlı bir şekilde değiştirmesine karşı çıkan ve inkıpları kabullenemeyen kişiler de dahil olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Gelenek, İnkılap, Reform, Sosyal Hayat, Tepki, Toplum.

SUMMARY
REACTIONS TO THE REVOLUTION IN THE SOCIAL FIELD AT THE PERIOD
OF ATATURK (1925-1935)

Social life presents important clues about human life and understanding since mankind beings become a society and begin to live as an organize. Every period of social life boundaries are drawn of social relations with practices and different rules, and these limits have been constantly changing. Every nation that can succeed in becoming a society is included in this social life cycle. Turks have been living in society since the early periods when they were seen in history. At first, the Turks, who shaped their social life under the influence of nomadic cultures, have shaped the rules and practices of the Eastern societies and their social lives with the process beginning with the Islamic transitions.

Social life in the era of the Ottoman State was shaped by the culture and traditions of the Eastern societies rather than being shaped by the rules of Islamic religion. Until the 18th and 19th centuries, the social life of the Turkish society, whose borders were drawn in this direction responded to their needs. But in the 18th and 19th the alternation that starting in world order centuries has also affected the Ottoman State, so existing social order began to fail respond to social needs. Thus, problems have arisen in all areas of social life and reforms have been carried out to eliminate these problems. However, the reforms have not succeeded and the problems can not be solved because the society has a traditional understanding.

Therefore, after the establishment of the Republic of Turkey, it confusion turmoil in almost every aspect of social life. The administrators of the young government, which started to work to destroy this confusion, aimed to build a modern, national and rational society without privileges in the work they carried out within certain principles. While trying to achieve the goal, the gains of the groups benefiting from the confusion in the Ottoman State were damaged. Therefore, the group that has damaged a gain, reacted to the revolutions by saying “*religion is being destroyed*”. This group also include those who have a traditionalist understanding and oppose the rapid change of society by revolutions and who can not accept the reforms.

Keywords: Reaction, Reform, Religion, Revolution, Society, Social Life, Tradition.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının hemen ardından, Türkiye'de sosyal ve siyasal alandaki yapılanmaları tamamlamak ve çağdaşı olan güçlü devletlerin düzeyine ulaşmak amacıyla birçok alanda inkılaplar yapılmıştır. Buna karşın gerçekleştirilen bu inkılaplardan özellikle sosyal alanda yapılanlarına, bazı kesimler tarafından bir takım tepkiler gösterilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Atatürk Dönemi'nde bilhassa 1925-1935 yılları arasında sosyal alanda gerçekleştirilen inkılapları, bu inkılaplara toplumun bakışını ve ortaya çıkan toplumsal muhalefet ile tepkileri araştırarak ortaya koymaktır.

Atatürk Dönemi'nde sosyal alanda yapılan inkılaplara toplumun bakış açısı, gerçekleştirilen inkılapların toplumun yeniden yapılanmasındaki rolü ile öneminin ne derece olduğu ve gösterilen tepkilerin toplumun üzerinde bıraktığı izlerin belirlenmesi, çalışmanın başlıca sorunsalı olacaktır. Bu çerçevede çalışma, sosyal alanda gerçekleştirilen inkılaplara gösterilen tepkileri bütüncül bir şekilde incelemeyi ve konuya ilişkin karanlıkta kalmış yönleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın başlangıcında konu ile ilgili araştırma eserleri incelenerek ön araştırmalar yapılmış, bu eserlerden gerekli bilgiler tasnifleme yöntemiyle ele alınarak değerlendirilmiştir. Dönemin önemli şahsiyetlerinin anı eserleri, araştırmaya dönem ile ilgili bir bakış açısı sunması bakımından dâhil edilmiştir. Konu kapsamında bu eserlerin incelenmesinden sonra döneme ait arşiv belgeleri esas alınarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte dönemin gazeteleri taranarak bilimsel yöntemler ile analiz edilmiştir. Çalışma, ana başlıklar ve onlarla ilgili alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflama yönteminden sonra bilimsel esaslar çerçevesinde araştırma ile ilgili elde edilen veriler bir araya getirilmiştir. Bu doğrultuda çalışma, bilimsel araştırma yöntemlerine, Üniversite Enstitüleri Tez Yazım Yönerge ve Esaslarına ve bilimsel ahlaka uygun düşecek şekilde hazırlanmıştır.

Bu etmenlerden yola çıkarak çalışmamızın konusunu, "*Atatürk Dönemi'nde Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplara Tepkiler (1925-1935)*" oluşturmaktadır. Toplumun inkılaplara bakış açısını ve ortaya çıkan tepkileri ele almak bakımından çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; muhalif görüşler ve gelenekçiliğin etkin olduğu 1925-1930 döneminde gerçekleştirilen inkılaplara verilen tepkiler ele alınmıştır. Bu bölümde sırasıyla kıyafette değişim izleri ve şapka, tekke ve zaviyelerin kapatılması, rakam ve saatte değişiklikler ile ilgili gerçekleştirilen inkılaplar ve bu inkılaplara gösterilen tepkiler değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, sosyal alanda gerçekleştirilen inkılaplara yönelik gayri memnun kitlenin halen var olduğunu gösteren genel düzeydeki tepkiler ile 1930-1935 yılları

arasında hayata geçirilen ölçü, kisve kanunu, ibadet dilinin Türkçeleşmesi, soyadı gibi inkılaplar ile bu inkılaplara gösterilen tepkiler incelenmiştir. Çalışmamız elde edilen bulgular kapsamında değerlendirmenin yer aldığı sonuç kısmından sonra Kaynakça ve Ekler ile son bulmaktadır.

Beni bu konuda çalışmaya yönlendiren ve çalışmalarım boyunca gerekli her türlü destek ve yardımı esirgemeyen, tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN'e, ayrıca çalışmam sırasında, konuya ilgi göstererek gerekli desteği veren, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, Ege Üniversitesi Kütüphanesi ve Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, çalışmalarım boyunca manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

Özden ARIKAN
Antalya, 2017

GİRİŞ

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde Batılı devletlerin gerisinde kalma düşüncesinden kaynaklanan yenileşme hareketlerinin, sosyal ve siyasal hayatın her alanında görülmeye başladığı bir dönemdir. Her alanda görülen yenileşme çabalarını “çağdaşlaşma” olarak adlandırmak doğru olacaktır.¹ Esaslı bir biçimde çağdaşlaşma çabalarının ilk olarak, 1718'de Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sona eren ve Lale Devri olarak adlandırılan dönemle başladığı görülmektedir. III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın inisiyatifinde yapılan yeniliklerde, bozulmuş ve gelinen zamanın şartlarının gerisinde kalan askeri, idari ve ekonomik sistemin düzeltilmesi amaçlanmıştır.² Ancak, başarı sağlanamamıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru, III. Selim döneminde (1789-1807), özellikle Nizam-ı Cedid kavramıyla çağdaşlaşma faaliyetleri tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda III. Selim'in idaresinde gerçekleştirilen Nizam-ı Cedid dönemi uygulamalarının ağırlıklı olarak askeri alanla ilgili olduğu görülmekle birlikte, sosyal düzeni etkileyecek bir takım düzenlemeleri de ortaya çıkardığı söylenebilir.³ Amcası III. Selim'den devletin yıkılmadan bulunduğu durumdan kurtarılması karakterini öğrenen II. Mahmut'un (1808-1839) tahta çıkmasından sonraki dönemde, idari ve askeri alanda gerçekleştirilen düzenlemeler, tümüyle sosyal hayatı etkilemeye başlamıştır.⁴ Sosyal hayata sirayet eden bu yeniliklere örnek olarak fes, setre ve pantolon gibi kılık kıyafette görülen yenilikler verilebilir. II. Mahmut ile sosyal hayatı etkilemeye başlayan yenileşme hareketleri Tanzimat döneminde de etkisini sürdürmüştür.⁵

Sosyal hayatta görülen bu gelişmeler toplumu etkilemeye devam edecektir, fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yıkım süreci ve yapılan düzenlemelerin gelenekten kopmayı sağlayamayıp yüzeysel kalması, toplumu çağdaşlaşma bakımından arzu edilen seviyeye çıkaramayacaktır. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma çeşitli fikir akımları ile uluslaşma doğrultusunda çare bulunmaya çalışılsa da, başarılı bir akım ortaya konulamadığından ötürü sorun çözümsüz kalacaktır.⁶ Ancak bu dönemde ortaya çıkan Türkçülük fikir akımı, ilerleyen süreçte kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini oluşturan ulusçuluk akımının oluşmasına zemin hazırlaması bakımından önemlidir.⁷

¹ Berkes, 2014: 17.

² Uzunçarşılı, 1982: 208; Eravcı ve Kiremit, 2010: 80; Çulcu, 2004: 33; Afyoncu vd., 2010: 208.

³ Sakin, 2011: 85; Karal, 1988: 61.

⁴ Karal, 1988: 142.

⁵ Hakov, 2004: 39.

⁶ Karpat, 2006: 435.

⁷ Oran, 1999: 64; Doğaner, 2004: 155.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki üyelerinin iktidara gelmesiyle Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) girmiş, dolayısıyla savaşın sonuna kadar çağdaşlaşma faaliyetlerine bir yenisi daha eklenememiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile yıkılışını resmiyete dökerken aynı zamanda Anadolu'da yeniden dirilişi temsil edecek olan Milli Mücadele Dönemi başlayacaktır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanması neticesinde devletin bağımsızlığı sağlanacak ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle resmen şekli ve idaresi belli olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti zamanında başlayan ancak köklü ve etkili bir şekilde gerçekleştirilemeyen çağdaşlaşma faaliyetlerini hızlandıracaktır.⁸

Ulusal kurtuluşun gerçekleştirilmesinden sonra, sıra çağdaş toplumların seviyesine yükselmek için atılacak adımlara gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıldan bu yana devam eden çağdaşlaşma (Batılılaşma doğru bir tanım olmayacaktır) çabaları, Osmanlı Devleti'nde öncü niteliğinde girişimlere sahne olsa da toplum tarafından tamamiyle özümsemek benimsenememiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleştirilecek olan bu inkılaplar sürecinde esas çözüm, toplumun bu çabaları benimseyip özümsemesini sağlamak olacaktır. Böylelikle bu amaçla yola çıkılan inkılapları gerçekleştirme sürecinde Osmanlı döneminde yaşanan modernleşme sürecinin, daha çok, bir "tecrübe" olarak Cumhuriyet'e aktarılmış olduğu açıkça görülecektir.⁹

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının hemen ardından, Türkiye'de sosyal ve siyasal alandaki yapılanmaları tamamlamak ve çağdaş olan güçlü devletlerin düzeylerine ulaşmak amacıyla birçok alanda inkılaplar yapılmıştır. Bu inkılapların belirli bir düşünce sistemi ve ilkeler takip edilerek hayata geçirildiği anlaşılmaktadır.

Bu doğrultuda Atatürkçü düşünce sistemini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti'nin, çağdaşlaşma modeli sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanların tümünü kapsamaktadır. Aynı zamanda bu devrim modelinin, Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü olduğu görülmektedir. Devrimi oluşturan, devrim sürecinde alınan her karar, her uygulama, her düşünce ulusal boyutlarda ele alınmış, ulusal çözümler olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla bu niteliği ile Atatürkçü gelişme yöntemi kendine özgü ulusal bir model olmuştur.¹⁰ Bu ulusal kendi benliğinden doğan modeli Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirleyen önerisi Meclis'te görüşülürken, bu modeli eleştirenlere karşı, "demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş. Efendiler biz

⁸ Doğaner, 2004: 153-154.

⁹ Acun, 1999: 166.

¹⁰ Kili, 1998: 105.

benzememekle ve benzetmemekle kıvanç duymalıyız! Çünkü biz bize benziyoruz” yanıtını vererek ulusal davranma kararlılığını, inanarak ve güvenerek “*biz buyuz*” diyebilme yürekliliğini göstermiştir.¹¹ Atatürkçü düşünce sistemi ile şekillenen bu modelin kendine özgü ve ulusal niteliği böylelikle ispatlanmış olacaktır.

Bu model ile yeni devlet şekillendirilirken, özellikle sosyal alanda gerçekleştirilen inkılaplarda, belli başlı ilkeler öncülüğünde hareket edildiği görülmektedir. Halkçılık, Milliyetçilik, İnkılapçılık ve Laiklik bu çağdaşlaşma sürecinde rotayı çizecek temel ilkeler olmuştur. Milliyetçilik, inkılaplar gerçekleştirilirken kendi öz benliğini korumayı sağlamakla beraber, rejimin temelini oluşturmuştur. Atatürk ulusçuluğunun ana hedefi de her alanda ulusal bağımsızlığın sağlanmasıdır.¹² Halkçılık ilkesi ise gerçekleştirilen bu inkılaplarda Atatürk’ün “*ayrıcalıksız, sınıfsız bir ulusuz*” ifadesiyle özetlenebilir. Halkçılık ile toplumun tüm unsurları arasındaki eşitsizlik ortadan kaldırılarak, gerçekleştirilen bütün inkılaplarda halkın tüm unsurlarının birleştirilmesi ve bütünleştirilmesi sağlanmıştır.

Osmanlı’dan bu yana Türk toplumunda genel kabul gören dinsel nitelikli değerler sistemini değiştirme girişimi ise ancak “*Laiklik*” ilkesiyle gerçekleştirilebilirdi.¹³ Çünkü genç devletin yöneticileri gerçekleştirecekleri yeni düzenlemeler için dini baskıyı ortadan kaldıracak ve din-devlet işlerini kökten ayıracak kuvvetli bir dayanağa ihtiyaç duymaktaydı. Zaten bu ilke doğrultusunda da inkılaplara engel olan Osmanlı Devleti’nden kalma dini yapılanmalar etkisiz kılınmıştır. Öte yandan laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayırt edilmesini sağlamaz, aynı zamanda kişiye dini özgürlük vermekle birlikte dini inançtan ötürü doğan ayrıcalıkları da ortadan kaldırmayı amaçlar. Laiklik ilkesinin uygulanmasıyla kişiler, kendi aralarında inançları ne olursa olsun birbirine karşı saygı duymak zorunda kalır. Bu doğrultuda laiklik; din, dil, ırk ve sınıf ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşların hukukun önünde eşitliğinin sağlanması ve ulus egemenliğinin güvencesi olarak görülmüştür. Bu yönleriyle inkılapların esas hedefi olan çağdaşlaşma seviyesine ulaşmada vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca akıl ve bilimin rehberliğinde inkılapların gerçekleştirilmesini laiklik sağlamıştır. Yani laiklik ilkesi aynı zamanda öbür ilkelerin uygulanmasında usu, bilimi egemen kılmayı gerektirir. Dolayısıyla çağdaşlaşmaya yönelik, çağdaşlaşmayı amaç edinen Türk modernleşmesinin zorunlu ve gerekli ilkesinin laiklik olduğu açıkça görülecektir. Zira Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e gelen süreçte, devlet yönetiminde adeta İslam dininin esasları gibi gösterilen kurallar, zamanla kendini yenilememiş, yönetsel anlamda sorunlar ortaya çıkarmıştı. Kaldı ki, İslam dini devlet yönetiminde modernleşme yönünde değişiklikler

¹¹ ASD, Cilt I, 1997: 211-212; Kili, 1998: 106.

¹² Turan, 2005: 169.

¹³ Kocaoğlu, 2007: 1297-1298.

yapmaya aykırı değildi. İşte bu sebeplerle halk dinsel inancı ile baş başa bırakılmalı, din adamları ve dinsel kurumlar devlet yönetiminden uzaklaştırılmalıydı.¹⁴ Ayrıca modernleşmede bu ilke ile din üzerinde devletin denetiminin sağlanması da zorunluluktur. Çünkü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan gelenekçi toplumda, dini dayanak sağlayarak değişime tepki gösteren unsurların ortadan kaldırılması, ancak bu yolla mümkün olabilirdi. Nitekim Atatürk döneminde bu anlayışla izlenen laiklik politikası, modernleşme kapsamında sosyal alanda yapılan inkılapların hemen hemen hepsinde varlığını ortaya koymuştur. Bu durum aynı zamanda gelenekçi anlayışa sahip toplum yapısına laikliği benimsetme problemini de ortaya çıkarmıştır. İşte bu etkenlerle sosyal alanda laiklik kapsamında gerçekleştirilen kurumsal ve simgesel yenilikler, dini unsuru kullananların zararına yol açtığı için tepkisel söylem ve eylemleri doğurmuştur. Ancak devlet aldığı önlemlerle bu unsurları bertaraf etmiştir.

İnkılapçılık (devrimcilik), çağdaşlaşma kavramının öncülüğünü ve ileri taşıyıcılığını yapmaktadır. Atatürkçülük çağdaşlaştırıcı bir ideoloji olarak yeniliğe açık olmuş, yeniliğe sürekli olarak yönelmeyi ilke edinmiştir.¹⁵ Zaten Mustafa Kemal Atatürk'ün kendi kişilik özelliği de sürekli yeniliğe açık bir doğrultudadır. Böylelikle bu düşünce sistemi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde şekillenerek, inkılapların genel kapsamda bu öncü ilkelerin etkinliğinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu devrim modelinin canlılığını sağlamak adına inkılapçılık ilkesi ile sürekli yenilenme ve daha iyiye ulaşma isteğiyle inkılapların çağdaşlaşma ve sürekli kendini yenileme politikası oluşturması sağlanmıştır.

Belirli ilkeler doğrultusunda, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla gerçekleştirilen inkılaplarda, inkılapların toplumun tümüne yansımaları için izlenen bir takım yollar vardır. Bu bağlamda, Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtma gibi büyük bir iş için izlenen iki önemli yol karşımıza çıkmaktadır: Birinci yol, gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkinci yol ise, onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye uygun gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü kurmaktır. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi devrimlerinin toplamı, bir "yeni yöneliş" devrimidir.¹⁶ Bu yeni yöneliş, 18. yüzyıldan itibaren görülen çağdaşlaşma faaliyetlerini, Cumhuriyet döneminde hızlandırmış ve doğru bir istikamete koymuştur.

¹⁴ Mumcu, 1996: 127-128.

¹⁵ Kili, 1998: 273; Kili, 2014: 243.

¹⁶ Berkes, 2014: 522.

Atatürk'ün Türk ulusu için ideali, her sahada uygar bir toplum olarak dünyada yerini alması doğrultusundadır.¹⁷ Dolayısıyla Türk milletinin toplumsal, düşünsel ve ekonomik durumunun, uygar dünyanın kabul ettiği düzeye çıkarılması gerekmektedir.¹⁸ Böylece Atatürk'ün Türk ulusunu çağdaş uluslar seviyesine çıkarmak isteği, toplumu her alanda etkileyen inkılapların gerçekleştirilmesini sağlamaya yöneltmiştir. Bu çerçevede yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, özellikle 1925-1935 yılları arasında sosyal hayatı etkileyen inkılâplar gerçekleştirmiştir. Artık toplumda ileriye dönük değişimler başlamıştır. Bu değişimler topluma şiddet ve baskı yoluyla dayatılmamış, daima toplumun benimseyip özümsemesine yönelik girişimlerle gerçekleştirilmiştir. Ancak bu dönüşüm gerçekleşirken toplumun bazı kesimlerinin gelenekten bir anda kopması, daha önceki yüzyılda gerçekleşen olaylarda görüldüğü gibi, kolay olmamıştır. Bu durum sosyal ve siyasal alanda gerçekleştirilen inkılaplara bir takım tepkilerin gelmesine ve bu tepkilerin de taraftar bulmasına neden olmuştur. Ayrıca bir devleti ayakta tutan esas unsurun insan olduğu kavramından yola çıkılarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, toplumun aksayan yönlerini ortadan kaldırmak, çağdaşı olan güçlü devletlerin seviyesine ulaşmak için adımlar atmasına karşın, atılan bu adımlarda, özellikle geleneksel otoriteler, genellikle dini söylemleri kullanarak, ağırlığı sosyal alandaki inkılaplar olmak üzere, bir takım tepkilerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla geleneksel otoritelerin tepkisini ortadan kaldırmak veya toplumdaki etkisini en aza indirmek için bu etki odaklarına karşı bir mücadele verilme zorunda kalınmıştır.

---

¹⁷ İnan, 2015: 411.

¹⁸ İnan, 2015: 405.

BİRİNCİ BÖLÜM

1925-1930 ARASINDA SOSYAL ALANDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILAPLARA GÖSTERİLEN TEPKİLER

18, 19 ve 20. yüzyıl dünyada özellikle de Avrupa’da birçok değişime ve gelişime sahne olmuştur. Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesiyle ham madde ve pazar ihtiyacının artması sonucu doğan sömürgecilik yarışı, Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesi sonucu “*milliyetçilik*” fikrinin önem kazanması, dolayısıyla çok uluslu devletlerin parçalanarak yeni ulus devletlerinin ortaya çıkması gibi gelişmeler tüm dünyayı yeni bir düzene doğru yöneltmeye başlamıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti, yeni düzenden doğan sorunlardan en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. Dolayısıyla üç kıtaya uzanan toprak bütünlüğü, çok uluslu bir yapıya sahip olması gibi etmenler, bu yeni düzenin tüm sıkıntılarını sanki Osmanlı Devleti’nin üzerine yüklemiştir. 18. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti bu problemleri, cephede kaybedince fark etmeye başlamış ve bu sorunlara çare bulmak için yenileşme çabalarına yönelmiştir. İlk başta sadece askeri düzeyde görülen bu yenileşme çabaları, 19. yüzyıla gelince devletin tüm katmanlarında bir hareketliliğe neden olmakla birlikte, sosyal düzeni de etkilemeye başlamıştır. Ancak bu süreçte gerçekleştirilen çağdaşlaşma çabaları devletin yıkım sürecini durdurmakta etkili olamamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde çağdaşlaşma çabalarının sonuçsuz kalmasıyla beraber, I. Dünya Savaşı’na giren Osmanlı Devleti, savaştan sonra İtilaf Devletleri ile kendi arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonucu, savaştan yenik olarak çıkmıştır. Böylelikle İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak Osmanlı topraklarını yer yer işgal etmeye başlamıştır.²⁰ Bu durum açık olarak devletin fiili olarak yıkıma uğradığını göstermekteydi. Zira akabinde Anadolu halkı, İtilaf Devletleri’nin gerçekleştirdiği bu işgallere karşı direniş göstermeye başlamış, Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti tarafından 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu’ya gönderilmiş, 19 Mayıs 1919’da da Samsun’a ayak basmasıyla Milli Mücadele Dönemi başlamıştır.²¹ Bilindiği üzere bu tarih Kurtuluş Savaşı’nın başlangıç tarihi olarak kabul edilir.

Milli Mücadele’nin başlamasıyla, Samsun’dan Havza’ya gelen Mustafa Kemal, burada Milli bilincin uyanması için Havza Genelgesi’ni (28 Mayıs 1919) yayınlamış ve işgallerin protesto edilmesini, mitingler düzenlenmesini istemiştir. 12/13 Haziran 1919’da Amasya’ya

¹⁹ Tanilli, 2006: 130; Duman, 2008: 110.

²⁰ Ateş, 1993: 98.

²¹ Atatürk, 2012: 3; Sarıhan, 1993: 255.

gelen Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarının desteği ile 21 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni (Genelgesi) yayınlamıştır. Amasya Tamimi ile Milli Mücadele'nin amaç, gerekçe ve yöntemi belirlenmiştir. Tam bağımsızlığın hedeflendiği bu genelge ile Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin yetkileri dışına çıktığı baskısı neticesinde, Erzurum'da bulunduğu sırada 7/8 Temmuz 1919 gecesini Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafla hem görevinden, hem de askerlikten istifa ettiğini bildirerek "*sine-i millete*" çekilmiştir.²²

Ardından Erzurum'da, toplanış bakımından bölgesel ve aldığı kararlar açısından ulusal olan bir kongre düzenlenmiştir (23 Temmuz-7 Ağustos 1919). Bu kongrenin aldığı kararlar doğrultusunda Milli Mücadele'nin tüm Anadolu'ya yayılması amaçlanmıştır. Bu kararların etkisiyle akabinde planlandığı üzere Sivas'ta bir kongre düzenlenmiştir (4-11 Eylül 1919). Sivas'taki kongre neticesinde Anadolu'da başlayan direniş hareketi tüm bölgeleri kapsayacak biçimde örgütlenmiştir. Böylelikle Erzurum'da kurulan Heyet-i Temsiliye'nin, Sivas'ta ulusal delegelerin katılımıyla adeta bir meclis gibi çalıştığı söylenebilir.²³

Milli Mücadele Hareketi Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında tüm yurttaki örgütlenildikten sonra 22 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye ve İstanbul Hükümeti arasında sona eren Amasya Görüşmeleri ile Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti tarafından resmen tanınmıştır. Bu görüşmelerde uzlaşılan nokta, Osmanlı Devleti'nin Mebusan Meclisi'ni tekrar toplaması gerektiği kararı idir. 12 Ocak 1920'de toplanan bu meclis, 28 Ocak 1920'de kendisinin dağılmasına giden süreci başlatan Misak-i Milli kararlarını almıştır. Bu kararlarda Milli Mücadele'nin hedefinin tam bağımsızlık olduğu bir kez daha İtilaf Devletlerine hatırlatılmıştır. Dolayısıyla Misak-ı Milli kararlarını hoş karşılamayan İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiş, ilerleyen süreçte padişah üzerinde baskı kurarak, 11 Nisan 1920'de Mebusan Meclisi'nin feshedilmesini sağlamışlardır. Mebusan Meclisi'nin feshedilmesiyle, Ankara'ya daha önceden gelen Heyet-i Temsiliye, Büyük Millet Meclisi'ni açma çabalarına girişmiş ve 23 Nisan 1920'de resmen Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını gerçekleştirmiştir.²⁴

Büyük Millet Meclisi, Anadolu'da yeni bir devlet kurulduğunun habercisi olmakla birlikte, Milli Mücadele'nin de yönetim merkezi olmuştur.²⁵ Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalan Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920), BMM tarafından Misak-ı Milliye aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiş ve bunun üzerine Milli Mücadele'nin

²² Atatürk, 2012: 31-33,43, 65; Sarıhan, 1993: 283, 319, 334-337, 369; Mumcu, 1996: 34-36; 26-32; Kurtcephe ve Beden, 2007: 183-189.

²³ Atatürk, 2012: 87-93, 117-121; Sarıhan, 1994: 1-31, 85-99; Mumcu, 1996: 40-43; Kili, 2014:33-51; Kurtcephe ve Beden, 2007:188-194, 196-199.

²⁴ Atatürk, 2012: 325, 487, 549-551; Sarıhan, 1994: 185, 321-322, 429, 477-478; Mumcu, 1996: 44-47; Kili, 2014: 55-69; Kurtcephe ve Beden, 2007:203-218.

²⁵ Mumcu, 1996: 50.

ateşli safhalarına geçilmiştir. Düzenli orduyu oluşturan BMM sırasıyla I. ve II. İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'da zaferler elde ederek, askeri harekatı başarıyla sonuçlandırmıştır. Akabinde 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasıyla askeri harekât son bulmuş, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin bağımsızlığı uluslararası alanda da kabul görmüştür. Böylelikle resmen kurulan devlet 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet rejimini benimseyerek, izleyeceği sistematiği de belirlemiş bulunuyordu.²⁶ Mustafa Kemal'e göre Milli Mücadele sonra ermesine rağmen, esas savaş bundan sonra başlıyor ve iç düzende gerekli değişikliklerin sağlanması yoluna girilmesi gerekiyordu.²⁷ Bu yolda ülkeyi “*muasır medeniyetler*” seviyesine çıkarmak için çalışmalar yürütülecektir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen inkılapların amacını Mustafa Kemal şu ifadesiyle açıklamaktadır: “*Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir. İnkılabatımızın umdei asliyesi budur...*”²⁸

Atatürk devrimleri Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan bir dizi çabanın, 20. yüzyılın başlarında ulaştığı bir sentezdir.²⁹ Bu sentez Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında oldukça etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu sentezi gerçekleştirirken, ilk olarak inkılapların önünde duran ve durabilecek, kurum ve kuruluşları ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Bu doğrultuda inkılapların önünde duran engeller kaldırılırken, Türk toplumunu ilerlemekten alıkoyan bütün işlevselliğini yitirmiş kurallarda yok edilmeliydi.³⁰ Bu bağlamda yeni devletin sisteminin belirlenmesinde, yönetimde ikiliği ortadan kaldırmak ve inkılapların gerçekleştirilmesinin önünü açmak amacıyla 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştır. Böylelikle yönetimde tek yetkin irade olarak BMM kalmış, inkılapların birer birer gerçekleştirilmesi için çalışmalar başlamıştır. Devletin kurulumu tamamlanıp cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle beraber, laikliğin de kurulum temellerinden biri olarak görülmesi nedeniyle, işlevini kaybeden Halifelik makamı 3 Mart 1924'de kaldırılmıştır. Aynı tarihte Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'de kaldırılmış, öğretimi birleştiren Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir.³¹ Dolayısıyla bu uygulamalarla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir düzene geçiş yapmaya başladığı açıkça görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Türk devriminin stratejisini geliştirirken “*geri kalmışlık*” olgusunu bilimsel çözümlenmeye dayandırmıştır. Bu bilimsel çözümleme ise, ancak laik bir

²⁶ Sarıhan 1995: 165-166, 353-360, 462-474, 663; Sarıhan, 1996: 27-28, 400-410, 443; Kili, 2014: 120, 125, 129-131, 137-145, 201-202; Kurtcephe ve Beden, 2007: 290-293, 300-301, 306-326, 335-338.

²⁷ Mumcu, 1996: 87.

²⁸ ASD, Cilt-II, 1997: 224.

²⁹ Ateş, 1993: 57.

³⁰ Mumcu, 1996: 128.

³¹ Kili, 2014: 196, 204; Kurtcephe ve Beden, 2007: 334, 340.

dünya, toplum ve insan anlayışıyla olanaklıdır.³² Zira inkılapların toplum tarafından kabul görmesi bu şekilde mümkündür. Çağdaşlaşmak, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direğidir ve direği sağlamlaştıran en önemli unsurlar, laiklik ve ulusçuluktur. İnkılapların gerçekleştirilmesinin altında yatan bu temel düşünceden yola çıkılarak, Kemalist anlamda çağdaşlaşmak demek, geçmiş düşünce ve felsefe kalıplarını benimseyip sınırlı kalmak değil, tam tersine bunları sürekli olarak aşmak ve yenilemek demektir.³³

Türkiye Cumhuriyeti, bu temel felsefeyi benimseyerek rotayı, inkılapları gerçekleştirmeye ve toplumu da, inkılaplar doğrultusunda şekillendirmeye çevirmiştir. Bu inkılapları gerçekleştirmeye yönelik inkılap kadrosunun kararlılığı işe bir an önce başlama konusunda oldukça etkilidir. Artık tereddütle ve yarım tedbirlerle geçirilecek vaktin olmadığı, derhal işe, hem de, temelinden bütün gücüyle başlanması hususunda kararlı olan inkılapçı kadro, *“fikri ve içtimai kuvvetlerimizin kaynakları”* olarak görülen düzenlemeler ile halkın hastalık unsurlarından temizlenerek, ruhunda yaşayan gerçek istekler gerçekleştirmeye yönelmeliydi.³⁴ Bu unsurların gerçekleştirilmesi için belirli bir programa ihtiyacı vardı. Lakin Mustafa Kemal Paşa bu inkılapları gerçekleştirmek için önceden bir program hazırlamış ve program çerçevesinde harekete geçmiştir. Bu program şu şekilde özetlenebilir:

“1- Derhal din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak laiklik yoluna girmek.

2- Çeşitli hüviyet ve kıyafetler altında ve İslamiyet'in asla kabul etmediği şekilde, Tanrı ile kullar arasına girip kitleye hükmetmeyi bir ticaret, bir sanat haline getirmiş bulunan menfaatçi ve riyakar zümreyi dağıtmak.

3- O bedbaht zümre tarafından, saf halka, Müslümanlığın kutsal akideleri gibi tanıtılmış olan, fakat gerçekte akla ve mantığa olduğu kadar, İslam dininin esasları ile daima zamana, zamanın fikriyatına uymayı emreden hükümlerini de aykırı bulunan batıl inanışları, çeşitli yollardan yapılacak uyarımlarla, vicdan ve kafalardan söküp atarak aklın ve müspet ilimlerin egemenliğini sağlamak. Bu suretle dinimizin öz kaynağına ulaşmak ve milletimizin yüksek medeni vasıflarını uyusukluktan kurtarıp tekrar harekete geçirmek.

4- Cehalet ve taassuba destek olan bütün ortaçağ müesseselerini tasfiye etmek.

5- Kısacası; görüş, düşünüş, anlayış, inanışlarımızda, hatta giyinişimizde ve her türlü adet ve itiyatlarımızda Batı'nın yeniliklerine doğru derin ve kesin değişikliklerin vücut bulmasına yol açmak.”³⁵

İnkılaplar bu esaslar ekseninde gerçekleştirilmiş, dolayısıyla da *“Atatürk Devrimleri”* toplumda ve devlette dönüşüm, gelişim ve yer yer de tepkilere neden olmuştur.

³² Ozankaya, 1981: 219.

³³ Ateş, 1993: 54.

³⁴ Soyak, 2016: 250.

³⁵ Soyak, 2016: 251.

1.1 Şapka İnkılabı

1.1.1 Şapka İnkılabına Giden Süreç

Şapka İnkılabı, kökleri 18. yüzyılın sonuna, III. Selim (1789-1807) dönemine kadar uzanan bir evrimin son adımıdır.³⁶ Bu tespitten yola çıkarak şapka konusundaki gelişmelerin başlangıcını III. Selim döneminde aramak gerekmektedir. III. Selim devletin ıslaha muhtaç olduğunu görerek usul ve fûruğun yenilenmesine, özellikle “*nizam ordusu*” kurulmasına karar vermiştir.³⁷ Bu fikirle yola çıkan III. Selim’in gerçekleştirdiği yeniliklere Nizam-ı Cedid adı verilmiştir. Nizam-ı Cedid kapsamındaki uygulamalar sadece askeri düzeyde gerçekleştirilse de, özellikle kılık kıyafet konusunda, kurulan yeni orduda görülen düzenlemeler (entari, kavuk ve sarığın değişimi), toplumu etkilemiştir. Ancak geleneksellikten kopamayan toplum yenilikleri hoş karşılamamış ve III. Selim, kurduğu yeni ordunun dağıtılmasından sonra öldürülmüştür.³⁸ Ayrıca toplumun geleceğe bağlılığı ve değişimi kabullenemediği, III. Selim’den hemen sonra tahta çıkan IV. Mustafa (29 Mayıs 1807-28 Temmuz 1808) döneminde, Kabakçı İsyanı’nın hemen akabinde hazırlanan “*Şer’i Hüccet*” sözleşmesinden de anlaşılmaktadır.³⁹

Bu deneyimlerden sonra tahta geçen II. Mahmut, gücünü tam olarak elinde toplayınca, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmış ve kurduğu yeni orduda (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) bir takım düzenlemelere gitmiştir. Yeni kurulan orduda kılık-kıyafet ve başlık konusundan önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerdeki temel amacın yeniçeriliği anımsatabilecek en ufak bir izin dahi bırakılmamasını sağlamak olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Bu kapsamda, başlık olarak doğulu bir görünüme sahip olan, Kaptan Hüsrev Paşa’nın Tunus’ta beğenip kalyonculara giydirdiği “*fes*”, II. Mahmut tarafından beğenilmiş ve 1828 yılında devletin ileri gelenlerinin katıldığı toplantıda, II. Mahmut’un önerisi olarak sunulmuştur. Sunulan öneri neticesinde, fes kabul edilmiştir.⁴⁰ Ancak II. Mahmut askere fes giydirmek istediğinde Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi, bunun şeriata aykırı olduğunu öne sürmüştür. Fakat padişah bu kararı uygulamak için şeyhülislamı azletmekten çekinmemiş ve akabinde Tunus’tan elli bin fes getirtmiştir.⁴¹ Bu gelişmelerle II. Mahmut, idari ve askeri düzende yenilikleri gerçekleştirirken, aynı zamanda kılık-kıyafette de batılı tarzda değişiklikleri başlatmıştır (setre pantolon gibi). II. Mahmut’un, Cuma ve bayram alaylarına

³⁶ Koloğlu, 2002: 303.

³⁷ Berkes, 2014: 133.

³⁸ Afyoncu vd., 2010: 238; Çulcu, 2004: 43.

³⁹ Beydilli, 2001: 33-48.

⁴⁰ Koca, 2009: 71; Tezcan, 1995: 416; Goloğlu, 1978: 32.

⁴¹ Koca, 2009: 75; Turan, 2005: 183.

eski kıyafetle, yeni talim askerlerinin yanına da fes ve setre ile gittiği belirtilmektedir.⁴² Kuşkusuz bu durumun altında, halktan gelebilecek tepkileri yatıştırmak amacının olduğu aşikardır. İlerleyen süreçte II. Mahmut yeni kıyafetleriyle sık sık İstanbul'da görünmeye, halkı bu kıyafete alıştırmaya çalışmıştır. Hatta yenileşme hareketlerinde çok ileri gittiği için muhafazakâr çevreler tarafından “*Gâvur Padişah*” olarak anılmıştır.⁴³ Bu adlandırma, şüphesiz ki kavuk ve külâhın dinin bir simgesi olduğu algısından türemiştir. Bunları kaldıran bir padişahında bu tarz suçlamalara maruz kalması, toplumun olaylara bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir. Özellikle İslam gelenekleriyle, hele dinle hiçbir alakası olmayan fesi ancak Mahmut gibi bir hükümdarın idaresi kafalara oturtuktan sonra, onu ancak Mustafa Kemal Paşa gibi bir önderin gücünün o kafalardan çıkartabilmesi ve Cumhuriyet döneminde birçok eskimiş zihniyetin fes giymenin bir din sorunu olduğunu sanmaları, bununla beraber yüzyıl önce fes giymeyi de dine aykırı sayanların olması, zihniyet algısının benzerliğini ortaya koymaktadır.⁴⁴

II. Mahmut döneminde görülen bu faaliyetler aslında sadece şekilsel anlamda bir yenilik ifade etmiyordu. Çağdaşlaşma fikri ile gerçekleşen uygulamalar neticesinde kılık kıyafette ve başlıkta bir takım değişiklikler meydana gelmişti. Yani yenilik fikri ve uygulaması, günlük yaşamı etkileyecek unsurlara da temas etmişti.

İlerleyen dönemde II. Abdülhamit (1876-1909) topçulara ve süvarilere fes yerine kalpak giydirmek istemiştir. Lakin bu esnada ulema ve softalar “*fesin din ve iman alameti olduğunu*” ileri sürerek itiraz etmişlerdir.⁴⁵ II. Abdülhamit'in bu başarısız girişiminin neticesinde kalpağın gelmesi ileri bir tarihe ertelenmiştir. Kalpak, II. Meşrutiyet'tin ilanından sonra iş başına gelen İttihat ve Terakki yöneticilerince ordu mensuplarına giydirilmiş ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır.⁴⁶ I. Dünya Savaşı'nda Enver, bilhassa sıcak memleketlere giden kıtaları düşünerek, “*Kabalak*” adlı güneş siperliği başlığı tasarlamıştır. Aynı zamanda bu başlığa “*Enveriye*” de denilmektedir.⁴⁷ Yine Milli Mücadele zamanında Kuvay-ı Milliyecilerin de kalpağı başlık olarak kullandıkları görülmektedir.

Başlığın tarihsel sürecindeki bu gelişmeler elbette Mustafa Kemal'i de etkilemiştir. Mustafa Kemal, kıyafetin modern bir görüntüye bürünmesini 1900'lü yılların başında düşünmeye başlamıştır. Bunda, yaşadığı olaylardan edindiği tecrübenin izlerini aramak mümkündür. Mustafa Kemal Paşa, 1908 yılında Sicilya'da iken başındaki festen ötürü kötü

⁴² Atay, 2014: 498.

⁴³ Arıç, 2007: 22.

⁴⁴ Berkes, 2014: 197.

⁴⁵ Atay, 2014: 499; Georgeon, 2006: 279.

⁴⁶ Turan, 2005: 183.

⁴⁷ Atay, 2014: 499.

bir olayla karşılaşmış ve bu durum başlık meselesini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur.⁴⁸ Başına gelen bir başka olayda ise, 1910'da Paris'e Picardie manevralarına giderken Selanik'te "Avrupai" bir elbise ile şapka alan Mustafa Kemal Paşa, Belgrat istasyonunda arkadaşı Binbaşı Selahattin'in başındaki fesi ile alay edildiğine şahit olmuş ve bu durum kendisinde büyük bir üzüntü yaratmıştır.⁴⁹ Bu tarz etkenlerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa'nın aklında toplumun modern bir görüntüye kavuşma fikri iyice yerleşmeye başlamıştır. Zira daha Milli Mücadele'nin ilk başladığı zamanlarda 7-8 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın, Mazhar Müfit Bey'i uyandırıp söyleyeceklerini anı defterine yazmasını istemesi bunun en temel göstergesidir. Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit Bey'e; "Zaferden sonra devlet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bu bir: İki: Padişah ve Hanedan hakkında zamanı gelince, gereken işlem yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir..." deyip bunları not ettirerek, başlık konusunun zihninde daha o zamandan itibaren yer aldığını göstermiştir.⁵⁰

Artık yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ana hedefini yani çağdaşlaşmak gayesini gerçekleştirmeye yönelmiştir. Toplumunu modern bir görüntüye kavuşturmak için izleyeceği yolda Avrupa'yı örnek almaktan geçmektedir. Ancak Avrupa'yı örnek alma, Mustafa Kemal Paşa'nın batıya hayranlık beslemesinden değil, batının bu tarz yaklaşımlarda gerekli evrimi geçirmesinden dolayıdır. Yapılacak yeniliklerde temel amaç batıyı taklit etmek değil, bir sentez ile yeni ülkeyi modernleşme öncülüğünde inşa etmektir. Bu doğrultuda laiklik ve inkılapçılık esas alınarak, işlevini yitiren kurum ve kuruluşların kaldırılmasının yanı sıra, toplumunda çağdaş bir görüntüye kavuşturulması gerekiyordu. Dolayısıyla giyim kuşam ve şapka bu alanda öncü gelen düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin sadece şekilsel yenilikle alakalı olmadığı, aksine meselenin "başlık değil, baş davası" olduğu anlaşılmalıydı.⁵¹ İnkılapların gerçekleştirilmesinde aktif olarak yer alan İsmet Paşa, bu durumu hatıralarında şöyle ifade eder: "Şapka giymek o zamana kadar dinsizliğin başlıca alameti sayılıyordu. Bir taraftan şekil meselesi gibi görünmekle beraber, bu heyulanın zihinlerden kaldırılması, cemiyet anlayışına getirilen değişiklik itibariyle önemli bir eser sayılmalıdır ve öyle sayılmıştır."⁵² Bu analizlerden yola çıkarak aslında şekilsel anlamda bir modernleşmenin yanı sıra zihnen de modernleşmeyi sağlamanın esas amaç olduğu görülmektedir. Şapka İnkılabı'nın temel nedeninin altında da bu unsur yatmaktadır. Meclis'te gerçekleşen şapka ile ilgili kanunun görüşmelerinde de, kanunun nedeni konusunda da aynı unsurlar üzerinde

⁴⁸ Atay, 2014: 500.

⁴⁹ Turan, 2005: 185; Atay, 2014: 501.

⁵⁰ Kansu, 2009: 131-132.

⁵¹ Atay, 2014: 500.

⁵² İnönü, 2014: 470.

durulmaktadır.⁵³ Toplumun modernleşme algısı değişirken görüntüsü de aynı oranda değişmektedir. Dolayısıyla kişilerin sadece kafa yapıları, inanışları, düşünceleri ve bilgileriyle uygar değil, dış görünüşleri, giysileri de onların uygarlığı ve çağdaşlığıyla ilintilidir. Bu doğrultuda her devrimin öze, altyapıya yönelik atılımlarının yanında, biçime, üst yapıya dönük yenilikleri de vardır.⁵⁴ Böylelikle devrimin, simgesel anlamda izlenen laiklik politikasıyla birlikte, hem anlayış, hem de görüntüyle pekişmesi sağlanmış olacaktır.

Unutulmamalıdır ki, Şapka İnkılabı, gerçekleştirilen çağdaşlaşma faaliyetlerinde laikliğin simgesi niteliğine bürünmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu inkılabı gerçekleştirirken, gericiliğin artık saf dışı kaldığını, ilerlemenin geçerli tek yol olduğunu vurgulamıştır. Dinin ve imanın sembolü olarak görülen fesi kaldırıp, bu simgenin yerine şapkayı koymak istemesi, bu yüzden çok cüretli bir devrimci davranış olmuştur.⁵⁵

Şapka İnkılabı, gerçekleştirilecek olan diğer inkılapların önünü de açmış, her türlü ayrımcılığın önüne geçileceğinin mesajını vermiştir. Laik ve inkılapçı devlet şekillenmesinde olumlu zemin oluşturma girişimlerini başlatmıştır. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, bilimsel düşünüş ve çağdaşlaşma ile “*muasır medeniyetlerin*” seviyesine ulaşmak amacıyla harekete geçmiştir.

1.1.2 Şapka İnkılabı'nın Hazırlıkları ve İlanı

Mustafa Kemal, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan inkılaplarla Türk toplumunu çağdaşlaştırmayı amaçlamıştır. Türk milletinin geleneksel yapısı ile yaşayışını çok iyi bilen, ayrıca milletinin bu niteliklerini çok iyi kavramış olan Mustafa Kemal Paşa gibi bir önderin, toplumun istek ve hedeflerini kendi istek ve hedefleriyle birleştirme, ya da onları kendine istek ve hedef yapma özelliklerine sahip olması, Türk toplumunun daha da hızlı bir tempo ile çağdaş uygarlık düzeyine doğru ilerlemesini sağlamıştır.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, tasarladığı inkılapları gerçekleştirmek için her zaman olduğu gibi yurt gezileri ile nabız yoklamış, bu nabız yoklamaları bitip, toplumun durumunu kavradıktan sonra inkılaplarını gerçekleştirmiştir. Şapka İnkılabı bahsinde ise, toplumun nabzını yoklamaya başlamadan önce 1925 yılının ilk yarısında Çankaya'da sık sık resmi kıyafet ve başlık konularında tartışmalar yaptığı görülmüştür. Hatta Paşa'nın ara sıra panama tarzı şapka giydiği görülmekteydi.⁵⁷ Böylelikle başlık konusunda değişimin ilk izlenimleri görülmeye başlanmıştır.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 25 Kasım 1925: 221.

⁵⁴ Kili, 2014: 213.

⁵⁵ Kinross, 1994: 481.

⁵⁶ Goloğlu, 2011: 152.

⁵⁷ Atay, 2014: 500-501.

Mustafa Kemal Paşa, başlık meselesini kafasında çözüme kavuşturduktan sonra sıra bunu halka tanıtmaya ve kabul ettirmeye aşamasına gelmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa, “*çarşaf ve peçeleri atmak, şapka giymek, bu suretle kadın ve erkek kıyafetlerini medeni alemdekilerine uydurmak*” gibi devrimler zincirinin en çetin telakki edilen halkasını vücuda getirmek niyetini taşıyordu.⁵⁸ Öyle ki, başlık değişimi konusundaki fiili girişimlerine, beraberindekilerle, Kastamonu’dan gelen bir heyetin daveti üzerine, 24 Ağustos 1925’te Kastamonu’ya doğru yola çıkmasıyla başlamıştır. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa’nın, bu geziye çıkarken halkı ikna etmeden önce, beraberindekilere başlık konusunda varılan kararı “-*Hani sizin şapkalarınız?*” şeklinde sorarak aktarması, inkılapçı kadronun şapkayı hemen benimsemesini sağlamaya yöneliktir. Çünkü artık şapka savaşı açılmıştır ve Gazi bu savaşın önünde ve başındadır. Böylelikle inkılapçı kadro ile birlikte şapkanın halka tanıtımı ve bu başlığın halk tarafından kabulünü sağlamaya çalışmıştır.⁵⁹ Aynı günün akşamı Kastamonu’ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, şehre girerken büyük bir halk topluluğu ve yöneticiler tarafından coşkun sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın elinde bir “*Panama şapka*” bulunmaktaydı. Bu şekilde halkın bu başlık ile ilk kez temasının sağlanması, artık Türkiye’nin kaderinde büyük etkisi olacak bir dönemi başlatmıştır. Bir yandan getirilen çeşitli kanunlarla devlet laikleştirilirken, diğer yandan halk yığınları teokratik düşüncenin sembolü olan festen koparılıp modern hayatın simgesi olan şapka ile tanıştırılıyordu. Lakin Mustafa Kemal Paşa’nın bu yeniliği doğrudan doğruya halka zorla giydirmeye çalışmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın bu gezileri esnasında halkın yeni düzenlemeyi görmesi, anlaması ve kabul etmesi için şapkayı zaman zaman takıp, zaman zaman kullanmadığı görülmektedir. Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa’nın, geç vakit halkın hazırladığı şenliklere katıldığında, şapkayı kullanmaması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1925’te, askeri kışlada yaptığı konuşmasında sarıgın sadece görevli din adamlarına ait bir başlık olduğuna değinerek, “*yetkisi olmayanlara sarık sardırılmamalı, yetkisi olanlar da ancak görevlerini yaparlarken sarmalıdırlar*” ifadelerinde bulunmuştur.⁶¹ Anlaşılacağı üzere artık sarık ve fesin devre dışı kalma süreci başlamış oluyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu’daki gezisi esnasında sık sık, zihniyet değişikliği ile beraber kıyafetin de değişmesi gerektiğini halka aktarmıştır. Böylelikle

⁵⁸ Soyak, 2016: 253.

⁵⁹ Aydemir, 2016: 225.

⁶⁰ İmece, 1975:9-12.

⁶¹ ASD Cilt-II, 1997: 216; Soyak, 2016: 254; Goloğlu, 2014: 155; İmece, 1975: 17; Aydemir, 2016: 228.

devlet modernleşirken, onun yegane unsuru olan halkın da, biçimsel anlamda modernleşmesi sağlanacaktır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1925 Salı gecesi, İnebolu'dan gelen davetler üzerine, beraberindeki heyet ile birlikte İnebolu'ya doğru yola çıkmıştır. İnebolu'da 27 Ağustos 1925'de Türk Ocağı'nda bir konuşma yapan Paşa, şapka ve kılık-kıyafet hususuyla ilgili en uzun ve açık nutkunu burada vermiş, “*medeniyim diyen Türkiye'nin gerçekten medeni olan halkı; baştan aşağı kadar dış durumuyla dahi, medeni ve mükemmel bir insan olduğunu fiilen göstermeye mecburdur...*”, diyerek bir kez daha biçim ve özün devrimler gerçekleşirken tutarlı olmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Konuşmasının devamında ise; “*Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine bütün milletime hatırlatmak isterim; Bizans imparatorlarının ve Yahudi hahamlarının mahsus kisvesi olan cüppeyi, bizinkiler ne vakit, nasıl ve niçin giydiler.*” sorusunu sorarak, şapkaya karşı olan zihniyetin, bu karşı duruşunun gereksizliğini ifade etmiştir.⁶³

Mustafa Kemal Paşa'nın, halkın şapka hususundaki şüphelerini ortadan kaldıran konuşmalarından sonra başında şapka ile dolaşması, artık şapkanın benimsenmesi için kararlı olan tutumunu özetler niteliktedir.⁶⁴ Nihayetinde yeniden yapılanmanın ifadesi olan milli serpuş, böylelikle belli olmuştur.

28 Ağustos 1925'de Kastamonu'ya tekrar dönen Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925'te Halk Fırkası'nda bir konuşma daha yapmış ve burada, “*... Her milletin olduğu gibi bizim de ulusal bir kılığımız varmış, fakat inkar edilemez ki, taşıdığımız kılık o değildir... Mesela karşımda, kalabalığın içinde birini görüyorum. Başında fes, fesin üstünde yeşil bir sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket var, daha alt tarafını görmüyorum. Şimdi bu kılık nedir?*” açıklamalarında bulunarak kılık-kıyafet konusunda değişimin kaçınılmaz olduğunu yinelemiş, halkı da bu doğrultuda teşvik etmiştir.⁶⁵

Mustafa Kemal, bu gezi esnasında yaptığı konuşmalar ve uygulamalarla modernleşmenin üstünde durmuş ve halka şapkayı tanıtmıştır. Ayrıca Kastamonu'yu bu tanıtımın yapılması için seçmesinin nedenleri vardır. Mustafa Kemal Paşa'yı şahsen daha önce görmemiş olan Kastamonu halkının, onu olduğu gibi benimseyeceği, dolayısıyla da şapkayı kabullenmesinin daha kolay olacağı düşüncesi temel neden olarak düşünülebilir.⁶⁶ Bu nedene ek olarak bir diğer sebep ise, Kastamonu'nun geleneklerine bağlı özelliği bir yana

⁶² Goloğlu, 2011: 154.

⁶³ ASD, Cilt-II, 1997: 210; Soyak, 2016: 257-258; Aydemir, 2016: 230-231; İmece, 1975: 43; Kinross, 1994: 483-484.

⁶⁴ Goloğlu, 2011: 158.

⁶⁵ ASD, Cilt-II, 1997: 219; İmece, 1975: 60. Goloğlu, 2011: 160.

⁶⁶ Atay, 2014: 502.

bırakılacak olursa, Milli Mücadele'nin bir çeşit sembolü olması, yani Karadeniz'deki İnebolu limanı üzerinden İstanbul'dan Ankara'ya ulaşan cephaneye ikmal yolunun oradan geçmesidir.⁶⁷ Böylece savaş sırasında bağlılığını, önemli bir rol oynayarak göstermiştir. Bu bağlılık şapka sarsıntısını geçirebilecek güçte olmasından ötürü, Kastamonu'nun şapkanın tanıtım yeri olarak seçilmesini sağlamıştır.⁶⁸ Böylelikle Kastamonu'da sağlanacak bir kabullenişin tüm yurttaki da kabullenmeyi hızlandırması düşünülmüştür. Ancak bazı yerlerde bu kabullenmenin hemen sağlanmasını beklemek pek de doğru olmayacaktır.

Kastamonu-İnebolu gezisinden sonra Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarının her birinin başında beyaz bir panama şapka vardır.⁶⁹ Artık şapkanın halka yönelik bu tanıtımından sonra oluşturduğu etki ve izlenimlerin takip edilmesi önemli bir noktadır. 1 Eylül'de Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, halkın desteği ile karşılaşmış ve şapkayı benimseyen Ankaralılar Paşa'yı, başlarında şapka ile karşılamışlardır.⁷⁰

Kastamonu ve İnebolu'da "şapka" deneyimleri bu alanda yapılacak devrim için halkın benimsemesi yolunda bir nabız yoklaması idi. Bu nabız yoklamasının olumlu sonuç verdiği, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarında toplanan kişilerde, her geçen konuşmadan daha fazla şapka görülemeye başlanmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu uygulamalar bize sosyal alanda yapılacak inkılaplarda zorlama ve şiddet kullanılmadığını göstermektedir. Bu bağlamda halkın şapkayı benimsemesi kendi düşünce ve uygulamasına bırakılmıştır.

2 Eylül 1925'te İcra Vekilleri Heyeti'nin çıkardığı "*Bi'l-umum Devlet Me'murlarının Kıyafetlerine Dair*" bir kararname ile ordu ve donanma mensuplarıyla ulemanın ve hakimlerin dışındaki tüm memurlar için medeni dünyada kullanılan elbise ve şapka, gece ve gündüzün durumuna göre giyilmesini zorunlu kılmaktadır. Lakin halk buna uyup uymama konusunda serbesttir. Ayrıca din adamlarının dini kıyafetlerine yönelikte aynı tarihte kararname yayınlanarak bir takım düzenlemeler yapılmış, din adamlarının kıyafeti olarak beyaz sarık ve siyah lata kabul edilmiştir. Ayrıca din adamları ibadethaneler dışında dini kisveyi giymeye mecbur değillerdir.⁷¹ Böylelikle memurlara şapka giyme zorunluluğu getirilerek, halkın da memurlardan örnek alma yönünde teşvik edildiği ifade edilebilir.

Ankara'da az bir süre kalan Mustafa Kemal, çıkarılan kararname ile resmileşen serpuş şapkayı yurda tanıtma hazırlıklarını tamamlamak için tekrar yurt gezisine çıkmıştır. Balıkesir, Bursa, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'da konuşmalar gerçekleştirmiş ve buralarda şapkayı

⁶⁷ Aydemir,2016: 234.

⁶⁸ Kinross, 1994: 482.

⁶⁹ Arığ, 2007: 56.

⁷⁰ Arığ, 2007: 57.

⁷¹ Resmi Gazete, 5 Eylül 1925: 1; Jaeschke, 1972: 28-29; Arığ, 2007: 57-58.

halka tanıtmıştır.⁷² Bu geziler sırasında ise şapkanın halk arasında hızla yayıldığı görülmüştür. Yalnız karşı koyan düşünce de çeşitli yerlerde kendini göstermeye başlamıştır. Çünkü yüzyıllardır toplumun üzerinde bir zeytinyağı tabakası gibi yerleşmiş, onun dünyayla ilişkilerini, sosyal ekonomik meselelerini din baskısıyla istedikleri şekilde yöneten kişi ve grupların, bu gelişmelerden hoşlanmadığı açıktır.⁷³ Ancak başlık ve kıyafetin Doğu ve Batı medeniyetinin sembolleri olarak algılandığı, şapka giyenlerin kafir ve onların medeniyet eserlerinin de küfür sayıldığı bir toplumda bu anlayışın yıkılması gereklidir.⁷⁴

Şapkanın halk arasında yaygınlaşması ve gerekli benimsemenin sağlanmasından sonra, çıkarılan kararnameden kanuna geçilmesi gerekiyordu. Bu çerçevede “*Şapka İktisası*” hakkında kanun teklifi 16 Kasım 1925’de Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarınca Meclis Başkanlığı’na verilmiş ve teklif ilgili komisyonlardan geçtikten sonra Genel Kurul’a gelmiş ve Refik Bey’in teklifi 25 Kasım’da görüşülmeye başlanmıştır.⁷⁵ Teklifin gerekçesinde kanun maddeleri de belirtilmiştir;

“Aslında hiç bir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir, şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş uluslararası bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz.

Madde 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile İdareyi Umumiye ve Mahalliye ve bilumum Müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının umumi serpuşu şapka olup buna münafı bir ihtiyatın devamını hükümet men eder.

Madde 2. İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 3. İş bu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından icra olunur.”⁷⁶

Adalet komisyonu teklifi uygun bulmuş ve “*uygarlığın bütünü gereklerini ve zorunluluğu anlayıp kabul etmiş olan Türk milletinin, uygar ulusların ortak kılığının açık belirtisi olan şapkayı giymekte gösterdiği tez canlılık ve isteği pekiştirecek bir gücün kanunlarımız arasında bulunması zorunlu sayılmıştır*” açıklaması ile kanunun kabulü görüşmelerine geçmiştir.⁷⁷ İç İşleri Komisyonu da “*ulusumuzun geneli şapkayı giymekte olduğu*” gerekçesi ile öneriyi kabul etmiştir.⁷⁸

⁷² Goloğu, 2011: 162-164.

⁷³ Aybars, 2014: 430.

⁷⁴ Yalçın vd., 2014: 255.

⁷⁵ Aybars, 2014: 431.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 25 Kasım 1925: 221; Aybars, 2014: 450; Arıç, 2007: 60-61; Goloğlu, 2011: 167.

⁷⁷ Goloğlu, 2011: 167.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 25 Kasım 1925: 221.

Kanun önergesinin birinci maddesinde açıkça kimlerin giymek zorunda olduğu belirtilen şapka meselesi, 25 Kasım 1925’de Şapka Giyilmesi (Şapka İktisası) hakkındaki 627 sayılı kanunun kabul edilmesi ile çözüme kavuşturulmuştur.⁷⁹

Böylelikle, Şapka Kanunu mebuslar ve memurlar için zorunlu olurken, halkın şapka giyimi hususu milli vicdanına bırakılmıştır. Bu kanunla mebuslar ile memurların halka öncülük etmelerinin tasarlandığı yorumuna varılabilmektedir. Şapka Kanunu, medeni zihniyetin yeni Türkiye’nin yapısına yerleşmesi konusundaki mücadelenin başladığının da açık bir göstergesidir.

Aynı zamanda Şapka İnkılabı, laiklik uygulamalarının sadece kurumsal alanı kapsamadığını, geleneksel toplum yapısını ilgilendiren simgesel düzenlemeleri de içerdiğini göstermiştir. Geleneksel toplumun gündelik hayat alanıyla doğrudan ilgili olan simgesel nitelikteki laik inkılaplardan olan Şapka İnkılabı, ciddi tepkilerle karşılaşmıştır.⁸⁰

1.1.3 Şapka İnkılabı’na Gösterilen Tepkiler

Mustafa Kemal Paşa’nın şapkanın tanıtımı ve teşviki ile ilgili yurt gezisine çıkmasından ve şapka ile ilgili kanun ve kararnamenin ilan edilmesinden önce, toplumun şapkaya bakış açısı oldukça olumsuzdur. Daha önceki dönemlerde de değişen başlığa çeşitli tepkilerin gösterildiği anımsanacak olursa bu durum anlaşılabilir. Nitekim II. Mahmut’un fesi getirerek “*gavur*” olarak adlandırılması, II. Abdülhamit’in kalpağı getirmek istemesine karşı çıkan sert tepkiler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu tepkilerin altında, başlığın dinsel simge niteliğine bürünmesi yatmaktaydı. 1920’lere gelindiğinde bu anlayışın pek de değiştiği söylenemez. Dolayısıyla dini simge niteliğine bürünen başlıkların kaldırılıp, yerine “*gavur*” işi şapkanın kabul edildiği bir ortamda tepkilerin ortaya çıkması doğal karşılanmalıdır.⁸¹ Çünkü, çoğunluğu Müslüman olan Türkiye Cumhuriyeti toplumunda, Hıristiyan kesime yönelik, “*iyisine makul kefare, kötüsüne gavur, beterine şapkalı gavur*” algısı hakimdir.⁸² Böyle bir zihniyet algısı etrafında, çoğunluğu Müslüman olan toplumun her kesiminin bu inkılabı olduğu gibi kabullenmesi beklenemezdi. Ayrıca bu algı ile birlikte, Müslümanlar tarafından bu serpuşun giyilmesinin günah sayılacağı, şapka ile camiye girilemeyeceği, şapka ile namaz kılınıp kılınamayacağı durumları tepki oluşmasına etki eden diğer unsurlardır.⁸³

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 25 Kasım 1925: 231-232; Resmi Gazete, 28 Kasım 1925: 1. Bkz. Ek: 1.

⁸⁰ Kocaoğlu, 2007: 1299-1300; Zürcher, 2000: 273.

⁸¹ Turan, 2005: 190.

⁸² Atay, 2015: 497

⁸³ Kili, 2014: 214.

Nitekim sırf Mustafa Kemal düşmanlığı yüzünden de şapkaya tepki gösterenlerin olduğu bilinen bir gerçektir.⁸⁴

Çoğunluğu Müslüman olan bir topluma, şapka gibi “gavur” serpuşunun getirilmesinden önce, sadece halk cephesinde değil, Meclis içerisinde de şapkaya karşı olumsuz yaklaşıma sahip kişilere rastlamak mümkündür. İsmet Paşa (İnönü) bu noktayı anılarında şöyle aktarmaktadır:

“... Bu kadar uğraşıyorsunuz, çalışıyorsunuz, iş yapıyorsunuz. Demiryolları yapmaya çalışıyorsunuz. Bundan çok memnundurlar. Fakat yine de hakkınızda çok insafsız şeyler söylüyorlar. Hacı Bedir Ağa'ya “Ne diyorlar? Hırsız mı diyorlar?” dedim. Hacı Bedir Ağa fena halde sıkıldı. Bir türlü söyleyemiyordu. “Canım bunlar da bir şey mi, çok daha fenasını söylüyorlar” diyordu. Nihayet mahcup bir şekilde açıldı: “Bunlar adama şapka giydirirler, şapka giydirirler, diyorlar. Bunu bile söylüyorlar” dedi...”⁸⁵

Anlaşılabacağı üzere, Şapka İnkılabı gerçekleştirilmeden önce Meclis'teki bazı vekillerinin bile, şapkaya yönelik olumsuz bakışları olduğu görülmektedir. Bu noktada, Meclis'teki milletvekillerinin de bağlı bulunduğu toplumun yansıtıcısı niteliğinde olduğunu unutmamak gerekmektedir.

İşte Şapka İnkılabı, bu düşüncelerin görüldüğü topluma yönelik gerçekleştirilmişti. Bundan dolayı, laiklik olgusu etrafında gerçekleştirilen bu inkılabın yerleşmesi sırasında bir takım tepkiler ortaya çıkmıştır. Şapkaya karşı olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasında, bazı yayınlarında kışkırtıcı etkisinin katkı sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Şapka İnkılabı gerçekleştirilmeden önce, 1924 yılında İskilipli Atıf Hoca'nın “*Frenk Mukallitliği ve Şapka*” adında 32 sayfadan oluşan kitapçığını ele almak gerekmektedir. Çünkü şapkaya karşı görülen tepkisel eylemlerde bu kitapçığın söylem olarak kullanıldığı görülmektedir. Keza şapkaya tepki gösterenler, bu broşürden güç alarak, değişikliği “*Hıristiyanlaşma*” olarak yansıtmışlardır.⁸⁶ Kimi araştırmacılara göre de, İskilipli Atıf bu kitapçıkla, gerçekte şapkayı kullanarak Cumhuriyet hükümetine karşı dinsizlik suçlamasında bulunup, bu şekilde ona darbe vurmaya amacında olduğunu söylemekte ve şapkayı bahane ederek temel devrimlere çattığını ifade etmektedir.⁸⁷ Bu yorum, şapkaya karşı gerçekleştirilen eylemlerde onun kitapçığının yer almasından dolayı ve İstiklal Mahkemesi tutanaklarından yola çıkarak varılacak bir nokta olarak görülebilir. Öyle ki İstiklal Mahkemesi tutanakları incelendiğinde, ayaklanma çıkan yerlerde yapılan soruşturmada, “*şapka*” ile ilgili kanunun çıkmasından sonra

⁸⁴ Atay, 2015: 503.

⁸⁵ İnönü, 2014: 471.

⁸⁶ Turan, 2005: 190.

⁸⁷ Koloğlu, 1978: 81.

çeşitli yerlerde aleyhte propaganda yapanların üzerinde bu eserin bulunduğu da belirtilmektedir.⁸⁸

İskilipli Atıf Hoca'nın şahsen şapkaya karşı çıkan eylemlerde bulunmadığı görülmekle beraber, "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*" broşürünü de eylemlerden önce neşretmesi ve yurda dağıtılması, aslında İskilipli Atıf Hoca'nın üzerindeki şapkaya karşı tepki gösterdiği suçlamasını kaldırabilir. Ancak Atıf Hoca'nın geçmişte de, başka olumsuz faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Atıf Hoca, 31 Mart Ayaklanması ve Mahmut Paşa'nın öldürülmesi olayıyla ilgisi olduğu suçlamasından ötürü Sinop'a sürgün edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'de, Batı Anadolu'yu işgal etmiş olan Yunan ordusuna direnilmemesi için başında bulunduğu Teali-i İslam Cemiyeti adına hazırladığı beyannameleri, sonradan inkâr etmesine rağmen, Türk köylerine attığı, Cumhuriyet'e kasteden son olaylarla da maddeten ve manen ilgisi bulunduğu eldeki delillerle de doğrulandığından suçlu bulunmuştur.⁸⁹ Bu deliller, Cumhuriyet'e karşı olan İskilipli Atıf Hoca'nın, Cumhuriyet'in getirdiği yenilikler doğrultusunda oluşturulacak yeni düzenin simgesi niteliğindeki "*şapka*" serpuşuna da karşı çıktığı şüphesini güçlendirebilecek düzeydedir.

Şapkaya karşı çıkanların propagandalarında kullanılan ve toplumun bir kısmını galeyana getiren bu kitapçığın incelenmesi, tepkilerin iç yüzünün anlaşılması noktasında oldukça önemlidir. İskilipli Atıf Hoca, Kitapçığın ilk bölümünde, Frenk Mukallitliği derken, *mukallid*" kelimesini açıklayarak, bunun batı taklitçiliği olduğunu ve şapkanın da bunun sonucunda ortaya çıktığını ifade eder. Devamında Hz. Muhammed'den başka hiç bir kimsenin taklit edilemeyeceğini belirtir ve "*hiç bir kimseyi taklit asla caiz değil, nerde kaldı ki küfür alametlerinde Gayri Müslim milletleri taklit caiz olsun, bu kat'ıyyen caiz olamaz, Müslümanlara küfür addolunan bir şeyi zorunlu olmadan giymek veya takınmak suretiyle Gayri Müslimleri taklit etmesi ve kendini onlara benzetmesi şer'an yasaktır*" diyerek, düşüncesini "*bizden başkalarına benzemeye özenenler bizden bizim milletimizden değildir*" hadisiyle destekler.⁹⁰ Ayrıca, İslam'ın içindeki hukuk kurallarından başka yol aramanın nafil olduğunu, ilim alanında bir takım gelişmelerin alınabileceğini fakat amale dönmemesi gerektiğini, taklit ile Müslümanların kötülöklere bulaşacağından, meşruiyetine delil olmayan şeylerde taklit ve başkalarına tabii olmanın haram olduğunu belirtir.⁹¹

Kitapçığın ilerleyen bölümünde, İslam dini nazarında batı medeniyetinin meşru olan ve olmayan durumları ele alınır. Bu bölümde İskilipli Atıf Hoca İslam'ın, batıya nazaran daha

⁸⁸ Aybars, 2014: 468.

⁸⁹ Aybars, 2014: 468 .

⁹⁰ İskilipli, 1993:7.

⁹¹ İskilipli, 1993: 8-14.

yüksek medeniyet tesis ettiğini vurgular ve batının dünya hayatına önem verdiğini ifade ederek, Müslümanlar için olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlarının meşru olmadığını vurgular.⁹²

Bir diğer bölüm “*İman ve Küfür*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde imanın açıklanması yapıldıktan sonra küfür noktasında önemli tanımlamalar ve ayrımlar yapılmıştır. Küfürün tanımı şöyle yapılmıştır: “*Dini İslam’dan olduğu yakinen bilinen usul ve ahkâmın hepsini veya oradan birini kabul etmeyip inkar eylemek veya inkara delalet eyleyen bir iş işlemek demektir.*”⁹³ Kısaca İslam’a ve İslam’a yakın olan bütün hususlara aykırı davranışların küfür olacağı belirtilir. Küfrü bu ana esas doğrultusunda “*Asıl küfür*” ve “*Arız olan küfür*” olmak üzere iki kısma ayırır. Asıl küfrü, İslam’ı kabul etmeyenlerin, İslam dininin esaslarına uygun davranmaması şeklinde açıklar. Gayrimüslimlerin durumunu da bununla bağdaştırır. Arız olan küfrü, İslam dinini kabul eden veya İslam’ı benimseyen ailede doğup yetişen, kendi isteği ile İslam dininin hepsini veya bir kısmını reddetme durumu şeklinde açıklamaktadır.⁹⁴

Küfrün tanımını yaptıktan sonra küfür alametlerini de ele almıştır. Bu küfür alametlerinin başında şapka yer almaktadır ve şapkanın küfür alameti olması ile ilgili açıklamada; “*Örf de küfür işaretidir. Yani Gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayırt edilmesine işaret olan baş kisvesidir.*” denilmektedir.⁹⁵ Akabinde de şapkayı giyen her kimsenin küfre batmış olduğu iddia edilmektedir. Şapka ve diğer küfür işaretlerinin tehditle veya zorunlu olarak giyilmesi durumunda ise imanın muhafaza edildiği için küfre batılmadığı, ifade edilmektedir.⁹⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere; kitapçığın 1924 yılında yayınlanmış olmasına rağmen, şapkanın olası zorunlu durumlarda giyilmesi halinin değerlendirilmesi oldukça dikkat çekicidir.

Kitapçığın son bölümünde İskilipli Atıf Hoca, şapka konusundaki fikirlerini netleştirdiği ve ulaştığı sonuçları aktarmaktadır;

“... *Bütün milletlerin kisveleri milliyet ve dinleriyle bir nevi alakalıdır. Şapkalar, serpuşlar mesela, Avrupa memleketlerinde ne kadar farklı şekillere ayrılırsa ayrılısın hepsinin bir asıldan çeşitlenmiş olduğu ve zaman, mekan itibariyle birlik olmakla beraber o asıl ruhu koruduğu şüphe götürmez. Şu halde şapka din ve milliyet alameti olduğu için onu giyen kimse “Ben bu millettenim” diye işaret yapmış olur. Devamında bu gibi deliller ise açık bir güvenilir bir işarettir. Ancak karşılığında fiilen açık imanlık gösteren durum ve davranışlar karşısında küfür hükmünden kurtulabilirse de Müslümanlar nazarında kendini şüpheden kurtaramaz. ... Esasen işaretlerde Gayrimüslimlere benzemekten*

⁹² İskilipli, 1993: 15-17.

⁹³ İskilipli, 1993: 19.

⁹⁴ İskilipli, 1993: 23.

⁹⁵ İskilipli, 1993: 23.

⁹⁶ İskilipli, 1993: 26.

*kaçınmanın amacı Müslümanlar arasında İslam milliyetini tesis etmektir. Milleti İslamiye'nin metodu da milliyeti küfre mahsus olan işaret ve alametlerde, adetlerde, tavırlarda, küfre batmışlardan ayrılıp onlara benzememektir.*⁹⁷

İskilipli Atıf Hoca'nın bu ifadeleri kullanarak, Müslümanları küfre düşmemeleri konusunda uyardığı, başlığı dinin simgesi olarak gördüğü ve bunu değiştirmenin dine karşı bir faaliyetmiş gibi bir algı oluşturma çabasına giriştiği anlaşılmaktadır.

İskilipli Atıf Hoca'nın kitapçığında yer alan bu görüşlerin, Şapka İnkılabı'na gösterilen tepkilerde propaganda aracı olarak kullanılmış olması, İstiklal Mahkemesi'nin dikkatini çektiği için Atıf Hoca'nın tutuklanmasına sebep olmuştur. Atıf Hoca'nın tutuklanmasında bu durumun yanı sıra Süleyman Nazif'in Son Telgraf gazetesinde kaleme aldığı yazısının etkili olduğu iddiaları da görülmektedir. Süleyman Nazif'in yazısında şu ifadeler dikkat çeker; “... Ben 10 yaşımdan beri Frenk gömleği ve boyunbağı kullanırım. Bu iki unsur hiçbir zaman benim düşünceme hakim olmadı... Bu risalenin dar düşünceli yazarı ne hakla beni ve benimle beraber 20 milyon Muhammedi'yi küfür ile suçlamaya çalışıyor.”⁹⁸ Süleyman Nazif'in bu yazısı dinin, bazı unsurların kullanılarak sembolleştirilmesine karşı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla yargı odağının da benzer düşüncelerle soruşturmayı gerçekleştirdiği kanısı ortaya çıkmaktadır. Çünkü Şapka İnkılabı, temelinde bir zihniyet değişikliğidir.

Sonuçta İskilipli Atıf Hoca; Erzurum, Rize ve Giresun'da görülen olaylarda, olayları hazırlayanlar arasında yer alması nedeniyle 7 Aralık 1925'de tutuklandı.⁹⁹ Daha sonra yargılamaların her yönüyle doğru bir şekilde yürütülmesi amacıyla dava Ankara'ya sevk edildi.¹⁰⁰ 3 Şubat 1926'da yapılan son duruşmada mahkeme karar verdi. Buna göre Atıf Hoca, eldeki delillerde bahsedilen bölgelerde görülen şapkaya karşı tepkisel nitelikteki olaylarda propaganda aracı olarak kullanılan kitapçığın dağıtılması ile “*halkı isyan ve irticaya teşvik etmek kastıyla*” suçlu bulundu ve Ceza Kanunu'nun 55. maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen “*tağyir*” nedeniyle aynı gün idam edildi.¹⁰¹

Görüldüğü üzere Şapka İnkılabı'nın gerçekleştirilmesinden önce yazdığı kitapçığında, şapkayı eleştirip, kullandığı söylemlerde dini açıdan da şapkanın geçersiz olduğunu ifade eden Atıf Hoca, şapkaya karşı algı oluşturarak, isyanların ortaya çıkmasına zihinsel anlamda zemin hazırladığı için oldukça önemlidir.

⁹⁷ İskilipli, 1993: 29.

⁹⁸ Aktaş, 1989: 160-161.

⁹⁹ Aybars, 2014: 488.

¹⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1925. Bkz. Ek: 2.

¹⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Şubat 1926; Aybars, 2014: 488.

Şapka İnkılabı'na gösterilen tepkilerden bir diğeri de Meclis'teki kanun görüşmeleri sırasında Bursa Mebusu (Sakallı) Nurettin Paşa'nın ortaya koyduğu görüşleridir. Ayrıca Nurettin Paşa'nın Meclis'e katılma sürecinde de bir takım olumsuzluklar görülmektedir. Nurettin Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Bursa mebusluğunun boşalması üzerine yapılan seçimle mebus seçilmiştir. Ancak askerlik görevi sırasında mebus olunamayacağı hükmündeki kanun yürürlükte olduğu için seçim tekrar yenilenmiş, yapılan seçimi yine Nurettin Paşa kazanmıştır.¹⁰² Nitekim Nurettin Paşa, tartışmalı bir süreçten geçerek mebusluk görevine başlayabilmiştir.

Şapka Kanunu görüşmeleri sırasında ise Nurettin Paşa; kanun taslağının anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiş ve bir önerge hazırlayarak Meclis'e sunmuştur.¹⁰³

“1- Bazı sayın mebuslarca şapka giyilmesi hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu hususta her hangi bir işlem yokmuş gibi, davranılmıştır. Oysa ki, Bakanlar Kurulu 2 Eylül 1925 tarihli 2413 sayılı kararname ile memurlara şapka giydirilmesi hakkında, kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayınlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer bu teklif, şapka giydirilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmiş ise, Bakanlar Kurulu'nun, sözü edilen kararname ile kanuni yetkilerini aştığı ortaya konuyor demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız adliye memurlarının, hem de sadece makamlarında giyecekleri kılıklar için bile kanuna dayanılmıştır ki, bu da Bakanlar Kurulu'nun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına sebep kalmaz.

2- Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmektedir ki, mebuslar memur değildirler, doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak, yasama dokunulmazlığı ile de tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna uymayan ve öteki milletlerin parlamentolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilmeyeceği tabiidir.

3- Anayasa'nın 130. Maddesi “Hiç bir kanun Anayasa'ya aykırı olamaz” diyor. Oysaki bu kanun teklifi genel durumu ile Anayasa'ya aykırıdır. Çünkü Anayasa'nın 3. Maddesinde “Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur”, 68. maddesinde “ Her Türk özgürdür doğar, özgür yaşar”, 70. maddesinde “Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma... gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarından”, 71. maddesinde “Can, mal ve ötekiler saldırıdan korunmuştur”, 73. maddesinde “İşkence, eziyet, zorlum yasaktır”, 74. maddesinde “Hiç bir kimse hiç bir fedakarlığa zorlanamaz” denilmektedir ki, kamunun bu maddelerle sağlanmış tabii haklarına aykırı olarak hiç bir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlanmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının Anayasa'nın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan Cumhuriyet kavramı ile çelişir.

4- Bu sebeplerle:

a) Anayasa'ya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının reddedilmesini.

¹⁰² Tunçay, 2015: 124-126.

¹⁰³ Goloğlu, 2011: 168; Aybars, 2014: 450; Tunçay, 2015: 157.

- b) *Bakanlar Kurulu'nun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasa'ya aykırı hükümleri içine alan, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayatılması da mümkün olmayan 2 Eylül 1925 gün ve 2413 sayılı kararnamenin çıkarılmamış sayılmasını.*
- c) *Anayasal haklar ve ulusal egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlerin halka uygulanmamasının sağlanmasını arz ve teklif ederim.*"¹⁰⁴

Nurettin Paşa'nın yazılı önergesi üzerine, Refik Bey söz alarak, şapka giyilmesi konusunda Bursa'nın herkese örnek olduğunu hatırlatarak, "*Millet asri ve medeni hayatın şartından olan şapkayı, kendiliğinden giymiştir. Artık onu milletin başından alacak hiç bir el kalmamıştır*" ifadesiyle karşı çıkmıştır.¹⁰⁵ Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars Mebusu), İlyas Sami Bey (Muş Mebusu), Rasih Bey (Antalya Mebusu), Şükrü Bey (Muğla Mebusu), Ragıp Bey (Kütahya Mebusu) ve Necati Bey (İzmir Mebusu) aynı doğrultuda açıklamalarda bulunarak, Nurettin Paşa'nın bu önerisine karşı çıkmışlardır.¹⁰⁶ Nurettin Paşa'nın bu teklifi o günün basınında da, "*Millet Meclisinde İrtica Paşasının işi ne? Şapkayı değil fesi, teceddüdü değil taassubu, inkılabı değil, irticayı müdafaa eden Nurettin Paşa'nın Türk İnkılap Meclisinde yeri yoktur*" gibi ifadelerle karşılanmıştır.¹⁰⁷

Nurettin Paşa'nın bu önerisi incelendiğinde, şapkaya anayasal anlamda bir karşı çıkış olduğu anlaşılmaktadır. Şapkanın, dini simgesel bir dönüşüme karşı getirildiği izlenimini ifade etmemiştir. Yani, Nurettin Paşa, ne takirinde, ne de konuşmasında şapkanın leh ve aleyhinde bulunmamış, yalnız kanun yapmak ve yapmamaktan bahsetmiştir.¹⁰⁸ Ancak Nurettin Paşa'nın önerisinin inkılapların gerçekleştirildiği ve çağdaşlaşma rotasına girildiği dönemde yersiz olduğu ve Meclis'te kabul görmediği oldukça açıktır. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu kanıda olduğu, "... *Bursa Mebusu Nurettin Paşa... Şapka giyilmesinin, "temel haklara, ulusal egemenliğe ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlem" olduğunu savlamış ve bunun, "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır*", ifadelerinden anlaşılmakta ve "... *Ama Nurettin Paşa'nın, ulus kürsüsünden coşturabildiği bağnazlık ve gericilik duyguları...*", ifadeleri ile de, Nurettin Paşa'nın bu söylemlerinin irticai hareket için tetikleyici unsur olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Zira Nurettin Paşa'nın bu görüşleri, Meclis içerisinde destek bulmamış, görüşmeler neticesinde Şapka Kanunu onaylanıp, yürürlüğe konulmuştur.

Halkın bir kısmının şapkayı benimsediği, diğer bir kısmının da benimsemediği görülmektedir. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplumda, gelen herhangi bir yeniliğin, toplumun tamamının derhal ve kolaylıkla sindirmesi beklenemezdi. Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 25 Kasım 1925: 222.

¹⁰⁵ Aybars, 2014: 450; Goloğlu, 2011: 169-170.

¹⁰⁶ Goloğlu, 2011: 170-174; Aybars, 2014: 450; Arıç, 2007: 62-67.

¹⁰⁷ Tunçay, 2015: 157; Arıç, 2007: 61; Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1925.

¹⁰⁸ Soyak, 2016: 269.

¹⁰⁹ Atatürk, 2012: 1193.

gerçekleştirdiği inkılaplar ile eski kurumların yerine yeni modern kurumların ve eski zihniyetin yerine yeni çağdaş zihniyetin getirilmesi amaçlanmıştı, ancak bu değişimler bazı çevreler tarafından “*din elden gidiyor*” şeklinde yorumlanmıştı.¹¹⁰

Şapka giyilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinde yaygınlaşmaya başlarken, halk arasında benimsenmesi hemen gerçekleşmemiştir. Örneğin bu sancılı süreçte, İstanbul'da yaşayan ve kozmopolitliğe alışkın kesimler tarafından bile ilk defa silindir şapka gördükleri kişilere, pencerelerin arkasından “-*Gâvurlar!*” yakıştırmalarının yapılması, kabullenmenin ne kadar güç olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹¹

Şapka İnkılabı'nı kabullenememe durumu, sadece halk arasında değil, toplumun farklı konumlarında yer alan bazı çevrelerde de görülmüştür. Bu duruma yönelik ilk örnek, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Mustafa Kemal'le arası bozulan ve yurt dışına çıkan Halide Edip üzerinden verilebilir. Şöyle ki Halide Edip, bütün yenilikleri kabul ettiğini ancak şapka devriminin tam bir demokratik ortamda, çabuk değil, otuz yıla kadar yayılan bir süreçte gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durum hazmetme kapasitesinin ne olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.¹¹² Bir diğer örnek ise, Rıza Bey'in (Nur) kaleme aldıklarıdır. Şapkanın benimsenmesi ve ilan edilmesine ilişkin olarak öne sürdüğü eleştirilerinde Rıza Bey şöyle demektedir:

*“Tahrir-i Sükun'dan sonra idi. Artık Mustafa Kemal, keyf ve hevesine serbest yol bulmuştu. Bir gün Mustafa Kemal başına şapka takıp seyahate çıkmış. Kastamonu'da aklına esmiş, bir kanunla fesi yasak edip şapka giydirdi. O, din elden gidiyor diye en ufak, yahut en lazım ve dine hiç zararı olmayan şeylere saldıran hocalar sustular. Hatta tuhafı şu ki, kanun yapılmadan evvel de ilk şapkayı giyen yine bir hoca müftüdür. Bu da bizim mahut Kızıl Sakal Gürcü Hasan Fehmi'dir. Mustafa Kemal seyahate çıkarken Anakara istasyonunda ilk şapka giymeyi buna teklif etmiş ve bir şapkada vermiş. Bu da giymiş.”*¹¹³

Anlaşılabacağı üzere Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya, keyfi bir şekilde bu inkılabı gerçekleştirdiği yönünde eleştiri yöneltmektedir. Ancak bu eleştirinin doğruluğu, inkılapların gerçekleştirilmeden önceki düşünüş ve gerçekleştirme adımları ele alındığında geçersiz olacaktır. Lakin burada belirtmek gerekir ki, Rıza Bey'in şapka ile ilgili, “... *Zaten bu evolüsyon, hatta Abdülhamit zamanında başlamıştı. Ekseriyetle aileleri hatta pek mutaassıplar bile çocuklarına şapka giydiriyorlardı. Gittikçe ilerliyordu. Bir gün umumileşecekti. Darbe sarsıntısı da olmayacaktı.*”, biçimindeki bir diğer ifadesi, aslında tepkisinin inkılabı değil, inkılabın birden bire gerçekleştirilmiş olmasına, yani yöntemine yönelik olduğunu göstermektedir.¹¹⁴ Bu noktada Rıza (Nur) Bey'in tepkisiyle Halide Edip'in

¹¹⁰ Arıç, 2007: 74.

¹¹¹ Atay, 2010: 503.

¹¹² Koloğlu, 2002: 373.

¹¹³ Nur, 2010: 70-71.

¹¹⁴ Nur, 2010: 72.

tepkisinin aynı paralelde olduğu görülmektedir. Her ikisi de bir anda bu inkılabın gerçekleştirilmemesini, zamana yayılması gerektiğini belirtmektedir. Gelenekçi toplumun, geleneklerinden bir anda kopması, hazmetmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, hazımsızlık noktası ile gelenekçilik anlayışının sıkı bir bağlantısı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Şapka İnkılabı'nın gerçekleştirilmesi basit, oldubitti ile açıklanabilecek bir olay değildir. Halk arasında yaygın olduğu bahsedilen anlayış, şapkanın kabullenilmesi konusunda güçlükler doğurmuştur. Hatta o dönemde, bu kabullenememenin etkisiyle şapka giymek için, kentten köyüne göçenlere de rastlamak mümkündür.¹¹⁵ Aynı zamanda, şapkaya karşı oldukları için Fransız işgalindeki Suriye'ye ve Hatay'a, Balıkesir, Kastamonu, Bursa, Samsun, Konya gibi illerden göç edenlerde bulunmaktadır.¹¹⁶ Hatay'a göç edenlerin çoğu Mustafa Kemal'in önderliğindeki sistemin yıkılacağına, saltanatın tekrar kurulacağına inanan, ancak ilerleyen dönemde Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla, burayı da terk etmiş kişilerden oluşmaktadır.¹¹⁷ Yine aynı doğrultuda; "38 Türk hacısı Suriye'ye geldi. Bunlardan biri Beyrut'ta verdiği demeçte "evlatlarımız dinsiz yetişmesin diye Türkiye'ye dönmeyeceğiz", şeklindeki Mısır basınından aktarılarak verilen ifadeler örnek gösterilebilir.¹¹⁸ Bu durum geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir toplumun, geleneklerinden vazgeçmemek uğruna ve dini anlamda "günah" işleme algısı ile göçe tabii olduklarını ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra şapkayı benimseyememiş, şapkayı takmamak için başı açık gezenlere de rastlamak mümkündür. Şapka giymek için yıllarca başı açık gezen sofuların varlığı bu durumu ortaya koymaktadır.¹¹⁹ Bu olaylar şapkanın hazmedilmesinin ne kadar zor olduğunun türlü örnekleridir.

Şapkaya karşı halk arasında münferit düzeyde de olsa bir takım tepkiler göze çarpmaktadır. 2 Eylül 1925'de kararname ile şapkanın resmi serpuş olarak tanıtılmasından sonra, fes ve sarık gibi başlıkların çıkarılması konusunda halkında uyarıldığı görülmektedir. Ayrıca 27 Eylül 1925 tarihli belgede, başındaki sarığı çıkarmama hususunda direnen birinin olduğu göze çarpmaktadır. Bu belgede, başındaki sarığı çıkarması konusunda uygun bir dille uyarıda bulunulan kasabın, uyarıyı reddedip, askeri devriye ile münakaşaya girdiği ve gerekirse bu uğurda öleceğini ifade ettiği belirtilmektedir. Nitekim soruşturma sonunda Kasap Ömer oğlu Mehmet'in İstiklal Mahkemesi'ne sevki, İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilip, onaylanmıştır.¹²⁰ Kişisel gösterilen bir diğer tepki ise Alaşehir'de oturan Florina

¹¹⁵ Aybars, 2014: 471.

¹¹⁶ Nur, 2010: 75; Özdemir, 2007: 94.

¹¹⁷ Arıg, 2007: 77.

¹¹⁸ Koloğlu, 2002: 361.

¹¹⁹ Nur, 2010: 75.

¹²⁰ B.C.A., 30.18.1.1.-15.62.15., 27 Eylül 1925. Bkz. Ek: 3.

göçmeni Kazım'a aittir. Fesini çıkarması konusunda yapılan uyarılara fiili şiddet göstererek karşı çıkan Kazım'ın, olay gerçekleştiği esnada elindeki çakı ile jandarma binbaşısını ve bir eri yaraladığı ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildiği görülmektedir.¹²¹ Her iki belgede de mahkemeye sevk konusunda Bakanlar Kurulu ve Reisi Cumhur'un onay verdikleri görülür. Bu kişisel tepkilere dahi devletin en üst düzey makamlarının ilgi göstermesi ise inkılapların tam anlamıyla yerleşmesi konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ancak şahsi gösterilen bu tepkiler, zamanla kitlesel tepkilerin gözükmesine yol açacaktır. Çünkü bu ilk kıvılcımlar, şapkaya karşı, tepki zihniyeti oluşturma çalışmalarını başlatmıştır. Bunun ilk örneği 14 Kasım 1925'te Sivas'ta ortaya çıkmaktadır. Burada duvarlara, meclis içerisindeki muhalif mebusların sayısının 170'e ulaştığı yönünde beyannameler yapıştirılarak, Şapka İnkılabı'nın karşısında yer alan muhaliflerin giderek güçlendiği kanısı uyandırılmak istendiği görülmüştür.¹²² İstiklal Mahkemesi bölgedeki olaylar üzerine Sivas'a gelmiş ve soruşturma gerçekleştirmiştir. Soruşturma neticesinde beyannamenin Çil Mehmet tarafından yazıldığı tespit edilmiş, I. TBMM'de milletvekilliği yapmış olan Emir Paşa da suçlu bulunmuştur. Yargılamalar gerçekleşmiş, Çil Mehmet, 28 Kasım 1925'de idam edilmiş, 32 kişi hapse mahkum olmuş, Emir Paşa ile olaya karıştığı tespit edilen Nalbantçızade Ali Bey ise sürgün edilmiştir.¹²³

Şapkaya karşı halkı harekete geçirmek için planlanan diğer bir olay, Sivas'ın komşu ili olan Kayseri'de 22 Kasım 1925'de gerçekleşmiştir. Bu olayda dini, politikaya alet eden ve I. Dünya Savaşı'nda da şüpheli faaliyetleri olan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşı, şapka aleyhinde halkı ayaklandırmak istemiştir. Bu doğrultuda Sivas'ta büyük bir ailenin şapka aleyhine, sarık lehine Sivaslıları uyardığı söylentisiyle, Kayseri'de halkı sarık sarmaya kıskırtan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşı, Kayserililerin de hemen sarık sarmalarını istemiş ve bunun sonucunda kırk-elli kişi sarık sarınca görevlilerce tutuklanmıştır. Ayrıca bu kişiler propagandalarında, kadınların yüzlerinin açılacağı, Kur'an'ın kalkacağı, dul kadınların teşhir edileceği gibi söylemlerde de bulunmuşlardır. Yakalanan suçlular İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.¹²⁴ Yürütülen soruşturma neticesinde Ahmet Hamdi'nin Nakşibendi Tarikatı ile bağlantılı olması üzerine, bu olayın Şeyh Said İsyanıyla ilişkisi olduğu düşünüldüğü için, dava Ankara İstiklal Mahkemesi'ne aktarılmıştır. Burada yargılamalar gerçekleşmiş ve neticede Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşı ise idam edilmiştir.¹²⁵

¹²¹ B.C.A., 30.18.1.1.-16.69.1., 4 Kasım 1925. Bkz. Ek: 4.

¹²² B.C.A., 30.10.0.0.-101.654.15., 16 Kasım 1925; Turan, 2005: 190; Goloğlu, 2011: 174; Aybars, 2014: 438.

¹²³ Aybars, 2014: 440-442.

¹²⁴ B.C.A., 30.18.1.1.-16.71.4., 23 Kasım 1925; Aybars, 2014: 439; Goloğlu, 2011: 175; Turan, 2005: 190.

¹²⁵ Aktaş, 1989: 145.

Ayrıca Nakşibendi Tarikatı'na üye olan Sivaslı Keman Hoca'nın da Kayseri'de görülen olayda etkisinin olduğu anlaşılmış, ancak kaçtığı için tutuklanamamıştır.¹²⁶ Bu olaylardan anlaşılacağı üzere, dini söylemler ile kitleleri harekete geçirme çabası, bu nitelikteki olayların temel özelliğidir.

Bu dönemde ayrıca, kimi yerlerde söylentiler çıkararak, kaos ortamı oluşturmak suretiyle halkı kışkırtma çabalarında bulunduğu da görülmektedir. Bu söylentilerde Gümüşhane mebusunun şapka yüzünden Büyük Millet Meclisi'nde öldürüldüğü, hatta İstanbul'a bir İngiliz filusunun geldiği ve başka bir mebusun başındaki şapkayı çıkarıp sarık sardığı da iddia edilmektedir. Gerçekleştirilen soruşturma neticesinden bu ifadeleri Sandıkçızade İsmail ve Rıfkı Bey isimli şahısların yaymış olduğu tespit edilmiş, bu kişiler tutuklanmış ve İcra Vekilleri Heyeti'nin onayıyla 23 Kasım 1925'de İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.¹²⁷

Dahası Şapka Kanunu'nun Büyük Millet Meclisi'nde resmiyete kavuşmasının yaklaştığı dönemde, Erzurum'da şapkaya karşı bir isyan patlak vermiştir (24 Kasım 1925). Bu olayda, bazı kimseler çarşının bir bölümünü kapatmaya çalışmış, Vali'nin evi ve makamı önüne giderek “*gavur memur istemiyoruz!*” diye bağırıp gösteri yapmış, zabitanın uyarılarına ise uymamışlardır.¹²⁸ Kışkırtmalarla yaklaşık üç bin kişilik büyük bir grup toplanmış, güvenlik güçleriyle bu grup arasında çatışmalar meydana gelmiş, 27 kişi tutuklanmış, bir jandarma subayı yaralanmış, halktan da üç kişi ölmüştür.¹²⁹ Olayı, daha önce casusluk yapmış, genel aftan yararlanarak serbest kalmış ve içlerinde bazı şeyhlerinde bulunduğu bazı kimselerin çıkardığı tespit edilmiştir.¹³⁰ Neticede, Erzurum'un bazı ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetimin Erzurum ilinin tamamını kapsamaması hakkındaki 24 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, 25 Kasım 1925 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmıştır.¹³¹ Ardından sıkıyönetim çerçevesinde Erzurum'da kurulan Divan-ı Harbi Örfi, soruşturmada bir takım sonuçlara ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre, olayın elebaşları Gavur İmam adında bir hoca ile Hoca Osman adındaki şahıslardır ve bu şahısların halkı kışkırtmak için kullandıkları söylem ise “*hükümetin dinsizliğe gittiği*” şeklindedir.¹³² 29 Kasım 1925'de mahkeme kararını vermiş, 114 tutukludan 3'ü idama, 2'si onar yıl hapse mahkum edilmiştir.¹³³ Diğer taraftan Şeyh Hacı Osman (Hoca)'ın olayları planlarken, İstanbul'dan

¹²⁶ Aybars, 2014: 439.

¹²⁷ B.C.A., 30.18.1.1.-16.71.5., 23 Kasım 1925. Bkz. Ek: 5.

¹²⁸ Goloğlu, 2011: 174; Turan, 2005: 190; Aybars, 2014: 440; Tunçay, 2015: 158.

¹²⁹ Turan, 2005: 190.

¹³⁰ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 30 Kasım 1925; Aybars, 2014: 440.

¹³¹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 1925; Goloğlu, 2011: 174; Tunçay, 2015: 158; Aybars, 2014: 440.

¹³² Goloğlu, 2011: 174.

¹³³ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kasım 1925; Tunçay, 2015: 158.

sonra Merzifon, Giresun ve Samsun'a uğraması, Erzurum olayından sonra ise o bölgelerde de olayların patlak vermesi, mahkemeyi olaylar arasında bağlantı olabileceği ihtimalini düşünmeye sevk etmiştir. Erzurum halkının ise büyük bir çoğunluğu bu olumsuz gösterilere katılmamıştır.¹³⁴ Bu husus, tepkisel eylemlerin halkın tamamı tarafından benimsenmediğini kanıtlamaktadır.

Benzer şekilde 25 Kasım'da Rize'de de bir takım olaylar baş göstermiştir. Köy imamlarının halkı ayaklanmaya kışkırttığı ve İskilipli Atif Hoca'nın "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*" adlı risalesinin halkı kışkırtmada etkili olduğu ayaklanmada, ayrıca İstanbul'daki gizli bir örgütünde rolü olduğu belirtilmektedir.¹³⁵ Rize'nin Botaniye bölgesinde İmam Şaban ile Muhtar Yakup ve arkadaşları, çevre köylüleri Ulu Cami önünde toplamış ve dağlardaki eşkıyayı da bu gruba dahil etmiştir.¹³⁶ Bir kısım halkın desteğini alan isyancılar, kendilerine katılan silahlı eşkıya ile birlikte önce Hükümet Konağı'nı, oradan da Botaniye Jandarma Karakolu'nu basarak altı jandarmayı esir almışlardır. Akabinde, İmam Şaban Rize'yi yağmalamayı teklif etmiş, Muhtar Yakup'un akrabası Peçeli Mehmet: "*Ey Ahali! Ankara ihtilal içindedir. Mustafa Kemal Paşa üç yerinden yaralı olarak doktorların elindedir. İsmet Paşa ortadan kaldırılmıştır. Dindar paşalarımız hükümeti ellerine aldılar, şeriatı kurtarıyorlar. Korkacak bir şey kalmamıştır. Erzurum yapacağını yaptı. Bizde iştirak edelim*" diyerek halkı ayaklanmaya kışkırtmış, ondan sonra da "*şapka*" aleyhinde başka hocalar konuşmuştur.¹³⁷

Böylece din, tepkilere alet edilerek halk galeyana getirilmek istenmiştir. Nitekim yüz elli kişilik bir kitleyi Rize'yi yağmalamak için harekete geçirmeyi başarsalar da, hareketin olumsuz sonucunu görebilen köylüler jandarmaların silahlarını geri vererek vazgeçmiş, Rize'de sert tedbirler alındığını haber alan diğer topluluk ise kendiliğinden dağılmıştır.¹³⁸ Öyle ki bu sert tedbirleri, Rize açıklarına demirleyen Hamidiye Zırhlısı'nın, isyancıların yığınak yaptıkları noktayı iki gün boyunca top atışına tutmuş olması da ortaya koymaktadır.¹³⁹ Olayla ilgisi olanlar tutuklanıp İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. İstiklal Mahkemesi tarafından yürütülen soruşturma sonucunda, yenilik karşıtı olan Rize Asli Mahkeme Başkâtibi Hafız Osman ile kardeşi Avukat Hulusi ve Rizeli İmam Hafız Kamil'in de olayın çıkmasında etkileri olduğu anlaşılmış, 14 Aralık'taki duruşmada, 143 tutukludan adı

¹³⁴ Turan, 2005: 190.

¹³⁵ Aybars, 2014: 444; Aktaş, 1989: 146.

¹³⁶ Aybars, 2014: 445; Turan, 2005: 191; Tunçay, 2015: 160.

¹³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1925. Bkz. Ek: 6; Aybars, 2014: 445; Turan, 2005: 191; Tunçay, 2015: 160.

¹³⁸ Aybars, 2014: 445; Goloğlu, 2011: 175.

¹³⁹ Özdemir, 2007: 109.

geçen elebaşlarından 8'i idama, 14'ü on beşer, 22'si onar, 19'u beşer yıl hapse mahkûm edilmiş, 80 kişi de beraat etmiştir.¹⁴⁰

Şapka İnkılabı'na karşı gösterilen bir başka yerel tepki, 27 Kasım 1925 Cuma günü Maraş'ta gerçekleşmiştir. Ulu Cami'deki sabah namazında, hademe Abdullah Efendi yerde bir bildiri bulmuş ve şapka giyilmemesi hususundaki bu bildiriye Hafız Mehmet cemaate yüksek sesle okumuş, neyse ki herhangi bir olay çıkmadan cemaat dağılmıştır.¹⁴¹ Maraş'taki olayın bu ilk izlerinin akabinde, Cuma namazından sonra Molla İbrahim kürsüye çıkarak, “*Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun*” aleyhinde konuşmaya başlamış ve bu konuşma esnasında, duygusal davranarak cemaati heyecana getirmeye çalışmıştır. Konuşmasında, “*Şapkayı giymeyeceğiz, bu gâvur işidir, Müslümanlara yakışmaz, bu konuda gerekeni yapmalıyız. Hükümete, valiye ve askeri yöneticilere şapkanın aleyhinde gerekli cevabı vermeliyiz*” şeklinde cemaate seslenmiştir. Bunun üzerine galeyana gelen cemaat, “*şapkayı giymeyeceğiz, giydirmeyeceğiz!*” diyerek slogan atmaya başlamış ve kışkırtılan halk, tekbirlerle harekete geçmiş, “*hükümeti tanımıyoruz, gâvur vali istemiyoruz, şapka giymeyiz, şapka giydiren hükümeti tanımıyoruz*” gibi sloganlarla, hükümet binasına yönelmiştir. Bu gergin ortamı fırsat bilen bir grup ise iki yüz tutuklunun bulunduğu hapishaneye saldırarak, tutukluları serbest bıraktırmasıyla bir kargaşa ortamı oluşturmuştur. Bunun üzerine Vali Halit Bey, sert tedbirler alarak olayın genişlemesini engellemiş ve birçok insanı tutuklatmıştır.¹⁴² Ardından derhal İstiklal Mahkemesi durumu ele almıştır.¹⁴³ Bazı tutuklular Ankara'ya sevk edilmiş,¹⁴⁴ 18 Ocak 1926 tarihinde de, sanıklar hakkında karar verilerek, 7 kişi idam, 9 kişi on, 1 kişi ise üç yıl kürek mahkûmiyetine çarptırılmıştır.¹⁴⁵

Giresun'da ise 4 Aralık 1925'de, Şeyh Muharrem, Abdullah ve Hüseyin hocaların kışkırtmasıyla şapkaya karşı bir tepki baş göstermiştir. Bu olayda, Abdullah Hoca rüyasında Allah'ın kendisine yol gösterdiğini, evliyaların kendisiyle birlikte olduğunu söyleyerek propaganda yapmaya başlamış ve şapka karşıtı söylemlerle halkı kışkırtmaya çalışmıştır.¹⁴⁶ Olay bastırılmış, Hükümet Rize'de bulunan İstiklal Mahkemesi'ni buraya yönlendirerek olayları kontrol altına almıştır.¹⁴⁷ 16 Aralık 1925'de yargılamalar gerçekleştirilmiş, Şeyh

¹⁴⁰ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 15 Aralık 1925. Bkz. Ek: 7; Aybars, 2014: 445.

¹⁴¹ Aybars, 2014: 452.

¹⁴² Aybars, 2014: 453; Tunçay, 2015: 159.

¹⁴³ Goloğlu, 2011: 175.

¹⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Aralık 1925.

¹⁴⁵ Aybars, 2014: 466; Tunçay, 2015: 162.

¹⁴⁶ Aybars, 2014: 446.

¹⁴⁷ Goloğlu, 2011: 175.

Muharrem ve Abdullah Hoca idam edilmiş, diğer yükümlüler on beşer ve beşer sene hapse mahkûm edilmiştir.¹⁴⁸

Daha önce değinildiği üzere İstiklal Mahkemesi, şapkaya karşı gösterilen bu tepkilerde, Nurettin Paşa'nın Meclis'te yaptığı aleyhteki konuşmalarının da etkisi olduğu yönünde ki görüşünü hükümete bildirmiştir.¹⁴⁹ Bu durum üzerine, mebuslar söylemlerle Nurettin Paşa'ya hücumda bulunmuşlar, Nurettin Paşa ise tedbirli davranarak hiçbir cevap vermemiş ve yerinden kalkarak salonu terk etmiştir.¹⁵⁰ Bu noktada Nurettin Paşa'nın kanunun içeriğine yönelik karşı duruşunun, irtica unsularının kullandığı bir etmene dönüştüğü görülmektedir.

Öte yandan unutulmamalıdır ki, bu olaylar toplumun tüm kesimleri tarafından desteklenmiş değildir. Şapka karşıtı olarak görülen bu olaylarda, Erzurum'da elebaşının, Hacı Osman, Kayseri'de Ahmet Hamdi, Giresun'da Şeyh Muharrem'in isyanı çıkardıkları yerlere yeni gelmiş kimseler oldukları için, o bölgedeki toplumun düşünsel ifadesini yansıtmamasının diğer bir örneğidir.¹⁵¹ Dahası 8 Aralık 1925'de Bursa'da toplanan gençlik tarafından, inkılapları destekleyen ve emir gelmesi halinde çıkan isyanları bastırmaya sevk edilerek gideceklerini belirtmiş olmaları da bu durumu desteklemektedir.¹⁵²

Bu olaylarda ağır cezalara mahkûm edilenler, şapka giymedikleri için değil, şapkayı protesto ettikleri ve bu nedenle baş kaldırdıkları, halkı isyana teşvik ettikleri için mahkum edilmiş ve görüldüğü gibi ele başları asılırken, ikinci ve üçüncü derece suçlular hapis cezası almışlardır.¹⁵³

Bazı illerde görülen Şapka İnkılabı'na tepki niteliğindeki bu olaylar, bazı muhalif kişilerin hoşnutsuzluğunu da gün yüzüne çıkarmıştır. Zira, İstanbul Polis Müdürü tarafından şapka aleyhinde söylemlerde bulunan İstanbul'daki kadın öğretmenlerin, İstanbul Maarif Vekâleti'nce uyarılması için bildiri gönderilmiştir. Bu bildiri, genç nesilleri yetiştirmekte olan kadın öğretmenlerin, "*şapkanın giyilmesi halkın kendine bırakılsa idi daha başarılı olurdu*" şeklinde genç nesile irticai fikir aşılama çalışmaları, kanuna açıkça muhalefet etme girişimi olarak değerlendirilmiştir. Eğer bu öğretmenler aynı fikir telkinine devam ederlerse, zabıtan tarafından gerekli müdahaleye maruz kalacakları yönünde uyarılmaları istenmiştir.¹⁵⁴ Görüldüğü üzere yurttan bir takım zümreler şapkayı tamamıyla reddederken, bir takım kesimler de zamana yayılması gerektiği anlayışına sahiptirler.

¹⁴⁸ Aybars, 2014: 446.

¹⁴⁹ Aybars, 2014: 445.

¹⁵⁰ Gentizon, 2001: 108-109; Aybars, 2014: 433.

¹⁵¹ Goloğlu, 2011: 175.

¹⁵² B.C.A., 30.10.0.0.-102.667.6., 14 Aralık 1925. Bkz. Ek: 8.

¹⁵³ Aybars, 2014: 470; Goloğlu, 2011: 176.

¹⁵⁴ B.C.A., 180.9.0.0.-1.6.8., 13 Aralık 1925. Bkz. Ek: 9.

Kişisel bir diğer tepkide, akrabasına yazdığı mektupta Şapka Kanunu meselesinde hükümete karşı olduğu anlaşılan, Dokuzuncu Kolordu Muharebe Bölüğünde bulunan Mehmed Fahri tarafından sergilenmiştir. Sonuçta Mehmed Fahri, 31 Aralık 1925’de tutuklanarak, İcra Vekilleri Heyeti’nin 11 Ocak 1926’daki onayı ile İstiklal Mahkemesine sevk edilmiştir.¹⁵⁵ Buradan ordunun içinde de kanuna bazı muhalif kişilerin olduğu ve bunların tespit edilip, bertaraf edildikleri anlaşılmaktadır. İstiklal Mahkemesi’nin şapkaya karşı kişisel tepki gösterenlere idam cezası ve ağır hapis cezası vermediği, hafif cezalara hükmettiği görülmektedir.¹⁵⁶

Sivas’taki olaylar yatıştıktan sonra ise yine mevcut olayları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyenlerin bir takım söylentiler çıkarmak istediği görülmektedir. Keza, Sivas’ta Remziye ve Refkas isminde iki bayan öğretmenin, Boyacı Ahmed adında bir şahsın öksüz yurdu açılışındaki törende şapkanın çıkartılıp çarşafın tekrar giyileceği yönündeki söylemleri üzerine onu şikayet ettiği görülmektedir. İçişleri Bakanlığı’na sevk edilen şikayet üzerine Boyacı Ahmed yakalanıp İstiklal Mahkemesine gönderilmiştir.¹⁵⁷

Şapka İnkılabı’na yönelik gerçekleştirilen kitlesel ve bireysel tepkilere örnekler, toplumun tamamı göz önünde bulundurulduğunda, çok fazla olmamakla birlikte, çoğaltılabilir. Cizre’de şapka ve Cumhurbaşkanı aleyhinde propaganda yapan Seyit Nuri’yi polisin elinden kaçırmaya çalışan dokuz kişinin, Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmesi yine buna bir başka örnektir.¹⁵⁸

25 Ekim 1928’de ise şapka giymek istemeyen beş İranlı seyit ve bir Ermeni’nin bir müddet Ağrı Dağı’na gittikleri, eğer Türk Hükümeti Şapka Kanunu’nda ısrar edecek olursa İngiliz tabiiyetine geçeceklerine dair kendi hükümetlerine muhtıra verdikleri de bilinmektedir.¹⁵⁹

Bu seyitler daha sonra Kocaeli’ne gelmiş, sarıkla dolaşmaları üzerine, haklarında soruşturma başlatılmıştır. Askerin nasıl üniformasıyla sivil olarak gezmesi yasaksa, dış ülke vatandaşlarının da sarıkla dolaşmalarının yasaklanması gerektiği, din adamı olup da çeşitli mesleki faaliyetlerde bulunanların mesleklerini yerine getirirken sarıklarını çıkarıp şapka giymeye mecbur oldukları İçişleri Bakanlığı’nca yürütülen soruşturma neticesinde aktarılmaktadır.¹⁶⁰ Böylelikle Türkiye’de ilan edilen bir kanunun, turist olarak ülkeye gelenleri de kapsadığı görülmektedir. Sarık çıkarılması konusunda İçişleri Bakanlığı’nın

¹⁵⁵ B.C.A., 30.18.1.1.-17.89.5.1., 31 Ocak 1926. Bkz. Ek: 10.

¹⁵⁶ Aybars, 2014: 470.

¹⁵⁷ B.C.A., 30.10.0.0.-104.679.4., 13 Şubat 1926. Bkz. Ek: 11.

¹⁵⁸ B.C.A., 30.10.0.0.-102.667.10., 27 Mayıs 1926.

¹⁵⁹ B.C.A., 30.10.0.0.-261.755.14., 25 Ekim 1928. Bkz. Ek: 12.

¹⁶⁰ B.C.A., 051.0.0.0.-14.119.18., 11 Kasım 1928. Bkz. Ek: 13; B.C.A., 30.10.0.0.-192.314.14., 2 Aralık 1928.

talimatı ise, şapkanın halk tarafından özümsemesinin sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde, olumsuz örneklerin önüne geçilmesine çalışılması olarak yorumlanabilir.

Şapkanın resmi serpuş olarak kabulünden sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İç İşleri'ne aktarılan bir yazıda, bazı kimselerin namazda başları açık veya takke ile yer alması, kanunu ihlal ettiği için bu konuda birliği sağlamak amacıyla halkın aydınlatılması istenmiştir.¹⁶¹ İç İşleri Bakanlığı'nın verdiği yanıtta ise, dini kıyafet giyme izni olanların bu kıyafeti ancak görevi sırasında giyebilecekleri, diğer zamanlarda şapka giymelerinin zorunlu olduğu aksi halde haklarında tatbikat yapılacağı bildirilmiştir.¹⁶² Böylelikle, kıyafet alanında da sınırlamalara gidilerek, olası karışıklığın önüne geçilmek istenmiştir.

1934 yılında Antakya'da (Hatay/Sancak) şapkaya karşı bir irtica hadisesi meydana gelmiştir. Ancak bu hadiseden önce, Antakya'daki durumun anlaşılması için önceki gelişmeleri de ele almak gerekir. 1923-1936 dönemi Türkiye'nin inkılapları gerçekleştirme ve bir asrı dolduracak yoğun kalkınma çabalarıyla dolu geçen yıllardır. Bu yıllarda Sancak'ta yaşayan Türklerin gözü kulağı hep Türkiye'de olduğu için sürekli Türkiye'yi izlemiş, aynı duygu ve eylemleri paylaşmışlardır. Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisinde şapka giydiği haberi Antakya'da duyulunca, Türklerden haber alan aydın gruplar toplanmış ve bütün riskleri göze alarak şapka giymeye karar vermişlerdir.¹⁶³ Durumun hayli garip olduğunu kabul etmek gerekir, çünkü Antakya şapkalı Fransızların mandasındaydı, Araplar mandacının timsali saydığı şapkaya nefretini fese sarılarak belirtmekte, Türkler ise amaçlarına varmakta başlığın bir önemi olmadığını kabul ederek, başına onun başlığını geçirmekte sakınca görmemekteydi.¹⁶⁴ Böyle bir atmosferin etkisiyle gerçekleşen şapka giyme eylemine asıl tepki tutucu yaşlı kesimden ve eşraftan gelmişti. Bu da yetmiyormuş gibi Fransızlar da bir zaman çetelere yaptıkları gibi, şapka giyenleri isyancı, idare karşıtı anlamında "*Kemalistler*", bu hareketi de "*Kemalist eylem*" olarak adlandırmış ve engellemeler sonucunda aydınlar şapkayı çıkarmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁵ Böylelikle ilk şapka giyme denemesi Antakya'da başarıya ulaşamamıştır.

1934 yılı baharında Sancak Türklerinde, Türkiye'ye katılma heyecanı baş göstermişti. Öyle ki, Gaziantep Valisi Akif (İyidoğan) Bey'in ziyarette bulunduğu esnada, şehirdeki yüzlerce Türk'ün şevkle feslerini atıp şapka giydikleri görülmekteydi. Fakat tutucu ve bağınaz çevreler bunu hoş karşılamamış, "*dinden çıkma*" eylemi olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Arıç, 2007: 75.

¹⁶² B.C.A., 051.0.0.0-13.108.10., 14 Ekim 1928. Bkz. Ek: 14.

¹⁶³ Tekin, 2010: 1633-1634.

¹⁶⁴ Koloğlu, 2002: 372.

¹⁶⁵ Tekin, 2010: 1634.

¹⁶⁶ Tekin, 2010: 1636.

1934 yılının sonuna doğru yaklaşırken 10 Aralık tarihinde olumsuz bir olay daha gelişmiştir. Olay şu şekilde aktarılmaktadır;

“Antakya’da Kürd Mehmet namında, öteden beri Türklük ve Türk inkılapları aleyhtarlığı ile geçinen mel’un bir Kürd hoca vardır. Türklere karşı olan Kuseyri aile Kürd Mehmet’i himaye etmektedir. Ramazan ayı başlayınca Kürd Mehmet Yeni Camii’nde vaazlara başlamıştır. Bu vaazlarda “-Şapka giyen Türkler kâfirdir. Zaten evvelce Anadolu halkı Rum’du, şimdi gene asıllarına döndüler.” Hezeyanını savurmuştur. Bu haber şehirde bilhassa Türk gençleri muhitinde duyulunca, büyük bir asabiyet uyandırmış, derhal yer yer toplanmaya başlayan gençler hocayı bulup, küfürü kendilerine iade etmeye karar vermişlerdir. Habib Neccar Camii’n de toplanan gençler bu kişiye ve benzeri gelişmelere karşı neler yapılması gerektiğini kararlaştırmışlardır. Bu arada toplantıyı haber alan polis camiye gelmiş, alınacak tedbirleri hükümete bırakmalarını ricaya başlamıştır. Ertesi gün Kürd Hoca görevden men edilmiş, ancak Kuseyri ve efradı Yeni Camii’ne gelerek Kürd Mehmet’i vaaza çıkarmışlardır. Nitekim camiden çıkar çıkmaz Kürd Mehmet, Kuseyri ve efradı şapkalı gençleri görmüş, “din elden gidiyor, öldürün şu kafirleri!” diye bağırarak üzerine atılmışlar ve “kanlarını içmeli, dini kurtarmalı” avazeleri içinde sopalayama başlamışlardır. Bu esnada polis olaya müdahale etmiş, fakat beş genci yaralı halde kurtararak hastaneye götürmekle yetinmiştir. Hadise bütün Antakya’da ve İskenderun havalisinde nefretle karşılanmış, Kürt Hoca ve beraberindekiler tutuklanmıştır. Aynı zamanda bu olay Antakya Türkleri üzerinde ana vatandaki inkılapları takip etme hususunda önemli bir etki oluşturmuş, şapka giyenlerin sayısı giderek artmıştır.”¹⁶⁷

Antakya’da gerçekleşen bu olay neticesinde oradaki Türklerin inkılaplara bağlılıkları giderek artmıştır.¹⁶⁸

Yeni Camii Olayı olarak tarihe geçen, Menemen hadisesini akıllara getiren bu olaya, Mistikzade Nafi Efendi şiir yazmıştır:

*“Yeni Camii havışı
Kana boyandı taşı
Kaçırdılar Abbuş’u
Feslere vur bir zimba!*

.....

*Ağalar döktü para
Yüzleri olsun kara
Kalplere açtı yara
Feslere vur bir zimba!*

.....

*Hökümetin var eli
Toplandı bir kaç deli
Başta Kuseyri Ali
Feslere vur bir zimba!*

.....

*Şapkaları yırttılar
Lazımlığa attılar
Dinlerini sattılar*

¹⁶⁷ “Antakya’daki İrtica Hadisesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1934: 5. Bkz. Ek: 15.

¹⁶⁸ Koloğlu, 2002: 373.

Feslere vur bir zumba!

.....

Yaz bu vak'ayı başa

Kafir değiliz haşa!

Şapka sen binler yaşa

Püsküle vur bir zumba!"¹⁶⁹

Söz konusu şiir olayların Antakya halkını derinden etkilediğinin ve edebi yaşamada yansdığıın göstergesidir. Rize olayı esnasında da bir şiirin yazıldığı belirtilmekte, fakat güvenilir bir şekilde metine ulaşılamamaktadır.

Dahiliye Vekâleti'nden CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir yazıda ise Kırklareli Vilayeti'nin Vize kazasının Evrenli köyü imamı Mehmet'in aynı köyden bazı şahıslara ve köy muhtarı Rıfat Bey'e Şapka İnkılabı'na aykırı olarak, “şapka yeni giyildiği zaman siz muhtardınız. Buna hiç itiraz etmeden hemen giydiniz ve sizi gören diğerleri de şapkayı giymek mecburiyetinde kaldılar. Siz o zaman itiraz etseydiniz bu halka şapka giydirmezlerdi.” yolunda propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanarak adliyeye sevk edildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁰

Şapka Kanunu'na, yurt içinden ve yurt içine yakın yerlerden gelen tepkiler haricinde, dünyadaki çeşitli ülkelerden de tepkiler geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda Mısır'dan şapkaya karşı tepkinin yükseldiği belirtilmektedir. Şöyle ki, 1926 yılının Şubat ayında Galatasaray-Fenerbahçe karma futbol takımı Mısır'da birkaç maç oynamış ve olay spor alanından çıkıp siyasi gösteriye dönüşmüştür. Türkiye'den gelen futbol takımının şapka ile görülmesi üzerine, “şapkalı Türklerin bu olayı Kemalist çağdaşlaşmanın propagandası olarak kullandığı” yönünde basında eleştiriler oluştuğu, aynı zaman da Mısır gençliğinin de şapka takarak İngiliz himayesi aleyhtarı gösterilerde bulunduğu, bu durumun mevcut yönetimi ve himayecileri rahatsız ettiği belirtilmektedir. Diğer taraftan, Hıristiyanlara benzemenin vatanın birliğine zarar vereceği açıklamalarında bulunan, Mısır basını; “*Milli giyimde değişiklik milli geleneklerimizle bağdaşmamaktadır*”, “*Mısır'ın Türkiye'yi taklit ederek yaşayışını değiştirmesi için bir sebep yoktur*”, “*Bu davranış öylesine ihtilalcı ki (şapka giymek), fesin yasaklandığı, kadın ve erkeklerin eski çeşit başlık giydikleri için asıldıkları Türkiye'nin son denemesi ile karşılaştıktan sonra olumlu görünmüyor*” diyerek Şapka İnkılabı'na olan tepkisini Türkiye üzerinden yapılan örneklemelerle açıklamaya çalışmıştır. Mısır Müftüsü Abdurrahman Kurrah ve Ezher Şeyhi Muhammed Gizavi'nin yayınladığı dini bildiride de, Türkiye'nin son dört yıldaki laikleşme ve çağdaşlaşma akımına günlük hayatı ilgilendiren üç konuda (şapka, miras, Hıristiyan-Müslüman evlenmesi) cevap verilmiş, laiklik kökünden

¹⁶⁹ Tekin, 2007: 1637-1638.

¹⁷⁰ Kocaoğlu, 2007: 1304.

reddedilmiştir. Yine aynı bildiri de; ilerlemenin şapka giymekle geleceğine inananların taklit aşkı ve tutkusu ile yandığı vurgulanarak, kişileri yabancıların kılığını kabul etmeye yönelttiği eklenmiş ve “*başka bir dine eğilim veya kendi dinini küçümsemek sebebiyle şapka giyen, Müslümanların tüm oyu ile kâfirdir*”, ifadesiyle bu kılıkları benimseyenlere yönelik din düşmanı algısı oluşturulmaya çalışılmış olduğu belirtilmektedir. 1934’te ise etkili bir politikacı olan Ömer Tosun, fesin Büyük Mısır’ı kurtaracağını belirtmiş olduğu görülmektedir. Ancak fes, Mısır’da, 15 yıl sonra, resmi kararlar değil ilgisizlik sonucu tamamen kullanımdan kalkmıştır.¹⁷¹

Şapka İnkılabı’na karşı Batı dünyasındaki olumsuz tepkiler ise üç ana tema etrafında toplamak mümkündür. Birincisi; Türk’ün sadece kafasının dışındakini değiştirdiği, asıl önemli olan içinin ise aynı kaldığı, Mustafa Kemal’in yaptıklarının ve ilerleme iddialarının ciddiye alınmayacağını ileri sürenler, ikincisi doğu çekiciliğinin ve orijinalliğinin kaybolmasına üzülenler, üçüncüsü ise dinden ayrılmış olan Türklerin bu kararlar son bağıda kopardığı, fesin özelliği namazda alnın yere değmesini sağlamasıydı oysa Mustafa Kemal’in kararı bunu engellemektedir, amacı namazı kaldırmaktır, şeklinde iddiada bulunanlardır.¹⁷² Dolayısıyla batı dünyasının bazı kitlelerinde de, Mustafa Kemal Paşa’nın yeniliklerini anlamayıp, hızlı ve çabuk ilerlemesini kabullenemeyen bir algının oluştuğu ve böyle bir bakış açısı ile tepki gösterildiği söylenebilir.

Buna karşın İngiliz basınında yer alan haberlerde; değişimin olumlu karşılandığı ve kıyafet reformunun ardında yatan düşüncenin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Batılılaşma ve modernleşme arzuları ile Türkiye’de Batı medeniyetinin düşünce tarzı ile yöntemlerini tanıtmaya çalıştığı yorumlarının yapıldığı belirtilmektedir.¹⁷³

Görünen o ki, içerde ve dışarıda Şapka İnkılabı’na, olumlu ve olumsuz tepkiler gösterilmiştir. Şapka rejim aleyhtarını dini propaganda faaliyetlerinin ortaya çıkışında etkili olmuştur.¹⁷⁴ Aynı zamanda şapkanın medeniyet, çağdaşlaşma gibi kavramlarla yola çıkılarak halka tanıtılmaya çalışılması, mevcut çoğunluğun yeterli bilgi ve donanımına sahip olmamasından dolayı bu kavramlara yabancı olması, bunun da kısmen tepkilerin oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Zira yurt içinde görülen tepkilerin ana eksenini “*din elden gidiyor*” anlayışı oluşturmuş, bu hususu irticai hareketi besleyen dimağların kullandığı görülmüş, halkı isyana bu yönde teşvik etmişlerdir. Haritaya bakıldığında da tepkilerin ağırlıklı olarak Erzurum, Sivas, Maraş, Rize, Giresun, Kayseri gibi şehirlerde ortaya çıktığı görülür ki,

¹⁷¹ Koloğlu, 2002: 310-315; Koloğlu, 1978: 112-115; Şimşir, 1984: 4; Tanör, 2010: 370.

¹⁷² Koloğlu, 2002: 307.

¹⁷³ Arıg, 2007: 79.

¹⁷⁴ Kocaoğlu, 2007: 1306.

bu dönemde, bu bölgelerin dünya ile ilişkisini sağlayacak ne demiryolu, ne de işe yarar bir kara yolu bulunmamaktadır. Yine, anlamına uygun hiçbir okulun olmaması da, o bölge halkını moral ve entelektüel olgunluktan yoksun bırakmıştır.¹⁷⁵ Bu gibi etmenlerin, bahsedilen bölgelerde şapkaya karşı gösterilen tepkisel olayların oluşmasına büyük katkı sağladığı söylenebilir.

Ayrıca dervişler, şeyhler, hatta bazı hocalar, büyücüler, sihirbazlar, istihareciler bir tür malikâne saydıkları kendi bölgelerinde, cumhuriyetin yenileştirme hareketlerine karşı koymakta yarar görmüşler ve Ankara'dan gelen en ilmi gerçeği bile yanlışlık ve dinsizlikle lekelemek için ellerinden geleni yapmışlardır.¹⁷⁶ Bireysel anlamda ki tepkilerin temel düşüncesinde aynı unsurların yattığı görülmektedir. Buna karşın isyanlar bastırılıp hareketlerin elebaşları ağır cezalara çarptırılmış, ikinci ve üçüncü dereceden suçlu bulunanlar gereken cezayı almış, masumlarda beraat etmiştir.

1.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

1.2.1. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Giden Süreç

Tekke ve zaviyeler, İslam'daki tarikatların dinsel tören, toplantı ve eğitim yerleridir, bu dinsel tören yerlerinin büyükleri “*tekke, dergah*”, küçükleri “*zaviye*” olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁷ Bu mekânlarda çeşitli tarikatların faaliyetleri görülmekteydi. Tarikat sözcüğü incelendiğinde, Arapça'dan Türkçe'ye geçtiği ve tarik sözcüğünün “*yol*”, tarikat sözcüğünün “*yollar*” anlamına geldiği görülmektedir. Dolayısıyla tarikat denildiğinde; İslam'daki çeşitli dini akımlar veya yollar kastedilmektedir. Zira Allah'a daha yakın olma çabasıyla, bu yolda türlü yöntemler geliştirmişlerdir. Bektaşilik, Mevlevilik, Nakşibendilik, Rafizilik, Caferilik gibi pek çok tarikatta; her tarikatın şeyhi, dervişi, dedesi, seyyidi, çelebisi, babası, halifesi, nakibi, emiri, müridi gibi türlü sözcüklerle adlandırılmış kişi ve görevliler bulunmakta ve bunlar arasında da büyükten küçüğe sıralanmış “*mertebe*”ler (basamak) yer almaktadır.¹⁷⁸ Bu kadar geniş yapılanmadaki tarikatlara, türlü meslek kuruluşları da bağlı olmuş, tarikat ileri gelenleri pek büyük saygı görmüştür.¹⁷⁹ Tarikatların kullandıkları bina olan tekke ve zaviyelerde, bir tür hizmet içi eğitim yapılarak, resim, müzik, şiir gibi sanatlarla da uğraşılmış ve böylece “*Tekke Edebiyatı*” denen bir de yazın anlayışı doğmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Gentizon, 2001: 107.

¹⁷⁶ Gentizon, 2001: 107.

¹⁷⁷ Kara, 2011: 368; Kili, 2014: 215.

¹⁷⁸ Öngören, 2011; 95.

¹⁷⁹ Öngören, 2011; 100; Mumcu, 1996: 130.

¹⁸⁰ Bilgin, 2011:381-384; Turan, 2005: 177.

Türk tarihine bakıldığında; Selçuklulardan itibaren Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında, daha sonrada Osmanlı'nın kuruluş ve gelişme döneminde bu tarikatların etkili olduğu görülmektedir. Fuat Köprülü'nün "*Alperen*", Ömer Lütfi Barkan'ın "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" dediği tekke ve zaviye mensubu zümrelerin Anadolu coğrafyasının Türk vatani olmasında önemli bir fonksiyon üstlendikleri bilinmektedir.¹⁸¹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında bu zümrelerin, sınır boylarında yerleşik ve göçebe Türkmenlerin dini hayatı üzerinde ve özellikle Anadolu ve Balkanlarda Hıristiyan halkı İslam dinine kazandırmak hususunda, 14. ve 15. yüzyıllarda etkili olduğu, ayrıca Osmanlı Devleti'nin genişleme ve yükselmesine de mühim katkılar sağladığı bilinmektedir.¹⁸²

Osmanlı toplum yapısında yer alan tarikatlar, her dönemde ağırlığını ve etkisini göstermiş; toplum içi çatışmalarda, devlet yöneticileri arasındaki kavga ve iç çekişmelerde; iç ayaklanmalarda, bu akımların liderleri, başı çeken kişiler olmuştur. Bu etkinlik ve saygınlıklarıyla da hemen hemen her dinsel akım çeşitli zamanlarda devletin yanında birer otorite merkezine dönüşmüştür.¹⁸³

16. ve 17. yüzyıla gelindiğinde ise tekke ve zaviyelerde bir takım bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Zira işlevini yitirmeye başlayan bu merkezler, kendilerine tanınan ayrıcalıkları kötüye kullanan, bağlı oldukları şeyhin arzusuna, eğilimine göre hizmeti görev sayan, devlete vergi vermeyen ve askerlik yapmak istemeyenlerin barındıkları yerler durumuna gelmişlerdir.¹⁸⁴ Aynı zamanda devletin giderek zayıflaması ve güçsüzleşmesi sonucu bu tekke ve zaviyeler otoritelerini güçlendirmiş, devlet açısından bir sorun yumağına dönüşmüştür. Dolayısıyla dini, ekonomik, siyasi faktörlerinin yanı sıra, askeri anlamda da etkinlik gösteren bu unsurlar, özellikle Osmanlı ordusunun temel yapı taşı olan Yeniçeri Ocağı'nda da oldukça etkin bir konuma erişmişlerdir.

Tarikatların oldukça etkin bir konuma ulaşp bu derece söz sahibi olmaları devleti yönetenleri yeni bir çıkış yolu aramaya yöneltmiştir. Zira, bu düşünce II. Mahmut ile beraber olgunlaşmış ve uygulamaya konulmuştur. Nitekim 15 Haziran 1826'da tarihe "*Vaka-ı Hayriye*" olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayı ile bu yönde ilk girişim başlatılmıştır. Bir ay sonra, II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına karşı protesto ve ayaklanmaları kışkırttıkları bahanesiyle, yüzyıllarca yeniçerilerle yakın işbirliği içinde olan Bektaşî Tarikatı'nı dağıtıp, şeyhülislamın ve başlıca ulemanın desteğiyle tarikatı yasaklamış, tekkelerini yıktırması, liderlerinin üçünü de alenen idam ettirip, gerisini sürmüştür.¹⁸⁵

¹⁸¹ Barkan, 2002: 133-153; Yalçın vd., 2014: 257.

¹⁸² Barkan, 2002: 137-143; Yalçın vd., 2014: 257.

¹⁸³ Haksever, 2009: 56-57; Kili, 2014: 216.

¹⁸⁴ Ocak, 1978: 258; Turan, 2005: 177.

¹⁸⁵ Afyoncu vd., 2010: 247; Haksever, 2009: 41-45; Lewis, 1993: 80.

Görüldüğü üzere II. Mahmut yapmakta olduğu ıslahatları riske etmemek için ya muhtemel muhalifleri sürgün etmiş ya da gözetim altında tutmuştur. II. Mahmut ayrıca, kapatılan Bektaşî Tarikatı mensuplarının başka tarikatlara sızmalarını önlemek düşüncesiyle çıkardığı ve tarikatlara yönelik kısıtlayıcı hükümler içeren bir diğer fermanı da 1836'da uygulamaya koymuştur.¹⁸⁶

II. Mahmut'un merkezîyetçi politikası ile devlet kontrolüne alınan tarikatlar, ilerleyen dönemlerde de kontrol altında tutulacaktır. Bu doğrultuda 1864'de kurulan fakat 1866'da yeniden tahsis edilen "*Meclis-i Meşayih*" görülmektedir. Tarikatlar üzerindeki devlet kontrolü, bu araç ile sağlanmıştır. Bu mecliste belirli sayıda merkez tekkeler belirlenmiş, bu merkez tekkelerinin yanı sıra taşra teşkilatına uzanan tekkelerinde merkezle bağlantı kurması sağlanmıştır.¹⁸⁷

II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanından sonraki süreçte ise bir çok cemiyet ortaya çıkmış ve çeşitli cemiyetlerle, tarikatların faaliyetleri bir arada yürütülerek tekkelerin ıslah edilmesi düşünülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda olduğu dönemde, tekkelere doğrudan doğruya karşı çıkmayarak, tarikat ve tekkelerin nüfuzlarından faydalanmak istemiştir. Nitekim bir yandan Meclis-i Meşayih vasıtasıyla kendine yakın kişileri tekkelere tayin etme gayreti içinde olmuş, diğer yandan da Cemiyet-i Sufiyye yoluyla tarikatları ıslaha çalışmıştır.¹⁸⁸ Bu gayret neticesinde zaten bozulma sürecinde olan tekkeler, çözülme sürecine doğru yönelmiştir. Öyle ki, bir nüfuz ve menfaat yuvası haline dönüşen tekke ve zaviyelerde, kendi mensupları arasında bile menfaat çekişmeleri görülmeye başlamıştır.¹⁸⁹ Bu yüzden dönemin bazı düşünürleri, başlangıçta oldukça faydalı hizmetler gören bu kurumlardan çoğunun eski fonksiyonlarını tamamen yitirmiş olduğunu, hatta sapık akımlara kaynaklık eder durumlara geldiklerini belirterek tekkelerin asrın ihtiyaçlarına göre ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁰

Millî Mücadele Hareketi'ne hem politik desteğin, hem de geniş kitleler tarafından katılımın sağlanması oldukça önemli bir husus idi. Dolayısıyla, tekke ve zaviyelerde etkin olan tarikat yapılanmalarının sahip oldukları nüfuz düşünüldüğünde, bu yapıların Millî Mücadele'ye desteğinin sağlanması son derece mühimdi. Bu doğrultuda Millî Mücadele'nin lider kadrosu, Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıktığı esnada, Anadolu'daki çeşitli tarikat yapılarıyla temaslarda bulunmuştur. Bektaşîlik ve Alevîlik tarikatlarının şeyhleri ve müritleri

¹⁸⁶ Karal, 1988: 151; Yapıcı, 2012: 63.

¹⁸⁷ Aydın, 2003: 247-248; Özer, 2007: 130.

¹⁸⁸ Aydın, 1998: 93; Yapıcı, 2012: 69.

¹⁸⁹ Yalçın vd., 2014: 258.

¹⁹⁰ Keskin, 2003: 105.

ile bir araya gelmişler, Milli Mücadele'ye katılım ve desteklerini istemişlerdir.¹⁹¹ Hatta Mevlevilik ve Bektaşılık tarikatlarının etkin ve güçlü nüfuzunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, I. TBMM açılırken, bu iki tarikatın başlarının, milletvekilliklerine ve Meclis Reis Vekilliklerine (Konya Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Çelebi Efendi Hazretleri Birinci Reis Vekilliği'ne, Hacı Bektaş-ı Veli Çelebisi Cemalettin Efendi Hazretleri ise İkinci Reis Vekilliği'ne) seçilmelerini sağlamış olması, bu sezgisel gözlemi doğrular niteliktedir.¹⁹²

Ayrıca tekke mensupları Milli Mücadele'de halkı vaaz ve sohbetleriyle işgalcilere karşı mücadeleye davet etmiş, halkın moralini en üst seviyede tutmaya çalışmış, böylelikle Milli Mücadele sırasında TBMM Hükümeti'ne her türlü maddi ve manevi desteği vermişlerdir.¹⁹³ Bu desteklerin yanı sıra, tarikatların nüfuzunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa var olan desteği çoğaltmak amacıyla, tarikat şeylerine mektuplar yazarak bu mücadelede yer almalarını istemiştir.¹⁹⁴

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşip Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, 1924'den itibaren devlet inkılaplar gerçekleştirmeye yönelmiş, bu inkılaplarda ana düşünce olan çağdaşlaşma fikri, laiklik ile de pekiştirilmeye çalışılmıştır. Böylece laik devlet yönetimini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı Devleti'nden arta kalan bozulmuş ve yozlaşmış tarikatların, meşru otoritenin yanında ayrı bir otorite olarak varlıklarını sürdürmesi elbette ki mümkün değildi. Dolayısıyla, laikliğe karşı en tehlikeli direncin ulemadan değil uzun süreden beri bağımsızlığa ve muhalefete alışkın olan ve halk tabakasının güven bağlılığından yararlanmaya devam eden, tekke zümrelerinden geleceği anlaşılmıştır. Ayrıca tekke zümrelerinin ulemadan farklı olarak istilacılarla işbirliği lekeli taşıyamaları, devletin otoritesini sağlamlaştırması adına tehlike oluşturmaktaydı.¹⁹⁵ Zira bu yapılar inkılaplara karşı olan tutumlarında, kolaylıkla halk desteğini sağlayıp halkı isyana teşvik edebilme tehlikesine de sahipti. Nitekim bu durum devletin mevcut otoritesini tehlikeye atmaktaydı.

1925'de görülen Şeyh Said Ayaklanması, laikliğin pekiştirilmesine yönelik gerçekleştirilen inkılâplara karşı halkı isyana kışkırtmada tekke ve zaviyelerin ne kadar etkili olabileceklerini gösteren bir örnektir. Bu örnek incelendiğinde; öncelikle bazı bölgelerde, ki özellikle Kürt ahalinin yaşadığı coğrafyalarda, bölgeciliğin temsilcileri olup, ortadan kaldırılan derebeyler ile özerk prenslerin yerlerine şeyhlik sülalelerinin türediği görülür. Dolayısıyla bölgede görülen bu ayaklanma, bir Kürt milliyetçi ve ayrılıkçı hareketi olarak tanımlanmakla birlikte liderlerinin şeyh olması ve açıklanan amaçlar karşısında, isyanın

¹⁹¹ Kansu, 2009: 492-497.

¹⁹² Tunçay, 2015: 158; Kara, 2014: 104.

¹⁹³ Yapıcı, 2012: 70-71.

¹⁹⁴ Kara, 2014: 81-95.

¹⁹⁵ Lewis, 1993: 405.

laiklik reformlarına karşı bir dini tepki olduğu şeklindeki hükümet tanımlamasını kabul etmek, akla aykırı görünmez bir husus olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁶ Bu değerlendirmeden yola çıkan İstiklal Mahkemesi, Şeyh Said ve arkadaşlarıyla ilgili verdiği kararda, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını da öngörmüştür. 29 Haziran 1925’de mahkeme başkanlığının savcılığa yolladığı yazıda, Şeyh Said İsyanı’nın ortaya koyduğu, bu ve bunun gibi tekke ve zaviyelerin birer şer ve fesat yuvası olduğu, mensuplarının kendilerine kutsal payeler vererek halkı kendilerine secde ettirdiklerinin anlaşıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu yazıda İstiklal Mahkemesi, kendi il ve kazaları içindeki bu gibi yerleri kapatmaları için bütün yöneticilere bu kararın bildirilmesini de istemiştir. Lakin bu karara rağmen, kimi bölgelerde tekke ve zaviyeler kapatılmamış veya kapatılma uygulaması ağır bir şekilde ilerlemiştir. Bunun sonucunda yeni kararlar alınıp valilik ve kaymakamlıklara tekrar aktarılmış, bu kararları tebliğ eden vali ve kaymakamlar, emri hemen uygulamaya ve kapatılan yerlerin listelerini göndermeye başlamışlardır. Ancak tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karşın, evlerde gizli olarak aynı tarikat isimleriyle törenler yapıldığı ve halktan dini yardım amacıyla destek istenildiği yönünde ihbarlar alınmış ve jandarma tarafından bu unsurların kapatılma işlemleri halledilip, tutanaklar İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmeye devam etmiştir.¹⁹⁷

Bütün bu gelişmeler, artık Türkiye Cumhuriyet’inde geçerliliğini yitiren ve topluma zarar vermeye başlayan bu kurumların yerinin olmayacağını açıkça göstermiştir.

1.2.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasının Hazırlıkları ve İlanı

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, Cumhuriyeti ilan eden ve yöneten kadro, laik modernleşme doğrultusunda akıl ve bilimi desteklemiş, dini inanç ve geleneksellik olgusu etrafında kalıplaşmış bütün unsurları yıkmaya yönelmiştir. Çünkü bu unsurlar yeni kurulan devletin yeniden yapılanma sürecinde engel çıkartmış, dolayısıyla da devrimlerin pekişmesini ve toplum tarafından benimsenmesini güçleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca tekke ve zaviyelerin geniş bir cemaat teşkilatlanmasına sahip olmasının, devlet içinde devlet demek olacağı endişesinin, bugün olduğu gibi o günde ilgilileri ürkütmüş olabileceği de düşünülebilir.¹⁹⁸ Dahası halkın güvenini kazanan bu teşkilatlar, Şeyh Said Ayaklanması ile tehdit unsuru oluşturabileceğini göstermiştir. Çünkü Cumhuriyete yönelik çıkan bu ayaklanmanın öncüleri arasında, mevcut tarikatların birçok mensubu bulunmaktaydı. Gerçekte dinle ilgisi bulunmayan uygulamaların maskesi altında bazı şeyhler, açıkça siyasal amaçlarını izlemeyi ve masum kimseleri aldatmayı başarmışlardı. İşte bu nedenlerle, isyandan

¹⁹⁶ Lewis, 1993: 406.

¹⁹⁷ Aybars, 2014: 356.

¹⁹⁸ Aydemir, 2016: 170.

hemen sonra Ankara hükümeti, sosyal alanda zararlı olduğu kanısına vardığı bu durumla mücadeleyi görev saymıştı.¹⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, inkılapları gerçekleştirme fikrini kafasına koymuşken, neden 1925 yılına kadar tarikatların varlıklarına izin vermiştir? sorusu akla gelebilmektedir. Bu soruya Mustafa Kemal Paşa'nın;

“En sonu 8 Nisan 1923'te, görüşlerimizi dokuz ilkede saptadım. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayımladığım bu program partimizin temeli olmuştur. Bu program bugüne değin yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün sorunları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa yazılmamış kimi önemli sorunlar vardı. Örneğin: Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi... gibi. Bu sorunları programa alarak, önceden bütün ulusu yanıltmaya fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların, zamanı gelince çözülebileceğine ve sonunda ulusun kıvanç duyacağına kesin olarak inanıyordum.”²⁰⁰ diyerek cevap verdiği görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadelerinde, tekke ve zaviyelerin toplum üzerinde etkilerinin çeşitli tehlikeler doğurduğu ve bundan sonra da doğurabileceği kanısının hakim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu unsurların kaldırılması için aceleci davranmak yerine, uygun ortamın beklenilmiş olduğu da açıkça görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa; tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin kanunun ilan edilmesinden önce, halkı geçmişten bu yana alışık olduğu bu yapılardan arındırmak için bilinçlendirmenin gerekli olduğunu bilmekteydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Şapka İnkılabı için çıktığı yurt gezisinde gerçekleştirdiği konuşmalarında, bu hususa da yer ayırmıştı.

Bu doğrultuda, ilk olarak 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da, Cumhuriyet Halk Fırkası binasında fırkacılarla gerçekleştirdiği konuşmasında, ölümlere verilen yersiz değerler üstünde durarak, *“Ölülerden yardım dilemek medeni bir ulus için yüz karasıdır...”* ifadesinde bulunmuş ve konuşmasına tarikat konusunu ele alarak devam etmiştir. Tarikatlarla ilgili değerlendirmesinde, *“... Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tabi olan kimseleri dünyevi ve manevi olan hayatta mutluluğa kavuşturmaktan başka ne olabilir?”* ifadeleriyle tarikatların sadece dini faaliyetler ile ilgilenmesi gerektiğinden bahsetmiş ve devamında, *“... Bugün ilmin, fennin, tüm kapsamıyla uygarlığın saçtığı ışık önünde filan ya da falan şeyhin yol göstermesiyle maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar ilkel insanların Türkiye uygar topluluğunda asla kabul etmiyorum...”* sözleriyle de artık değişim ve dönüşüm içerisinde olan toplumun, işlevini yitirmiş bu yapılarla alakası kalmaması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Anlaşılacağı üzere, zaten işlevini yitiren bu yapıların kapatılmasının doğal bir gereklilik

¹⁹⁹ Gentizon, 2001: 124.

²⁰⁰ Atatürk, 2012: 957.

olduğu görülmüştür. Böylece Mustafa Kemal Paşa, bu doğal refleksi bu yapıların kendilerinin vereceğini, “... *Tarikatların başları bu dediğim hakikati bütün açıklığı ile anlayacak ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık olgunluğa eriştiklerini kabul edeceklerdir...*” ifadeleriyle de belirtmiştir. Konuşmasının ilerleyen safhalarında, devletin, dini işlerle ilgilenen bir kurumunun olduğunu, “... *Cumhuriyet Hükümeti’imizin bir Diyanet İşleri Başkanlığı vardır. Bu makama bağlı müftü, hatip, imam gibi görevli birçok memurlar bulunmaktadır. Bu görevlilerin ilim ve erdem derecesi malumdur...*” sözleriyle belirtip, tarikat yapılarının dini açıdan da geçersiz kaldığını vurgulamıştır. Bu konuşmasında ayrıca, “... *Ancak, burada görevli olmayan birçok insanlar da, görüyorum ki, aynı kılığı giymeye devam ediyorlar. Bu gibiler içinde çok bilgisizlere, hatta hiç bir şey bilmeyenlere rastladım. Özellikle bu gibi koyu bilgisizler bazı yerlerde halkın temsilcileri imiş gibi önüne düşüyorlar...*”, ifadeleriyle dini kılığın sorun teşkil edeceğini, “... *Her halde yetki sahibi olmayan bu gibi kimselerin, görevli olanlarla aynı kılığı taşımalarındaki sakıncayı hükümetin gözleri önüne koyacağım...*”, demeci ile de bu konunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰¹ Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, geçerliliğini kaybetmiş unsurlarla bağlantı kurup topluma zarar verebilecek herhangi bir benzerliğin bertaraf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

31 Ağustos 1925’de Çankırı’da, İskilip’ten gelen bir heyetle görüşen Mustafa Kemal Paşa, burada gerçekleştirdiği konuşmasında, ilk olarak dini kılık konusunda, sadece devletin dini görevlilerinin bahsi geçen kılığı giymesi gerektiğini belirtmiştir. Akabinde tekkelerin kesinlikle kapatılması gerektiğini, çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin uygarlığa yöneldiği bu aşamada gücünü ilim ve fenden aldığı, oysa tekkelerin halkı bu yoldan alıkoyduğunu, halkın ise artık bu tarz faaliyetlere kapılmamak yönünde karar verdiğini ve her bakımdan devletin uygarlığın gereklerini uygulayacağını vurgulamıştır.²⁰² Sonuçta Mustafa Kemal Paşa, tekkelerin kapatılacağı noktasında kararlılığını bir kez daha ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu gezisinden döndükten sonra tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin ilk resmi adımı attığı görülmektedir. Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı’nın başkanlığında 2 Eylül 1925’de gerçekleştirilen toplantıda, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ve bil’umum devlet memurlarının kıyafeti hakkındaki bu kararnameler ile birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılmasını ele alan kararname yayınlanmıştır. Kararnamenin gerekçesinde: “*memleketin her tarafında kendiliğinden ulema kıyafeti giyenlerin bu durumu kendi çıkarlarına göre kullandıklarının görüldüğü*” ifadeleriyle suçsuz insanları cehalete ve tembelliğe sürükleyen, memlekete fayda sağlamak yerine zarar veren tekke ve zaviyelerin

²⁰¹ ASD, Cilt-II, 1997: 225-226; Goloğlu, 2011: 177-178; Soyak, 2016: 260; Aydemir, 2016: 233; Kinross, 1994: 480.

²⁰² İmece, 1975: 95.

kapatılmasının uygun görülmüş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu kararname ile şeyh, derviş, mürit gibi unvanlar ve bu unvanları taşıyanların giyeceği özel giysiler kaldırılmıştır. Dahası bu kararname gereğince şeyhler, eğer vakfiyelerinde buna dair hüküm varsa, ölünceye kadar tekkelerinde oturabilecek, bu vakfiyelerde geçim paraları da ödenmeye devam edecektir. Aynı zamanda uygun tekkelerin okul olarak kullanılacağı, diğerlerinin satılacağı elde edilen paralarla köy okullarının kurulacağı belirtilmiştir.²⁰³

Mustafa Kemal Paşa, konu ile ilgili olarak, “*Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi birtakım sanların yasak edilmesi ve kaldırılması da Takrir-i Sükun Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir...*” diyerek Takrir-i Sükun Yasası yürürlükte iken bu unsurların kaldırıldığını belirtmiştir. Böylelikle bu kanun yürürlükte iken, işlevini yitirmiş ve devleti tehlikeye atan bu unsurların kaldırılmasına karşı çıkabilecek unsurların engellenmesi için meşru bir dayanak sağlanmıştır. Ayrıca, “... *Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin, arkasından sürüklenen ve alinyazılarını ve canlarını, falcuların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan oluşmuş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış anlamda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi öğeler ve kurumlar, Yeni Türkiye devletinde, Türk cumhuriyetinde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilemez bir yanılğı olmaz mı idi?...*” ifadeleriyle de, Mustafa Kemal Paşa ulusun çağdaşlaşmasının önünde engel olan bir unsurun daha kaldırılmasının gereklilik olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

Artık kararname ile fiili olarak kapatılan tekke ve zaviyelerin bu durumunun kanunen de onaylanmasına sıra gelmiştir. Bu doğrultuda Refik Bey (Koraltan), 16 Kasım 1925’de, “*Şapka İktisası Hakkında Kanun*” önergesinde olduğu gibi “*Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması*” hakkında da Meclise kanun teklif sunmuştur. Teklifin gerekçesinde şöyle denilmekteydi:

“*Tekkeler ve zaviyeler gibi İslam dininin zorunlu kılmadığı kuruluşların, hak yolundan sapmışlar elinde, düşüncelerin karışımına ve siyasi amaçların desteklenmesine ne kadar elverişli olduklarını, mal ve canca, bir çok fedakarlıkları gerektiren son gericilik olayı açıkça anlattı, uyanıklık yarattı, vatan ve devletin esenliği ve huzuru için kuşkulananların dikkatini çekti. Doğu İstiklal Mahkemesi’nin bu nedenle kendi yargı çerçevesindeki tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması kararını verdiği bilinmektedir. Ankara İstiklal Mahkemesi de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması gereğine Hükümet’in dikkatini çekmiştir.*”²⁰⁵

²⁰³ Resmi Gazete, 5 Eylül 1925; B.C.A., 51.0.0.0.-5.43.18. 2 Eylül 1925. Bkz. Ek: 16; Jaeschke, 1972: 37.

²⁰⁴ Atatürk, 2012; 1193-1195.

²⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 19, 16 Kasım 1925: 145; Goloğlu, 2011: 179; Aybars, 2014: 433.

Bu kanun teklifi üzerine gerekli görüşmelerden sonra, 30 Kasım 1925’de Meclis Başkanı maddelerin oylamasına geçme kararı vermiş, oylama neticesinde 677 sayılı “*Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması*” hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Kanun, daha sonra 13 Aralık 1925’de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁰⁶ Kanunun maddeleri şöyledir:

“Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak şeyhinin tasarrufunda, gerekse başka suretlerle kurulmuş bulunan bütün tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin başka şekilde mülk edinme ve kullanma hakları devam etmek üzere, kapatılmıştır. Bunlardan, konulmuş usulüne göre cami ya da mescit olarak kullanılmakta olanlar bırakılır.

Genellikle tarikatlar ile şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve bilinmezlikten haber vermek ve dileğe kavuşturmak amacıyla muskacılık gibi ad ve sıfatların kullanılması ile bu ad ve sıfatlara ait hizmetlerin görülmesi ve kılığın kuşanılması yasaktır. Türkiye Cumhuriyeti içinde sultanlara ait ya da bir tarikata ya da menfaat sağlamaya dayananlarla bütün öteki türbeler kapatılmış ve türbe bekçileri kaldırılmıştır. Kapatılmış olan tekke, zaviye ve türbeleri açanlar, yeniden kuranlar, tarikat töreni için geçicide olsa yer verenler ve yukarıdaki adları taşıyanlar ya da bunlara özel hizmetleri yapanlar ya da kılıkları giyenler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere para cezası ile cezalandırılırlar.

Madde-2 İş bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüktedir.

Madde-3 İş bu kanunun uygulanmasında İcra Vekilleri Heyeti sorumludur.”²⁰⁷

30 Kasım 1925’de çıkarılan bu kanun neticesinde, 773 tekke ve 905 türbe kapatılmıştır. Ayrıca bu tekkelerden cami ve mescit olarak inşa edilip resmi imam ve müezzini olanların, kuruluş amaçları doğrultusunda ibadet yapılabilmesi için hizmet vermeye devam etmesi kararı alınmıştır.²⁰⁸ Ayrıca tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra, buralarda görev yapan donanımlı kişiler, belirli bir süre maaşa bağlanarak devletin bünyesine dahil edilmiş, devletin bu konudaki açığı giderilmeye çalışılmıştır.²⁰⁹

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, dinsel unvanların yasaklanması, salt ayaklanma ile ortaya çıkan bir sorunu çözmeye yönelik olağan bir yasama görevi değildir. Mustafa Kemal Paşa, böylesi bir kararla halkın gündelik yaşamına kadar girmiş ve kökleri yüzyılların derinliklerinden gelen mistik doğulu anlayışa, devrimci bir atılımla son vermeye yönelmiştir.²¹⁰ Ayrıca bu kanunla İslam dinini yozlaştıran unsurlar ortadan kaldırılmış ve birey ile inancı arasında, doğrudan bireyin kendisinin bağ kurmasına olanak verilmiştir. Böylelikle bu kanun, birey ile inancının arasına giren sömürücülerin işlerine son verdiği, vicdanlara yapılan dinsel baskıyı ortadan kaldırdığı için laiklik ilkesinin temellerinden biri

²⁰⁶ Resmi Gazete, 13 Aralık 1925: 1.

²⁰⁷ Düstur, Tertip: 3, Cilt: 7, 13 Aralık 1925: 113.

²⁰⁸ Kara, 2014: 150.

²⁰⁹ B.C.A., 30.10.0.0.-26.150.5., 3 Haziran 1926.

²¹⁰ Turan, 2005: 180.

olarak da görülebilir.²¹¹ Yani derviş tarikatları, Türkleri doğru “yol”dan saptıran, geçmişin kötü bir mirası olarak görülmüştür. Dolayısıyla gerçek bilgiye dayanan milliyetçilik ve pozitif bilimlerin, Türklerin maddi ve manevi hayatı için en yararlı yol olarak görüldüğü de ortaya konulmuştur.²¹²

Aynı zamanda halk islâmını temsil eden ve bu yönüyle Müslüman kitleler üzerinde yerleşik resmi İslam’dan daha büyük bir etki yaratan derviş tarikatları, tekkeler ve türbeler de kapatılarak dini nitelikli tüm kurumların, yeni rejimin devlet denetiminde bir din anlayışının güçlenmesi sağlanmış, kurumsal anlamda bir laik dönüşüm daha gerçekleşmiştir.²¹³

1.2.3. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Gösterilen Tepkiler

Tekke ve zaviyelerin kapatılıp, tarikatların kaldırılması, halkın din duygularını sömüren birçok bağınaz ve çıkarlarını gericilikte bulan şeyh ve dervişi doğal olarak hoşnut etmemiştir. Bu yüzden söz konusu bu kesimler, birçok yerde halkı yeni devrimler ve Cumhuriyet idaresi aleyhine ayaklandırmaya uğraşmışlardır.²¹⁴ Ancak ayaklandırma girişimlerinde doğrudan doğruya tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması söylemini kullanmamışlar, “*din elden gidiyor*” söylemiyle inkılapların getirdiği yeniliklere karşı halkı kıskırtmışlardır. Halk ise doğal olarak güven duyduğu bu tarikat önderlerinin dini sömürleri kullanmasından yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bu tür etmenlerden dolayı, “*Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması*” kanununa karşı ortaya çıkan tepkiler, dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki aşamada incelenebilir.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dolaylı yoldan gösterilen tepkilere, şapkaya karşı tepkilerde ele alınan ayaklanmalar dahil edilebilir. Çünkü şapkaya karşı görülen bu ayaklanmalar, tekke ve zaviyelerden arta kalan tarikat önderleri ve müritlerinin faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu unsurlar, hem çıkan isyanlarda elebaşı olmuşlar, hem de isyanlarda ikinci, üçüncü dereceden suçlu bulunmuşlardır. Sivas’ta Çil Mehmet, Kayseri’de Mekkeli Ahmet Hamdi, Erzurum’da Şeyh Hacı Osman, Rize’de İmam Şaban, Maraş’ta Molla İbrahim ve Giresun’da Şeyh Muharrem’in önderliğinde gerçekleştirilen eylemler buna birer örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu isyanları başlatanların şeyh, hoca, molla gibi unvanları kullanıyor olması, tarikat anlayışına sahip bireyler olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durumu, şapkaya karşı tepki gösterilen olayların, şapka ile birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılması hususunun yer aldığı 2 Eylül 1925’de yayınlanan kararname sonrasında görülmesi de güçlendirmektedir. Dolayısıyla, şapkaya karşı gösterilen bu tepkiler,

²¹¹ Mumcu, 1996: 131.

²¹² Lewis, 1993: 407.

²¹³ Kocaoğlu, 2007: 1298.

²¹⁴ T.T.T. Cemiyeti, 2014: 241.

kararnamenin ilan edilmesinden sonra ortaya çıktığı için, tekke ve zaviyelerden arta kalan unsurların bu eylemlerde yer almış olması durumu ele alındığında, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karşı, dolaylı yoldan da olsa, tepki göstermiş oldukları yorumuna varılabilir.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına doğrudan da tepki gösterenler olmuştur. Bu tepkilerden birini, 2 Eylül 1925’de kararname ile ilgili İcra Vekilleri Heyeti ile görüşme yapılırken, Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey göstermiştir. Hamdullah Bey, görüşmeler esnasında, tekkelerin değil de, türbelerin kapatılmaması gerektiğini savunmuştur. Hamdullah Bey’in bu tepkisini, görüşmeler esnasında Mustafa Kemal Paşa’nın, “*Hepsi kapanacak. Ama on sene sonra gel entarini giy, istediğin türbede türbedar ol.*” cevabı etkisiz kılmıştır.²¹⁵ Bu olayda kısmi bir karşı duruş görülmüş, ancak kanunun uygulanması bakımından tam bir kararlılık sergilendiğinden, bu düzenleme karşısında durabilecek en ufak bir unsur dahi reddedilmiştir.

Başka bir tepki niteliğinde ele alınabilecek gelişme ise, İzmir’deki Mustafa Kemal Paşa’ya suikast girişimden sonra suçlanacağı endişesiyle, 1926 yılında yurdu terk eden ve Fransa’ya yerleşen Rıza Bey’in (Nur)²¹⁶ kaleme aldığı ifadeleridir. Rıza Bey, bir serzeniş niteliğinde de olsa bu kanuna tepki göstermiştir. Paris’e gittiği zaman oradaki hastanelerin faaliyetleri ile ilgili karşılaştırma yapan Rıza Bey, bazı atıflarda bulunmak suretiyle tekke ve zaviyelerin kapatılmasına da değinmiştir. Bu ifadeleri şöyledir:

“Lion’daki bu hastahane mühim bir müessesedir. ... Bu hastahanelerin idaresi Sörlerin elindedir. Bunlar boğazı tokluğuna çalışırlar. Manastırlarda kadınların kapanmaları ne güzel usul. Çünkü bazı kadınlar içtimai sebeplerle böyle kapanmak zorundadırlar. Hem onlar yer buluyor, hem ömürlerini insani işlere hasrediyor bu suretle hastalar istifade ediyor. ... Bizde de dünyadan bıkmış veya başka bir sebeple kapanması zaruri olmuş erkek ve kadınlar için Frenklerin manastırları gibi tekkeler olsa ve onlar iyice öğretilip böyle hayırlı, insani işlerde kullanılsa ne iyi olurdu.”²¹⁷

Rıza Bey’in bu ifadeleri, Osmanlı Devleti’nin tekke ve zaviyeler hakkında sahip olduğu kötü deneyimlerden haberi olmayan birisinin yorumları olarak alınabilir. Ancak bu kurumların işlevini yitirdiği, birer fesat yuvasına dönüştüğü ve devletin bekasını tehlikeye atabilecek nitelikte olduğu hususları akılda tutulup, Rıza Bey’inde bu durumları tecrübe etmiş bir kişi olduğu düşünüldüğünde, bu durumu kabullenemediği anlaşılır. Bu yüzden “*keşke*” biçiminde kullandığı ifade, tekke ve zaviyelerin devamını isteği şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, Rıza Bey’in doğrudan değilse bile sitemkar bir biçimde bu kanuna tepki göstermiş olduğu görülmektedir.

²¹⁵ Kara, 2014: 145.

²¹⁶ Mango, 2016: 512.

²¹⁷ Nur, 2010: 166-167.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması için komisyonlar oluşturulup, denetimli bir şekilde bu unsurların kapatılması planlanmış ve çoğu yerdeki uygulamalar bu biçimde gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu kanunu benimseyemeyip gerekli talimatları uygulamayan komisyonların da olduğu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda Kastamonu’da tekke ve zaviyelerin kapatılması için oluşturulan komisyonun görevini kötüye kullanarak, bu unsurları kapatmadığı veya kapatılmasını yavaşlattığı gerekçesiyle komisyon üyeleri hakkında soruşturma açıldığı görülmektedir.²¹⁸ Bu durum, kanunu kabullenememenin, devlet tarafından oluşturulan bir komisyonda da olsa, açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer tepki niteliğinde görülen olay ise Mevlevi Çelebisinin intihar veya ölüm olayıdır:

“Mevlevilerin başı, Celaleddini Rumi'nin torunlarından olan, binlerce kişiyi yedi yüzyıl sema yaparken döndüren kutsal heyecanın son mirasçısı Konya'nın Büyük Çelebisi Mevlevi Halim'e gelince tekkelerin kapanması karşısında pek şaşırıldı. Tıpkı haşhaşın efskar dağıtıcı zehirinin ani yıkımına dayanamayan afyonkeşler gibi o da kendini dönmenin neşesinden sonsuza kadar yoksun bırakan bir önlem karşısında ruhunun altüst olduğunu hissetti. Konya'yı terk etti. Birkaç gün sonra İstanbul'da görüldü. Belki son kez, cumhuriyetin modernleştirme kararına uymaya çalışıyordu. Sakalını kestirdi. Giysisini değiştirdi, redingot giyindi. Bu kılıkla Beyoğlu'nda Emperyal Otel'in üst katında oturmakta olduğu odasına döndü. Bu sırada ne olup bittiği bilinmiyor, ama olabilir ki kendini uydurmaya çalıştığı bu değişimi dayanılmaz buldu, ya da birden sema yapma krizine kapılıp da otel odasını tekke sanıp kollarını açarak başı eğik dönmeye başladı. Belki de kendinden geçme hali içinde, neyin titrek sesi, kudümün ritmi ve Mesnevi dizelerinin sihri duyar gibi oldu. Bir an kanatlarını çırptığını, uçarak gök kubbenin altında kaybolduğunu sandı. Ama gerçek şu ki: düştüğü görüldü. Yemek salonunda bulunan turistler koşular. Büyük Çelebi kanlar arasında can çekişiyordu.”²¹⁹

Aktarılan bu olay, Mevlevilik Tarikatı'nın başı olan bir kişinin eylemini ele alması bakımından önemlidir. Çelebi Halim, Meclis'te kanunun aleyhinde herhangi bir görüş de ifade etmemiştir. Hâlbuki bir sene önce Çelebi, “İleri” gazetesinde çıkan tarikat ve Mevlevilerin aleyhinde beyanlar içeren yazıyı etkisiz hale getirmek için bir makale yayınlamıştır ve adı da dikkat çekici niteliktedir, “Birbirimizi Kırmayalım”.²²⁰ Böyle bir beyanda bulunan Çelebi'nin kanuna karşı açık bir tepki göstermemesi, aynı dönemde Şeyh Said Olayı ile Meclis'te oluşan havadan dolayı olabilir. Türkiye’de, Mevleviliğin, Bektaşilik ile birlikte en etkili nüfuza sahip olan tarikatlardan birisi olduğu bilinmektedir. Bununla beraber tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla bu denli etkili bir tarikata darbe vurulduğu için itibar kaybı yaşadığını düşünen Çelebi Halim’in, inkılabı benimseyemeyip bu sebepler ile intihar ettiği üzerinde de durulabilir.

²¹⁸ B.C.A., 30.10.0.0.-102.667.17., 10 Kasım 1927. Bkz. Ek: 17.

²¹⁹ Gentizon, 2001: 126-127.

²²⁰ Kara, 2014: 147.

Dervişler, bu kurumların kapatılmasından en çok etkilenen kesimdir. Durum böyle olunca, bu kanunu kabullenenlerin yanında, kabullenemeyenlere de rastlamak mümkündür. Said Nursi'nin de aralarında bulunduğu kimi dervişler, *“Tekkeleri kapatmak mümkün değildir. Bazı binaları kilitlemek, tekkeleri kapatmak anlamına gelmez. Çünkü bütün dünya tekkdir. Bu mesleğin taca, hırkaya, resmiyete ihtiyacı yoktur. Tasavvufi hayat insanın tabii bir ihtiyacıdır. Dolayısıyla bu ihtiyaç değişik yollarla mutlaka karşılanacaktır. Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Onun tekkeye ihtiyacı yoktur. Gönülden gönüle akar gider.”* şeklinde tepkisel nitelikte söylemlerde bulunurken, kimi dervişler de *“Hükümet doğru olanı yapmıştır. Tekkeleri zorla ayakta tutmanın faydası yoktur. Zamanımız artık tarikat zamanı değildir.”* gibi bu durumu kabullenen söylemlerde bulunmuşlardır. Ayrıca tekkelerin kapatılışından duyduğu derin hüznü manzumelerle ifade eden, fakat bu şiirlerini yayınlamayan şeyhlerin de (Şemseddin Mısri gibi) olduğu belirtilmektedir.²²¹ Bu kişilerin duygusal anlamda kırıklık yaşamış ve bu durumu kabullenememiş olduğu düşünülebilir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik bir diğer eleştiride Şemseddin Günaltay'dan gelmiştir. Milletvekilliği ve Başbakanlık gibi çeşitli görevlerde bulunan Şemseddin Günaltay'ın bu konudaki, İslamcı bir çerçevede olduğu anlaşılan görüşleri, şöyledir;

“Tarikatlar çığırından çıkarıldı. Yeniçerilikle beraber memleketin izmihali hazırlandı. Çilehaneler artık İsmail Ankaravi ve Şeyh Galip gibi ateşin ve lehuti-neva ruhlar yetiştiremiyor. Ehilden ehile intikal etmesi gereken irşad postu, miras kalan mallar gibi babadan oğla, ehilden ehil olmayana geçti. Tekkelerdeki irfan ve tenvir şulesi söndü. Bu meseleler içtimai hayatının tanzimine, kitlenin yükselmesine hizmet etmekten ziyade, onun bozulmasına, bunların sükutuna yardım ettiler. ... Önceki tekkeler milleti aydınlatmaya yardım ederken, sonrakiler ise millette yaşamak ve çalışmak ruhunu yok etmişlerdir. ... Fakat çığırından çıkmış, gayesini unuttu tekkeleri ne yapmalı? Bunların bir faydası, bir lüzumu var mı? Bunlara sarf edilen paralarla millet için, Müslümanlar için daha faydalı müesseseler yapılamaz, daha hayırlı işler görülemez mi? Hiç olmazsa tekkeler Müslümanların aydınlatılmasına hizmet eden bir şekle konulamaz mı?”²²²

Şemseddin Günaltay, bu ifadelerinde tekke ve zaviyelerin işlevini yitirdiği ve üretkenliğini kaybettiği tespitinde bulunmuştur. İşlevini kaybetmiş bu kurumların, memlekette fesat yuvası olduklarını kendisinin de kabul ettiği bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak Günaltay, bu kurumların tamamen kaldırılması yerine, ıslah edilerek olumlu bir yapıya dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Günaltay'ın bu kanunu benimseme konusunda sıkıntı yaşadığı görülebilmektedir.

²²¹ Kara, 2014: 155; Yavuz, 2005: 265.

²²² Günaltay, 1998: 169-176; Kara, 1986: 426-427; Özüçetin, 2015: 426, 439; Aydın, 2002: 155-156.

Nakşibendi Tarikati'na mensup olan Mehmet Ali Ayni'nin de, tekke ve zaviyelerin kapatılması noktasında karşı duruş niteliğinde olabilecek ifadeleri vardır. Mehmet Ali Ayni'ye göre; “tekkelerde gözükmeğe başlayan sorunlar, tekkelerden kaynaklanmamakta, o tekkenin başı olan şeyhlerin ehliyetli kişiler olmamasında kaynaklanmaktadır.”²²³ Aslında tekkelerin sorun olmadığını, işleyiş bakımından ortaya çıkan problemlerin bireysel kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasını olumlu karşılayanlarda olmuştur. Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı gibi isimler bu kişiler arasında sayılabilirler. Üstelik ortaya koydukları fikirlerle de bu kurumların kapatılması gerektiğini savunmuşlardır.²²⁴ Ayrıca Darülfünun Fen Fakültesi Başkanlığı'nca, Başkan Hüsnü Hamit Bey tarafından, bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya tekke ve türbelerin kapatılmasından duyduğu mutluluğu belirten bir de telgraf gönderilmiştir.²²⁵

Yurt dışından özellikle Mısır'dan, şapka ve diğer inkılaplara karşı tepki gösterildiği gibi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karşıda tepki gösterilmiştir. Burada dini kurumların kapatılmaması gerektiğini, bunun anlaşılmaz bir uygulama olduğu yönünde fikirlerde bulunan kitaplar yayınlanmıştır. 1935 yılında Mısır'da basılmış olan bu kitapların, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanuna muhalefet edici özelliklerinden dolayı Türkiye'ye girişinin yasaklandığı belirtilmektedir.²²⁶

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kanununa gösterilen dolaylı tepkilerin, “*din elden gidiyor*” söylemi adı altında diğer inkılaplara karşı gösterilen tepkiler içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yani kapatılan tekke ve zaviyelere tepki olarak tarikatlar vasıtasıyla yürütülen örgütlü propaganda, laiklik karşıtı faaliyetlerin diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Doğrudan gösterilen tepkiler ise bu durumu kabullenememekten doğan söylemlerin oluşturduğu tepkilerdir.

Bu tepkiler aslında iflas etmiş bir kurumu ayağa kaldırmak için yeterli bir görüş oluşturamamıştır. Nitekim bu kurumlara Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren sürekli ıslah çalışmaları yapılmaya çalışılmış, ancak başarıya ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu yapılar, gelişen tarihsel süreç içerisinde, siyasallaşmaya ve derin nüfuza sahip olmaya başlamasıyla birlikte, ayrı bir otorite haline dönüşmüşlerdir. Bu durum, devlet içinde devlet oluşturma algısı doğuracağı için var olan devlet düzenini açıkça tehdit etmekteydi. Dolayısıyla bu durum, meşru otoritenin yanında kabul edilemezdi. Bunun neticesinde de tekkelere mensup

²²³ Ayni, 2006: 289-292; Kara, 1986: 60-63.

²²⁴ Yapıcı, 2012: 86.

²²⁵ B.C.A., 30.10.0.0.-194.330.13., 12 Eylül 1925. Bkz. Ek: 18.

²²⁶ Yılmaz ve Doğaner, 2007: 133.

zümrelerin söz konusu tepkisel söylemlerinin işlevsiz kalması olağan bir durum olarak karşılanmalıdır.

1.3. Kadın Kıyafetindeki Değişim

1.3.1. Kadın Kıyafetindeki Değişime Giden Süreç

İslamiyet öncesi Türk geleneklerinde, kadının giyim ve kuşamı göçebe hayatın getirdiği düzenle şekillenmiştir. Bu eksenle kadın giysileri genelde şalvar, cepken ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur.²²⁷ Selçuklular döneminde Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte, var olan kıyafet tarzları da yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle bu değişim kadın giyiminde yaşanmıştır. Çünkü İslamiyet kadına örtünmeyi önermektedir. Böylelikle İslamiyet'in etkisiyle birlikte Selçuklular döneminden itibaren, Anadolu'da Türk kadını örtünmeye başlamış, bu çerçevede bürüncek ve yaşmak olarak adlandırılan başlıkları kullanmaya başlamıştır.²²⁸

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde, 14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da Türk kadınlarının yüzlerini örtmedikleri belirtilmektedir.²²⁹ Lakin 14. yüzyılın ikinci yarısında, I. Murat (1360-1389) döneminde kadının yüzünü örtmesine yönelik ilk yasaklama ortaya çıkmaktadır.²³⁰

Diğer taraftan çeşitli kültürlerle temas içerisinde olan kadın giyiminde sürekli bir değişimin olduğu görülmektedir. Zira İstanbul'un fethinden (1453) sonra, kentli Osmanlı kadınlarının giyimlerinin değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Fakat bu dönemde sarayın, Müslüman kadınların giyimlerinin, Hıristiyan kadınlarınkine benzememesi konusunda hassas davrandığı da bilinmektedir. Ancak burada yaşamakta olan Bizanslı kadınların yüzlerini örtmekte kullandıkları koyu renkli peçelerin, İstanbul'daki Osmanlı kadınlarını da etkilediği ve Müslüman kadınlar arasından da kullanılmaya başlandığı görülmektedir.²³¹ 16. yüzyılda ise, çeşitli etkileşimlerin devam etmesi sonucunda özellikle şehirlerde kadınların sokağa çıkarken başörtüsü kullandığı ve yüzlerini örttüğü görülmektedir.²³² 17. yüzyılda da kadınların sokağa çıkarken, başlarını gözlere kadar alını da örten bir çarşafa büründüğü, gözlerinin altından burnu ve ağzı kapayan bir örtü yani peçeyi kullandıkları belirtilmektedir.²³³

²²⁷ Arıg, 2007: 9.

²²⁸ Ögel, 1978: 189-192.

²²⁹ Battuta, 2004: 472.

²³⁰ Aktaş, 1989: 53.

²³¹ Aktaş, 1989: 54.

²³² Simeon, 2007: 132; Aktaş, 1989: 55.

²³³ Thevenot, 1978: 138.

18. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmet döneminde (1703-1730) ise, 1725 yılında, kadınların örtünme biçimlerine ilişkin ilk yasaklama getirilmiştir. Nitekim çıkarılan bir fermada Müslüman kadınların, Hıristiyan kadınları taklit edilerek, büyük gösterişli feraceler giymesinin yasaklanmış olduğu belirtilmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında III. Osman döneminde de (1754-1757), kadın giyimi konusunda bir başka kısıtlama görülmektedir. Bu kısıtlamada, padişah sokağa çıktığı zaman, kadınların sokağa çıkmalarını yasaklamış, zorunlu olarak sokağa çıkan kadınların ise yüzlerini peçe ile örtmek zorunda olduğu belirtilmiştir.²³⁴

19. yüzyıla geldiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin her alanında görülmeye başlayan değişimin, kadın giyimini de etkilemeye başladığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen değişimin etkisiyle kadınların giyiminde önemli bir yer teşkil eden feracede de biçimsel anlamda değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimin etkisiyle ortaya çıkan siyah renkli feracelerle kadınların sokaklarda dolaşmalarının, II Mahmut döneminde, 1810 yılında yasaklandığı görülmektedir.²³⁵ Bu yüzyıldaki değişim rüzgarının mihenk taşı olarak ise, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen Kırım Savaşı'nın (1853-1856) getirdiği yenilikler görülebilir. Çünkü savaş esnasında Osmanlı'nın müttefiki olan İngiliz ve Fransız subay eşlerinin Batı modasını İstanbul'a taşımaları bu değişim sürecini hızlandırmıştır. 19. yüzyılın sonlarında ise, toplumdaki gelenek ve çağdaşlaşma çatışması arasında kalan kadın giyimi, hızla Avrupa modasına doğru kaymış ve saray halkı ile üst tabaka ailelerin kıyafetleri doğrudan doğruya Paris'ten getirilmeye başlanmıştır.²³⁶

Diğer taraftan aynı dönemde saray ve üst tabakadan olmayan Osmanlı kadınları, sokak giyiminde feraceyi giymeye devam etmişlerdir. Fakat ferace de görülen moda rüzgârından etkilenmeye başlamış, farklı görünümlere bürünmüştür. Bu değişimi dönemin önemli seyyahlarından Edmondo De Amicis: "*Kadınlar eski yaşmağı ve hatlarını gizleyen feraceyi muhafaza ediyorlar, gel gelelim yaşmak tüylü bir hotozu gösterecek kadar şeffaflaşmış ve ferace ekseriya Paris modasına göre dikilmiş bir elbisenin üzerine giyilmiştir.*" şeklinde ifade etmiştir.²³⁷

1889 yılına gelindiğinde, yenilgi ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra II. Abdülhamit'in, kadınların sosyal yaşamda sıkça kullandığı bir elbise olan feracenin tesettüre uygun olmadığı gerekçesiyle sadece saray mensubu kadınlara mahsus kılıp, halktan kadınlara yasaklamış olduğu belirtilmektedir.²³⁸ Bu olay üzerine peçe ve çarşafın toplumda görülmesi sıklaşmıştır. Lakin 2 Nisan 1892 (1308)'de, de çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve

²³⁴ Kaplan, 1998: 179-180; Kurnaz, 1991: 33; Aktaş, 1989: 59.

²³⁵ Cabi Ömer Efendi, 2003: 773.

²³⁶ Yakut, 2002: 23.

²³⁷ Amicis, 1993: 114-115; Yakut, 2002: 23.

²³⁸ Aktaş, 1989: 69; Arıg, 2007: 15.

siyah tül örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan Hıristiyanlara benzemeleri, erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlıkta bulunmaları ve kumaş ile uğraşan zanaatkarların çarşaf yapımı için kumaş sıkıntısı çekmesinden ötürü gelen talepler üzerine, padişah tarafından kadınların çarşaf giymesi yasaklanmıştır.²³⁹ Bu durumdan yola çıkılarak, siyasi kararlar ile ekonomik ihtiyaçların, toplumun giyiminin şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğu yargısına ulaşılabilir.

1899 yılında, kadınların kullandığı peçenin dönemin giyim tarzından etkilendiği ve bu doğrultuda çeşitli nakışlarla süslendiği, giderek şeffaflaştığı görülmektedir.²⁴⁰ Batı ile etkileşimin hat safhaya ulaştığı bu dönemde, kadın giyiminde yer alan peçede de böyle bir değişimin görülmesi mümkündür.

II. Meşrutiyet (1908) dönemi, düşünce hayatında öne sürülen farklı fikirler arasında ise kadın giyiminde önemli bir yer teşkil eden tesettür ile ilgili tartışmalar da göze çarpmaktadır. Bu tartışmalar, Batıcılık ve İslamcılık gibi fikir akımlarının temsilcileri arasında gerçekleşmiştir. İslamcılar, cemiyet olarak, Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile İlmiyye-i İslamiye Cemiyet-i etrafında örgütlenmişler, Volkan gazetesi ve Sırat-ı Müstakim dergisi ile de tesettür konusundaki düşüncelerini ifade etmişlerdir.²⁴¹ İslamcı akımın temsilcilerinden olan Musa Kazım, tesettürün kadının tutsaklığına yol açmadığını ifade ettiği belirtilmektedir. Bir diğer İslamcı düşünür Mustafa Sabri Efendi ise konuya fıkıh açısından yaklaşmış ve “*tesettürün*” kadının “*iffetini*” koruyan bir işleve sahip olduğunu açıklamıştır.²⁴² Batıcılarda bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin Selahattin Asım, kadının yozlaşmasına neden olan çarşafın kaldırılması gerekliliğini aktarırken, Abdullah Cevdet, İctihat dergisinde, “*hem Kuran'ı hem kadınları aç*” sloganıyla tesettürün kaldırılmasını savunmuştur.²⁴³ Genel çerçevede bu tartışmaları özetlemek gerekirse, bir taraf tesettürün, yani peçe ve çarşafın gerekliliğini savunurken, diğer taraf gereksizliğini savunmaktadır. Bu tartışmalardan çıkarılacak bir diğer önemli sonuç ise, ilk kez tesettürün kalkması ile ilgili söylemlerin görülmeye başlamış olmasıdır.

1912 yılına gelindiğinde, Yunanlıların Selanik'i işgali sonucu, Selanik'ten gelen binlerce göçmen kadının İslami gelenekten oldukça uzak giyim-kuşam ve yaşama biçimleri, İstanbul'da ve birkaç büyük kentte, Osmanlı kadınında Avrupa modasına özenme eğilimleri

²³⁹ Bulut, 1968: 34-36; Georgeon, 2006: 382; Arıç, 2007: 23-24; Kurnaz, 1991: 33; Yakut, 2002: 23.

²⁴⁰ Hamsun ve Andersen, 2006: 66-67.

²⁴¹ Caporal, 1982: 78-79.

²⁴² Tunaya, 2003: 94; Caporal, 1982: 80-81; Yakut, 2002: 24; Kurnaz, 1991: 62-66; Aktaş, 1989: 88-90.

²⁴³ Caporal, 1982: 88-89; Kurnaz, 1991: 77; Aktaş, 1989: 97; Yakut, 2002: 24.

yaratmıştır.²⁴⁴ Böylelikle, Avrupa ile etkileşimin arttığı bu dönemlerde, kadın giyiminde de bu yönde değişimler gözükme başlamış, ancak buna bağlı olarak peçeleri incelen ve peçesiz gezen kadınların sokaklarda görülmesinden dolayı, peçe ve çarşafın gerekliliğini savunan beyannamelerin de dağıtılmaya başlandığı görülmüştür. Nitekim 1912 yılının Mart ayında, Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi bir beyanname yayınlarak, modayı takip eden Müslüman kadınların çarşaf şekillerini değiştirmesine izin verilmeyeceğini, aksi şekilde davrananların Ceza Kanunnamesi'nin ilgili maddelerince cezalandırılacağını açıklamış, ancak bu durum kentli kadınların tutumlarında herhangi bir değişime yol açmamıştır.²⁴⁵ Bütün bu gelişmeler, kadınların giyim konusunda zihniyet değişikliği yaşamaya başladığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu gelişmelere ek olarak, Darülfünun'a gitme hakkını elde eden kadınların gerek aldıkları eğitimin etkisiyle gerekse Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi uzun yıllar devam eden savaş ortamında çalışma hayatına atılmaları ve çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik alanlara yönelmeleri neticesinde yaşanan değişim, kılık-kıyafete de yansımıştır.²⁴⁶

1.3.2. Kadın Kıyafetindeki Değişimin Hazırlıkları ve Yaygınlaşması

Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet kurulmadan önce, Sivas Kongresi hazırlıklarında Mazhar Müfit Bey ile sohbetlerinde, ileriye yönelik düşüncelerinden söz ederken tesettüre karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Zira Mazhar Müfit Bey'e tutturduğu notlarda yer alan üçüncü madde de, "*tesettür kalkacaktır*" ifadesi yer almaktaydı.²⁴⁷ Bu düşüncenin altında yatan temel amaç, çağdaşlaşmaya yönelik bir toplumu bütünüyle, tepeden tırnağa modern görüntüye kavuşturmaktır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, sadece erkek giysi modasını değiştirmekle yetinmemiş, aynı zamanda Türk kadınlarının örtünmesine karşı da savaş açmıştır.²⁴⁸

Paşa, peçe ve çarşafı kaldırmaya yönelik girişimlerinde, çarşaf ve peçeyi geri kalmışlığın sembolü olarak görmüş ve bu yönde değerlendirmelerde bulunmuştur. 21 Mart 1923'de Konya'da, Kızılay Kadınlar Şubesi'nin düzenlediği çay sohbetinde konuşan Mustafa Kemal Paşa, İslam'ın çarşafı zorunlu tutmadığını, "*... Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardır...*" ifadeleriyle belirtirken, kadın giyimi konusundaki değişimin, "*... Bizim tesettür meselesinde nazarı itibare alacağımız şekil*

²⁴⁴ Aktaş, 1989: 111; Gentizon, 2001: 131.

²⁴⁵ Yakut, 2002: 24.

²⁴⁶ Arıg, 2007: 120.

²⁴⁷ Kansu, 2009: 131.

²⁴⁸ Gentizon, 2001: 131

bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icabatını düşünmektir.” şeklinde olacağını açıklamıştır. Yani kadın giyiminin modernleşmeye uygun olması gerektiğini aktarmıştır.²⁴⁹

Mustafa Kemal, konuşmalarıyla toplumu bu konuda teşvik ederken, ayrıca kendi davranışlarıyla da topluma öncülük etmiştir. Eşi Latife Hanım'ı yüzü açık, çizmeleriyle askeri teftişlere ve lokantaya götürmekten çekinmemesi buna örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁰ Böylelikle sosyal yaşamda halk için örneklem oluşturmuştur.

1924 yılına gelindiğinde, inkılapları gerçekleştiren Cumhuriyet kadrosu, bu konuda zoraki olmamakla birlikte peçe ve çarşafı yasaklayıcı bazı laik uygulamalarda da bulunmuştur. İlk somut adım, 15 Ocak 1924'te Maarif Vekaleti tarafından, okullara gönderilen bir genelge ile kadın öğretmenlerin yüzlerini peçe ile örterek derslere giremeyeceklerinin bildirilmesiyle gerçekleşmiştir.²⁵¹

Bu adımdan sonra Mustafa Kemal Paşa, çıktığı yurt gezilerinde kadının giyiminin, çağdaşlaşma yolunda dönüşüme uğraması için teşvik edici açıklamalarda bulunmuştur. 28 Ağustos 1925'te İnebolu'da yaptığı konuşmada; kadının kurtuluşunun, ancak erkeğin kurtuluşu ile birlikte olabileceğini ve her ikisinin de yan yana ilerlemesi gerektiğini söylemiş, ardından; *“... Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur. Arkadaşlar, sureti mütehakkıkada telaffuz ediyorum. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor...”* ifadeleriyle de kadının giysisinin değişmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.²⁵²

Yine 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da, Cumhuriyet Halk Fırkası binasında, firkalılarla yaptığı konuşmada, kadın giyimi konusunda dönüşümün gerekli olduğu yönündeki kararlı tutumunu, *“... Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştemal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlülü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır...”* sözleriyle ortaya koymuştur.²⁵³

Anlaşılabacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik kararlı tutumu hemen hemen her konuşmasında göze çarpmaktadır. Ancak burada belirtmek gerekir ki, bu kararlı tavır, kadınlara kanun olarak zoraki bir dayatma yolu ile değil, modern giyim yaygınlaşmasını sağlamaya yönelik teşvik edici bir yöntemle uygulanmaya

²⁴⁹ ASD, Cilt-II, 1997: 154.

²⁵⁰ Gentizon, 2001: 132; Caporal, 1982: 646.

²⁵¹ Yakut, 2002: 26.

²⁵² ASD, Cilt-II, 1997: 221; Soyak, 2016: 258; Caporal, 1982: 647.

²⁵³ ASD, Cilt-II, 1997: 227.

çalışılmıştır. Bu durum, Mösyö Herriot'un Mustafa Kemal Paşa'ya, kadınların peçeleri nasıl attığını sorması üzerine, Paşa'nın; *"Bu hususta tarafımızdan hiçbir zorlama yapılmış değildir; biz yalnız yüzlerini açacak hanımları koruyacağımızı ilan ettik, iş kendiliğinden yürüdü"* cevabından da anlaşılmaktadır.²⁵⁴

Kanun olarak zorunlu tutulmamasının sebebi ise, köy ve kasabalarda kadınların kurtuluşunun uzun bir zaman alacağı gerçeğinin bilinmesiyle açıklanabilir.²⁵⁵ Çünkü kentten kırsala doğru gidildiğinde, kadına yönelik baskıcı anlayışın varlığını sertleştirerek devam ettirdiği görülmektedir. Bunun yanında peçe, çarşaf ve tesettür meselesinin çözümünün, kadınların kültür seviyesinin yükseltmesiyle doğru orantılı olduğu görülmüş ve bu yöne ağırlık verilmeye başlanmıştır.²⁵⁶

Medeni Kanun'un 17 Şubat 1926'da kabul edilmesinden sonra ise peçe ve çarşafın çıkarılması, çağdaş kıyafetin benimsemesi için özellikle yerel yönetimler ve basın tarafından kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁵⁷ Ancak teşvik edici söylemlerin Anadolu'da çok fazla etkili olmadığı görülünce bazı il ve ilçelerde, yerel yönetimler tarafından peçe ve çarşafın yasaklanması yoluna gidilmiştir. Keza ilk olarak 7 Ekim 1926'da, Tirebolu Belediyesi aldığı bir karar ile ilçede peçe takılmasını yasaklamış ve 48 saat içerisinde peçeyi terk etmeyen kadınların cezalandırılacaklarını ilan etmiştir. Hatta Tirebolu Kaymakamı Mehmet Emin Bey'in hanımı ile ileri gelenlerin eşleri bu konuya öncülük ederek, sokak sokak dolaşmışlardır.²⁵⁸ 11 Aralık 1926'da ise Trabzon Vilayet Genel Meclisi, peçenin kaldırılmasını oybirliğiyle kabul etmiş ve kadınlara peçeyi çıkarmaları için 10 gün süre vermiştir. Süre sonunda peçe taktığı tespit edilen bayanların ise hüviyetinin belirlenmesi için karakola götürüleceğini belirtilmiştir.²⁵⁹ Alınan bu kararlar, diğer yerel yönetimleri de harekete geçirmiş ve peşe peşe benzer kararlar başka yerel yönetimler tarafından da alınmaya başlanmıştır.

Eskişehir Belediye Meclisi, kentte peçe ve çarşafın yasaklandığına ilişkin bir karar almış ve 1927 Ocak ayında Vilayet Genel Meclisi, bu kararnamenin uygulanması için bir talimatname yayınlamıştır.²⁶⁰ Giresun'da da bu konu gündeme gelmiş ve Ocak 1927'de Vali Rami Bey, verdiği bir röportajda peçe ve çarşafın kaldırılacağını aktarmış ancak burada bu konuda herhangi bir adım atılmamıştır. Sivas'ta da Kasım 1928'te, Türk Ocağı'nda 50 kişilik aydın ve tüccarlardan oluşan bir grup, peçe ile mücadele kampanyası başlatmıştır. Bunun

²⁵⁴ Soyak, 2016: 273.

²⁵⁵ Yakut, 2002: 27.

²⁵⁶ Sarısamam, 1998: 105.

²⁵⁷ Arıç, 2007: 120.

²⁵⁸ Sarısamam, 1998: 103-104.

²⁵⁹ Çapa, 1996: 27; Sarısamam, 1998: 104; Yakut, 2002: 27; Arıç, 2007: 120; Caporal, 1982: 648.

²⁶⁰ Yakut, 2002: 27.

üzerine bütün mahallelerin ihtiyar heyetleri de toplantı yaparak, peçe ve çarşafın kaldırılması kararını almışlardır.²⁶¹

5 Ekim 1930'da ise ülke çapında yerel seçimlere gidilmiş ve bu seçimlerde bazı olaylar yaşanmıştır. Söz konusu olaylara ilişkin İçişleri Bakanlığına gönderilen raporda, seçime katılan kadınların yüzlerinin kalın peçe ile örtülü olarak hüviyetleri sabit olamayacak şekilde oy kullanmış oldukları, bu durumun da seçimin güvenliğini tehlikeye attığı belirtilmiştir.²⁶² Dolayısıyla seçimlere olumsuz etki etmesi endişesiyle, bu unsurların kullanılmamasının istenildiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan büyük şehirlerde eğitimli sınıflar arasında benimsenen çarşafsız gezme adeti, diğer yerlerde de yavaş yavaş bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine 1935'de, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nda, çeşitli illerden gelen talepler doğrultusunda dilek komisyonu oluşturulmuş, ayrıca çarşafın yasaklanması için de bir teklif yapılmıştır.²⁶³ Bu konuda Şükrü Kaya'nın ricası doğrultusunda komisyonun oluşturduğu rapor okunmuştur,²⁶⁴

“Türkiye'nin üçte ikisi köylüdür, köydedir. Burada çarşaf peçe yoktur. Kalan üçte birin büyük kısmı da bu görenekten sıyrılmış çıkmıştır. Yer yer tek veya toplu hareketlerle bu kalanlarda hiçbir kanun eli dokunmadan açılıp kaybolmaktadır. O halde kalan ve bir çokluk olmayan bu peçeliler, çarşaflılar üzerinde yeni bir tedbir almaya lüzum var mıdır? Bunu kadınlarımızın kendi zevklerine, kocalarının ve babalarının saygısal zihniyetindeki ilerlemeğe mi bırakmalıdır? Yoksa düşmeğe hazırlanan sadece koca ve baba saygısı ile sallanıp duran bu çürük meyveyi merkezin küçük bir sarsması ile döküp atarak şurada burada kadınlığımızın yüz karası gibi görünen bu kılıktan onları çıkarmalı mıdır? Komisyonumuzun bir takım arkadaşları bu ikinci görüştedir. Ve çarşaflı değil ancak peçeli kadının ne idüğü belirsiz bir kılıkla sokaklarda dolaştırılmasının polis kanunlarıyla yasak edilmesinin ama çabuk varma bakımından lüzumuna kanidirler. Ancak bütün komisyon, parti ve parti Hükümeti kurumlarının kestirme bir hareketi ile yani hiçbir kanun yapmadan bunu başarma imkânında oybirliği yapmışlardır.”²⁶⁵

Komisyonun oluşturduğu bu raporda, peçe ve çarşafın kaldırılması noktasında, komisyondaki bazı kimselerin, kesin çözümün kanun ile sağlanabileceğini ifade etmiş olmasına rağmen, komisyon nihai çözümü, bu konuda herhangi bir kanun çıkarılmaması gerekliliğinde görmüştür. Raporunun okunmasından sonra, Kurultay'da, Hakkı Tarık (Us), peçenin kaldırılmasına yönelik fikir beyan etmiş, ancak bu husus kabul görmemiş ve Dilek

²⁶¹ Sarısamam, 1998: 104; Arığ, 2007: 121.

²⁶² Arığ, 2007: 122.

²⁶³ Lewis, 1993: 270.

²⁶⁴ Uyar, 2012: 4.

²⁶⁵ C.H.P. Dördüncü Kurultayı Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935: 144.

Komyonu'nun hazırlamış olduğu rapor, İçişleri Bakanlığı ile ilgili dilekler arasına girerek kurultay son bulmuştur.²⁶⁶

Bodrum ve Fethiye'de, Belediye Meclisleri tarafından peçe ve çarşafın kaldırılması kararı Aralık 1934'te alınmış, 1935 yılı başlangıcından itibaren de bu unsurların giyilmeleri yasaklanmıştır. Zira bu tarihten itibaren çarşafın çıkarılması için altı ay, peçenin çıkarılması içinse on beş gün süre verilmiştir.²⁶⁷ Aynı süreçte Kayseri'de de çarşaf ve peçeye yönelik mücadeleler verilmiştir.²⁶⁸

Ocak 1935'de Siirt'te, Halkevinde toplanan memurlar, valinin teklifi üzerine, peçe taşıyanların peçelerini kaldırmaları hususunda karar vermişlerdir. Ayrıca Halkevi, peçelerini kaldıran bayanları, bayları ile birlikte sinemaya davet etmiş ve sinemaya peçesini açan kadınların geldikleri görülmüştür.²⁶⁹ Böylelikle de teşvik yoluyla, peçe ve çarşafın çıkarılması sağlanmıştır.

8 Ocak 1935'te Kilis'te de peçenin kaldırılmasına karar verilmiştir.²⁷⁰ Rize Belediye Meclisi, 27 Şubat 1935'te, kadınların peçelerini saklamak için kullandıkları şemsiyelerini kaldırmaları, çarşafı da bir yıl içinde mantoya çevirmeleri konusunda, oybirliğiyle karara varmıştır.²⁷¹ Adana Belediye Meclisi ise 12 Mart 1935'te, çarşaf ve peçenin yerine manto giyilmesi kararı almış, sürenin de 16 Mart'ta biteceğini belirtmiştir.²⁷² Ordu Vilayet Genel Meclisi de, 29 Nisan 1935'te aldığı kararla, çarşaf ve peçeyi yasaklamıştır.²⁷³

22 Temmuz 1935'te, İçişleri Bakanlığı tarafından Valiliklere ve Genel Müfettişliklere yazılan yazıdan da peçe ve çarşafın yasaklanmanın tüm yurda yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu yazıda şunlar aktarılmaktadır;

“Yabancı adetlerin ve hayvanca ihtirasların, Türk başına doladığı çarşaf ve peçe Kemalist devrimin kaldırmaya ve Türk kadınına medeni cemiyette sosyal durumunu vermekte azmetmiş olduğu herkesçe bilinen ve bilinmesi gereken bir gerçekliktir. Sosyal siyasette, bu devrim kadın ve erkeklerimizin ince ve zevk duygularına bırakılmıştır. Bu ince zevk ve duygunun on senede verdiği eser, yakın geçmişini hatırlayanlar için akla sığmayacak kadar bir ilerleme olarak görürler. Bu ilerlemede, iller ve şarlar genel kurumlarının asıgı tesirleri vardır. Ancak bu kararların kanun kuvvetinde olmamasından bazı yerlerde tatbiki gecikmektedir. Hatta bu yıl kurulan kurultayda çarşaf ve peçe işi konuşulurken bazı yerlerde peçenin kötü bir görenek olarak devam edip gitmekte olduğu tenkit edildi.

Fakat Hükümet, Türk milletinin devrimciliğine ve yenileşme hissine güvenerek yapılacak propaganda ve gayretlerle az zaman içinde bu kötü adetin önüne geçilebileceğini ileri sürdü.

²⁶⁶ Uyar, 2012: 5.

²⁶⁷ Uyar, 2012: 5; Arıg, 2007: 124.

²⁶⁸ Ayın Tarihi, 12 Aralık 1934: 3.

²⁶⁹ “Siirtte Peçe Kalktı”, Ulus Gazetesi, 23 Mart 1935; Arıg, 2007: 125.

²⁷⁰ Arıg, 2007: 125.

²⁷¹ Ayın Tarihi, 27 Şubat 1935: 13.

²⁷² Ayın Tarihi, 12 Mart 1935: 7.

²⁷³ Ayın Tarihi, 28 Nisan 1935: 14.

Son yapılan araştırmalarda ve incelemelerde peçenin ve çarşafın az çok her yerde kalkmaya başladığını, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şarlarda tamamilen ve başka yerlerde kısmen kalktığını ve bu yerlerden büyük kasabalarımıza gelenlerin hepsinin çarşaf ve peçeyi kaldırdıkları halde memleketlerine döndükleri vakit adeta ve muhitin dedikodusuna kapılarak çarşaf ve peştamalla bürünmekte oldukları anlaşıldı. Atılacak bir iki gayretli adımla bu devriminde tamamlanacağı sonucuna varıldı.

Buna ilk önce memurlarımızın ön ayak olmaları lazımdır. ... İstanbul'da tesadüf edildiği üzere ve pazarlarda yüzü peçeli kadınların peçelerini açtırmak lazımdır. Bunlara evvelce münasip surette ihtar olunur, inat ederlerse satıştan men edilirler. Kötü huylu kadın veya erkekler yüzlerine peçe takarak maksat ve hüviyetlerini gizleyebilirler. Bunlar hakkında polisin daima uyanık bulunması gerekir. Mesela büyük şehirlerde vapur, tramvay, kahve ve gazino gibi yerlerde böyle peçelerin önüne geçilmelidir.”²⁷⁴

Bu yazıdan, tüm yurttaki peçe ve çarşafın kaldırılmasının teşvik yoluyla yaygınlaştırıldığı, ancak peçe ve çarşafı takmaya devam edenlerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca güvenlik endişesiyle, polisin peçenin açılması konusunda hassas davranması gerektiği üzerinde de durulmaktadır.

Tokat Zile’de, 1 Ağustos 1935’te, ilçe kadınlarının peçe ve çarşafın kaldırılması için il ve ilçe belediyelerine başvurmaları üzerine bu tarihten itibaren peçelerin, Cumhuriyet bayramına kadar da çarşafın atılması kararlaştırılmıştır.²⁷⁵ 17 Ağustos 1935’te Aydın ili Emniyet Müdürlüğü’nden İçişleri Bakanlığı’na gönderilen yazıda, peçe ve çarşaf ile ilgili denetimlerin yapıldığı ve 14 Ağustos 1935’te peçe, peştamal ve çarşaf gibi unsurların yasaklandığı, uymayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir.²⁷⁶ Konya’da, 8 Ağustos 1935’te alınan kararla kadınların peçe, çarşaf ve selme giymeleri yasaklanmıştır.²⁷⁷ 1 Eylül 1935’te de Aksaray’da, çarşaf ve peçe ile evlerdeki kafesin kaldırılması hakkında Belediye Meclis Kararı alınmıştır.²⁷⁸

Denizli Valiliği ise Eylül 1935’te yayınladığı bir bildiri ile; çarşaf, peştamal ve peçenin “medeni” olmadığını belirtmiş ve ardından yasaklama gerekçelerini, uygulamanın nasıl olacağını halka duyurmuştur.²⁷⁹ 3 Kasım 1935’te, Maraş’ta, Valilikte toplanan 43 yerli memur, çarşaf ve peçeyi kaldırarak Maraş halkına örnek olacaklarına dair söz vermişlerdir.²⁸⁰ 13 Kasım 1935’te, Afyon Vilayeti Emniyet Müdürlüğü’nün İçişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıda, peçe ve çarşafın kaldırılmasıyla ilgili gönderilen yazının, Afyon halkı tarafından iyi karşılandığı ve hemen uygulandığı, hatta kadınların %90’ının medeni kıyafeti giydiği

²⁷⁴ EGM Polis Dergisi, 1998: 89-90.

²⁷⁵ Ayın Tarihi, 1 Ağustos 1935: 1.

²⁷⁶ EGM Polis Dergisi, 1998: 92.

²⁷⁷ Ayın Tarihi, 8 Ağustos 1935: 4.

²⁷⁸ Ayın Tarihi, 1 Eylül 1935: 1.

²⁷⁹ Uyar, 2012: 5.

²⁸⁰ Ayın Tarihi, 3 Kasım 1935: 3.

aktarılmıştır.²⁸¹ 26 Kasım 1935 tarihinde Çorum Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nün, İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda ise, ilde kadınların çarşaf takma yasağının 29 Ekim 1935'ten itibaren başladığını aktarılmış, ancak kadınların gerici zihniyete uzun bir süre mazur kalmalarından dolayı, işin yavaş surette ilerlediği, bu yüzden dönüşümün biraz geç olabileceğine değinilmiştir. Bununla birlikte devamında, resmi müdahale ile büyük bir çoğunluğun çarşafı terk ettiği, kazalarda peçenin kaldırıldığı belirtilmiştir.²⁸²

Nihayet ülke çapında, 23 Nisan 1937 tarihinde, peçe, çarşaf, peştamal ve emsali gayri medeni kıyafetlerin giyilmesinin yasaklandığını İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yayınladığı tamim ile açıklamış ve gerekçelerini şöyle sıralamıştır:

"A- Kadına medeni hakkını vermek.

B- Zabıta vazifesini işgal etmemek ve emniyeti temin etmek.

*C- İrticai alamet ve zihniyetleri ortadan kaldırmaya engel olabilecek her türlü tedbir, şekil ve çarşaf ve peçe giyilmesi gibi ceza tehdidi altında bulunan yasalardan olduğu da göz önünde tutulmalıdır."*²⁸³

Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa döneminde, peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik gerçekleştirilen bu laik uygulamalarla yurdun tamamında bu tarz giyim şeklinin son bulması için yoğun bir gayret sarf edildiği söylenebilir. Aşamalı olarak kaldırılan peçe ve çarşafa yönelik ilk eylemlerin ise bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Nitekim paşa kadınların bu unsurları çıkarması için teşvik edici söylemlerde bulunmuş, aynı zamanda eşi Latife Hanım ile beraber çeşitli etkinlikler gerçekleştirerek, bu konuya öncülük etmiştir. Ancak teşviğin tüm yurttan algılanması için uygun ortam ile zihniyetin bulunmaması ve kısa sürede istenilen hedefe ulaşamamasından ötürü, Hükümetin yer yer, belediye ve valilikler aracılığıyla peçe ve çarşafın kaldırılması için zorunlu önlemler aldığı görülmüştür. Bu önlemler neticesinde olumlu sonuçlar da alınmıştır. Uygulamadaki esas amaç ise muasır medeniyetler seviyesine ulaşmada, kadını çağdaş bir görüntüye sevk etmek ve köylü ile şehirli kadın arasında eşit bir görüntü sağlamaktır.

1.3.3. Kadın Kıyafetindeki Değişime Gösterilen Tepkiler

Çağdaşlaşma kapsamında atılan adımlar neticesinde, kadın giyiminde de değişimler görülmüştür. Ancak başlangıçta teşvik edici söylemlerle kadının kılığını değiştirmesi sağlanmaya çalışılmışsa da bunun istenilen hızda gerçekleşmediği anlaşılınca 1930'ların başından itibaren yerel yönetimler birer birer peçe ve çarşafı yasaklamıştır. Her inkılapta olduğu gibi bu inkılapa yönelik de bir takım tepkiler ortaya çıkmıştır. Bir kısım çevreler, yine kabullenme konusunda sıkıntı çekmiş ve zamana yayılmasını istemiş, bazıları ise serzenişte

²⁸¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 96.

²⁸² EGM Polis Dergisi, 1998: 94.

²⁸³ EGM Polis Dergisi, 1998: 91.

bulunmuştur. Bir kısım çevrelerde bu değişime yönelik tepkilerini bilfiil eyleme dönüştürmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa bu değişimi, kadını maruz kaldığı baskıdan ve geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirmiş olmasına karşın, bu düzenlemeye ne ilginçtir ki ilk tepki gösterenlerden biri Halide Edip olmuştur. İstanbul'da tramvaylar ve vapurlardaki perdelerin kaldırılması ile kadının örtüsünün kaldırılması konusunda özendirici faaliyetlerden sonra, Falih Rıfkı ile karşılaşan Halide Edip; “-Hem efendim bizim peçelerimize, perdelerimize ne karışıyorsunuz” diyerek tepki göstermiş, bir nevi “Ben senden hürriyet mi istedim?” demek istemiştir.²⁸⁴ Halide Edip'in gösterdiği bu tepkinin altında, yeniliklere karşı bir kabullenememe olduğu söylenebilir. Çünkü bu değişiklikleri kabullenemeyenler, inkılapları bir oldubitti şeklinde gerçekleştirdiği iddiası ile çürütmek istemiştir. Fakat bu inkılaplar, yıllar süren uğraşların neticesinde olgunlaşan anlayışın neticesidir. Böylelikle gösterilen bu tepkinin altında açıkça hazımsızlık yattığı sonucuna ulaşılabilir.

Tesettürün kalkması ve yurttan yaygınlaşmasına yönelik Rıza Bey'in de (Nur) farklı düşünceleri olduğu görülmektedir. Zira Rıza Bey'in, “Bugün bizde tesettür kalkmış haldedir. Kalkacaktır. Asrın icabıdır. Zaruri oluyor, önüne geçilemez. Mustafa Kemal ve avanesi “bunu gazi yaptı, onun inkılabıdır” diyorlar. Evvela bu ittihadçılar zamanında başladı, 1. Dünya Savaşı'nda İstanbul'da adeta çarşafı kadın kalmadı. Zaten Anadolu köylüsünde de çarşaf yoktu.”²⁸⁵ şeklindeki sözleri, inkılapların gerçekleştirilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın rolünün görmezden gelinmek istendiğini ortaya koymaktadır. Yani yine bir kabullenememe problemi olduğu ortadadır. Lakin bu düşüncelerde, tesettürün zamanla kalkmasının yaygınlaşmaya başladığı tespiti doğru olmakla birlikte tesettürün tamamıyla Anadolu ve İstanbul'da tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Çünkü peçe ve çarşaf tamamıyla kalkmış olsaydı, yerel yönetimlerle başlayan daha sonra İçişleri Bakanı aracılığıyla yurdun geneline yayılan uygulamalar görülmezdi. Dolayısıyla bu durum, açıkça Mustafa Kemal'in gelişmeleri neticelendiren kişi olmasına yönelik, bir kabullenememenin ifadesi şeklinde değerlendirilebilir.

1929 yılına gelindiğinde peçe ve çarşafın kalkmasının tüm yurttan yaygınlaşmaya başlamasıyla beraber, toplumda baskı oluşturan unsurların, bu durumu yadırgayan ve hor gören söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Özellikle bazı camilerde verilen vaazlarda, kadının çarşaf ve peçesini kaldırmak isteyenlere karşı tepki niteliğinde demeçler verildiği görülmüştür. Peçe ve çarşafı yasaklayan kararlarla, kadının ahlaksızlaştığını ve örtüsüz gezen kadınların cezalandırılması gerektiğini söyleyenlerin sayısı giderek çoğalmaya başlamış,

²⁸⁴ Atay, 2014: 476-477.

²⁸⁵ Nur, 1967: 1447.

dolayısıyla bu topluluklar, yeni devlet düzenine karşı halkı ayaklanmaya çağırmaya başlamışlardır.²⁸⁶ 21 Şubat 1929'da, Yozgat'ta, bu vaaz örneklerinden ilki görülmektedir. Yozgat Merkez Büyük Cami Vaizi Ethem Hoca'nın, açık gezen kadınların fahişe oldukları vasfıyla tehkir etmiş olması ve daha bazı mürteciane sözler sarf eylemiş olması sebebiyle, mahkemeye sevk edildiği görülmüştür. Önceki yıl da aynı durum dolayısıyla, aynı kişinin mahkemeye sevk olunduğu, vilayetten İçişleri Bakanlığı'na, buradanda Başbakanlığa durumun aktarıldığı görülmektedir.²⁸⁷ Anlaşılabacağı üzere, dini propaganda yoluyla peçe ve çarşafın kaldırılmasına ilişkin aşağılayıcı söylemler kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarz beyanatlar dini unsurlarla bir arada kullanılarak halk üzerinde etki ve dolayısıyla kadını baskı altına alma algısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Devletin ise bu söylemlere karşı önlem aldığı görülmektedir. Zira bu kişinin mahkemeye sevkini bunun en temel göstergesidir. Ancak alınan önlem sonucunda mahkemeye sevk edilen sanığın nasıl bir ceza aldığı ise bilinmemektedir. Bununla birlikte suçun tekrarlanması, rejimin verdiği cezaların düşük olduğunu göstermektedir. Çünkü önceki olayda fail hakkında daha ağır cezalar gündeme gelmiş olsaydı, bu gibi kişiler ikinci kez bu tür olaylara kalkışamazlardı.²⁸⁸

Yozgat'ta görülen bu vaaz olayından sonra İstanbul'da da benzer bir olay yaşanmıştır. Şeyh Musa adında bir kişi, vaazlarında cumhuriyet rejimi, kadının kurtuluşu ve çarşafın kaldırılması gibi konularda yoğun eleştirilerde bulunduğu için ceza mahkemesi önüne çıkarılmıştır.²⁸⁹ Bu olayda, kadını küçük görme çabası ile birlikte kıyafet değişimine bir tepki gösterildiği görülmektedir.

24 Şubat 1929 tarihinde, Trabzon Merkez vaizlerinden Hacı Hafız İsmail Hakkı Efendi, Eksotha Camii'nde Kur'an'dan okuduğu bir ayeti, erkeklerin kadınları dayak altında bulundurmaları ve medeni gelişmelerden men etmeleri durumundan bahisle erkekleri kadınlar aleyhinde tahrik ve teşvik ettiği gerekçesiyle görevinden azl edildiği gibi bir ay hapis cezasına da çarptırılmıştır.²⁹⁰

Afyon'da, çarşaf ve peçenin valilik tarafından kaldırıldığı dönemde (13 Kasım 1935), peçesiz ve çarşafsız gezen kadınlara karşı art niyetli faaliyetlerde bulunan bazı insanların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, Polis bu art niyetli faaliyetleri önlemek için caddelere gözcüler yerleştirmiştir. Hatta aktarılan bir olayda peçe ve çarşafsız gezen Emine isimli bir kadına, Abdurrahman isimli bir adamın laf attığı, üstelik daha da ileri giderek kolundan

²⁸⁶ Kaplan, 1998: 186.

²⁸⁷ B.C.A., 030.10.0.0.-102.668.8., 21 Şubat 1929. Bkz. Ek: 19.

²⁸⁸ Koçak, 2015: 38.

²⁸⁹ Caporal, 1982: 649.

²⁹⁰ B.C.A., 030.10.0.0.-102.668.9., 21 Şubat 1929.

tutarak sürüklediği ve bu hareketinden dolayı da tutuklandığı bildirilmektedir.²⁹¹ Bireysel anlamda gerçekleşen bu olay, toplumun bazı kesimlerinin peçe ve çarşafa yönelik olumsuz bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Çünkü peçe ve çarşaf giymeyen kadınların bu zihniyet tarafından küçük düşürücü söylem ve hareketlere maruz kaldığı görülmektedir.

Öte yandan bu dönemde peçe ve çarşafın kaldırılmasına tepki gösteren yayınlara karşı da mücadele edilmiştir. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nun onayıyla, Antakya uleması imzası ve Arap harfleriyle basılmış olan “*İslamiyette Tesettürü Nisvan*” adındaki kitap, kılık-kıyafet alanındaki inkılabı aykırı yazılar taşıdığı için yurda girişi yasaklanmış ve dağıtılanlarda toplatılmıştır.²⁹² Böylece yönetim kadrosunun, bu tarz kararlar ile inkılapların korunması yönünde ne kadar hassas oldukları açıkça ortaya konulmuştur.

Anlaşılabileceği üzere Antakya’da, Şapka İnkılabı’na olduğu gibi, peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik de bazı tepkiler sergilenmiştir. Zira Antakya basınında, şapkada olduğu gibi, peçeyi hedef alan yazılar yayınlanmıştır. Bununla birlikte alınan kararı benimseyen kesimin, peçeyi hedef alan yazılardan oldukça tedirgin olduğu belirtilmektedir.²⁹³ Şöyle ki Antakya’da Ocak 1935’de, eşrafla iyi ilişkileri bulunan lise öğretmeni Ali İlmi Fani (Yüzelliliklerden), peçe ve çarşaf girişimine karşı bir risale kaleme almış ve bu risale dindar ve tutucu çevreler üzerinde etkili olmuştur. Lakin bu risaleye, peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik mücadele eden grup tarafından bilinçli olarak tepki gösterilmemiştir. Çünkü mücadeleciler en büyük destekçi olarak kadınları gördüğü için onların incitilip küstürülmesinden, huzurlarının bozulmasından çekinmiş, bu yüzden tartışmanın içine kadınları çekmek istememişlerdir.²⁹⁴ 1936’lara gelindiğinde ise Türkiye’ye katılma coşkusunun başlamasıyla beraber, kentin her yerinde şapkanın yaygınlaşmasıyla birlikte, peçe ve çarşafın da çıkarıldığı görülmüştür. Dini taassubun etkisiyle peçe ve çarşafın kaldırılmasına karşı çıkılrsa da zamanla yaygınlık kazanması, Ali İlmi Fani gibi kişilerin bile farkında olduğu bir durumdur. Nihayetinde, sırasıyla Türkiye genelindeki tamimin de etkisiyle önce 12 Ocak 1937’de Antakya’da, sonra Hatay’ın 30 Haziran 1939’da Türkiye Cumhuriyeti’ne katılmasının akabinde 27 Temmuz 1939’da Hatay genelinde peçe ve çarşaf yasaklanmıştır.²⁹⁵ Böylece Antakya’da, peçe ve çarşafa yönelik tepkiler yayın yoluyla başlamış, ancak bu tarz yayınlar şahıslar üzerinde çok fazla etkili olmamış ve nihayetinde bu değişim Antakya’da da gerçekleşmiştir.

²⁹¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 96.

²⁹² B.C.A., 030.18.1.2.-67.61.2., 15 Temmuz 1935.

²⁹³ Tekin, 2010: 1640.

²⁹⁴ Tekin, 2010: 1642.

²⁹⁵ Kaplan, 1998: 186.

Peçe ve çarşafın kaldırılması, yurt dışında da bir takım etkilere sebep olmuştur. Afgan Kralı Amanullah, Türkiye'yi ziyaretinde (20 Mayıs 1928), bu uygulamayı olumlu karşılamış ve kendi ülkesinde de gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Ancak ülkesindeki mollalar karşı durmuş, Kral bu karşı duruşa rağmen uygulamada kararlılığını sürdürmüş ve bir süre sonra Afganistanlı kadınlar şehirlerde peçesiz dolaşmaya başlamıştır. Lakin bu düzenlemeler Afganistan'da yine de hoş karşılanmamıştır. Bu hoş karşılanmamanın etkisiyle tutucu çevrelerin İngilizlerle iş birliği yaparak ya da İngiliz sömürsünde olan Hindistan yönetiminden destek sağlayarak, Kral Amanullah'ı tahtından etme girişimlerini başlattığı iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddiaları destekleyen unsur ise, Afganistan'dan Hindistan'a sıçraması durumunda, İngilizlerin bölgedeki mevcut varlığının tehlikeye düşebileceği ihtimalidir. Bu kaygılar neticesinde, gerek İngilizlerin peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik hoşnutsuzluğu desteklemesi, gerekse tutucu çevrelerin girişimleri ile Habibullah bir bildiri yayınlamış, böylelikle Kral Amanullah ile yakınlarını dine ihanet, Muhammediyeyi inkar, Avrupa yolunu izlemek, dini ve ulemayı dağıtmakla suçlamış ve Amanullah'ı tahttan indirerek kendi çıkmıştır. Ancak daha sonra Amanullah'ın yeğeni Nadir Şah tarafından, Habibullah tahtan düşürülmüş ve çağdaşlaşmaya daha yavaş ve ılımlı bir tempo ile devam edilmiştir. Bu doğrultuda, çağdaşlaşma girişimlerinde tepkiyle karşılaşmamak için kadınlarla ilgili konulara çok fazla girilememiştir.²⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Afgan Kralı Amanullah'ın bu düzenlemeye kalkıştığını duyduğunda, "*Eyvah adam gitti demektir: ben kendisine ısrarla bu mevzuya girmemesini tavsiye etmişim, çok yazık oldu*" diyerek üzülmüş olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷ Bu ifadelerden, o dönemde, Afganistan'ın bu tarz inkılaplara toplumsal açıdan henüz hazır olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Türkiye'de gerçekleşen çağdaşlaşma örneğini, Balkanlarda da izleyip gerçekleştiren ülkeler olmuştur. Keza 1923'te Arnavutluk'taki Müslüman Yüksek Konseyi'nin, 1928'de Saray Bosna'daki Müslüman Konseyi'nin aldıkları kararlarla peçe kaldırılmıştır. Aynı zamanda, Romanya ve Bulgaristan'da bulunan Türklerin de peçeyi çıkarttığı belirtilmektedir.²⁹⁸

Peçe ve çarşafın kaldırılması, Batılıları oldukça şaşırtmış görünmektedir. Bu düzenlemelerin tehlikeler doğurabileceğini de ifade etmekten çekinmemişlerdir. Batı basınında yer alan, "*Papa ve Kilise kadına kapanmayı önerirken, korkusuz ve girişimci Türk başkanı kadınlara açılmayı öneriyor, Kemal dikkat etsin toprak ayağının altından kayabilir.*

²⁹⁶ Koloğlu: 2002: 341-342; Şimşir, 2002: 211-215; Yılmaz, 2010: 159.

²⁹⁷ Soyak: 2016: 270.

²⁹⁸ Koloğlu: 2002: 342; Mehmet, 1998: 195.

Böyle masum başlangıçlar bazen kötü sonuçlar doğurabilir. ... Kemal'in uygarlık anlayışını kabul edersek İskoçlarla Macarlar uygar değildir" şeklindeki sert ifadelerle, bir yandan Türkiye'deki gelişmelerden duydukları şaşkınlığı, diğer yandan da hoşnutsuzluğu dile getirmiş oldukları aktarılmaktadır.²⁹⁹

Mısırlı kadınların da, Türkiye'de görülen bu gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Fakat Mısır'da peçe ve çarşafın varlığını devam ettirmesine ilişkin tutucu çevrelerin baskısı her zaman hissedilmeye devam etmiştir. Nitekim Mısır Meclisi'nde 1924'te yapılan bir toplantıda aşırı sayıda kadın bulunması, Mahrusa Gazetesi tarafından eleştirilmiş, peçesiz kadınların olması hakkında da olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Bir diğer örnek; Mısır Hükümeti adına Ziver Paşa'nın, 1925'de İngiltere'yi resmi ziyareti sırasında verilen ziyafette Mısırlı hanımların yüzlerinin açık olması ve 1927'de Mısır Kral ile Kraliçesi'nin Paris'te Fransız Cumhurbaşkanı'nın verdiği ziyafette çekilen fotoğraflarda yüzlerinin açık bir şekilde gazetelerde çıkması durumlarının basında yine sert bir şekilde eleştirilmiş olmasıdır. Bu tutucu çevrenin baskısını doğrulayan bir diğer gelişme ise Uluslararası Kadın Kongresi vesilesiyle, İstanbul'a gelen Mısır Heyeti'nin bayan başkanı Şaaravi'nin, "*Türkiye'yi kısıkanıyoruz. Siz ona Atatürk diyorsunuz. Biz Ataşark diyoruz. Atatürk'ü çok sever ve açtığı yolda yürümeyi şeref biliriz. Çünkü yalnız Türkiye'nin değil bütün şarkın ve bilhassa kardeş Mısır'ın da atası ve önderidir*" ifadeleridir.³⁰⁰ Anlaşılaçağı üzere, Mısır toplumu, Türkiye'nin geçirdiğı dönüşüme özenmektedir. Lakin Mısır'ın şeriata bağılı kalarak toplumsal kurtuluş tasarlamasından dolayı kadın, doğunun muhafazakârlığı altında sıkıntı çekmektedir. Dolayısıyla, böyle bir bakış açısı etrafında kadının giyiminde değışiklik göstermesi olumlu karşılanmamıştır.

24 Eylül 1935'te, İstanbul'dan bildirilen bir rapora göre, Amerika'da çıkan New-York Herald Gazetesi'nde 11 Eylül 1935 tarihli "*Türkiye Kadınlarına Harem Elbiselerini Atmak Emri Verilmiştir*" başlığıyla yer alan haberde şu ifadelere yer verilmiştir:

*"Bütün dünyada siyasal durumun son zamanlarda bu derece heyecanlı bir devir yaşamakta olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Kemal Atatürk memleketinin kadınları arasında moda hakemliği vazifesini ifa için hala vakit bulmaktadır. Türkiye'nin en büyük 35 şehrinde neşredilen bir kanun ile bütün kadınların harem elbiselerini atarak Avrupa stillerini kabul etmeleri bildirilmiştir. Bu emre itaat etmeyenlere ağır cezalar tatbik edilecektir. Genç nesil kadınların çoğı esasen modern giyinme tarzını kabul etmiş bulunuyor, fakat birçok ihtiyar kadınlar bütün vücutlarını örten koyu renkli çarşaf ile kalın peçelerini terk edemiyorlardı."*³⁰¹

²⁹⁹ Altınay, 2013: 273; Koloğlu: 2002: 333.

³⁰⁰ Koloğlu, 2002: 345-347; Tanör, 2010: 370.

³⁰¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 93.

Bu haber incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın tamamıyla değişen dünya düzenine ilgi göstermek yerine, kadınların giyimi ile uğraşmaya vakit bulduğu noktada eleştirildiği görülmektedir. Ayrıca ihtiyar kadınların yeni kıyafetleri eski geleneklere bağlı olduğu için kabullenemediği yönünde tespitlerde bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu değişimdeki tutumunun eleştirilmesini kabul etmek yanlış olacaktır. Çünkü Türkiye'nin modernleşmesi, kurulan yeni devletin toplumuyla birlikte çağdaş seviyeye ulaştırılması bakımından önemli bir husustur. Dolayısıyla dış politikaya önem gösterildiği kadar, iç politikada da zaman kaybına tahammülün olmadığı bir süreç olduğu için dış ve iç politikaya eşit miktarda zaman ayrılması gerekmektedir. İhtiyar kadınlarla ilgili tespit ise, doğrudur. Zira geleneklerine sıkı sıkıya bağlı, baskı altında yetişen eski kadın neslini tamamıyla peçe ve çarşaftan arındırmak mümkün değildir. Kısmen peçe ve çarşafı bırakan ihtiyar kadınlar olsa da gelenekçiliğin ve baskının etkisinden dolayı bırakamayanlara da rastlamak mümkündür.

Sonuç olarak peçe ve çarşafın kaldırılmasına yönelik yurt içinde görülen tepkilerde; dini söylemler, peçe ve çarşafı çıkararak kadınları küçümseyen görüş ile eylemler ve bu gerçekleştirilen değişimin toplumun kendi refleksine bırakılması gerektiğini savunanların ifadeleri en fazla göze çarpan hususlardır. Yurt dışında, özellikle doğu toplumlarında peçe ve çarşafın atılmasına yönelik gösterilen tepkilerin altında, dini unsurlara dayandırılan söylemler yer almaktadır. Batı toplumunda ise gerçekleştirilen yeniliklerin, Türk kadını batının ötesine sevk etmesinden doğan bir kabullenememe vardır.

1.4. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulü

1.4.1. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulüne Giden Süreç

Osmanlı Devleti kozmopolit bir yapıya sahip olduğu için, din esasına dayanan millet sisteminde, her cemaat kendi takvimini kullanmakta idi. Müslümanlar Hicri, Ortodokslar, Ortodoks ve Katolikler de Gregoryen Takvimi kullanmaktaydı.³⁰² Bu takvimlerin dışında müneccimbaşının oluşturduğu takvim de kullanılmaktaydı. Bütün bu unsurlar dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nde birden fazla takvimin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İlk olarak müneccimbaşlarının oluşturduğu takvim incelendiğinde, bu takvimlerin yıllık ve nevrudan nevruda kadar olan ayları içerecek şekilde oluşturulduğu görülür. Bu takvimlere o yıl meydana gelecek semavi hadiseler kaydedilmekte ve bazı takvimlerin başında da tarihi olaylar ve günler kaydedilmekteydi. Ayrıca cetveller halinde on üç sayfadan

³⁰² Yalçın vd., 2014: 260; Georgeon, 2006: 400.

oluşan takvimin asıl kısmında Hicri ve Rumi Takvim'in günleri, mevsimler ve yapıpı yapılmaması gereken işler yer almaktaydı.³⁰³

Devlet işlerinde ise, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar sadece Hicri/Kameri Takvim'in yürürlükte olduğu, bu dönemden sonra ise takvimlerin giderek çoğaldığı görülmektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç olarak alan Hicri Takvim, ay yılı esasına dayanmaktadır. Bu takvimde, bir yıl 354 gün ve 12 ay, her ayda 29-30 günden oluşmaktadır.³⁰⁴ Hicri Takvim, güneş yılına göre yaklaşık 11,5 gün kısa olduğu için güneş yılına dayanan takvime göre her ay 11 gün önce gelmekte ve bu sebepten her ay belirli bir mevsime rastlamamaktadır. Bununla birlikte özellikle tarım ürünleri, belirli mevsim ve dönemlerde hasat edildiğine göre vergilerin alınma zamanının da buna göre saptanması gerekmektedir.³⁰⁵ Anlaşılacağı üzere Hicri Takvim'de, hasat ve vergi dönemleri sürekli değişkenlik gösterdiğinden hesaplaması zor olmaktadır. Bu sorunlardan ötürü hem üreticiyi mağdur etmemek, hem de mali işleri tutarlı bir şekilde yürütmek için, güneş yılı esaslı bir takvimde kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde vergi işleri için güneş yılına dayanan bir takvim kabul edilmiş ve bu takvim, 1789'da Rumi/Mali Takvim adını almıştır. Ama bu takvim Hicri Takvim'den iki bakımdan farklıdır; birincisi Mart ayıyla başlamakta, ikincisi doğulu Hıristiyanların kullandıkları Jülyen Takvimi'ne uymaktadır. Ancak bu iki takvim arasında da yılda ortalama 11 günlük bir fark oluşmakta ve bu farkı düzeltmek için her 33 yılda bir yıl sayısı atlanmaktadır ki buna "*sıvış (yok etme) yılı*" denilmektedir.³⁰⁶

İlerleyen dönemlerde, batıda Gregoryen Takvimi'nin (Güneş yılı esaslı) yaygınlaşması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkilerinde bu takvimin geçerlilik kazanması neticesinde Osmanlı Devleti de bu takvimi kullanmaya başlamıştır. Böylece kullanımda olan takvim sayısı giderek çoğalmış ve zamansal sorun giderek karmaşıklaşmıştır.³⁰⁷ Ayrıca mukataa usulünün yaygınlaşp mukataa bedellerinin her yıl belirli tarihte toplanması ve buna göre devlet bütçesi oluşturulması gerektiği için 1839'da mali yılbaşının Mart ayı olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Böylece 13 Mart 1840'dan sonra Hicri Takvim'in yanı sıra Rumi/Mali Takvim de bütçe planlamalarında kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda, yine 1840 yılında yapılan bir düzenlemeyle Rumi Takvim ile Gregoryen Takvimi arasındaki yıl farkı, değişmeyen bir sayıya indirgenmiştir: "584".³⁰⁸

³⁰³ Aydüz, 2006: 3; Gökbilgin, 1979: 801-806.

³⁰⁴ Akgür, 2010: 489; Turan, 2005: 196; Veux ve Hartner, 1979: 777.

³⁰⁵ Çağatay, 1978: 135; Turan, 2005: 197.

³⁰⁶ Jaeschke, 1972: 30; Veux ve Hartner, 1979: 781; Ahmet Cevdet Paşa, 1996: 61-62.

³⁰⁷ Çağatay, 1978: 136.

³⁰⁸ Unat, 1988: 163; Turan, 2005: 197.

Rumi Takvim ile Gregoryen Takvim arasında sabitlenen 584 yılın yanı sıra, 13 günlük bir fark da bulunmaktadır. Örneğin Rumi Takvim'e göre tutulan kayıtlarda, tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen olayın Miladi Takvim'e göre 13 Nisan'da gerçekleştiği, 10 Temmuz'da ilan edilen II. Meşrutiyet'in de, Miladi Takvim'e göre 23 Temmuz'da gerçekleştiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde (1914-1918), bu 13 günlük farkın giderilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Batı ile olan bu farkı gidermek için 1332 (1916) Şubat ayında kanun çıkartılarak, 15 Şubat 1332 (1916) gününün ertesi günü 1 Mart 1333 (1917) olarak kabul edilmiştir ve böylece 1917'den başlayarak Rumi ve Miladi (Gregoryen) Takvim arasındaki gün farkı ortadan kaldırılmıştır.³⁰⁹

Öte yandan Rumi Takvim'de yılbaşının Mart olması, Ocak ayını yılbaşı olarak kabul eden Batılı ülkelerle ilişkilerde problemlere neden olmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti, 24 Kanun-ı evvel 1333 (1917) tarihinde çıkardığı bir genelge ile 1334 (1918) yılının, Ocak ayından itibaren başlayacağını, yani Ocak ayının yılbaşı olduğunu ilan etmiştir.³¹⁰

Görüldüğü üzere takvimin birçok çeşidinin kullanıldığı Osmanlı Devleti'nde saat uygulaması farklılık arz etmekteydi. Gurubi ve Zevali olarak adlandırılan iki farklı saat tipi vardı. Gurubi saatler, akşam başlangıçlı olarak sistemlendirilmekteydi, ayrıca bu sisteme alaturka da denilmekteydi. Yani Gurubi saatin başlangıcı, gün batımı olarak kabul edilmekte ve gün batımında saat 12.00'ı gösterdiği zaman gün başlamaktaydı. Ayrıca Gurubi saat, Müslümanlar arasında Ezani saat olarak adlandırılmaktaydı. Çünkü namaz vakitleri, bu saat sistemine göre hesaplanmaktaydı. Bu saat hesaplanmasının, Hicri Takvim'in gün başlangıcını gece olarak esas almasından dolayı, buradan hareketle oluşturulduğu görülmektedir. Ancak gecenin uzunluğu yıl boyunca değiştiği için Gurubi tipteki saati her gün yeniden düzenlemek gerekmektedir, bu yüzden de Gurubi saat çok güvenilir bir saat tipi değildir.³¹¹

Osmanlı Devleti'nde, genellikle Hıristiyan kesim arasında kullanılan Zevali saat tipi de görülmekteydi. Bu saatin çalışma prensibi ise şöyledir, güneşin tam tepede olduğu zaman saat 12.00'ı göstermekte, gün bu saatte başlamaktadır. Bu saat sistemine öğlen başlangıçlı veya alafranga da denilmektedir.³¹²

Osmanlı Devleti'nde ayrıca alaturka ve alafranga sistemli mekanik saat çalışmaları da görülmektedir. Saatle ilgili ilk girişimler II. Mehmet döneminde 1477 yılında, Avrupa'dan saat ve saat yapabilecek ustalar isteme girişimiyle ortaya çıkmaktadır.³¹³ Yine bu dönemde

³⁰⁹ Çağatay, 1978: 136; Yalçın vd., 2014: 260-261; Turan, 2005: 198.

³¹⁰ Yalçın vd., 2014: 261.

³¹¹ Çağatay, 1978: 117; Cantemir, 2004: 86-87.

³¹² Bir ve Kaçar, 2008: 322.

³¹³ Biçici, 2012: 151.

zamanın kaydını tutan, hesaplayan muvakkitlerin çalıştığı muvakkithanelerde kurulmuştur.³¹⁴ Önceleri Avrupa'nın ileri gelen ülkelerince hediye olarak saraya gönderilen saatler, Osmanlı başkenti İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı toprakları içerisinde, saatlerle ilgili olarak yeni bir esnaf locasının oluşmasını, sarayda ise yeni bir meslek olarak saatçibaşılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır.³¹⁵

II. Abdülhamit'in döneminde (1876-1909) ise, batıyla etkileşimin hızla artmasından dolayı halk arasında zaman önemli bir kavram haline gelmeye başlamış ve bu çerçevede Osmanlı kentlerinde saat kuleleri görülmeye başlanmıştır. II. Abdülhamit'in özellikle 1901 yılında, valilere gönderdiği saat kulesi yapımıyla ilgili irade neticesinde, saat kuleleri Anadolu içlerine ve Osmanlı coğrafyasının tamamına yayılmıştır.³¹⁶ Batıda ise ilk saat kulesi 1335'te Milano'da dikilmiştir.³¹⁷ Osmanlı'da saatlerin yaygınlaşmasındaki bu gecikmenin sebebi, zamanın, namaz vakitlerine sıkı sıkıya bağlı olması ve batının saat sistemi ile pek uyum sağlamamasıdır.³¹⁸ Görüldüğü üzere ilerleyen süreçle birlikte, çağın getirdiği gereklilik çerçevesinde zamanla gerçekleşen düzenlemeler sonucunda, zaman kavramı sosyal hayatın içine iyice yerleşmeye başlamış ve bunun temel göstergesi olan saat kuleleri yapımı yaygınlaşmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren batıyla kurulan ticari, askeri, siyasi ve sosyal alandaki ilişkilerin artması sebebiyle Zevali saatin, gündelik hayatın yanı sıra, devlet yönetiminde kullanılmasını zorunlu hale gelmişti. Bu kapsamda Dahiliye Nezareti'nin 1912 yılında yayınladığı tamimle, alafranga ve alaturka saat sistemlerinin bir arada kullanılmasının ortaya çıkardığı sorunlar dile getirilmiş, ardından orduda ve bütün vilayetlerdeki resmi dairelerde alafranga saatin kullanılması zorunlu kılınmıştır.³¹⁹ Böylelikle değişime ayak uydurmak için bu sorunu çözüme kapsamında bir adım daha atılmıştır. Fakat bu tamim, Osmanlı'nın mevcut gelenekçilik anlayışından dolayı, zamansal sorunu çözmekte pek etkili olamamıştır. Bu duruma en yakın örnek olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Meclis kapanana kadar, alafranga ve alaturka olarak zamanı gösteren iki saatin bulunması gösterilebilir.³²⁰

Takvim ve saatle ilgili sıkıntıların haricinde bir diğer sorun ise rakamlardır. Sayıları göstermeye yarayan işaretler veya simgeler demek olan “*rakam*” sözcüğü, Arapça kökenli bir

³¹⁴ Dayday ve Altın, 2010: 211.

³¹⁵ Biçici, 2012: 151.

³¹⁶ Acun, 2008: 325

³¹⁷ Robinson, 2009: 61.

³¹⁸ Bir ve Kaçar, 2008: 325.

³¹⁹ Bir ve Kaçar, 2008: 322.

³²⁰ Jaeschke, 1972: 30.

kelime olup “*yazı ile kayıt ve işaret*” anlamına gelmektedir.³²¹ Tarih boyunca rakamlar, belirli bir sayıyı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Farklı toplumlarda sayılar, harflerle veya farklı rakam biçimleriyle gösterilmiştir. Sayının ifade biçimi olan rakamların, toplumlar arası ilişkilerde kullanılmaya başladığından itibaren etkileşime yol açmış ve bir toplumdan ötekine geçmiştir. Buna örnek, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra Arap rakamlarını kullanmaya başlaması gösterilebilir. Dahası Araplarında kullanmış oldukları rakamların Hint kökenli rakamlar olduğu belirtilmektedir.³²² Bahsedilen örnekten de anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu insan kaynağının çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle, Arap rakamlarını kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Ayrıca Osmanlı Devleti’nde, mali işlerde ve hesaplamalarda Arap rakamlarının dışında divani rakamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Bu rakamlar, Arapça kısaltmalardan ve belirli işaretlerden türetilmiştir. II. Mahmut döneminde (1808-1839), kullanılan bu divani rakamların hemen hemen terk edilmiş olduğu belirtilmektedir.³²³ Kuşkusuz bu durum dönemin çağdaşlaşma çabalarından kaynaklanmıştır.

Öyle ki, 19. yüzyıldan itibaren batı ülkeleriyle sosyal ve siyasal alanda artan ilişkiler sonucunda Osmanlılar tarafından kullanılan Arap rakamları sorun oluşturmaya başlamıştır. Nitekim sıfırın (0) nokta (.), beşin (5) sıfır (0) biçiminde gösterildiği bu Arap rakamları, aynı sisteme dayalı batılı rakamlara benzememekte ve ikili ilişkilerde sorun teşkil etmekteydi.³²⁴ Böylelikle rakam sorunu da, Osmanlı Devleti’nde varlığını göz önüne sermekteydi.

1.4.2. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulünün Hazırlıkları ve İlanı

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyıldan itibaren birden fazla takvim ve saat kullanmaya başlamıştı. Zira Osmanlı Devleti’nin batı ile ilişkilerinin artması ve kullanmakta olduğu takvim ve saatin tam olarak ihtiyacı karşılamaması üzerine, batılı kültürle ait takvim ve saati de kullanmaya başlamıştır. Haliyle bu durum, çoğu alanda olduğu gibi, takvim ve saat alanında da ikilikler oluşturmuştur. Bu ikiliklerin altında, Osmanlı’nın sahip olduğu gelenekten kopamama anlayışıyla eskinin yanında yeninin de kullanılması alışkanlığının yattığı görülmektedir. Ancak gelenekçi anlayışın bu olumsuz etkisi, devlet işlerinde ve sosyal hayatta bir karmaşaya neden olmuştur. Bununla birlikte çağdaşlaşma kapsamında, bu konuda bir takım düzenlemeler yapılmışsa da gelenekçi anlayışın etkisiyle zamansal sorun tam olarak çözülememiştir. Dolayısıyla 1923 yılının Ekim ayında resmen kuruluşunu ilan eden ve

³²¹ Turan, 2005: 199.

³²² Sahillioğlu, 1994a: 433.

³²³ Sahillioğlu, 1994a: 433-435.

³²⁴ Turan, 2005: 200.

rejimini belirleyen Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden bu alanda da bir karmaşa miras almıştır.

Böyle bir karmaşa mirası teslim alan Türkiye Cumhuriyeti, gelişen dünya düzeni içerisinde yer almak istiyorsa ve amacı muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak ise, bu sorunu derhal çözmeliydi. Nitekim bu kapsamda çalışmalara başlayan Türkiye Cumhuriyeti, laiklik ilkesi ekseninde zaman problemini tamamen ortadan kaldırmak için saat ve takvim sorununu birlikte ele almıştır.³²⁵ Böylelikle, yeni kurulan Cumhuriyetin bu alanda var olan değişimleri ve gelişmeleri kesin çözümlerle neticelendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, zamansal sorunu çözmek için ilk adımı 1924 yılında Müneccimbaşılık kurumu ile muvakkithaneleri kaldırarak, bu kurumun görevlerini de Başmuvakkıtlık adıyla oluşturulan yeni bir kuruma devrederek atmıştır.³²⁶ Böylece devlet nezdinde kurumsal bir adım atılmış, takvim ve saat bazındaki çalışmalar olumlu bir düzleme oturtulmuştur.

Sıra bu sorunu kanun yolu ile kesin olarak çözüme kavuşturmaya gelmişti. Keza, Büyük Millet Meclisi'nde 26 Aralık 1925 tarihinde gerçekleştirilen oturumda, takvim ve saat değişikliğine yönelik kanun teklif edilmiştir. “*Saatlerin Yirmi dörde Taksimi Suretiyle İstimaline Dair (1/748) Numaralı Kanun Layihası ve Encümeni Mahsusası Mazbatası*” Meclis’e sunulmuş ve yapılan görüşmeler neticesinde kanun şu şekilde kabul edilmiştir;

“Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde günü yirmi dörde bölen saat kullanılır. Günün başlangıcı gece yarısıdır.

Madde 2- İzmit civarından geçip Greenwich’e (Griniç) nazaran otuzuncu derecede bulunan nısfünnehar dairesi (meridyen) bütün Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esastır.

Madde 3- İşbu kanun neşri tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 4- İşbu kanununun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti görevlidir.”³²⁷

Yirmi dört saatlik saat dilimine sahip saat sisteminin kabulünden sonra, uluslararası takvimin kabulüne sıra gelmiştir. Bu doğrultuda aynı gün, 26 Aralık 1925 tarihinde “*Rumi Takvimin İlgası ile Beynelmilel Takvimin Resmi Devlet Takvimi İttihazı Hakkında (1/749) Numaralı Kanun Layihası ve Encümeni Mahsus Mazbatası*” sunulmuş ve görüşmeler neticesinde kanun aşağıdaki maddeler şeklinde kabul edilmiştir;

“Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmi Devlet takviminde tarih başlangıcı olarak uluslararası takvim başlangıcı kabul edilmiştir.

Madde 2- 1341 senesi Kanunuevvel’inin 31 inci gününü takip eden gün, 1926 Kanunusani’sinin 1 inci günüdür.

³²⁵ Turan, 2005: 198.

³²⁶ Dayday ve Altın, 2010: 211.

³²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 20, 26 Aralık 1925: 267-276.

Madde 3- Hicri/Kameri takvim öteden beri olduğu üzere özel durumlarda kullanılır. Hicri/Kameri ayların başlangıcını rasathane resmen tespit eder.

Madde 4- İşbu kanun neşri tarihinden itibaren geçerlidir.

Madde 5- İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti görevlidir.”³²⁸

Miladi Takvim kabul edilirken, bazı ay adlarında değişiklik yapılmamış ve Rumi takvimden kalan bazı ay isimleri aynen kullanılmaya devam emiştir. Öyle ki, Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunuevvel, Kanunusani olarak bu dört ay aynen ismini korumuştur. Ancak Teşkilat-i Esasiye'nin dili Türkçeleştirilirken, 10 Ocak 1945'de çıkarılan ve 15 Ocak 1945'de Resmi Gazete'de yayınlanan 4696 numaralı kanunla bu isimler değiştirilmiştir;

“Madde 1- Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kanunievvel ayı Aralık, Kanunisani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir.

Madde 2- Bu kanun yayım tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.”³²⁹

Türkiye Cumhuriyeti, bu kanunlarla beraber takvim ve saat alanında uluslararası alana uyum sağlamış, var olan zamansal kargaşayı sonlandırmıştır. Ancak bu yeniliğe alışmak ve tamamıyla uyum sağlamak gelenekçi bir toplumda biraz zaman almıştır. Bu duruma örnek olarak, 1927 yılında bazı resmi dairelerin kabul edilen yeni saat sistemini kullanmayıp hala Ezani saati kullandığı görülmüş ve bu saatin bazı karışıklıklara sebep olması yüzünden en kısa sürede yirmi dörtlük saate geçmeleri yönünde uyarılmış olmaları verilebilir.³³⁰

Aynı şekilde medeni dünya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, uluslararası toplumun kullandığı rakamları da kabul etmesi gerekiyordu.³³¹ Çünkü uluslararası alana tam uyum sağlama hedefinde olan Cumhuriyet, simgesel anlamdaki rakamları da bu doğrultuda uygun hale getirerek bu hususta var olan kargaşayı çözmek zorundaydı. Bu bağlamda rakamlarla ilgili yasa önerisi; Erzincan Mebusu Saffet (Arıkan), Reşit Saffet (Atabinen), Çorum Mebusu Mustafa Bey ve Balıkesir Mebusu Sadık Bey tarafından, “*Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında (2/66) Numaralı Teklifi Kanunisi ve Maarif ve Ticaret Encümenleri Mazbataları*” teklifiyle Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Yapılan müzakereler sonucunda 20 Mayıs 1925'te “*Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun*” aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir:

“Madde 1- Devlet, vilayet, şehremaneti ve belediyeler gibi resmi daireler ve müessesatın bilumum muamelatı tahririye ve hesabiyesinde beynelmilel rakamların kullanılması mecburidir.

İşbu mecburiyetin efrat ve eşhası hususiye arasındaki muamelatta dahi tatbikini en kolay mahallerden başlamak suretiyle 1931 Haziran'ına kadar temine Hükümet mezundur.

³²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 20, 26 Aralık 1925: 277-281; B.C.A., 51.0.0.0.-14.117.2., 1 Ocak 1926.

³²⁹ Düstur, 3. Tertip, Cilt: 26, 10 Ocak 1945: 180.

³³⁰ B.C.A., 51.0.0.0.-5.45.15., 24 Aralık 1927.

³³¹ Yalçın vd., 2014: 262.

Madde 2- Bu kanun 1 Haziran 1929 tarihinden itibaren geçerlidir.

*Madde 3- Bu kanunun hükmünü icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.*³³²

Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda birliğin sağlanmasına yönelik bir adım daha atmıştır. Simgesel anlamda laikliğin göstergesi olan bu değişimler, aynı zamanda Latin kökenli alfabenin de getirilmesinin önünü açmış bulunmaktadır. Bu değişiklikler, sisteme değil biçime ilişkin bir değişikliktir. Ama dünya görüşü ve uygarlığı algılama yönünden önemli izler taşımaktadır.³³³

1.4.3. Milletlerarası Takvim, Saat ve Yeni Rakamların Kabulüne Gösterilen Tepkiler

Takvim, saat ve rakamlara ilişkin gerçekleştirilen bu düzenlemelere, olumsuz anlamda tepki gösterilmemişse de, kısmen tepki niteliğindeki tartışmalara da rastlamak mümkündür. Nitekim milletlerarası saat sisteminin kabul edilmesiyle ilgili kanun, Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in bazı görüş ve önerilerinin olduğu görülmektedir. İfadeleri şöyledir:

*“Saatlerin yani günün yirmi dört saate taksimiyle kullanılmasına benzeniz itiraz etmeyeceğim. Birçok mütemeddin memleketler bunu kabul etmiştir. Yalnız bunu şimendiferlerde, devletin resmi muamalatında ve böyle tarifeye ve muayyen saatle işleyecek mevada hasretmişlerdir. Yani, kanunen herkese cebindeki saati yirmi dört saat olarak kullanacaksın diye bir zorunluluk dayatmamışlardır. Tabii bizde bu tahmül yoktur. Bendeniz saatin başlangıcı meselesi hakkında söyleyeceğim. ... Bütün Türkiye’de bir saat kullanılmasının faydası münker değildir. Yalnız bütün Türkiye’de Garp cihetinden geçen bir nısfünneharın bütün memlekete şamil olmasından ise acaba Türkiye’nin vasatından geçen nısfünnehara nazaran teemmül olursa ne şekil alır? Bu seferde Avrupa saatleriyle de muayyen bir saat ihtilafı meselesi hasıl olur. Onun için benzeniz üç şekil tasavvur ediyorum. Birinci şekil; teklif olunan şekildir ki, Giriniç’ten otuz dokuz derece Şarkta bulunan Girinç’e nazaran bir saatin tatbiki, ikinci şekil; Giriniç’ten iki buçuk saat farkı olan Çabonbeli nısfünneharından geçen nısfünneharı başlangıç ittihaz ederek memleketin Garbının, Şarkının aynı saati kullanması. Üçüncüsü; Bütün dünyanın kabul ettiği bir tahavvülât vardır ki onbeş derecede bir saat tahavvül eder ve bize bir memleket yarım saatten fazla kendi nısfünneharına nazaran farklı saat kullanılmaz. ... Garp ve Şark beyinde yirmi üç derece fark olan bizim memleketimiz de de iki saate tabi olunması ve bu veçhile bütün dünyada onbeş derecelik nısfünnehar beyindeki birer saat farkla saat tatbik olunmasını ben daha münasip görüyorum. Bu fark şu olacaktır, Şarki Türkiye saati, Garbi Türkiye saati, fakat her memlekette yarım saatten ziyade kendi nısfünneharından geçen nısfünnehardan farklı olmamak üzere saat kullanmış olacaktır. Bunun takdirini Heyeti Celile-ye bırakıyorum.*³³⁴

Anlaşılabacağı üzere Muhtar Bey, herkesin yirmi dördlük saati taşımalarının zorunlu tutulamayacağını ifade etmiştir. Devamında, saat sisteminin uygulanış biçimine ilişkin

³³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 4, 20 Mayıs 1928: 202-208; Düstur, 3. Tertip, Cilt: 9, 20 Mayıs 1928: 610; “Beynelmilel Rakamlar Mecliste Kabul Edildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1928.

³³³ Turan, 2005: 200.

³³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 20, 26 Aralık 1925: 268-269.

öneriler sunmuştur. Bu ifadelerinde Türkiye genelinde iki farklı saatin düzenlenmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun genel anlamda bir zaman ihtiyacını karşılayacağı iddiasında bulunmuştur. Ancak Muhtar Bey'in önerisi uygulanacak olsaydı, ülke genelinde merkezi bir saatin belirlenmesi güçleşecek, böylelikle zaman karmaşası çözümsüz kalacaktı.

Öte yandan Muhtar Bey'in bu ifadeleri, mecliste tartışmalara sebebiyet vermiştir. Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak), batı toplumlarının yirmi dördlük saati sosyal yaşamın her alanında kullandığını ve bunu kullanmamak için sebep olamayacağını belirtmiş, Mahmut Nedim Bey de (Malatya) iki farklı saat sisteminin kullanılmasına gerek olmadığını çünkü bu kanunun belirli bir heyetin kontrolünden geçerek çıktığını ifade etmiştir.³³⁵ Genel anlamdaki bu tepkiler, kanun çıkarken “*Türkiye dahilinde*” ifadesinde olduğu gibi tüm yurttaki tek bir merkezi saatin olması yönündedir, ki çıkan kanunla da zaten tüm Türkiye’de tek bir saat merkezi esas alınmıştır.

Zamansal sorunun çözülmesine yönelik bir diğer değişiklik de takvim alanının da gerçekleştirilmişti. Bu değişikliklerden olan Hicri Takvim’in, resmi takvim olarak kullanılmamasına yönelik bir tepki beklenebilirdi. Zira Osmanlı Devleti, dini bakımdan önemli olan Hicri Takvim’in kaldırılmasına cesaret edememiştir. Çünkü bağınazlık müesseselerinin elinde bu takvim dini kutsallıklar arasına sokulmaya çalışıldığı için bir türlü tam ve kesin tedbirle kaldırılmasına girişilememiştir.³³⁶

Ayrıca unutulmamalıdır ki, uluslararası takvimin kabulü esnasında, Hicri Takvim’in devamının sağlanması da kabul edilmiştir. Çünkü Miladi Takvim ile dini bayramları, özel dini günleri ve ayları tespit etmenin imkanı yoktur. Bundan dolayı kanuna “*Hicri/Kameri takvim öteden beri olduğu üzere özel durumlarda kullanılır*” maddesi eklenmiş ve bu konu üzerinde devlet kontrolünü sağlamak amacıyla aynı maddeye, “*Hicri/Kameri ayların başlangıcını rasathane resmen tespit eder*” ibaresi konulmuştur.³³⁷ Böylelikle takvim değişikliği konusunda gelebilecek olası tepkilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası rakamların kabulü de, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası alana uyum sağlamaya yönelik attığı önemli adımlardan bir tanesiydi. Zira Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalan Arap rakamlarının Batı âleminde tanınmaması, Avrupa ile giderek artan sıkı ilişkileri sonucunda, Türk vatandaşlarını iki türlü rakam öğrenmek zorunda bırakmıştı.³³⁸ Dolayısıyla bu alanda var olan mevcut kargaşayı da ortadan kaldırmak genç devlet için bir gereklilikti. Aynı zamanda kabul edilen uluslararası rakamlar kanun

³³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 20, 26 Aralık 1925: 268.

³³⁶ T.T.T. Cemiyeti, 2014: 243.

³³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 20, 26 Aralık 1925: 277-281.

³³⁸ T.T.T. Cemiyeti, 2014: 243.

teklifinde de; “*bu sayılar bugün okullarımızda öğretilip uygulanmakta bulunmuş olduğundan*”³³⁹ ifadesinden anlaşılacağı üzere eğitim alanında da kullanılmaktaydı. Bu hususların etkisiyle, zaten yeni rakamlara alışık olan toplumun kanunen gerçekleşen bu biçimsel değişikliğe tepki vermesi beklenebilir bir durum değildir. Ayrıca rakamlar ile ilgili kanunun ilanından itibaren özel kişilerin de bu rakamları öğrenip kullanılması için üç yıl süre tanınmış, böylece kademeli olarak yaygınlaşması sağlanarak ortaya çıkabilecek olası tepkiler engellenmiştir.

---

³³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 4, 20 Mayıs 1928: 202-208.

İKİNCİ BÖLÜM

1930-1935 YILLARI ARASINDA SOSYAL ALANDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILAPLARA GÖSTERİLEN TEPKİLER

1930-1935 yılları arasındaki dönem, 1925-1930 döneminde gerçekleştirilen inkılapların olgunlaşmış toplum tarafından kabul gördüğü, aynı zamanda sosyal alandaki inkılapların hemen hemen tamamlandığı bir dönem olmuş, böylelikle de toplumun modernleşme süreci doğru bir rotaya oturtulmuştur. Nihayetinde genç bir devletin sosyal anlamda yeniden yapılanma süreci bu dönemde tamamlanma noktasına ulaşmıştır.

1925-1930 döneminde gerçekleştirilen inkılaplara gösterilen tepkilerin bastırılmasının ardından, bu süreç içerisindeki tepkilerde yer alan aynı zihniyetin, 1930-1935 döneminde yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde görülen bazı olaylar, 1925-1930 arasında gerçekleşen inkılaplara karşı duyulan tepkilerin bir birikimi noktasına ulaşmış örnekleridir. Aynı zamanda 1930-1935 döneminde sosyal alanda gerçekleşen inkılaplara özel bir takım tepkilerin de gösterildiği görülmektedir.

2.1. Menemen Olayı

2.1.1. Menemen Olayına Giden Süreç

1930 yılı, yapılanmasını tamamlamaya çalışan bir devletin, kırılğanlıklar karşısında ayakta durma çabasını sergilediği bir yıl olmuştur. Çünkü 1930 öncesinde 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'yi de esir almıştır. Keza, 1929 Buhranı içinde girilen 1930 yılında da imkanlar çok bir şey vaat etmemiştir.³⁴⁰ Dolayısıyla ekonomik buhranın etkisi, halk arasında huzursuzluk oluşturmaya başlamıştır.

Ekonomik sıkıntıların haricinde, halk 4 Mart 1925'de kabul edilmiş, 4 Mart 1929'a kadar tam dört yıl sürmüş olan Takrir-i Sükun'un baskıları neticesinde bunalmıştır. Ayrıca, 1925 sonrasında yerleşen tek partili siyasal sistem, lider takımı içerisinde çekişen fikirlerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az, halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade etmesine ise hiç olanak vermemekteydi. Aynı zamanda, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, buna eşlik eden kayırmacılık ve yolsuzluk iddiaları, kişi özgürlüklerinin yokluğu ve de hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmuştur.³⁴¹ Kuşkusuz bu süreçte devrimlere karşı olanlar ve Osmanlı düzeninin ortadan kaldırılmasından zarara uğrayanlar, CHF iktidarının doğal düşmanı konumuna gelmişti. Ama

³⁴⁰ Aydemir, 2016: 348.

³⁴¹ Zürcher, 2000: 259.

devrimlere hiç de karşı olmayan hatta bunları gönülden destekleyen kitleler de altında ezildikleri ekonomik ve yönetsel sorunları yeterince dile getirememenin sıkıntısı içinde bunalmakta ve yöneticilerin bu alandaki baskılarından için için yanmaktaydılar.³⁴² Dahası, inkılap karşıtı faaliyetlerde bulunmak isteyenler, ekonomik bunalımla birlikte oluşan sorunların kendilerine uygun ortam oluştuğunun farkındaydılar.

Diğer taraftan iktidarda bulunan CHF bu sorunlara etkin bir çözüm üretememiştir. Çünkü 1930 sıralarında CHF halktan kopmuş durumdaydı. Bu duruma ek olarak CHF'nin, halkın dışında dar ve basit bir bürokrat hizbe sahip olması, üstelik bu hizbin içinde ancak kendisine seçim ve menfaat bağıntılarıyla bağlı olan mahalli dar taşralı taraftarları barındırması mevcut sorunu derinleştirmekteydi.³⁴³ Ayrıca bu kopuşu, dönemin getirdiği olumsuz koşullar ve CHF hakkındaki yolsuzluk iddiaları arttırmıştı.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, hakkında çıkan ve kendisinin memleket meselelerine karşı kayıtsız olduğu yönündeki iddiaların tersine, toplumdaki bu huzursuzluğun farkındadır;

“Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemediyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maateessüf memleketin hakiki durumu bu işte! Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, bir takım şüursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket; düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın. Büyük istidatlara malik olan zavallı halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş, kalmış.”³⁴⁴

Bu ifadeler, Mustafa Kemal Paşa'nın durumun farkında olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yine bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, eskiden gelen unsurların, bu ortamın oluşmasında büyük katkısı vardır.

Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomik durumun kötülüğünün de farkında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim devletin ekonomik fırsatlar oluşturamadığı, her alanda görülen kalifiye elaman sıkıntısının ekonomik alana olumsuz etki ettiği yönündeki tespitleri; *“Bunları tabii görmelidir çocuk! Memleketin durumu malum. Devletin geliri az. Henüz dışarıdan ciddi ve normal bir yardım sağlamaya imkan olmadı. Her sahada iş bilen, bilerek çalışan ihtisas adamlarında kıt.”³⁴⁵* ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Paşa'nın bütün bu sorunlara karşı çözüm arayışı içinde olduğu düşünülebilir.

³⁴² Yetkin, 1997: 30.

³⁴³ Aydemir, 2016: 364.

³⁴⁴ Soyak, 2016: 389.

³⁴⁵ Soyak, 2016: 391.

Bununla birlikte sorunlara çözüm arayışı içerisinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın, muhalefetin herhangi bir nedenle bir yerde patlak vermesinden ve merkez denetimin yitirilmesinden endişe duyduğu belirtilmektedir.³⁴⁶ Bu endişesine karşı ise, tek doğru ve güçlü tedbirin ancak çok partili siyasi hayat olacağı kanısına varmıştır.³⁴⁷ Bu yöntem, doğrudan bir iktisadi çözüm üretmek yerine siyasi yolla bir çözüm arayışıdır. Bu çözüm Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler; dönemin koşulları, siyasi kişilerinin ifadeleri ve dönemin basınından yola çıkılarak ortaya konulmaktadır. Bunlardan ilki; Cumhuriyet rejimi ile çok partili düzen arasındaki ilişkiyi kurmak; ikincisi, ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir fırka ile giderebileceği düşüncesi; üçüncüsü, SCF ile toplumdaki siyasi eğilimlerin anlaşılabilir ya da yönlendirilebilecek olduğu savı; dördüncüsü ise, Gazi'nin İsmet Paşa yönetimine bir seçenek olarak ya da onu iktidardan uzaklaştırmak için SCF'yi kurduğunu olmasıdır.³⁴⁸ Aslında bu görüşlerin hepsi, firkanın kuruluş nedenleri arasında gösterilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, firkanın kuruluşunu tasarladıktan sonra, fırkayı güvenilir ellere teslim etmek istemiştir. Bu doğrultuda Ali Fethi Bey'e (Okyar) teklif götürülmüştür. İkili arasında Yalova'da görüşmeler yapılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın, hem CHF hem de SCF arasında, "*tarafsız kalması ve ihtilaflarda uzlaştırıcı rol oynaması*" şartıyla, ikili arasında Ali Fethi Bey'in firkanın başkanı olacağı konusunda anlaşılmıştır.³⁴⁹ Böylelikle firkanın resmen kurulma süreci başlamış, 10 Ağustos 1930'da da Fethi Bey fırkayı kurmak için Mustafa Kemal Paşa'ya izin mektubu yazmıştır. 11 Ağustos'ta Fethi Bey'in mektubu, 12 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın onay mektubu Türk basınında yayınlanmıştır.³⁵⁰ Neticede Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra, fırka için gerekli teşkilatın oluşturulmasına ve üye toplaması işlemlerine geçilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde ilk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na on beş milletvekili geçmiştir.³⁵¹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, kuruluş aşamasındaki SCF'ye kız kardeşi Makbule Hanım'ın da yazılmasını sağlayarak adeta kişisel bir güvence vermiştir.³⁵² Öte yandan

³⁴⁶ Çavdar, 2013: 329.

³⁴⁷ Goloğlu, 2011: 303.

³⁴⁸ Yetkin, 1997: 76.

³⁴⁹ Okyar ve Seyitdanhoğlu, 2010: 71.

³⁵⁰ "Gazi Hz.nin Fethi beyin mektubuna cevapları", Akşam Gazetesi, 12 Ağustos 1930; Yetkin, 1997: 43; Okyar ve Seyitdanhoğlu, 2010: 72; Çavdar, 2013: 330.

³⁵¹ Tunçay, 2015: 260.

³⁵² Yetkin, 1997: 43-44.

Mustafa Kemal Paşa, fırkaya geçen bazı mebusları kendisi belirleyerek, fırka üzerinde kontrolü sağlamaya çalışmıştır.³⁵³

SCF, ekonomide İsmet Paşa'nın savunduğu devletçiliğin aksine liberalizmi savunmuş ve bu yönde politika üretme girişimlerine başlamıştır. Bu kapsamda yurt gezilerine çıkmıştır. İlk olarak, fırkanın kurucusu ve genel başkanı olan Fethi Bey, 3-13 Eylül 1930 tarihlerinde Batı Anadolu'ya gezi düzenlemiştir. Yurt gezisine başlangıç olarak Batı Anadolu'nun seçilmesi bu bölgenin ekonomik açıdan yıpranmış bir noktada bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ancak SCF'nin üç aylık kısa ömründe, yaşadığı en önemli siyasal olay da yine bu gezi esnasında İzmir'de meydana gelen hadiseler olacaktır.³⁵⁴ Fethi Bey ve beraberindekiler, İzmir'de yoğun halk desteğiyle karşılanmıştı. Bu yoğun destek karşısında 5 Eylül 1930'da Ali Fethi Bey her ne kadar bir konuşma yapmak istemişse de bu engellenmek istenmiş, bunun üzerine mevcut kalabalık giderek öfkelenmeye başlamıştır. Artan gerilimle beraber halk CHF'yi destekleyen gazete ve parti binasına baskın yapacağı sırada, polis tarafından kalabalığa ateş açılmış ve açılan ateş sonucunda bir çocuk ölmüştür. Ölen çocuğu, ihtiyar babası Fethi Bey'in ayaklarına bırakarak; "*İşte size kurban! Başkalarının da veririz!*" ve "*Kurtar, bizi kurtar!*" demiştir.³⁵⁵ 7 Eylül'de İzmir'de Alsancak Stadında gerçekleşen mitingde de, Fethi Bey'in ifadesinin yanlış anlaşılıp kalabalığın başlarındaki şapkaları sevinçle fırlattığı, fakat ifadeler düzeltilerek tekrarlanınca, statta derin bir sessizlik oluştuğu görülmüştür.³⁵⁶ Yaşanan bu olaylar, halkın mutsuzluğunu yansıttığı gibi Alsancak Stadı'nda yaşanan olayda olduğu üzere, inkılaplara karşı olan unsurlarında yavaş yavaş tekrar ortaya çıkma girişimlerinde bulunduğu görülmektedir.

Fethi Bey'e gösterilen aynı coşku ve ilgi Aydın, Manisa, Akhisar ve Balıkesir gibi yerlerde de sergilenmiştir. Ancak SCF mensuplarının Balıkesir'e geldikleri zaman irticai hareketi anımsatan davranışlarla karşılanması dikkat çekici olmuştur. Nitekim halk Serbest Fırka liderlerini yeşil bayraklarla, ilahi ve vaazlarla karşılamış, yolları üstünde kurban kesmiştir. Ancak bu olaylardan Fethi Bey'i ve yanındakileri sorumlu tutmak mümkün değildir. Zira gerek İzmir gerekse Balıkesir mitinglerinde halkı bu konularda teşvik ve tahrik edici tek bir söz söylenmemiştir.³⁵⁷

SCF kurucuları yurt gezisinden sonra, teşkilatlanmalarını hızlı bir şekilde tamamlamaya yönelmişlerdir. Öyle ki, 14 Eylül 1930 tarihi itibarıyla Kars, Malatya, Sivas, Tokat, Kırşehir, Kastamonu, Konya, Antalya, Bolu, Denizli, Kütahya, Bursa, Aydın, İzmir,

³⁵³ Yetkin, 1997: 48.

³⁵⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu: 2010: 75.

³⁵⁵ Aydemir, 2016: 373-375; Yetkin, 1997: 175-176; İnönü, 2014: 491; Ağaoğlu, 2011: 63.

³⁵⁶ Yazman, 1969: 229-230.

³⁵⁷ Karaosmanoğlu, 2013: 96; Özipek, 2005: 250.

Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, İstanbul ve Edirne’de teşkilatlanmıştır.³⁵⁸ Bu kadar geniş alanda teşkilatlanmış SCF, dolayısıyla geniş bir tabana da yayılmıştır. Ancak fırkanın ülke çapında yayılması neticesinde irticai unsurların fırka içine sızma çabalarının başladığı görülmüştür.³⁵⁹ Bu durumun etkisiyle de fırkaya irticai unsurların sızdığı ve bu unsurlara karşı SCF yönetiminin önlem almadığı gibi iddialar ortaya atılmaya başlamış, konu ile ilgili mecliste çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Üstelik “*Menemen’de fesleri kalıpladılar, Balıkesir’de tekkeleri süpürdüler, Akhisar’da bayrak açtılar (yeşil sancak). Fethi Bey bunlara da arkadaşım diyecek mi?*”, gibi ifadelerle SCF’ye hücumda bulunulmuştur.³⁶⁰ Meclis’te ortaya atılan bu iddia, gerçekten fırkanın temsilciliklerine irticai harekete mensup kitlelerin sızmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Tüm bu gelişmelerle birlikte geniş bir teşkilatlanmaya sahip olan SCF, ilk olarak 1930 Belediye Seçimlerine katılmıştır. Seçime katıldığı 37 ilde, toplam 502 seçim bölgesinden 31’inde seçimi kazanmıştır. Ağırlıkla Batı Anadolu’da kazanılan bu bölgelerden birisi de Menemen’dir.³⁶¹

SCF’nin 1930 Belediye Seçimlerinde, henüz daha yeni kurulmuş bir fırka olmasına rağmen başarı kazanması, CHF mebuslarınca hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’ya CHF içinden de baskı uygulanmış, Paşa seçimden sonra kendi partisinden gelen baskılara dayanamayarak, Halk Fırkası’nın lideri olduğunu ve bundan sonra da böyle kalacağını duyurmuştur.³⁶² Ayrıca bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, hem kendi tarafsız kimliğini koruyabilecek, hem de SCF’nin yaşamasını sağlayabilecek bir formül düşünmüştür.³⁶³ Bu formül:

*“Laiklik, halkçılık ve Cumhuriyetçilikte, zaten birlik halinde bulunan, iki fırka milli bir blok teşkil edecekler; kendisi bu milli blokun reisi vaziyetinde bulunacak, fırkaların safhuna sızmış olan gizli, maksatlı ve zararlı unsurlar, karşılıklı olarak temizlenecek. Çok yaklaşan yeni mebu seçiminde her iki fırkanın namzetleri, Onun tasvibi ile tespit edilecek, seçimleri tek dereceli ve serbest olacak, neticede fırkalar aldıkları rey nispetinde mebus çıkaracaklardı.”*³⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, “*milli blok*” oluşturma formülüyle fırkalar arasındaki tarafsız konumunu sürdürmeyi düşünse de, fırkasından gelen baskılar sonucu bu düşüncesini hayata geçirememiştir.

Seçimden sonra Meclis’te, SCF’ye yönelik irtica söylemleri devam etmiştir. Bu söylemlerde CHF’nin muhalefete dayanamayarak, iktidar mücadelesini keskinleştirdiği ve

³⁵⁸ Ertem, 2010: 82.

³⁵⁹ Yetkin, 1997: 243-244.

³⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 21, 2 Ekim 1930: 48.

³⁶¹ Erdem, 2013; 158; Yetkin, 1997: 194.

³⁶² Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 83.

³⁶³ Yetkin, 1997: 223.

³⁶⁴ Soyak, 2016: 419.

SCF'yi irticaya göz yummakla suçladığı görülmektedir.³⁶⁵ Bu suçlamaların 15 Kasım 1930'da Meclis'te gerçekleştirilen oturumda artması üzerine, Ali Fethi Bey, irtica suçlamalarına cevap vermek durumunda kalmıştır. Fethi Bey; “*Halk laik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi? (Gürültüler bunuda mı söylesinler sesleri) Hayır efendiler. Bin kere hayır. İrtica o demektir, başka ne demektir, irtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini istediği tarafa ve serbestçe kullanmak istemesinden başka hiçbir suretle tecelli etmemiştir.*” diyerek SCF'nin irticayı savunan bir parti olmadığını belirtmiştir.³⁶⁶

Meclis'teki bu ve benzeri bir çok tartışmada, Ali Fethi Bey, fırkasını irtica suçlamalarına karşı savunmuş, CHF'li vekiller ise SCF'yi sürekli irtica ile suçlamaya devam etmişlerdir. Bu tartışmalarda Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in ifadeleri CHF'nin bakış açısını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir; “*İrtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istenildi dediler. Fethi Bey, bu renkler sizin fırkanız için birazda mukadder bir şeydir.*”³⁶⁷ Öte yandan CHF'li vekillerin bu tarz yorumlarda bulunmasının temel sebebi, daha önce belirtildiği gibi, SCF'nin geniş halk tabanına yayılarak, içerisine gerici unsurların sızması olmasıdır. Ancak bilinmelidir ki, geniş tabanlı siyasi oluşum içerisine bu unsurların sızması oldukça tabii bir durumdur.

Sonuçta gerginleşen siyasi ortam içerisinde, Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya getirilecekleri düşüncesine kapılan Serbest Fırka mensupları, fırkanın kapatılmasıyla ilgili olarak kendi aralarında görüşmeye başlamışlardır. Neticede, SCF mebusları fırkanın feshine karar vererek, karar metnini hazırlamış, Genel Başkan Fethi Bey ile Genel Sekreter Nuri Bey de kararı Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur.³⁶⁸ Karar metni şöyledir:

“Tebellür eder (belirginleşen) son vaziyete göre, Fırkamız, Büyük Gazi Hazretlerine karşı, siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkiye getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretlerinin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve Büyük Reisimizin her iki fırkaya karşı müsavî (eşit) muavenet (yardım) ve muamelesine mazhar olacağı (erişeceği) teminatı almış idi. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hiçbir zaman hatırımıza getirmedi. Halbuki emri vaki şeklinde tahakkuk eden (gerçekleşen) son vaziyet karşısında bizce başarılması muhal (olanaksız) olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından Fırkamızın feshine ve keyfiyetin bilimum (bütün) teşkilata ve Dahiliye Vekaletine bildirilmesine karar verilmiştir (16 Kasım 1930).”³⁶⁹

Bildiriyi Fethi Bey ve Nuri Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya götürmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa bildiriye okumuş ve metinde yer alan “ısrar” sözcüğünün çıkarılmasını

³⁶⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 82.

³⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 22, 15 Kasım 1930: 16.

³⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 22, 15 Kasım 1930: 50.

³⁶⁸ Ağaoğlu, 2011: 115.

³⁶⁹ Yetkin, 1997: 227-228.

istemmiş ve bildiri de bu sözcük çıkarılarak yayınlanmıştır.³⁷⁰ 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası yaklaşık yüz günlük bir siyasi hayat tecrübesinden sonra böylelikle kendi kendini feshetmiştir

Fethi Bey'in, fırkasını kapatma kararını, fırkasının Gazi ile karşı karşıya bırakılma tehlikesinin oluşması sonucunda aldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu fırka deneyimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemde çok partili siyasi hayata henüz hazır olmadığını da göstermiştir.

Bu deneyimin bazı yararları da olduğu görülmektedir. Fırkanın kapatılmasından sonra yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, bu gezisi esnasında yaptığı incelemelerde, halkta yaşam koşullarından doğan geniş bir hoşnutsuzluk bulunduğunu görmüştür.³⁷¹

Ayrıca Serbest Fırka deneyimi, inkılap karşıtı irticai hareketi savunanların, tek partinin baskısı altında ezilen gayrimemnun kitlelerin, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuğu, hatta bunları korumak için bir lider ya da bir örgüt buldukları zaman (bir süre de olsa) onların arkasında saf tutabilmekte olduğunu göstermiştir.³⁷²

Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatılmasına karşın, çeşitli yerlerde belediye başkanı olarak seçilen SCF'li başkanlar görevlerini yerine getirmeye devam etmiştir.³⁷³ Bu yerlerden birisi de Menemen'dir.

2.1.2. Menemen Olayı'nın Gerçekleşmesi

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından yaklaşık bir ay sonra, Menemen'de kanlı bir olay gerçekleşmiştir. Bu kanlı olayın gerçekleşmesinde, SCF'nin kurulmasıyla birlikte oluşan serbest havanın yarattığı rahatlıktan gerici unsurların beslenmesi etkili olmuştur. Öyle ki olayı gerçekleştirenler, Menemen Belediye Başkanı'nın SCF'li olmasından dolayı Menemen halkının artık CHF'yi desteklemediğini, Menemen'in Ege'nin en muhafazakâr yerleşim yerlerinden biri olduğunu düşünerek Menemen'i seçmişler, gerçekleştirecekleri eyleme böylelikle halkın destek vereceğini planlamışlardır.³⁷⁴ Ayrıca faillerin, şeriatı ilan etmeyi, Çin'e kadar bütün Gayrimüslimleri Müslüman yapmayı, içlerindeki Mehdi'yi de başlarına geçirmeyi tasarladıkları görülmektedir. Aynı zamanda olayı Menemen'den başlatarak arkalarına alacakları destekle Manisa, Ankara ve daha sair vilayetlere ulaşip hareketi böylelikle genişletmeyi düşünmüşlerdir.³⁷⁵

³⁷⁰ Ağaoglu, 2011: 116.

³⁷¹ Kinross, 1994: 525.

³⁷² Çavdar, 2013: 335.

³⁷³ Erdem, 2013: 159.

³⁷⁴ Öz, 2015: 416.

³⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 10-12.

Olayın hazırlık evresinde yer alıp olayı gerçekleştiren, aynı zamanda lider olan kişi aslen Giritli olan Derviş Mehmet'tir. Derviş Mehmet yedi sene önce Nakşibendi Tarikatı'na katılmıştır. Diğer faillerden olan Sütçü Mehmet ise olay gerçekleşmeden beş sene önce, Şamdan Mehmet üç sene önce, Giritli İsmail oğlu Hasan bir ay önce, Mehmet Emin üç ay önce ve Mustafa oğlu Hasanda iki sene önce Nakşibendi Tarikatı'na katılmıştır.³⁷⁶ Faillerin hepsinin, Nakşibendi Tarikatı'na ve her birinin bir şeyhe mensup olması, ayrıca her birinin birbirine yakın yerde oturması, kolaylıkla örgütlenebilmelerini sağlamıştır.

Harekete geçmeden üç buçuk ay önce İstanbul'dan gelen İbrahim Efendi'nin huzurunda, Manisa'da Tabur İmamı İlyas Efendi'nin evinde bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Laz İmam İbrahim Efendi; Abdülhamit Efendi'nin oğlu Selim Efendi'nin büyük bir kuvvetle bu sene memleketi işgal ve Ankara'yı iskat ederek Halife ve Padişahlığa çıkacağını ve şeriatın tekrar tesis edileceğini ve bu meselelerin İstanbul içtimanda görüşüldüğünü topluluğa bildirmiştir.³⁷⁷ Olayın planlanmasında, İstanbul'dan gelen bir şeyhin olması hareketin merkezi nitelikte yönlendirildiğini gösterdiği gibi, buradan yola çıkılarak Menemen Olayı'ndaki esas amacın şeriat ve irtica hareketinin hâkim kılınmak istendiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda inkılaplara tümenden bir karşı çıkış olduğu da söylenebilir.

Olayın failleri olan, bu şahısların, olayın gerçekleşmesinden önce, Tatlıcı Hüseyin'in evinde toplantılar yaptıkları görülmektedir:

*"Her akşam zikredilirdi. Son gecelerde idi. Mehdi (Derviş Mehmet) bu evde beni Küçük Hasan'ı, Nalinci Hasan'ı, Ramazan'ı ayırarak hep birlikte mağaraya gideceğimizi ve orada 15 gün mütemadiyen zikredeceğimizi ve kendisine ilham nazil olacağını ve Hazreti Peygambere de böyle ilham nazil olduğunu ve bununla beraber mürşit ve kutbülaktap Esat Hoca'nın dünya avcunda olduğunu isterse tufanlar fırtınalar yaratıp dünyayı alt üst edecek kudrette bulunduğunu söylemiştir. Menemen meselesi Manisa'da hiç konuşulmadı. Bu bahis esnasında Sütçü Mehmet elinde bir Fransız filintası olduğunu ve onu alarak Mehdi Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet üçü Paşa Köyüne ve bir sonrada ben, Ramazan, Nalinci Hasan, Küçük Hasan ile Paşa Köyünde onlara iltihak etmek için yola çıkmamız kararlaştırıldı. Ordanda Bozalan'a gidilecekti ve bu seyahat esnasında halkı dine davet etmek için kasabalar, köyler, vilayetler gezilecek ve Mehdi Arabistan'a kadar, hatta Çin'e kadar giderek Hazreti İsa ile birleşeceğini ve oradan da dönerek Avrupa Devletlerini dahi dine davet edeceğini söylüyordu. Bu seyahati kararlaştırdıktan sonra Mehdi Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet, Paşa Köyüne doğru hareket ettiler ve bizimde oraya gelmemizi tenbih ettiler. Bir gün sonrada biz Paşa Köyüne gittik. Orada onlarla buluştuk."*³⁷⁸

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bu toplantılarda gerçekleştirmiş oldukları eylemin planını yapmışlardır. Zira olayın diğer failleri de benzer ifadelerde

³⁷⁶ EGM Polis Dergisi, 1998: 42.

³⁷⁷ EGM Polis Dergisi, 1998: 43.

³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 9.

bulunmuşlardır. Failler, harekete geçtikleri zaman ilk durakları Paşa Köyü olmuştur. 6 Aralık 1930'da, Manisa'dan Paşa Köyü'ne geçen bu gruba yolda, Piçakçı Mustafa çuval içinde iki silah vermiş, grup 7 Aralık 1930'da Paşa Köyü'ne ulaşmışlardır.³⁷⁹

Grup, Paşa Köyü'nde geceyi Derviş Mehmet'in bacanağı Ahmet'in evinde geçirdikten sonra, ertesi gün 8 Aralık 1930'ta, Bozalan'a doğru yola çıkmıştır. Yoldayken Sünbüller köyü yolunda, bir su kenarında uyuyakaldıktan sonra, beraberlerindeki Ramazan durumu anlayıp grup uyurken kaçmış, altı kişi kalarak yola devam edip akşam Bozalan'a gelmişlerdir ve burada Sütçü Mehmet'in damadı Koca Mustafa, köy kenarındaki boş bir barakada grubu ağırlamıştır.³⁸⁰ Burada grup Sütçü Mehmet'in yakınları tarafından ağırlanmış, bütün köylü böyle bir grubun köylerinde olduğundan haberdar olmuş ve Mehdi Mehmet (Derviş) burada Mehdiliğini ilan etmiştir.³⁸¹ Diğer bazı köylerden iaşe hususunda yardım görmüşler ve bu köylerin ihtiyar heyetlerinden hiç kimse irtica hareketinden hükümeti haberdar etmemiştir.³⁸² Hatta köylülerden bazıları Emrialem Karakolu'nu basıp, iki jandarmayı öldürüp, silahlarını alarak arkalarından Menemen'e yetişecekleri konusunda, teminat bile vermişlerdir.³⁸³

Altı kişilik grup Bozalan'da bir hafta kaldıktan sonra, olaydan hükümetin haberi olduğunu duyunca, Giritli Mehmet'in emri ile Hacı İsmail ile Hoca Mustafa tarafından köy civarında inşa edilmiş olan kulübede bir hafta kadar kalmış ve bu süre zarfında esrar içmek suretiyle zikirlerine devam etmiştir.³⁸⁴

Grup buradan nihayet Menemen'e 23 Aralık 1930 Salı günü girmeyi kararlaştırıp Pazartesi'yi Salı'ya bağlayan gece yola çıkmıştır.³⁸⁵ Yola çıkan gruba Görece'ye ulaşana kadar, Hacı İsmail oğlu Hüseyin ve Göreceli Abdülkerim Görece Kabristanı'na kadar eşlik etmiş ve Göreceli Abdülkerim, eğer başarılı olmaları halinde kendilerine katılacağını iletmiştir.³⁸⁶ Grup, Hasan Geçidi'ne geldikten sonra, Kayıkçı Mehmet'i uyandırarak ona, *"halkı dine ve şeriate davete gidiyoruz, ancak bizim paramız yok, bizi karşıya geçirirsen bizde seni ileride memnun ederiz"* diyerek kayıkçıyı ikna etmiş ve kayığıyla Gediz Nehri'ni geçerek Menemen tarafına ulaşmıştır.³⁸⁷ Menemen'e girmeden önce ise mola vermiş, bu mola esnasında esrar ile zikir çekerek, nasıl girecekleri konusunda Mehdi Mehmet'ten talimatları almıştır.³⁸⁸

³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 74.

³⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75; EGM Polis Dergisi, 1998: 43.

³⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁸² EGM Polis Dergisi, 1998: 44.

³⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁸⁶ EGM Polis Dergisi, 1998: 44.

³⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 11-12.

³⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

Grup, 23 Aralık 1930 sabahı saat altı buçuk civarında, Yahşigedik Mahallesi'nden Menemen Kasabası'na girmiş ve Zafer İlk Mektep binasının önünden Müftü Camii namı diğer Kise Köye Mescidi'ne gelmiştir.³⁸⁹ Grubun Menemen'e Ayetel Kürsi'yi okuyarak ve tekbirler getirerek girdiği belirtilmektedir.³⁹⁰ Akabinde Nalinci Hasan, camiden “*İnna fetahnaleke*” suresi yazılı bayrağı almış ve hep birlikte camide iken Mehdi camiye giren cemaati dine davet edip, Mehdi olduğuna dair nişanesi olan kıtmiri kendilerine göstermiştir.³⁹¹ Gericiler ayrıca kendilerine yetmiş bin kişilik ordunun da katılacağını söylemiştir. Camideki Abdullahoğlu Müezzın Hafız Mehmet, gericilerin arkasına takılmamış ancak Hükümete haber vermeyi aklına getirememiştir. Hatta grup ayrıldıktan sonra minareye çıkıp gelecek yetmiş bin kişiye bakmış olduğunu ifade etmiştir.³⁹² Grup daha sonra saat yediyi onbeş geçte, sabah namazını müteakip, camiden aldıkları yazılı bayrakla ve kendilerini 5-10 kişilik bir halk kütlesi takip etmek suretiyle, yarım saat zarfında, Belediye Meydanı ile Belediye arasındaki sokağı takiben, Menemen sokaklarında gezmeye başlamıştır. Tehlil ve tekbir getirerek halkı meydana davet eden grup, yedi kırkta Belediye Meydanı'na gelmiştir.³⁹³ Ayrıca grup meydana doğru gelirken Hoca Saffet Efendi ile karşılaşmış ve Mehdi Mehmet, Hoca Saffet Efendi ile temasta bulunmuştur. Bu sırada Menemen'de kendilerine katılan Abbas havaya ateş ederek işaret vermiş, diğer Menemen halkından Ramiz, Harputlu Mehmet, Şımbıllı Mehmet de böylelikle bu gruba katılarak tekbirlerle meydana gelmiştir.³⁹⁴

Grup meydanda, bayrağı diktirmek için belediyenin arabacısı Hüseyin'e çukur kazdırmış ve bayrağı dikmiştir.³⁹⁵ Akabinde burada eyleme geçilmiş ve grubun bir kısmı tekbirlerle ve tehlillerle bayrağın etrafında dönmeye başlarken diğer kısmı yerden aldığı toprağı etrafa serpmeye başlamıştır.³⁹⁶ Bu esnada çevrelerinde biriken kalabalık giderek artmış, 80-100 kişiye ulaşmıştır.³⁹⁷

Bu manzarayı ilk gören Avukat Kâtibî Tefvik Efendi ise hükümette bulunan Jandarma Yazıcısı Ali Efendi'ye haber vermiştir.³⁹⁸ Ardından Jandarma Ali Efendi, silahlı dört jandarma erini yanına alarak belediyenin önüne gelmiş, doğruca Mehdi'nin yanına giderek ne istediklerini sormuş, Mehdi Mehmet de ona hitaben; “*git kumandanına haber ver. O gelsin,*

³⁸⁹ EGM Polis Dergisi, 1998: 44.

³⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 12.

³⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁹³ EGM Polis Dergisi, 1998: 44-45.

³⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 75.

³⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

³⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 14; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

³⁹⁷ EGM Polis Dergisi, 1998: 45; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 15.

³⁹⁸ EGM Polis Dergisi, 1998: 45.

bana top kurşun işlemez” demiştir.³⁹⁹ Ayrıca Mehdilik iddiasında bulunan Derviş Mehmet, kendisinin 12. imam olacağını ve herkesin bayrak altında toplanacağını, yine tekbir alarak söylemesi üzerine grup muhasım bir vaziyet almıştır. Toplanan kalabalığın giderek artması üzerine endişelenen Ali Efendi ise hemen Jandarma Yüzbaşı Fahri Bey’i haberdar etmeye gitmiştir.⁴⁰⁰

Böylelikle evinde haberi alan Yüzbaşı Fahri Bey, doğruca mürtecilerin yanına gelmiş ve ne için toplandıklarını, bayrağın sebebini sormuştur. Toplanmanın yasak olduğunu anlatarak, halka dahi “*biz konuşuyoruz, siz ne bekliyorsunuz, işinize gidin*” şeklinde hitap edip kalabalığı dağıtmaya çalışmasına karşın kimse dağılmamıştır.⁴⁰¹ Bu ifadeler üzerine Derviş Mehmet de: “*ben Mehdiyim, şeriatı ilan ediyorum, bana kimse mukavemet edemez, çekil*” sözleriyle karşılık vermiş, orada toplanan halkın bazıları tarafından da bu ifadeler alkışlanmıştır.⁴⁰² Artık olayın ciddiyetinin farkına varan Fahri Bey, dört jandarma erini geri çekerek hükümet binasına gelmiş, santral odasına geçerek Alay Kumandanlığı’nı aramış, Alay nöbetçi zabiti ile muavinlerinden Stajyer Nedim Bey’i haberdar etmiştir. Stajyer Nedim Beyde, Zabit Vekili Kubilay Bey⁴⁰³, e haber vererek olay yerine intikal etmesini istemiştir. Ayrıca Yüzbaşı Fahri Bey, Menemen Kaymakamı’na telefonla ulaşmaya çalışmış, Ali Efendi’yi de hükümet binasına girmeden Alay Kumandanlığı’ndan gelecek olan nizamiye müfrezesini beklemesi ve onlarla beraber olay yerine ulaşması için telgrafhaneye doğru göndermiştir.⁴⁰⁴

Posta Müdürü de işe giderken bu olayla karşılaştığı için Kaymakam’ı haberdar etmeye gitmiştir. Kaymakam ile birlikte Posta Müdürü, olaydan Alay Kumandanı’nı haberdar etmeye giderken yolda Alay Kumandanı ile karşılaşmışlar ve haber vermişlerdir.⁴⁰⁵ Bu olayın öncesinde de fırından ekmek almaya çıkan bir kişi olayı görüp, derhal Alay Kumandanlığı’na gelerek, o sırada talime çıkmak üzere bölüğünü hazırlayan Kubilay’a denk gelmiş ve onu da durumdan haberdar etmiştir.⁴⁰⁶ Bu sırada Alay Kumandanlığı’na doğru talim için gelmekte olan Alay Kumandan Muavini Nefis Bey de, Kubilay’ın, bölüğünün hareketini geciktirmesi emrini vermiş fakat emir Kubilay’a ulaştırılamamış, aynı zamanda Alay Kumandanı, kışla

³⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

⁴⁰⁰ EGM Polis Dergisi, 1998: 46.

⁴⁰¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 46.

⁴⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

⁴⁰³ “Asıl adı Mustafa Fehmi olan Kubilay Bey’in öz geçmişi (Adana-Kozan 1906 – İzmir-Menemen 23 Aralık 1930), 1920’de Antalya’da Öğretmen Okulu’na başladı. İzmir’de devam etti ve Bursa Öğretmen Okulu’ndan mezun oldu (1925). 1926-1929 yılları arasında öğretmenlik yaptı. 1929’da İzmir-Gaziemir’de askerlik görevine başladı. 1930’da Menemen’e görevlendirildi.”, EGM Polis Dergisi, 1998: 41; Erdem, 2013: 162.

⁴⁰⁴ EGM Polis Dergisi, 1998: 47.

⁴⁰⁵ EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴⁰⁶ EGM Polis Dergisi, Belge No: 13212-5/1, II, 1998: 58.

yolunda Menemen Kaymakamı'na rast gelerek, birlikte kışlaya gelmiş ve acele olarak üç bölük daha hazırlanarak muhtelif istikamete gönderilmiştir.⁴⁰⁷

Kubilay Bey ve müfrezesi Menemen'e gelirken, Jandarma Yazıcısı Ali Efendi ile karşılaşmamıştır. Çünkü Ali Efendi itfaiye merkezine kadar gitmiş, o esnada Kubilay Bey ve müfrezesi Menemen'e, olay yerine daha hızlı intikal etmek için, telgrafhane istikametindeki kestirme yoldan girmiştir.⁴⁰⁸ Öte yandan Kubilay Bey ve müfrezesi olay yerine cephanesiz gelmiştir. Bunun temel nedeni, alaydan telefonla kuvvet talep eden Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Fahri Bey'in bu kuvveti ne için, ne maksatla ve ne gibi bir vaziyet karşısında talep ettiği gibi bilgileri vermemiş olmasıdır. Dolayısıyla eksik bilgi verilmesinden ötürü alaydan gönderilen bu ilk bölüğün cephanesiz olduğu görülmektedir.⁴⁰⁹ Cephanesiz olmasındaki diğer etken ise, Kubilay'a hareketi geciktirme emrinin ulaştırılmamış olmasıdır.

Kubilay Bey ve müfrezesi saat 8.30'da olay yerine ulaşmıştır. Akabinde Kubilay Bey, müfrezeyi telgrafhane istikametindeki yolda manga kolu nizamında ve süngü taktıracak harekete geçirmiş, müfrezesiyle beraber gruba 30-40 metre yaklaşmış, daha sonra kendisi devam etmiştir.⁴¹⁰ Askerlerini geride bırakarak, mürtecilerin arasına giren Kubilay Bey, Mehdi Mehmet'in yakasına yapışarak yaptıkları hareketin uygunsuz olduğunu, dağılmaları gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Mehdi Mehmet ile arasında çıkan arbede neticesinde yere düşmüş, Mehdi Mehmet böylelikle Kubilay'a silahla ateş etmiş, O'nu ağır şekilde yaralamıştır.⁴¹¹ Ağır yaralı bir şekilde mürtecilerin ellerinden kurtulan Kubilay, yaklaşık 20 metre uzaklıktaki caminin avlusuna gitmiş, yarasının etkisiyle burada düşmüştür.⁴¹² Kubilay Bey'in yaralandığını gören müfreze ateş etmeksizin ve yaralanan zabıtlarına alaka göstermeksizin olay mahallini terk edip dağılmıştır. Bundan dolayıdır ki, zabıtlarının uğradığı feci akıbetten haberleri dahi olmamıştır.⁴¹³

Kubilay Bey'in yaralanıp, caminin avlusunda düşmesinden yaklaşık 5-10 dakika sonra Mehdi Mehmet ve Şamdan Mehmet, Ali oğlu Hasan'ın çantasından aldıkları bıçakla Kubilay'ın yanına gitmiştir.⁴¹⁴ Mehdi Mehmet, Kubilay'ı tutup yanındaki bıçakla başını gövdesinden ayırarak feci şekilde Kubilay'ı öldürmüştür. Mehdi Mehmet, kesilen başı cami avlusundaki musalla taşına vurarak silktikten sonra Belediye Meydanı'na getirerek bayrak

⁴⁰⁷ EGM Polis Dergisi, Belge No: 13212-5/1, II, 1998: 58.

⁴⁰⁸ EGM Polis Dergisi, 1998: 47.

⁴⁰⁹ EGM Polis Dergisi, Belge No: 13212-5/1, III-IV, 1998: 59-60.

⁴¹⁰ EGM Polis Dergisi, Belge No: 13212-5/1, I, 1998: 54; EGM, 1998: 47.

⁴¹¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 48

⁴¹² EGM Polis Dergisi, Belge No: 13212-5/1, II, 1998: 58.

⁴¹³ EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76; EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

direğine takmıştır.⁴¹⁵ Mehdi Mehmet'in taktığı bayrak iyi dikilmemiş olacak ki düşmüştür.⁴¹⁶ Bundan dolayı, mürtecilerin talebi üzerine, Yanyalı Arnavut Kamil, 70-80 metre mesafedeki dükkanından ip getirmiş ve bayrak direğini elektrik direğine bağlamıştır. Mürteciler kesilen başın etrafında dolaşarak halkın isyana katılmasını sağlamaya çalışırken diğer müfrezelerde olay yerine gelmiştir.⁴¹⁷

Böylece olay yerine ilk sevk edilen Kubilay Bey ve müfrezesi, çeşitli sebeplerle olayı bastırmakta başarısızlığa uğramıştır. Ardından, olay yerine gelen iki müfrezeden Yüzbaşı Bahri Bey komutasındaki müfrezenin bir mangası, Ziraat Bankası sokağı ile Kazar Camii civarındaki parmaklıklarda, bir mangası ise Arap Hasan fabrikası önünden gelen yolda ve geri kalan kuvvetiyle de eczane sokağında tertibat almış ve Yüzbaşı Ragıp Bey'in müfrezesi de CHF binasının mahfilinde konuşlanmıştır. Sonra, her iki müfrezede mürtecilerin teslim olması, halkın da dağılması yönünde uyarılarını yapmıştır.⁴¹⁸ Bunun üzerine iki müfreme ve iki bekçi ile mürteciler arasında çatışma çıkmış, çıkan çatışma da Mehdi Mehmet, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet ölü, Emrullah oğlu Mehmet Emin yaralı olarak ele geçirilmiş, iki silahsız Nalıncı Hasan ile Ali oğlu Küçük Hasan'da Kasap sokağında halkla karışarak, Emiralem ve Manisa istikametindeki dağlara kaçmıştır.⁴¹⁹ Ancak bu ikili çok geçmeden 25 Aralık'ta Ahiler Köyü'nde jandarma tarafından yakalanmıştır.⁴²⁰

Aynı zamanda bu olaylar sırasında Kubilay Bey'in haricinde iki bekçi daha şehit olmuştur. Olaylar şöyle gelişmiştir; hapisane yanında silahsız olarak bulunan ve Kubilay Bey'in şahadetini gören Kır Bekçisi Hasan Çavuş, beş dakika uzaklıkta Ahi Hızır mahallesindeki evine koşarak oradan silahını almış ve yetişerek müfrezelerin ateşine destek vermiş ve kendisi de mürtecilerin karşılık vermesi sonucunda Ziraat Bankası'nın iç avlusunda, diğer Bekçi Şevket'de Nalıncı Ali Usta'nın dükkanının önünde şehit olmuştur.⁴²¹

Söz konusu olaylar gerçekleşirken, halkın olaya bakışını ortaya koyan önemli ip uçları bulunmaktadır. Nitekim olay esnasında, köşe başlarında ve meydanda, yaklaşık 300 kadar kişinin toplandığı ve bu kişilerden bir kısmının olay gerçekleşirken donuk ve sessiz kaldığı ifade edilmektedir. Bir kısmının ise grup gerek Menemen sokaklarında dolaşırken, gerekse Kubilay'ın başının geçirildiği bayrak direği düşünce, mürtecilere ip getirmek, sigara ve sicim

⁴¹⁵ EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76.

⁴¹⁷ EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴¹⁸ EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76; EGM Polis Dergisi, 1998: 48.

⁴²⁰ "Son Dakika", Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930.

⁴²¹ EGM Polis Dergisi, 1998: 49.

vermek suretiyle yardımda bulunduğu, bir kısmının da alkışlama eyleminde buldukları belirtilmiştir.⁴²²

2.1.3. Menemen Olayı'nın Sonuçları ve Alınan Önlemler

Menemen Olayı'nın ertesi gününde, olay tüm basına yansımış, tüm yurt olaydan haberdar olmuştur. Hükümet, olayla ilgili alınacak önlemler ve bu yönde atılacak adımlarda İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın göndereceği raporu beklemiştir. Böylelikle, 24 Aralık 1930'da Menemen'e gelen Kazım Paşa soruşturma başlatmıştır.⁴²³ Akabinde Kazım Paşa raporunu hazırlamış 25 Aralık 1930'da göndermiştir. Raporda, olayda Nakşibendi Tarikatı'nın etkili olduğu belirtilmiş, olayı gerçekleştiren şahıslar üzerinde durularak şahısların geçtiği güzergâhlar aktarılmış ve soruşturmanın devam edeceği bildirilmiştir.⁴²⁴

25 Aralık 1930'da ise Menemen Olayı'nda şehit olan üç kişi için cenaze töreni düzenlenmiş, şehitler törenle defnedilmiştir.⁴²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 23 Aralık 1930'da, Edirne'de iken Menemen Olayı'nın haberini almış, derhal Edirne'den hareket ederek otomobille Babaeski'ye, oradan trenle İstanbul'a gelmiştir. Ayrıca Ankara'dan da Başbakan İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa (Çakmak), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Paşa (Altay), Balıkesir Mebusu Meclis Başkanı Kazım Paşa (Özalp) İstanbul'a gelmiştir.⁴²⁶ İçişleri Bakanlığı'na gönderilen rapordan sonra 27 Aralık 1930'da Dolmabahçe Sarayı'nda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Başbakan İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Meclis Başkanı Kazım Paşa (Özalp) toplanmış ve burada Menemen Olayı tüm hatlarıyla ele alınıp, alınacak önlemler üzerinde durulmuştur.⁴²⁷

28 Aralık 1930 tarihli gazetelerde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'ya bir taziye mektubu gönderdiği belirtilmektedir. Mektupta şu ifadeler yer almıştır;

“Menemen'de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında, zabıt vekili Kubilay Bey'in, vazife ifa ederken duçar olduğu akıbetten Cumhuriyet ordusunu taziyet ederim. Kubilay Bey'in şahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında, Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkar bulunmaları bütün Cumhuriyetçi vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Vatan müdafaası için yetiştirilen, dahili her politika ve ihtilafın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk

⁴²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 76; EGM Polis Dergisi, 1998: 49.

⁴²³ “Menemen'de İrtica Hadisesi”, Yeni Asır Gazetesi, 24 Aralık 1930.

⁴²⁴ EGM Polis Dergisi, Belge No:13212-5/II, 25 Aralık 1930, 1998: 61-62.

⁴²⁵ “Menemen'de Şehitler İhtifali”, Yeni Asır Gazetesi, 25 Aralık 1930; “Cenaze Merasimi”, Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930.

⁴²⁶ Soyak, 2016: 434.

⁴²⁷ “Dolmabahçe'de Dünkü Tarihi İçtima”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1930; Soyak, 2016: 434.

zabitinin, mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi, vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen’de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteallim etmiştir.

İstilanın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman zabıt vekilinin uğradığı tecavüzü, milletin bizzat Cumhuriyete karşı suikast telakki ettiği ve mütecavizler ile müşevvikleri ona göre takip edeceği muhakkaktır.

Hepimizin dikkatimiz, bu meseledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkiyle yerine getirmeye matuftur. Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin Mefkureci Muallim Heyetinin kıymetli uzvu, Kubilay Bey, temiz kanı ile Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.”⁴²⁸

Anlaşılabacağı üzere mektupta genel hatları ile olayın rejime karşı gerçekleştirildiği üzerinde durulmuş, Menemen halkından bazı kimselerin sergilediği davranışın derin üzüntü oluşturduğu aktarılmıştır.

Diğer taraftan 28 Aralık 1930’da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Menemen’de gerçekleşen olayı yerinde soruşturmak için Menemen’e gitmiştir.⁴²⁹ Olayla ilgili soruşturmalar devam ederken gerekli görülen tutuklamalarda yapılmaya başlanmıştır.

30 Aralık 1930’da, Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, Menemen’de gerçekleşen olayla ilgili fırka grup toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, irtica sahasında bir aylık örfi idare, maznunların Divan-ı Harp’e verilmesi, ihmalkâr idare memurlarının tecziyesi, Cumhuriyeti ilelebet koruyacak tedbirler ele alınmıştır.⁴³⁰ Bu toplantıdan sonra 31 Aralık 1930 tarihinde, Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında, idareyi örfiye ilanı hakkında Başbakanlık’tan Meclis’e tezkere sunulmuştur. Bu tezkere de, Anayasa’nın 86. maddesine göre; Menemen’de 23 Aralık 1930’da gerçekleştirilen eylemin, Cumhuriyet aleyhinde düzenlenmiş olduğuna yönelik kesin emareler bulunmasından dolayı, Menemen Kazası ile, Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında, 1 Ocak 1931 tarihinden itibaren idareyi örfiye ilan edilmesine Bakanlar Kurulu’nun 31 Aralık 1930 tarihli toplantısında karar verildiği bildirilmiştir. Akabinde tezkere Büyük Meclis’in onayına sunulmuştur.⁴³¹ Meclis’te gerçekleşen oylama neticesinde, 1 Ocak 1931 tarihinden itibaren, Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir’in merkez kazalarında, idareyi örfiye yani sıkıyönetim ilan edilmesi kabul edilmiştir.⁴³² Sıkıyönetimin ilan edilmesini takiben Sıkıyönetim Amirliği oluşturulmuş, bu amirliğe İkinci Ordu Müfettişi Ferik Fahrettin Paşa atanmış, Divan-ı Harp de kurulmuş,

⁴²⁸ ATTB, 2012: 601; Soyak, 2016: 435; “Gazi Hz.nin Mektubu”, Cumhuriyet Gazetesi, 28, Aralık 1930.

⁴²⁹ Cumhuriyet, 28 Aralık 1930; Yeni Asır, 29 Aralık 1930.

⁴³⁰ “Fırka Grubu Bugün Toplanıyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Aralık 1930; “Menemen Hadisesi ve Alınacak Tedbirler”, Son Posta Gazetesi, 30 Aralık 1930: 2.

⁴³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 24, 1 Ocak 1931: 2.

⁴³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 24, 1 Ocak 1931: 9.

başkan üyeleri de tayin edilmiştir. Divan-ı Harp'in başkanlığına Birinci Kolordu Kumandan Vekili Mirliya Mustafa Paşa atanmıştır.⁴³³

Sıkıyönetim Amirliği'ne atanan Fahrettin Paşa ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 2 Ocak 1931 günü İstanbul'a gelmiş ve ikili 3 Ocak 1931'de bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı neticesinde oluşturulan rapor, Şükrü Kaya tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur. Raporunda; *“İrtica hareketi mevzii olmakla beraber memlekette hayli çok olan tarikat mensuplarının taraftarları bulunduğu, bu nedenle daha fazla önem gösterilmesi gereken şebekenin (Nakşibendi tarikatının) İstanbul, İzmir, Manisa, Alaşehir, Balıkesir ve Antalya'da faaliyet gösterdiği”* ifadelerine yer verilerek Menemen Olayı'nı gerçekleştiren tarikatın etkinliği belirtilmiştir.⁴³⁴

6 Ocak 1931'de, Divan-ı Harp üyeleri Menemen'e ulaşmış ve yargılamaların yapılabilmesi için Kubilay Mektebi'ne (eski Zafer İlkokulu) yerleştirilmişlerdir.⁴³⁵ Divan-ı Harp üyeleri Menemen'e ulaştığı esnada ise Ankara'da Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya Başbakan İsmet Paşa, Fahrettin Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, Milli Savunma Bakanı Zekayi (Apaydın) Bey katılmıştır.⁴³⁶ Bu toplantıda şu sonuçlara varılmıştır:

*“Olay gerici nitelikte düzenli ve politiktir; genel nitelikte mi, bölgesel nitelikte mi olduğu araştırılacaktır; yalnız bir bölge göz önünde tutulmayacaktır; suçluların yoğunlukta oldukları yerler temizlenecek halk dağıtılacaktır; idam cezaları verildikçe yerine getirilecek ve Meclis'in onayından geçecektir; Menemen'in ve ilgili köylerin sorumlu oldukları ilan edilecek ve oturulmaz yer haline getirilmeleri için kanun çıkarılacaktır; tarikatın (Nakşibendi) kadın mensuplarına da müsamaha edilmeyecektir; köktenci ve örnek olucu şekilde hareket edilecektir; Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, Hükümet ile anlaşarak gerekli şahısların yerlerini değiştirebilecektir; şeyhliğe ve müritliğe fiilen devam edenler için ağız cezalarına getiren kanun hazırlanacaktır; Son Posta, Yarın, Köroğlu, Hür Adam, Yeni Asır gibi gazetelerin etki dereceleri aranacak ve ona göre işlem yapılacak; Kazım (Karabekir) Paşa'nın makale yayınında gözden uzak tutulmayacaktır.”*⁴³⁷

Bu kararlardan da anlaşıldığı üzere olaya karşı mevcut yönetim asla müsamaha göstermeyecek ve tekrarlanmaması için sert tedbirler alacaktır.

7 Ocak 1931 tarihinde ilan edilen bir kararname ile de sıkıyönetim bölgesinde görevli sivil memurların çoğunun görev ve yetkileri ağırlıklı olarak askeri idareye geçmiştir.⁴³⁸ Böylelikle yönetsel anlamda sert tedbirler alınmaya başlamıştır.

⁴³³ Resmi Gazete, 1 Ocak 1931.

⁴³⁴ “Şükrü Kaya Bey ve Fahrettin Paşa Şehrimizde”, Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ocak 1931.

⁴³⁵ “Divan-ı Harp azaları Menemen'de”, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ocak 1931.

⁴³⁶ “Gazi Hz. Dün Ankara'ya avdet buyurdular”, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ocak 1931.

⁴³⁷ Goloğlu, 2011: 335.

⁴³⁸ B.C.A., 30.18.1.2.-17.1.1., 7 Ocak 1931; “Yeni kararname”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1931.

Menemen'in mülki idaresinin ağırlıklı olarak askeri erkana geçmesinden sonra İdare-i Örfiye Amiri Fahrettin Paşa, sıkıyönetimle ilgili bir beyanname daha yayınlamıştır. Bu beyanname ile sokağa çıkıma konusunda bazı kısıtlamalara gidildiği, sıkıyönetim kapsamındaki illerden ayrılabilmek için izin alınması şartı gerektiği, muhaberat, para, emanet irsalatının sansüre tabi olduğu ve her türlü toplanmanın yasaklandığı bildirilmiştir.⁴³⁹ Bu ise sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde hayatın her alanına devletin müdahale edebileceği anlamına gelmektedir.

Menemen'de sıkıyönetim tedbirleri alındıktan sonra, sıra tutukluların yargılanıp cezalandırılmasına gelmiştir. Zaten 23 Aralık 1930'da, hemen soruşturma ve araştırma çalışmaları başlatılmıştı. Soruşturmayı ilk olarak, İzmir Valiliği tarafından görevlendirilen, İzmir Savcısı Hidayet Bey'in öncülüğünde oluşturulan Tahkikat Heyeti yürütmüştür. Ardından 2 Ocak 1931'de soruşturma Divan-ı Harp'e devredilmiş, 6 Ocak 1931'de de Divan-ı Harp Menemen'e gelerek bölgedeki çalışmalarına başlamıştır.⁴⁴⁰

Divan-ı Harp Reisi Miralay Mustafa Paşa, yargılamalara ilk olarak olaya doğrudan karışmış kişilerle başlanmasını uygun bulmuştur.⁴⁴¹ Sonuç olarak, 15 Ocak 1931'de, Bakanlar Kurulu'nun 31 Aralık 1930 tarihli ve 10388 numaralı kararnamesi üzerine yargılamalar başlamıştır.⁴⁴² 15-24 Ocak 1931 tarihleri arasındaki yargılamalarda 105 sanık yargılanmıştır. 24 Ocak 1931 tarihinde de Divan-ı Harp Mahkemesi Savcısı Ali Fuat Bey tarafından hazırlanan iddianame karar için mahkemeye sunulmuştur. Nihayetinde ise 25 Ocak 1931'de verilen karar üzerine sanıklardan 27'si beraat etmiş, 37'si idama ve 41'i de hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴⁴³ İdama ve idama bedel cezalara çarptırılan sanıklar şunlardır:

“Manisa'dan Kahveci çırağı Mustafa, Terzi Talat, Tathlıcı Mutağ Hüseyin, Eskici Hüseyin Ali, Keçeli Köyünden Himmetoğlu Süleyman, Paşa Köyünden Kahya Ahmetoğlu İsmail, Mutağ Süleyman, Manifaturacı Osman, Hafız Cemal, Tabur İmamı İlyas Hoca, Ali Paşa zade Ragıp Bey, Şeyh Hafız Ahmet, Giritli İbrahimoğlu İsmail, Menemen Bozalan'dan Koca Mustafa, Hacı İsmail, Hacı İsmailoğlu Hüseyin, Göriceci Abdülkerim, Menemen'den, Cum'ai Balalı Ramiz, Çıtaklı Molla Süleyman, Yahya oğlu Hüseyin, Çingene Mehmetoğlu Ali, Hayimoğlu Jozef, Şimbilli Ali Osmanoğlu Mehmet, Arnavut Yusufoğlu Kamil, Kerimoğlu İbrahim, Selimoğlu Boşnak Abbas, Alaşehir'den Şeyh Ahmet Muhtar, Şeyh Esat'ın oğlu Mehmet Ali, Manisa hastanesi imamlığından müteakit Laz İbrahim Hoca, Manisa'dan Emrullahoğlu Mehmet, Nalıncı Hasan idama bedel 24 sene hapis (20 yaşında), Çoban Ramazan idama bedel 24 sene hapis (20 yaşında), Giritli Küçük Hasan idama bedel 24 sene hapis (17 yaşında), Menemen'den Harputlu Ömeroğlu Mehmet idama bedel 24 sene hapis 65'i mütecaviz, İzmir'den Laz

⁴³⁹ “Menemen idareyi örfiye kumandanı beyanname neşretti”, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1931.

⁴⁴⁰ “İrtica hadisesi”, Yeni Asır Gazetesi, 26 Aralık 1930.

⁴⁴¹ “Mürtecilerin Muhakemesi Başladı”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1931.

⁴⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, Sıra no: 58, 1931: 5.

⁴⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, Sıra no: 58, 1931: 2-4.

Mehmet Ali Hoca idama bedel 24 sene hapis 65'i müteceviz, Erbilli Şeyh Esat idama bedel 24 sene hapis 65'i müteceviz."⁴⁴⁴

Diğer taraftan yargılama neticesinde beraat edenlerin, Nakşibendi Tarikatı mensuplarıyla ve tarikatın irticai faaliyetleriyle bir alakaları görülmediği için serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

Divan-ı Harp'te Menemen Olayı ile ilgili alınan kararlar, 31 Ocak 1931'de Meclis'in onayına sunulmuş, Meclis'teki oylama ile birlikte kararlar kabul edilerek 3 Şubat 1931'de yayınlanmıştır.⁴⁴⁶

Bununla birlikte Divan-ı Harp tarafından idama mahkûm edilen Göreceli Abdülkerim ve idama bedel 24 yıl hapis verilen Şeyh Esat, tutuklu oldukları dönemde vefat etmeleri nedeniyle haklarında verilen kararların uygulanmasına gerek kalmamıştır.⁴⁴⁷

Divan-ı Harp tarafından haklarında idam kararı verilen ancak Adalet Komisyonu tarafından bu kararın hapis cezasına dönüştürüldüğü kişilerde görülmektedir. Nitekim; *"Haklarındaki ölüm cezasının tahvil ve tahfifini müstelzim bir sebep görülmemiş olmasına binaen mezkûrcezaların infazına ve ölüm cezasına mahkûm edilen Manisa'dan Terzi Talat ve Paşa Köyünden Kâhya Ahmet oğlu İsmail'in cezalarının ikişer sene hapis cezasına tahviline"* denilerek, idam cezasına mahkum iki kişinin cezalarının hapis cezasına çevrildiği belirtilerek açıklanmış, bu kararın alınmasına yönelik ise herhangi bir neden belirtilmemiştir.⁴⁴⁸

Haklarında idam kararı alınanlar 3 Şubat 1931 tarihinde, bir kısmı sabaha karşı olmak üzere, idam edilmişlerdir. İdamların Menemen'de İstasyon, Tuz Pazarı, Bedesten ve Sinema önünde gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Ayrıca, olayda aktif olarak yer alan Mehmet Emin'in idamı da, Kubilay'ın şehit edildiği yerde gerçekleşmiştir.⁴⁴⁹

İdam esnasında infazdan kaçanlarında olduğu görülmektedir. Öyle ki, idamı gerçekleşeceği esnada idam sehpasından kaçan Bozalan'lı Hüseyin, Manisa'nın Akgedik Köyü'nde 17 Şubat 1931'de köylüler tarafından yakalanmış ve hatta Hüseyin'i yakalayan köylülere Hükümet tarafından nakit para ve şeref madalyası verileceği belirtilmiştir.⁴⁵⁰ 13 günlük firari, 18 Şubat 1931'de Menemen'de sabaha karşı dört yirmide idam edilmiştir.⁴⁵¹ Böylece Menemen'de gerçekleştirilen yargılamaların neticesinde verilen cezaların infazı tamamlanmıştır.

⁴⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, Sıra no:58, 1931: 2.

⁴⁴⁵ "Divanı Harp'te 105 kişiden 27 kişi beraat aldı", Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1931.

⁴⁴⁶ Resmi Gazete, Karar No: 611, 3 Şubat 1931. Bkz. Ek: 20.

⁴⁴⁷ Resmi Gazete, Karar No: 611, 3 Şubat 1931; Goloğlu, 2011: 337; Tunçay, 2015; 305.

⁴⁴⁸ Resmi Gazete, Karar No: 611, 3 Şubat 1931.

⁴⁴⁹ "Aziz şehit için sızlayan kalpler müteselli olsun", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1931.

⁴⁵⁰ "İdam mahkumu Hüseyin, dün sabah yakalandı", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1931.

⁴⁵¹ "Dün sabah asılan idam mahkumu 13 gün nasıl yaşadı", Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1931.

Buna karşın, soruşturma ve yargılamaların güven içinde yapılıp devam edilebilmesi için Menemen'deki sıkıyönetim hali devam etmiş, hatta zaman zaman uzatılmıştır. Şöyle ki, 26 Ocak 1931'de Menemen İlçesi, Manisa ve Balıkesir'in merkez kazalarında uygulanan sıkıyönetimin yargılamalardaki işleyişi aksatmaması için bir ay daha uzatılması yönünde Bakanlar Kurulu'na tezkere sunulmuştur.⁴⁵² Bakanlar Kurulu tezkereyi, TBMM'ne aktarmış, 2 Şubat 1931'de Meclis sıkıyönetimin bu bölgelerde bir ay daha uzatılmasını onaylamıştır.⁴⁵³ İlerleyen süreçte, sıkıyönetimin uzatılması talebi bir kez daha gündeme gelmiş ve 25 Şubat 1931'de Bakanlar Kurulu, 28 Şubat 1931 tarihinde son bulacak sıkıyönetimin, Balıkesir ve Manisa'nın merkez kazaları hariç tutularak, Menemen İlçesi'nde 8 Mart 1931'e kadar uzatılmasını isteyen tezkeresini TBMM'nin onayına sunmuştur.⁴⁵⁴ 26 Şubat 1931'de TBMM'ye sunulan tezkere kabul edilmiş, Menemen'de sıkıyönetim 8 Mart 1931'e kadar uzatılmıştır.⁴⁵⁵ 8 Mart 1931'de ise sıkıyönetim uygulaması son bulmuştur.

Ancak yargılamalar tamamlanıp sıkıyönetim kalktıktan sonra dahi Menemen Olayı ile ilgili gelişmeler Menemen halkı için son bulmamıştır. Olayı anımsatmak ve kalıcı hale getirmek için şehit Asteğmen Kubilay'ın bir anıtının Menemen'e dikilmesi önerisi gündeme gelmiş ve öneri kabul edilerek İş Bankası'nda "*Kubilay Abidesi Hesabı*" açılıp bağış toplanmaya başlamıştır.⁴⁵⁶ Toplanan bağışlarla Kubilay Abidesi yaptırılmış ve 26 Aralık 1934'de CHF Genel Kâtibi Recep Bey'in (Peker) katılımıyla açılmıştır.⁴⁵⁷ Açılışından itibaren her yıl Kubilay Abidesi'nde törenler düzenlenmiş, bu üzücü olay hatırlanmış, hatırlatılmış ve en son düzenlendiği 1951 yılına kadar bu törenler devam etmiştir.⁴⁵⁸

Menemen Olayı'nın yargılamaları ve soruşturmaları sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkıldığında, olayın altı kişilik küçük bir grup tarafından planlanıp gerçekleştirilmediği, tarikata dayalı bir yapının arka planda yer aldığı ve olayı kurguladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, olayın şeriatı getirmeye yönelik bir amaç taşıdığı ve sosyal ve siyasal alanda getirilen bütün yenilikleri kaldırma hedefinde olduğu düşünülebilir.

Olay, İstanbul'da bulunan Nakşibendi Tarikatı'na ve onun başı Şeyh Esat'a dayanmaktadır.⁴⁵⁹ Soruşturma neticesinde bu yapının tüm Türkiye'de etkin olmamakla birlikte, politik bir yapıyla da ilişkisi olmadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı ilan edilen sıkıyönetim, Balıkesir ve Manisa'nın merkez kazalarında kaldırılmış, Menemen'de bir hafta

⁴⁵² B.C.A., 30.18.1.2.-17.4.8., 26 Ocak 1931.

⁴⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 3.

⁴⁵⁴ B.C.A., 30.18.1.2.-18.3.2., 25 Şubat 1931.

⁴⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 26 Şubat 1931: 56.

⁴⁵⁶ Ertem, 2013: 175.

⁴⁵⁷ "Kubilay Abidesi Bugün Açılıyor", Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 1934.

⁴⁵⁸ Ertem, 2013: 175.

⁴⁵⁹ Yazman, 1969: 241.

daha uzatılmıştır.⁴⁶⁰ Yani Menemen Olayı, küçük bir grubun eylemi olmadığı gibi tüm Türkiye’yi kapsayan bir teşkilatın da eylemi değildir.

Şeyh Esat, tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra tarikat faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmüş, Hacı Ali ve Hacı Mehmet Efendi isimindeki oğulları ile yapılanmasını sağlamış, Hacı Ali ile de Anadolu’daki hareketlerini gerçekleştirmiştir.⁴⁶¹

Olayın arka planında yer alan isimlerden biriside Laz İbrahim’dir. Laz İbrahim, Menemen Askeri Hastanesi’nde imamlık görevinde bulunmuş, imamlığı bıraktıktan sonra Şeyh Esat ile yakınlaşmış, bu bölgelerde Nakşibendilik Tarikatı’na taraftar sağlamaya çalışmış ve başarılı da olmuş bir kişidir.⁴⁶² Keza, tarikatın Manisa’da etkinliğini sağlamış ve tarikatı canlı tutacak çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Laz İbrahim, Tatlıcı Hüseyin’in evinde toplantılar yapmış, vaazlar vermiş, İstanbul’dan tarikatın yayınlarını getirerek, tarikatın etkinliğini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.⁴⁶³ Böylece olayın gerçekleşmesini, yani Manisa ile İstanbul arasındaki bağlantıyı Laz İbrahim sağlamıştır denilebilir.

Menemen Olayı, 30 Kasım 1925’de kapatılan tekke ve zaviyelerin etkinliğini devam ettiren tarikatların, gizli şekilde de olsa varlığını gösterdiği bir eylem olarak görülebilir. Elde edilen bulgular, Nakşibendi Tarikatı’nı hedef göstermekte ve bu husus sanıkların verdiği ifadeler ve çeşitli delillerle desteklenmektedir. Bu olay ayrıca, ortadan kaldırılmaya çalışılan tarikatların 1930’lara gelindiğinde hala varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu olayın Nakşibendi Tarikatı’nın tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik bir nevi tepkisi olduğu sonucuna da ulaşılabilir. Ayrıca Laz İbrahim’in İstanbul’dan Manisa’ya döndüğü zaman camilerde Manisa’da tekkelerin tekrardan açılacağı vaazlarında bulunmuş olması, bu sonucu destekler niteliktedir.⁴⁶⁴

Menemen Olayı’nı gerçekleştiren unsurlar, aynı zamanda Şapka İnkılabı’na da bir karşı duruş sergilemiştir. Tarikatın etkin isimlerinden olan Laz İbrahim’in, camilerde verdiği vaazlarında; “*şapka giyenler gâvur olur*” şeklindeki ifadeleri bu bulguyu desteklemektedir.⁴⁶⁵ Aynı zamanda Şeyh Esat ve taraftarlarından bazı kişilerinde şapka giymediği görülmüştür.⁴⁶⁶ Eylemi gerçekleştiren Mehdi (Derviş) Mehmet’inde, Menemen’e geldiğinde camide gerçekleştirdiği söylemlerinde; “*Şapka giyenlerin kafir olduğunu, yakında yine fes*

⁴⁶⁰ Goloğlu, 2011: 337.

⁴⁶¹ “Şeyh Esat Efendi’nin faaliyeti nasıl cereyan ediyordu?”, Cumhuriyet Gazetesi, 29 Aralık 1930: 3.

⁴⁶² Yazman, 1969: 242-243.

⁴⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931:9.

⁴⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 13.

⁴⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 9.

⁴⁶⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 31 Aralık 1930: 4.

giyileceğini” öne sürmüş olduğu görülmüştür.⁴⁶⁷ Bütün bu unsurlar ele alındığında ise bu olayla şapkaya karşıda bir tepki gösterildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Üstelik olayın ardından sıkıyönetim döneminde 7 Ocak 1931’de, Menemen’de şapka kanununa muhalif pek çok kimsenin tevkif edildiği, halktan bazılarının şapka giymeyerek başlarına derme çatma külahlar takması zabitanın dikkatini çektiği için yirmi kişinin adliyeye sevk edildiği görülmektedir.⁴⁶⁸ Bu durum, Menemen halkından bazı kimselerin, yaşanan feci olay sonrasında bile getirilen yenilikleri benimsemediğini göstermekte ve mürteciler açısından eylemin gerçekleştirilmesi için neden bu yerin seçildiğine dair cevap oluşturmaktadır.

Menemen Olayı ile 1924-1930 yılları arasında Halifeliğin kaldırılması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, şapkanın yasallaştırılması ve uluslararası alana uyum sağlamaya yönelik gerçekleştirilen düzenlemeler başta olmak üzere alınan kararların toplumsal bir muhalefetin çekirdeğini oluşturduğu görülmüştür. Oluşan muhalefetten yararlananlar ise, çıkarları önemli ölçüde zedelenen “yüksek İslam’dır” ve bu kesim “*Halk İslam’ını*” yanına çekmek ve ayaklandırmak için her fırsattan yararlanmışır.⁴⁶⁹ Menemen’de gerçekleşen bu olay da, özetle böyle bir ayaklandırma girişimidir.

Olayın akabinde ise Meclis’te bir takım tartışmalar görülmüştür. Menemen’de gerçekleşen olayda, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile bağlantı aranmaya çalışılmış ve tartışmalarda hep bu konu gündeme getirilmiştir. Menemen’deki yerel seçimi de SCF’li adayın kazanmış olması, bu tartışmalarda CHF’li vekillerin kullandığı etmenlerden biri olmuştur. Ayrıca, SCF’nin ortaya çıkmasının, irticai hareketleri cesaretlendirdiği de bu tartışmalarda ifade edilmektedir.⁴⁷⁰

SCF ile bağlantısı kurulmaya çalışılan Menemen Olayı, Türkiye Cumhuriyeti’nin henüz çok partili siyasi hayata hazır olmadığı düşüncesini ortaya koymuştur. Bu düşünce CHF’nin politikasını da etkilemiştir. Zira 1931 yılı sonuna ve hiç olmazsa yaz tatiline kadar, görevine devam etmesi gereken Üçüncü Büyük Millet Meclisi, çalışamaz duruma gelmiştir.⁴⁷¹ Bu doğrultuda, 5 Mart 1931’de Erzincan Vekili Saffet Bey ve iki arkadaşının, Büyük Millet Meclisi’nin Anayasa’nın 25. maddesine tevkifan yenilenmesine dair, verdiği önerge ile seçimlerin yenilenmesi gündeme gelmiş, verilen önergede 268 oy kullanılmış ve oybirliği ile seçime gidilmesi kararı alınmıştır.⁴⁷² Bu kararın alınmasından sonra, 26 Mart 1931’de Meclis’te gerçekleştirilen oturumda, TBMM’nin seçimlerin yenilenmesine kadar

⁴⁶⁷ Turan, 2005. 312.

⁴⁶⁸ “Şapka giymeyen yirmi kişi adliyeye verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1931: 4.

⁴⁶⁹ Çavdar, 2013: 337.

⁴⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 24, 1 Ocak 1931: 2-10; Atay, 2014: 538.

⁴⁷¹ Goloğlu, 2011: 338.

⁴⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 26, 5 Mart 1931: 19.

çalışmalarına son vermesi kabul edilmiştir.⁴⁷³ Böylelikle Meclis'in yenilenmesi ve 1930 yılının izlerinin silinmesinin istenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim genel seçimlerde SCF'den milletvekili olanlarla, 1930 Belediye Seçimlerinde SCF'nin kazandığı bölgelerde milletvekili bulunanların aday gösterilmemesi, 1930 yılının tüm izlerinin silinmek istendiğinin bir diğer göstergesi olarak belirtilmektedir.⁴⁷⁴ Yeni seçimle, Dördüncü Büyük Millet Meclisi açılacak, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde oldukça uzun süreli bir yer tutacak olan “*Tek Partili Rejim*” dönemine girilecektir.⁴⁷⁵

2.2. Ölçüler Kanunu

2.2.1. Ölçüler Kanunu'na Giden Süreç

Osmanlı Devleti zamanında kullanılan ölçü birimleri ile aletlerine bakıldığında; çeşitli tiplerde birim ve aletlerin olduğu görülür. Bu ölçü aletleri uzunluk ve ağırlık olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktaydı. Genellikle uzunluk ölçüsü olarak; arşın, kulaç, fersah, ayak, ağırlık ölçüsü olarak; kırat, okka, kantar, kile, dirhem ölçü birimleri ve bunlara yönelik geliştirilen ölçü aletleri kullanılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde kullanılan uzunluk ölçülerinden biri arşındır. Arşın, Farsça “*areşn*” kelimesinden gelmektedir. Arapçası “*zira*” olan, dirsekle orta parmağın ucu arasındaki mesafeyi ifade eden bu uzunluk ölçüsü, yani arşın veya zira, zamana ve mekana göre çeşitlilik arz ettiği gibi ölçülen nesnelere göre de farklılık göstermekteydi. Dolayısıyla uzunlukların tespiti hususunda bazı zorluklarla karşılaşılmaktaydı.⁴⁷⁶ Bu güçlük, Osmanlı Devleti dönemindeki kullanıma da yansdığı için Osmanlı'da çeşitli arşınlar oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Bunlardan birisi olan “*Mimar Arşını*”, “*Bina Arşını*” veya “*Zira-ı Mi'mari*” olarak da adlandırılmıştır. Mimarlık işlerinde kullanılan bu ölçü biriminin 16. yüzyılda, metre karşılığındaki değeri 73.3333 cm'dir. Zamanla bu ölçünün çeşitlenmesi ve güçlüklerin artması dolayısıyla III. Selim (1789-1807) standart ölçü olmak üzere abanoz ağacından bir Mimar Arşını yaptırmıştır (24 parmak uzunluğunda). 1841 yılında bu arşının değeri 75.7738 cm. olmak üzere bir standarda oturtulmuş, sonraki tarihlerde yapılan düzenlemelerle de değeri 75.775 cm. kabul edilmiş, ancak küsurat da yuvarlanarak 75.8 cm.ye tamamlanmıştır. Bir diğer arşın çeşidi de “*Çarşı Arşını'dır*”. Çarşı Arşını da kumaş ölçümünde kullanılmakta olup uzunluğu 68 cm.ye denk gelmekte, Mimar Arşını'ndan 2 parmak, 5 hat, 6,5 nokta daha kısadır. Ayrıca özellikle ipek kumaşların ölçümünde

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 26, 26 Mart 1931: 125.

⁴⁷⁴ Erdem, 2013: 176.

⁴⁷⁵ Goloğlu, 2011: 338.

⁴⁷⁶ Erkal, 1991: 411; T.H., 1978: 615.

kullanılmak üzere “*endaze*” adı verilen bir ölçü birimi daha geliştirilmiştir ki, bunun amacı nispeten daha pahalı olan mamullerin fiyatını düşük göstermek olsa gerektir.⁴⁷⁷

Tanzimat’tan sonraki süreçte çeşitli uzunluk ölçülerinin kullanıma yabancı uzunluk ölçülerinin de eklenmesiyle tam bir karışıklık hasıl olmuştur. 1840 yılında Fransa’da ölçü problemini çözmek için benimsenen metrik sistem⁴⁷⁸, karışıklığı çözmek için 26 Eylül 1869’da yayımlanan bir kanunname ile metreye karşılık “*Zira-i A’sari*” adı verilen ölçü birimiyle kabul edilmiştir. Bu ölçü birimi 13 Mart 1871 tarihinden itibaren resmi işlerde kullanılmışsa da, halk arasında kabul görmemiş, halka bu tarihten 1 Mart 1874’e kadar, yapacakları özel akitlerde eski ve yeni sistemler arasında tercih hakkı tanınmış ve eskiyi kullananların yeni karşılıklarını belirtmelerinin şart koşulmuştur. 24 Eylül 1881 tarihinde yayınlanan bir diğer kararname ile de 1 Mart 1882’den itibaren geçerli olmak üzere “*Yeni Arşın*” ölçü birimi kullanıma girmiştir. Bu ölçü birimine göre; Yeni Arşın on parmaktan ibaret olup 1000 arşın-1 mil-i a’sari yani kilometreye, 10000 arşın-1 fersaha, alan ölçüsü olarak da 100 arşın²-1 dönüm ve 10000 arşın²-100 dönüme denkleştirilmiştir.⁴⁷⁹

Osmanlı Devleti’nde kullanılan bir diğer ölçü birimi de kulaçtır. Kulaç, denizlerde kullanılan bir uzunluk ölçü birimidir. Halk arasında “*kolaç*” olarak da bilinen “*kulaç*”, tabii bir uzunluk ölçüsü olup yanlara açılmış iki kolun orta parmak uçları arasındaki mesafeyi ifade etmektedir. Ancak bu ölçü kişiden kişiye değiştiği için sabit bir miktar verilememektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde kullanılan kulaç için şu eşitlik verilmektedir; 1 kulaç-2,5 zira (pik)’dir ve 26 Eylül 1869 tarihli kanunname ile 2,5 piklik kulacın karşılığı 1,895 metre olduğu olarak açıklanmıştır.⁴⁸⁰

Köken olarak Farsça “*ferseng*” kelimesinden gelen ve Arapça’ya geçen “*fersah*”, yol mesafesi ölçü birimi olarak kullanılmıştır.⁴⁸¹ Çeşitli toplumlarda da, fersah ölçü birimi görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde ise, Arap toplumunun kullandığı fersah kullanılmıştır. Yollarda iki konak arası veya şehirlerarasındaki mesafe belirtilirken, saatin yanı sıra fersah tabiri de kullanılmıştır. Örneğin Osmanlı topraklarında 1863 yılında yapılan veya tamir edilen yolların uzunluğunun 360 fersaha ulaşmış olduğu aktarılmıştır. Ayrıca, genel olarak 1 fersahın denizcilikte 3 deniz mili olarak, yani 5,570 kilometre karşılığı olarak kabul edildiği belirtilmektedir.⁴⁸²

⁴⁷⁷ Hinz, 1990: 72-73; Erkal, 1991: 412; İnalçık, 2011: 248; T.H., 1978: 615.

⁴⁷⁸ Robinson, 2009: 28.

⁴⁷⁹ Erkal, 1991: 412; İnalçık, 2011: 254; T.H., 1978: 616.

⁴⁸⁰ Hinz, 1990: 67; Kallek, 2002c: 353-354.

⁴⁸¹ Halaçoğlu, 1995: 412.

⁴⁸² Hinz, 1990: 76; Halaçoğlu, 1995: 412.; İnalçık, 2011: 249; Huart, 1978: 574.

Ayak, mimari ve arazi ölçülerinde kullanılan ölçü birimidir ve Osmanlılarda bu ölçü birimi “*kadem*” olarak da adlandırılır. Arşının yarısına yani yaklaşık olarak 33 cm.ye tekabül etmektedir. Ancak ilerleyen dönemde arşınların çeşitlenmesi, özellikle de Fransız ayağının kullanılması, Osmanlı ayağını değişken bir hale getirmiş ve bu ölçü biriminde de karışıklığa sebep olmuştur.⁴⁸³

Kırat; sikke, ecza ve kıymetli taşların ölçümünde kullanılan ölçü birimidir. Osmanlı Devleti’nde kullanılan bu ölçü birimi, çeşitli dönemlerde çeşitli bölgelerde farklı değerlere denk gelmiştir. Örneğin Şam’da başka değere tekabül ederken, Kandiye’de başka değere tekabül etmektedir.⁴⁸⁴ 26 Eylül 1869’da yayınlanan kanunnameye göre; 1 kıratın, 0,20046015625 grama denk geldiği belirtilmiştir. Ancak bu noktada diğer uluslarda da net bir miktar tespitinin güçlüğü görülmüş olacak ki, 1910 yılında Paris’te toplanan Beynelmilel Evzan ve Mesaha Komisyonu, değerli taşların tartılmasında kullanılan kıratın küsuratını atmış ve kıratın 200 miligrama denk gelmesini kabul etmiştir.⁴⁸⁵

Okka, okıyye, vukiyye, vakıyye veya kısaca kıyye ve hokka isimleriyle de anılan, Grekçe “*ougkos*” kelimesinden veya Türkçe “*on iki*” sayısının çeşitli dillere ulaşip tekrardan Türkçe’ye ulaştığı düşünülen bu ağırlık ölçü birimine isminin, Osmanlı döneminde verildiği düşünülmektedir. Osmanlı tarihi boyunca, değişik mekan ve zamanlarda, kullanılan okkaların farklı ağırlıklara denk geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1502 yılında Edirne’de kullanılan okka 600 dirheme, 1528 yılında Aydın’da kullanılan okka 300 dirheme, 1593 yılında İzmir’de kullanılan okka 400 dirheme, 1542 yılında Bağdat’ta kullanılan okka 400 dirheme denk gelmektedir. Buna karşın 1581’de çıkarılan Yağcılar Kanunu’nda yağın okkası 400 dirhem olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 18. yüzyılda kullanılan okkaların; Van’da 460-470 dirheme, Beyazıt ile Hoy’da 700 dirheme, Basra’da da 550 dirheme denk geldiği görülmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, okkanın Osmanlı topraklarında net bir miktara karşılık vermediği görülmektedir. Bu karışıklığa son vermek için, 26 Eylül 1869 kanunnamesi ile, 1 okka, 1 kilogram ve 1000 dirheme denk getirilmiş, 1881 yılındaki kararname ile de 1 okka 1000 dirheme eşitlenmiştir. Ancak bu eşitleme yine toplumda kullanıma yansımamış ve bu düzenlemelerden sonra tahta çıkan padişahların dönemlerinde de farklılık devam etmiştir. 1 okka gramajları padişah dönemlerine göre şöyledir; I. Selim 1225 gram, IV. Murat 1215,2 gram, IV. Mehmet 1230 gram, III. Mustafa 1278,45 ve 1280 gram, III. Selim 1240,6 gram, II. Mahmut 1250, 1261,55, 1265 gram, Abdülmecit 1257,01 gram, Abdülaziz 1282 gram, II. Abdülhamit 1265,25, 1285, 1287 ve 1298,15 gram, V. Mehmet 1283,67 ve 1294 gram.

⁴⁸³ Erdem, 1991: 191; Hinz, 1990: 5.

⁴⁸⁴ İnalçık, 2011: 251; Hinz, 1990: 33-34; Kallek, 2002: 438; Zambaur, 1977c: 734.

⁴⁸⁵ Kallek, 2002a: 438.

Bunlardan başka tarihleri kesin olarak belirlenemeyen ve farklı gramajları olan okka ağırlıklarının da görülmesi, karışıklığın çözülemediğini göstermektedir.⁴⁸⁶

Kile, Arapça'da “*keyl*” şeklinde geçmekte olup, mastar olarak ölçmek, isim olarak ölçek anlamına gelir ve Farsça'ya kile, keyle, keyli olarak geçen bu kelime Türkçe'ye de “*kile*” olarak geçmiştir. Kile, Osmanlı Devleti'nde, özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin resmi ölçeği olan ve Akdeniz tüccarının “*kilo Constantinople*” şeklinde söz ettiği İstanbul kilesi, 16. yüzyılda 20 okka, yani 25,6589 kg. buğday ve un, 23,093 kg. arpa almakta, 17. yüzyılda pirinç kilesi 10 okkaya denk gelmektedir. Ayrıca çeşitli vilayetlerde de, kilenin okka cinsinden değeri farklılık göstermekteydi. Bundan dolayı, III. Selim zamanında, kilede de standardı sağlama çalışması yapılmış ve kile imalatçılarına model olarak verilen İstanbul kilesinin hacmi, 37 litreye denkleştirilmiştir. Ancak bu düzenlemede sorunu çözemeyince, 1869 yılında ilan edilen kanunname ile 1 kile 100 litreye denkleştirilmiştir.⁴⁸⁷

Kantar, Arapça'dan Türkçe'ye, yazılıp okunduğu şekliyle geçmiş bir ağırlık ölçü birimidir ve Türkçe'de bir çeşit tartı aletine de, kantar ismi verilmiştir.⁴⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde çeşitli kantarlar kullanılmakta ve bunlar yine zamana ve mekana göre farklı ağırlıklara tekabül etmektedir. 1890'larda 1 İstanbul kantarı 44 okkaya (56,449329 kg.), 1 Anadolu kantarı, 180 okkaya (230,922 kg.), 1 Mardin kantarı 240 okkaya (307,896 kg.) denk gelmekte, İzmir'de ise 39 okkalık (50,033 kg. İngiliz ticaret malları için), 40-44 okkalık (51,308-56,4 kg. kaba ticaret malları için), 78 okkalık (100,066 kg. Avrupa ticaret malları için), 80 okkalık (102,616 kg. alelaide ticaret malları için) ve 180 okkalık (230,922 kg. özel ticaret malları için) kantarlar kullanılmaktaydı ve her biri farklı miktara denk gelmekteydi. 1841 yılında her bir kile 35,27 litreye yani 20 okkalık eski buğday ağırlığına denkleştirildi. Fakat bu düzenlemede kesin sonuç vermeyince, Tanzimat döneminde yapılan ölçü reformları çerçevesinde, 27 Eylül 1869 tarihinde çıkarılan kanunname ile 1 kantarın 100 okkaya denk gelmesi esası benimsenmiş, eski kantarın değeri ise 44 okka, 56,44958 kg. olarak belirlenmiş ve 1881 yılındaki kararname ile de değişiklik aynen korunmuştur.⁴⁸⁹

Eski Yunanlıların ticari ilişkilerinde kullandıkları “*drahmi*”, önce Farsça'ya, sonra Arapça'ya, oradan da Türkçe'ye geçen “*dirhem*” sözcüğünün kökenidir ve dirhem Osmanlı Devleti'nde kullanılan ağırlık ölçülerinden biridir.⁴⁹⁰ Dirhemde, diğer Osmanlı ağırlık ölçü birimleri gibi zamana ve bulunduğu yere göre değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik 26

⁴⁸⁶ Kallek, 2007: 338; İnalçık, 2011: 253; Hinz, 1990: 30.

⁴⁸⁷ Hinz, 1990: 51, 57-58; Kallek, 2002b: 568; İnalçık, 2011: 251; Zambaur, 1977b: 663-664.

⁴⁸⁸ Kallek, 2001: 317; Zambaur, 1977a: 165.

⁴⁸⁹ Hinz, 1990: 30-33; Kallek, 2001: 319; İnalçık, 2011: 250.

⁴⁹⁰ Sahillioğlu, 1994b: 369; İnalçık, 2011: 249.

Eylül 1869 yılında ilan edilen kanunname ile sabitlenmeye çalışmış ve 1 dirhem 1 grama denk getirilmiştir.⁴⁹¹

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti'nde ağırlık ve uzunluk sisteminde kullanılan ölçü birimleri oldukça çeşitlidir. Bu çeşitlilik, her bir ölçü sisteminin mekana ve zamana göre değişiklik göstermesiyle birlikte, ağırlık ve uzunluk miktarlarının farklı rakamlara denk gelmesine neden olmuştur. Doğal olarak bu kadar farklı ölçü sistemlerinin varlığı karışıklığa sebebiyet vermiştir. Bu karışıklık her ne kadar, 1869 ve 1881 yıllarındaki düzenlemelerle giderilmeye çalışılmışsa da halkın yapılan her düzenlemenin yanında eski sistemli ölçüleri kullanmaya devam etmesinden ötürü başarıya ulaşamamıştır.

2.2.2. Ölçüler Kanunu'nun Hazırlıkları ve İlanı

Türkiye Cumhuriyeti, genç bir devlet olmanın vermiş olduğu kuvvetle her alanda yapılanmaya yönelmiştir. Bu bağlamda sosyal alanda gerçekleştirilen inkılaplar ile toplumun alışık olduğu eski ve karışıklığa sebep olan uygulamalar birer birer kaldırılmıştır. Bunun altında yatan sebep, uluslararası alanda gelişen ilişkiler neticesinde sosyal alandaki uygulamalar ile uluslararası alana uyum sağlama isteği ve düşüncesidir. Bu uyum sağlama isteği ise yeni kurulan devlette birden bire ortaya çıkan bir istek değildir. Zira Osmanlı Devleti'nin var olan uluslararası düzene uyum sağlama çabaları ortadadır. Takvim, saat ve rakamların değişimi bu kapsamda gerçekleştirilmiş yeniliklerdendir. Sosyal alanda yapılan bu inkılaplar, bir taraftan Türk toplumu içindeki farklı uygulamaları ortadan kaldırırken, diğer taraftan da uluslararası toplumla daha iyi diyalog kurmayı sağlamayı amaçlamaktadır.

Osmanlı toplumundan kullanıla gelen ölçü ve tartı ile ilgili birimler, o kadar değişik ve birbirinden farklı idi ki, uzunluk ve ağırlıktaki değerler il, ilçe veya ilçenin köyünde bile farklılık göstermekteydi.⁴⁹² Dolayısıyla bu durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti içinde olumsuz bir sorun teşkil etmekte, toplumun sosyal ve ekonomik hayatında ölçü karmaşası oluşmasına zemin hazırlamakta, ayrıca uluslararası ilişkilerde de, özellikle ekonomik alandaki ilişkilerde güçlük çıkartmaktaydı. Bu yüzden uzunluk ve ağırlık ölçülerinde de değişim zorunlu hale gelmişti. Bu durumlara ilaveten

Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa önderliğinde sosyal alanda toplumu uluslararası düzleme oturtmaya ve toplum yönelik gerçekleştirilen inkılaplardan birisi de ölçülerin değişikliğidir. Bu konudaki ilk gelişme, 15 Mart 1925 tarihinde, memlekette kullanılacak tek ölçü örneğinde aşar usulünün mecbur tutulması hakkındaki kanun tasarısıdır.⁴⁹³ Bu ilk

⁴⁹¹ Hinz, 1990: 1-6; Kallek, 2007: 338; İnalçık, 2011: 249.

⁴⁹² Yalçın vd., 2014: 262.

⁴⁹³ B.C.A., 30.18.01.01.-13.14.17., 15 Mart 1925.

adımdan yaklaşık bir yıl sonra, 9 Ocak 1926'da, Karesi (Balıkesir) Mebusu Mustafa Vehbi Bey'in, ölçülerde birlik için ne gibi tedbirler alındığına dair verdiği sözlü soru önergesi karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁴ Meclis'in o dönemde yoğun çalışmaları sebebiyle bu soruya cevap gelmemesi üzerine Mustafa Vehbi Bey, 28 Şubat 1927 tarihinde sözlü soru önergesini tekrarlamış ve 14 Mart 1927'de, Ticaret Bakanlığı tarafından kendisine cevap verilmiştir.⁴⁹⁵ Ancak ölçü karmaşası çözülemese de, bu görüşmeler ve öneriler yavaş yavaş ölçüler alanında birlik sağlanmasına yönelik Meclis'te düzenleme çalışmaları yapılmasını sevk etmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda kanunlaşma yolunda atılacak adımların önü açılmıştır. Zira kanunlaşma yolunda en önemli adım, 5 Ocak 1929'da Ölçüler Hakkında Kanun Layihası'nın İktisat, Dahiliye ve Bütçe Encümenlerine sunulmasıyla atılmıştır.⁴⁹⁶ Bu encümenler tarafından oluşturulan “*Ölçüler Hakkında Kanun*” mazbatası, 2 Şubat 1931'de TBMM'ye sunulmuş ve kanun hakkında gerekli görüşmeler başlamıştır.⁴⁹⁷ Kanun mazbatasının 2 Şubat 1931'de Meclis'e sunulmasından itibaren, maddeleriyle ilgili tartışmalar ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. 19 Mart 1931'de İktisat Encümeni de bazı maddelerin düzeltilmesi ile ilgili mazbatasını sunmuştur.⁴⁹⁸ 26 Mart 1931'de, Meclis'e sunulan mazbatalarla, kanunun ikinci kez müzakeresine gidilmiş ve yapılan oylama neticesinde “*Ölçüler Kanunu*” kabul edilmiştir.⁴⁹⁹ 1782 Numaralı Kanun olarak kabul edilen, “*Ölçüler Kanunu*” 4 Nisan 1931 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 29 maddeden oluşan kanunun maddelerinin içeriği genel hatlarıyla şöyledir:

“Madde 1, Türkiye’de kullanılacak ölçüler için aşari metre sistemi kabul edilmiştir. Alelumum mukavele ve akitlerle fatura, ticaret defterleri, ilan ve sair ticari evrak ve vesikalarda bu ölçülerden maadasının kullanılması memnudur. Bu gibi akit ve vesikalardaki miktarlar metre sistemi ölçülerine göre yazılmadıkça muteber değildir. Bu maddenin hükmü sayı ile alınıp satılanlara şamil değildir. Bu kanunda kullanılan ölçü kelimesi tartıya ifade eder. Madde 2’de Her nevi ölçü aletleri bu kanun ahkamı dairesinde ayarlanmış bulunacaktır. Madde 3 ve 4’te Türkiye dahilinde metre sistemine göre düzenlenmemiş ölçü aletlerin yapılması ve ayarlanmamış ölçü aletlerinin satılması yasaklanmıştır. Bu durumdan muaf tutulan hususlarda belirtilmiştir. Bunlar; metre sisteminin kabul edilmediği memleketlerde akit ve tanzim edilmiş olan mukavele ve vesikalar; eski tapu, kontrat ve senet gibi bu kanun ahkâmının tatbikinden evvel tanzim edilmiş olan kayıt ve vesikalar; para ve mücevherat imalinde ve teknik işlerde kullanılan aletlerle sinai müesseselerde münhasıran imalata yarayıp mamûlâtın miktarını tayin ile münasebeti olmayan ölçüler; metre sisteminin kabul edilmediği memleketlere ticaret eşyası ihracı ile müştâgil ticarethane ve imalathanelerde bu husus için kullanılacak ölçüler; metre sisteminin kabul edildiği memleketlerdeki fert ve müesseselere vaki ihracat veya o memleketlerden

⁴⁹⁴ B.C.A., 30.10.0.0.-7.43.34., 9 Ocak 1926.

⁴⁹⁵ B.C.A., 30.10.0.0.-8.47.8., 14 Mart 1927.

⁴⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 7, 5 Ocak 1929: 2.

⁴⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 25, 2 Şubat 1931: 11-29.

⁴⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 26, Sıra No: 46, 19 Mart 1931: 1-3.

⁴⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 26, 26 Mart 1931: 106-110.

yapılacak ithalat muameleleri için tutulacak defter ve kayıtlarla bu muamelelere müteferri evraka metre sistemi ölçülerle beraber diğer ölçüler de işaret olunabilir; ecnebi memleket muvaredatından henüz gümrüklenmemiş ticaret eşyası; kıymeti eskiliğinden ibaret olup ölçü olarak kullanılmayan antikalar. Madde 5, 1889 tarihinde Paris'te mün'akit beynelmilel konferansta kabul edilmiş olup Fransa'da Sevr kasabasında muhafaza edilmekte olan metre ve kilogram prototiplerinden alınacak ölçü örnekleri Türkiye için dahi uzunluk ve ağırlık esas ölçüleridir. Bu örnekler hususi bir mahalde ve diğer memleketlerdeki emsali gibi muhafaza olunur. Madde 6'da uzunluk, satıh ve hacim olarak metre ölçüleri belirtilmiştir. Madde 7, akıcı maddelerin ölçülmesinde litre kullanılır. Madde 8, kütle ölçüsü olarak kilogram ve gram usulü belirtilmiştir. Madde 9'da açılar ve derece belirtilmiştir. Madde 10, ticari muamelelerde alkol ile saf su ürünlerinin alkol metre dereceleri belirtilebilir. Madde 11, zamanda saniye esastır ve hesaplaması yer alır. Madde 12'de mekanik ölçüler yer alır. Madde 13'de elektrik ölçüsü yer alır. Madde 14, 15 ve 16'da sıcaklık, ışık ve optik dereceleri belirtilir.

Madde 17, 18, 18 ve 20'de ölçülerle ilgili muayene ve ayarlamalar ilgili mevzuat belirtilmiştir. Madde 21'de bu kanunda zikredilen ölçülerin nizamnamede belirtilen gümrüklerden ithal edileceği belirtilir ve bu gümrüklerde muayene edilir, hasarlı olanların geri gönderilmesine müsaade edileceği aktarılır. Madde 22'de ilk ve senelik muayenelerde doğru oldukları anlaşılan ölçüler üzerine, damgalanmaya müsait oldukları takdirde damga ve sene işaretleri konulur, doğru olmayan ölçüler her nerede ve kimin elinde bulunursa bulunsun muayene memurları tarafından kullanılmaktan men edilir ve bu ölçüleri kullananlar 24 üncü madde hükmü uygulanacağı belirtilir. Madde 23'de Türkiye Hükümeti Beynelmielel Ölçüler Bürosu'na iştirak eder. Madde 24'de bu kanunda yazılı olan ölçülerden başkasını kullananlar kimseler hakkında on liradan otuz liraya ve kanuna göre muayene edilmemiş ve damgalanmamış veyahut bu kanuna göre doğru olmayan ölçüleri kullanan veya bu kanunda yazılı ölçüleri kanun ve nizamname ahkamile tayin olunan şekil ve surette kullanmayan kimseler hakkında on liradan yüz liraya kadar para cezası hükmolunur. Madde 25'de, 24 üncü madde de açıklanan ceza durumlarının uygulanma usulü aktarılır. Madde 26'da, bu kanunun ahkâmının tatbiki için bir nizamname yapılacağından aktarılır. Madde 27'de 1869 yılında çıkarılan kanunnameye aykırı olan hükümler kaldırılmıştır. Madde 28'de bu kanunun uygulanması 1933 yılının Ocak ayının İinci gününden itibaren başlayacaktır. Madde 29'da kanunun tatbikine Adliye, Dahiliye, Maliye ve İktisat Vekilleri memur olduğu aktarılmaktadır.⁵⁰⁰

Ölçüler Kanunu ile ilgili, 26 Mart 1931 tarihindeki Meclis görüşmeleri esnasında, tepki niteliğinde sayılabilecek bir düzeltme önerisi karşımıza çıkmamaktadır. Sadece Konya Mebusu Kemal Zaim Bey'in, kanun içeriğindeki kelimelerin düzeltilmesiyle ilgili önerisi görülmektedir. Bu öneriye göre kanunun 1. maddesindeki “metre” yerine “aşari metre” ifadesinin getirilmesini ve bazı maddelerde de kelimelerle ilgili değişiklik önerileri kabul edilmiştir.⁵⁰¹ Ancak “aşari metre” Osmanlı Devleti'nde de kullanılan, fakat halkın bir türlü benimseyemediği ölçü sistemi olması ve alışık olunan ifade olması dolayısıyla, geleneklere bağlı bir toplumu yansıttığının yanı sıra, Osmanlı Devleti zamanında başlatılan yeniliklerin,

⁵⁰⁰ Resmi Gazete, Ölçüler Kanunu, 4 Nisan 1931: 359-361.

⁵⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 26, 26 Mart 1931: 110.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından neticeye ulaştırıldığını da yansıtmaktadır. Bu değişim özellikle Türk toplumu içerisinde farklılık gösteren ölçü uygulamalarını kaldırmasıyla da, laikliğin simgesel anlamda uygulamalarından biri olarak ta görülebilir.

2.2.3. Ölçüler Kanunu'na Gösterilen Tepkiler

Ölçüler Kanunu 26 Mart 1931'de kabul edilmiş, 4 Nisan 1931'de yürürlüğe girmiş ve uygulanması için 1933 yılının ilk günü beklenmiştir. Buradaki husus, topluma aynı saat sistemindeki değişiklik gibi belirli bir süre içinde bu yeniliklere uyum sağlaması ve bu yeni sistemli ölçüleri tedarik edebilmesi için süre tanınmasının sağlanmasıdır. Böylelikle olası tepkilerin önüne geçilmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca kanun yayınlandığında, kanuna uymayanlara ceza uygulanacağını belirtilmesi de kanuna yönelik tepki gösterilmesinde caydırıcı bir unsur olmuştur.

Kanunun yürürlüğe girmesinden bir sene sonra toplumun eski ölçülerle ilgili çarpıklık içinde olduğu görülmektedir. 1 Temmuz 1932'de, İstanbul Kadıköy'de belediye memurları, Kadıköy bölgesinde çalışan otomobillerin taksi saatlerini genel bir kontrole tabii tutmuşlar, birçok otomobil saatlerinin bozuk olduğunu ve her yüz metrede iki kuruş yazdıkları gibi antrelerin de iki yüz metreden sonra birden bire otuz altı kuruşa fırladığını tespit etmiş ve tutanaklarla birlikte mahkemeye verilecekleri belirtilmiştir.⁵⁰² Bazı yerlerde de, özellikle pazarlarda tartı ve dirhemlerin eksik olduğu hakkındaki şikayetleri üzerine teftişler gerçekleşmiş, bu tartıları kullananlar hakkında tutanaklar tutulmuş ve kişiler mahkemeye sevk edilmiştir.⁵⁰³

Toplumun bu yeni ölçülere uyum sağlaması için yeterli süre tanınmasına rağmen bazı kimselerin gelenekten kopamaması neticesinde, yeni ölçülere uyum sağlamada güçlük çekildiği görülmektedir. 17 Aralık 1933'de, bu hususun önüne geçilmesi için İstanbul'da bir beyanname dağıtıldığı görülmektedir. Beyanname, İktisat Vekaleti İstanbul Mıntıkası Ölçüler Başmüfettişliği tarafından tasarruf haftası fırsat bilinerek, Vecihi Bey'in tayyaresiyle İstanbul halkına dağıtılmıştır. Bu beyannamenin dağıtılmasına, ilgili kanun gereğince yeni ölçüleri tedarik etmek zorunda olan birçok esnafın henüz bu ölçüleri tedarik etmemiş olması sebep olmuştur. Halbuki beyannamenin yayınladığı tarihten itibaren 14 gün sonra eski ölçüleri kullananlar hakkında ilgili kanun gereğince cezai işlem uygulanacağı halk tarafından bilinmekteydi. Beyannamede yer alan, *“Yeni ölçüleri hemen tedarik ediniz! Bu işi son güne bırakmayınız! Alışverişte okka, arşın ve sair eski ölçü kullananlar ceza görürler. Sonra*

⁵⁰² “Bozuk taksilerin kontrolü”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1932: 2.

⁵⁰³ “Hileli tartı ve dirhemler”, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1932: 2.

bulamadık, işitmedik demeyiniz.” ifadeleriyle de yeni ölçülerin kullanılması konusunda halkın uyarıldığı görülmektedir.⁵⁰⁴

1934 yılının Ocak ayından itibaren, yeni ölçülerin kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili kontroller başlamıştır. Bu doğrultuda Ocak ayının ilk gününden itibaren İstanbul’da başlayan kontrollerle, halkın yeni ölçülerini kullanıp kullanmadığı, eski ölçülerin satılıp satılmadığı konusunda teftişler gerçekleştirilmiştir. Hatta gerçekleşen teftişler neticesinde bir tane damgasız tartı tespit edilmiş ve bu tartıyı kullanan hakkında zabıt tutulmuştur.⁵⁰⁵ Dahası bazı esnafların eski tartıları gizli bir şekilde kullandıkları görülmüş ve haklarında tutanak tutulmuştur.⁵⁰⁶ Sadece İstanbul’da değil, Ankara’da da teftişlerin yapıldığı görülmektedir. Ağırlık biriminde okkadan kilograma geçerken, halkın ekonomik açıdan zarar görmemesi amacıyla bu teftişleri gerçekleştiren Ankara Belediyesi, 29 kişi hakkında fiyat meselesinden dolayı tutanak tutmuş ve 18 kişiyi de eski dirhem kullanmasından dolayı mahkemeye sevk etmiştir.⁵⁰⁷ İzmir’de de 11 kasabın yeni ölçülerden olan kiloya göre belediyenin verdiği fiyat listesi üzerinden, fazla fiyat aldığı gerekçesiyle hakkında şikayet olmuş, belediyece denetleme gerçekleştirilmiştir.⁵⁰⁸ Böylelikle devletin, denetleme mekanizmasıyla ölçülerdeki yeniliğin gerçekleşmesini sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

Ecza işlerinde kullanılan tartılarda da damgalanma işleriyle ilgili bir takım problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Eczacılar, kullandıkları hassas terazilerin damgalanmaya götürülmesi durumunda hasar göreceği endişesi taşımakta ve bundan dolayı damgalanmasını doğru görmemektedirler. Ölçüler Başmüfettişliği ise yaptığı açıklamada gerekirse bu tartıları yerinde damgalayacağını ve tartıların zarar görmemesine yönelik uygulamalarda bulunulacağını belirtmiştir.⁵⁰⁹ Bu husus, kontrol aşamasında devletin gerekli denetimi sağlamak için muhataplara her türlü kolaylığı sağladığını da göstermektedir.

1934’ün ilerleyen günlerinde, yeni ölçü sistemini uygulamayanların mahkemeler tarafından cezalandırıldıkları görülmektedir. İstanbul’da Birinci Ceza Mahkemesi’nde bu mevzuda 15 davaya bakılmış ve suçları sabit görülen kişilerin üçer gün hapis ve beşer lira para cezasına mahkum edildiği ama daha önce cezaları olmadığı için suçlarının ertelendiği görülmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ “Yeni ölçüler için beyannameler dağıtıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Aralık 1933: 4. Bkz. Ek: 21.

⁵⁰⁵ “Dün yeni ölçüler kullanıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ocak 1934: 2; “Kilo için okka fiyatını isteyenler var”, Akşam Gazetesi, 2 Ocak 1934; “Yeni Ölçüler”, Akşam Gazetesi, 3 Ocak 1934: 2.

⁵⁰⁶ “Ölçü ve ayarlarda hileye sapanların takibi”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1934: 2.

⁵⁰⁷ “Yeni ölçü kullanmayanlar mahkemeye verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1934: 2.

⁵⁰⁸ “Yeni Ölçüler”, Yeni Asır Gazetesi, 5 Ocak 1934: 3.

⁵⁰⁹ “Hassas Teraziler”, Akşam Gazetesi, 19 Mayıs 1934: 3; “Hassas Teraziler”, Akşam Gazetesi, 23 Mayıs 1934: 3.

⁵¹⁰ “Ölçüler Kanunu’na mugayir hareket edenler”, Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1934: 2.

Ölçüler Kanunu gereğince, bütün elektrik, su ve havagazı saatlerinin de kontrol edilip damgalanması gerekmektedir.⁵¹¹ Bu bağlamda devlet, bu işi şirketler aracılığıyla yürütmeye çalışmıştı. Ancak şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmek istenen denetimde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Nitekim İstanbul’da bu iş için görevlendirilen bir şirketin, bu husustaki kontrollerle ilgili kendisine gönderilen beyannameyi dikkate almayarak, elektrik saatlerini zamanında kontrol edip damgalanmasını yapamamıştır. Bundan dolayı şirkete yönelik yetkililerin gerçekleştirdiği denetim sonucunda, şirket aleyhinde “*Ölçüler Kanunu’na muhalefet etmek*” konusuyla dava açılmıştır.⁵¹²

Ölçüler Kanunu’na görülen bu muhalif hareketler, kanuna tepki göstermekten çok toplumun var olan alışkanlıklarından kopmakta zorlandığının bir göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti, kanunu 1931 yılında ilan etmiş, 1933 yılından itibaren uygulamaya gireceğini açıklamış ve yeni ölçü sistemlerinin tedarik edilmesi içinde 1 yıl daha bekleyerek 1934 yılında teftişlere başlamıştır. Lakin toplumun çoğunluğu bu değişikliğe uyum sağlarken, bazı kimseler de gelenekten kopamama alışkanlığının etkisiyle yeni ölçüleri tedarik etmemiş ve kanun gereğince cezai işleme tabii tutulmuştur. Bazı kimseler de, her dönemde olduğu gibi bu değişikliklerde hile yaparak halkın zararına neden olmuş, bu tarz olayların neticesinde de halk her fırsatta bu değişikliklere dikkat etmesi hususunda uyarılmıştır.

2.3. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi

2.3.1. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesine Giden Süreç

İbadet dilinin Türkçe olması hususu, Milliyetçilik akımının etkisi ile ortaya çıkan bir durumdur. Çünkü Milliyetçilik akımı, Osmanlı aydınları arasında Türkçülük akımının doğmasına sebep olmuş ve bu doğrultuda ibadet dilinin de Arapça’dan arınıp Türkçe olması doğrultusunda bir takım fikirler ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti’nde, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik ilk çabaların 19. yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konudaki ilk öncü fikirler Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin üyesi olan Ali Suavi tarafından ortaya atılmıştır. Ali Suavi, Türklere batı kültürünü anlatmaya çalışan, Türkçe’nin her alanda etkin dil olarak kullanılması gerektiğini savunan ve bunun ibadette de gerçekleşmesini isteyen bir düşünür olarak bilinmektedir. Zira, II. Abdülhamit tarafından Galatasaray Mektebi Sultanisi Müdürlüğü’ne getirildiği dönemde, Ayasofya ve Beyazıt camilerinin kürsülerinden halka, halk dilinde ve halkı uyandıracak hutbeler verdiği belirtilmektedir.⁵¹³ Bu hutbeler, ibadet dilinin Türkçeleşmesi açısından

⁵¹¹ “Saatleri Kontrol”, Akşam Gazetesi, 28 Ocak 1934: 3.

⁵¹² “Ölçüler Kanunu’na muhalefet davası”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ekim 1934: 2.

⁵¹³ Akgün, 1980: 106.

önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Ali Suavi, ibadet konusundaki fikirlerini diğer kanallar aracılığıyla da aktarmaya çalışmıştır. Yayımlanmakta olduğu Ulum gazetesinde yer alan “*Lisan ve Hatt-ı Türki*” makalesinde, namazda surelerin Türkçesinin okunabileceğine cevaz verildiğini, hutbelerin ise Türkçe okunmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür, namazda surelerin Türkçe yerine Arapça okunmasının, İslam vahdetine riayetini sağlanması bakımından olumlu olduğunu ifade etmiş ve bunları İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin her milletin Kur'an'ı kendi diline çevirebileceğine dair, fetvasıyla da desteklemeye çalışmıştır.⁵¹⁴

Görüldüğü üzere Ali Suavi'nin ortaya atmış olduğu bu düşünceler, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi noktasında kıvılcım oluşturmuş ve kendisinden sonra gelecek düşünürler üzerinde tesiri olabilecek izler bırakmıştır. Aynı zamanda kendisinden sonra görülen Türkçülük akımı ile fikirleri kuvvetli destek bulmuştur.

Ali Suavi'nin fikirlerinden etkilendiği düşünülen Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ibadetin Türkçeleştirilmesi hususunu sıkça dile getiren bir diğer önemli isimdir. Aynı zamanda Türkçülük akımının önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalp, Türkçe'nin dini anlamak için vazgeçilmez bir unsur olduğunu her fırsatta belirtilmiştir. Ziya Gökalp'a göre, Türkçülükte din meselesi, temel itibarıyla bir dil meselesidir.⁵¹⁵ Bu doğrultuda Ziya Gökalp vaazların, hutbelerin, ibadette okunanların dışında Kur'an okunmasının, bütün ibadetlerden sonra okunan duaların ve münacatların Türkçe olması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹⁶ Hatipler ile vaizlerin söylediklerini anlamadığı durumda, ibadetlerden zevk alınmayacağını çünkü ibadetten alınacak dini heyecanın, ancak okunan duaların tamamıyla anlaşılmasıyla mümkün olacağını ve böylelikle dini hayata daha büyük vecid ve ferahlık sağlanacağını belirtmiştir.⁵¹⁷ Böylelikle Türk halkının inancını anlaması gerektiğini savunan Gökalp, “*Vatan*” isimli şiirinde de bu hususun üzerinde durmaktadır;

“Bir ülke ki camilerinde Türkçe ezan okunur.

Köylü anlar manasını namazdaki duanın...

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur.

Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın...

Ey Türkoğlu, işte orasıdır senin vatanın!”⁵¹⁸

Ziya Gökalp, temel düşünceleri ile ibadetin Türkçeleşmesi meselesini Türkçülük akımıyla bağdaştırmış ve din meselesinin esas itibarıyla dil meselesi olduğunu defalarca vurgulamıştır.

⁵¹⁴ Uçman 1995: 447; Akgün, 1980: 106.

⁵¹⁵ Keskin, 2003: 115.

⁵¹⁶ Gökalp, 1970: 176.

⁵¹⁷ Gökalp, 1970: 177.

⁵¹⁸ Gökalp, 2013: 55.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kuruluş sürecinde bu fikirlerin yoğun olduğu bir ortamda yapılanmasını şekillendirmeye başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde de, ibadetin Türkçeleştirilmesi konusunda bazı noktalara dikkat edildiği görülmüştür. Nitekim 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi açılırken okunan duanın Türkçe olması, yeni yapılanmanın bu konudaki görüşünü yansıtmaya bakımından önemli bir iz taşır.⁵¹⁹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, 1 Mart 1922 tarihinde, Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılını açarken gerçekleştirdiği konuşmada bu açıdan oldukça anlamlıdır. İbadet dilinin anlaşılması gerektiğine değinen Mustafa Kemal Paşa; "... *Binaenaleyh camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı tenvir ve irşat edecek kıymetli hutbelerin muhteviyatına halkça ittila imkanını temin, Şeriye Vekaleti celilesinin mühim bir vazifesidir. Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla ehli İslamın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur...*", ifadeleriyle ibadet dilini halkın anlaması gerektiğini belirtmiştir.⁵²⁰

Anlaşılabacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde halkın anlayabileceği bir ibadet dili geliştirilmesi fikri açık bir şekilde kendini göstermiştir. Bu ise sosyal yapıda milli benliğin dini açıdan da sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbadet dilinin Türkçe olması fikrinin yavaş yavaş yayılmaya başlaması, bu konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlamasını sağlamıştır. Keza ilk Türkçe hutbenin, Abdülmecit Efendi'nin Halife seçilmesi dolayısıyla, 22 Kasım 1922 günü, Ankara'dan yeni Halifeyi tebriğe giden heyette yer alan Kırşehir Mebusu Müfid Efendi tarafından Fatih Cami avlusunda okunduğu bilinmektedir.⁵²¹ Böylelikle, genç devlet tarafından ibadetin Türkçeleşmesine yönelik uygulamalar da başlamış oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 7 Şubat 1923'de Balıkesir Paşa Camii'nde, minberden yaptığı konuşmada, ibadetin Türkçeleşmesine yönelik açık ifadelerle önemli tespitlerde bulunduğu görülmüştür;

"... Hutbeler hakkında iradedilen sualden anlıyorum ki, bugün kü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyatı fikriyesi ve lisanile ve ihtiyacatı medeni ile mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nasa hitabetmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenini manası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve manalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irat eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazreti peygamber zamanı saadetlerinde hutbeyi kendisi irat ederlerdi. Gerek peygamber efendimiz ve gerek Hulefayı Raşidin hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek peygamberlerin, gerek Hulefayı Raşidininsöylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askeri, idari, mali ve siyasi, içtimai hususatıdır. Ümmeti islamiye tekessür ve memaliki islamiye tevessüa başlayınca,

⁵¹⁹ Akgün, 1980: 106.

⁵²⁰ ASD, Cilt-I, 1997: 246-247.

⁵²¹ Akgün, 1980: 107.

Cenabı Peygamberin ve Hulefayı Raşidinin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irat etmelerine imkan kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblağa bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesa idi. Onlar camii şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lazımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahvali umumiyyeden haberdar etmek son derecede haizi ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, ikiyüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutebanın herhalde nasın kullandığı lisanla görüşmesi elzendir. Geçen sene Millet Meclisi'nde irat ettiğim bir nutukda demiştim ki "minberler halkın dimağları, vicdanları için menbaı feyiz, bir menbaı nur olmuştur". Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayiki fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lazımdır. Hutebayı kiramin ahvali siyasiye, ahvali içtimaiye ve medeniyyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muavafık olmalıdır. Ve olmalıdır."⁵²²

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında, genel itibariyle hutbenin anlaşılması üzerinde durmuştur. Bu konuşma ayrıca, ibadet dilinin Türkçeleşmesi için halk nezdinde zemin oluşturma çabası olarak da görülebilir. Çünkü bu konuşmalarla, toplumun gerçekleştirdiği ibadetleri anlaması, böylelikle bireyin dine doğrudan aracısız temas etmesinin sağlanması amaçlanmış ve toplum bu yönde teşvik edilmeye çalışılmıştır.

2.3.2. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesinin Hazırlıkları ve Gerçekleştirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti, resmen kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra, toplumsal anlamda da yapılanmaya yöneldiği için bir takım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. İnkılap veya devrim olarak nitelendirdiğimiz bu düzenlemelerde belli başlı bir takım ilkeler takip edilmiştir. Bu ilkelerden biride laikliktir. Bu ilke, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını sağlamış ve dinin bireyselleşmesi ve halkın inancını özgürce yaşayıp anlamasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır.

Bu kapsamda 1924 yılında laikliğin en önemli aşamaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2 Mart 1924'te Halifeliğin Kaldırılması teklifi ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve öğrenimin birleştirilmesi görüşülmüş, 3 Mart 1924 tarihinde de Büyük Millet Meclisi'nde bu hususlar kabul edilerek Cumhuriyet'in laikleşmesinde önemli bir adım

⁵²² ASD, Cilt-II, 1997: 98-100.

atılmıştır.⁵²³ Fakat bu gelişmeler, dinsel kaynaklı sorunları çözüme ulaştırmada başarılı olmamıştır. Dolayısıyla ilerleyen süreçte, bu sorunlara çözüm için Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, camiler, mescitler ile tekke ve zaviyelerin idaresi, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyumların atamalarıyla il ve ilçelerdeki müftülük teşkilatları bu makama bağlanmıştır.⁵²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi bünyesinde, dinsel alandan kaynaklanan sorunlara kalıcı çözümü bulmak kaydıyla, bir danışma heyetinin oluşturulması karara bağlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmalarını gerçekleştirmeye başlayan Diyanet İşleri Başkanlığı, mevcut sorunlara kalıcı çözümler bulmaya yönelmiştir. Ele aldığı konular arasında; halkı ibadete çağıran ezan ve salatın Türkçe olması, camilerde halka hitap eden hatiplerin sözlerini Türkçe söylemesinin kabul edilmesi, Kur'an-ı Kerim ile hadislerin Türkçe'ye çevrilmesi, Türkçe hutbelerin bastırılarak dağıtılması ve hutbelerin konularının siyasi, sosyal, sağlık ve iktisadi meselelerle ilgili olması hususları sayılabilir.⁵²⁵ Böylece kurumsal olarak ibadetin Türkçeleşmesi meselesi ele alınmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile bünyesinde oluşturulan danışma heyetinin amacı halkı anladığı dilde dinen aydınlatmak ve aynı zamanda Cumhuriyet ile laikliğe hizmet etmek olmuştur.

İbadet dilinin Türkçeleşmesine yönelik bir başka adımda, 21 Şubat 1925 tarihindeki Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri esnasında atılmıştır. Görüşmelerde Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Kur'an-ı Kerim'i rastgele tercüme edenlerin olduğunu ve bunun engellenmesi gerektiğini belirtmiş ve Kur'an-ı Kerim'in devlet tarafından Türkçeleştirilmesine yönelik çalışmaların başlatılması için bütçe ayrılması önerisinde bulunmuştur.⁵²⁶ Abdullah Azmi Efendi'nin bu önerisi Meclis'te heyecan uyandırmış ve vekillerin ardı ardına bu konu hakkında açıklamalar yapmıştır. Görüşmeler sonucunda Meclis'e; "*Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif Türkçe Tercüme ve Tefsir Heyeti Muhasses ücret ve masarifi*" şeklinde bir teklif sunulmuş ve oylama neticesinde kabul edilmiştir.⁵²⁷ Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi çalışmaları başlamıştır. Çeviri için de Mehmet Akif (Ersoy) ve Elmalılı Mehmet Hamdi (Yazır) görevlendirilmiştir.⁵²⁸

İbadetin Türkçeleştirilmesine yönelik çalışmaları bu şekilde sıklaştırılırken, 1926 yılı Nisan ayında, Erenköy Camii'nde bir müezzinin Türkçe ezan okuması birçok tepkiye sebep olmuştur. Hatta bundan dolayı müezzin Diyanet İşleri Başkanlığı'na şikayet edilmiş ve belirli

⁵²³ T.T.T. Cemiyeti, 2014: 211.

⁵²⁴ Ergin, 1977: 282.

⁵²⁵ Ergin, 1977: 282.

⁵²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 14, 21 Şubat 1925: 211-212.

⁵²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 14, 21 Şubat 1925: 227.

⁵²⁸ Akgün, 1980: 110; Ergin, 1977: 1931.

bir süre görevinden alınmıştır.⁵²⁹ Benzer bir örnek olarak aynı yılın 15 ve 22 Mart tarihlerinde Göztepe Tütüncü Mehmet Halis Camii İmamı Cemalettin Efendi'nin, içinde geçen Kur'an ayetleriyle birlikte bütün hutbeyi kendi çevirileri ile Türkçe okuyup, Türkçe Kur'an çevirilerini namazda da okuması ve tekbir ile selamı da Türkçe söylemesi üzerine Diyanet İşleri Başkanlığına şikayet edildiği ve onun da bir süre görevden alındığı görülmüştür.⁵³⁰ Bu olaylar, her ne kadar ibadetin Türkçeleşmesine önyak olsa da devletin kendi kontrolü dışında gelişen uygulamaların karışıklığa neden olmasından ötürü devlet tarafından gerekli önlemlerin alınması gerektiğini de ortaya koymuştur.

Bu açıdan duruma el konulmuş ve 1926 yılının sonlarında, ibadet dilinin Türkçeleşmesi çalışmalarında görevlendirilen ve beş uzmandan oluşan birleşik komisyon Diyanet İşleri Başkanlığı'na 58 adet örnek hutbe sunmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Rifat (Börekçi) Efendi ise bu hutbeleri hatiplere dağıttırılmış ve bunlara ek olarak yolladığı bildiriye, Fatıha ile bundan sonra gelen Kur'an ve Hadis metinlerinin Arapça ve Türkçe, öğüt yolunda olanlarınsa sadece Türkçe söylenmesini bildirmiştir. Bu talimatın 1927'de yürürlüğe girdiği belirtilmektedir.⁵³¹ Böylelikle ibadetin Türkçeleşmesine yönelik resmi bir adım daha atılmıştır.

Başka bir gelişme, 9 Nisan 1928 tarihinde, 1924 Anayasası'nda gerçekleştiren bir takım değişikliklerle görülmüştür.⁵³² Gerçekleştirilen bu değişikliklerle Anayasanın 2. maddesinden devletin dininin İslam dini olduğuna ilişkin hüküm çıkarılmış, milletvekilleri (madde 18) ile Cumhurbaşkanı'nın andındaki (madde 36) "*vallahi*" sözcüğü kaldırılmış, bunların yerine "*namusum üzerine söz veririm*" ibaresi konulmuş ve TBMM'nin ödevleri arasında sayılan "*ahkamı şeriyenin tenfizi*" (madde 26) ibaresi de anayasa metninden çıkarılmıştır.⁵³³ Bu değişikliklerle birlikte laik düzene doğru bir adım daha atıldığı, ayrıca laik bir uygulama olan ibadetin Türkçeleştirilmesinin izlerinin de anayasanın maddelerine yansıdığı görülmektedir.

İbadetin her alanında dilin Türkçeleştirilmesi çabaları devam ederken, 20 Haziran 1928'de, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Darülfünun Müderrisi İsmail Hakkı Bey tarafından İlahiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi'ne bir reform önerisi sunulmuştur.⁵³⁴ Öneri, Darülfünun (İstanbul) İlahiyat Fakültesi'nin bir Uzmanlar Komisyonu'nda ele alınmış ve

⁵²⁹ Akgün, 1980: 108.

⁵³⁰ Jaeschke, 1972: 44; Ergin, 1977: 1932.

⁵³¹ Jaeschke, 1972: 44.

⁵³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 3, 9 Nisan 1928: 115-117.

⁵³³ Tanör, 2011: 323.

⁵³⁴ Ayhan ve Uzun, 1995: 38.

görüşmeler neticesinde bir reform programı yayımlanmıştır. Üç maddeden oluşan program şöyle aktarılmaktadır;

“1’inci maddede bütün içtimai müesseselerin ilmileşmesi ve millileşmesinden bahsederek, Türk inkılabının lisanda, ahlakta, hukukta, iktisatta yaptığı bütün yeniliklerin başlangıcını ilmden ve milli hayatın feyzinden aldığı belirtilmiştir. 2’inci maddede dininde içtimai bir müessese olduğu belirtilmiş ve dinin muhtaç olduğu inkişafı ve hayatiyeti göstermesi gerektiğini aktarılmıştır. 3’üncü maddede dini hayatın da ahlaki ve iktisadi hayat gibi ancak ilmi tefekkürler ve ilmi usüllerle ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hemahenk bir surette hususi ve şahsi feyzini verebilmesi için reform planlanmış ve bunuda dört aşamaya ayırmıştır; ilki ibadetin şeklinde mabetlerimizi temiz, muntazam, kabil-i ziyaret ve kabil-i iskan bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi teşvik edilmelidir. İkinci olarak ibadet lisanı Türkçe olmalıdır. İbadetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir. Bunlar yalnız hafızanın sermayesi olarak değil, mektup ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır. Üçüncü olarak ibadetin son derece önemli olduğu ve doğru şekilde yapılmalıdır. Bu hususta müezzinler, imamların yetiştirilmelidir. Ayrıca mabetlerde musiki aletlerinde kabulü gereklidir. İlahi mahiyetinde asri ve enstrümantal musikiye kati ihtiyaç vardır. Son olarakta hutbelerin matbu şeklinin yeterli değildir. Hitabet kıraatten ayrı bir şeydir; hutbelerin içeriğinin doğrudan doğruya dini konularla ilgili olmalıdır.”⁵³⁵

Komisyon Başkanı Profesör Köprülüzade Mehmet Fuad, *“Dini reformun amacı, bugünkü hayatın bütün öteki alanlarında yer alan aktif gelişme sürecine dini de uydurmaktır”* ifadeleriyle belirtmiştir.⁵³⁶ Dolayısıyla var olan dönüşümde ibadetin ve ibadethanelerin de aynı doğrultuda yer alması gerektiği vurgulanmıştır.

1 Kasım 1928’de *“Türk Harfleri Hakkında Kanun”* çıkarılarak Latin kökenli yeni Türk Alfabeti kabul edilmiş ve Arap harfleri yürürlükten kaldırılmıştır.⁵³⁷ Bu düzenleme ile artık Türkiye Cumhuriyeti toplumu hayatın her alanında Türk Alfabeti’ni kullanmaya yönelmiştir. Dolayısıyla bu değişiklik dini alana da etki etmiştir. Zira Osmanlı Devleti’nde Arapça’nın Kur’an dili olmasından dolayı Arapça’nın dışındaki yazının, *“kafir”* işi olacağı algısı vardı.⁵³⁸ Ancak alfabe değişimiyle bu algı yıkılmış, ayrıca ibadet dilinin Türkçeleşmesi için bir engel daha ortadan kaldırılmıştır.

30 Kasım 1929’da, Mustafa Kemal Paşa, Vossische Zeitung muhabinine verdiği demeçte; *“Kuran’ın tercüme edilmesini emrettim. Bu da ilk defa olarak Türkçe’ye tercüme ediliyor. Hz. Muhammed’in hayatına ait bir kitabın tercüme edilmesi için emir verdim. Halk, tekerrür etmekte bulunan bir şey mevcut olduğunu ve din ricalinin derdi ancak kendi*

⁵³⁵ Jaeschke, 1972: 40-41; Cumhuriyet Gazetesi, 20 Haziran 1928.

⁵³⁶ Jaeschke, 1972: 42.

⁵³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 5, 1 Kasım 1928: 11.

⁵³⁸ Kili, 2014: 223.

karınlarını doyurup, başka bir işleri olmadığını bilsinler.” ifadelerinde bulunmuştur.⁵³⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın bu demecinden, ibadetin Türkçeleşmesine yönelik girişimlerinden olan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi çalışmalarının kendisinin direktifleriyle başlatıldığı anlaşılmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin liderinin, titizlikle bu konuya ilgi gösterdiği sonucuna da varılabilir.

1930'lu yılların başlarında, artık ibadetin Türkçeleşmesine yönelik atılan adımların sonuçlandırılması için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların daha sağlam bir zemine oturtulması amacıyla da eskiye dönük uygulamaların kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda 23 Aralık 1931 tarihinde yayınlanan bir kararnameyle, Arap harfleri ile öğrenim yapmak için, gizli ya da açık ders okutma yerleri açanların cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁵⁴⁰ Böylelikle harf alanında gerçekleşen değişiminde yerleşmesi sağlanarak ibadetin Türkçeleşmesinde olası engellerin önüne geçilmiştir.

1932 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle devam edilen ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarının, planlandığı doğrultuda Ramazan ayından itibaren uygulamaya konulmaya başladığı görülmektedir. Ramazan ayı içerisinde, 22 Ocak 1932 tarihinde İstanbul'da Yerebatan Camii'nde, Türkçe Kur'an ilk defa Hafız Yaşar Bey tarafından okunmuş, halk tarafından bu uygulamaya yoğun ilgi gösterilmiştir.⁵⁴¹ Akabinde, 30 Ocak 1932'de, Fatih Camii'nde Hafız İrfan Efendi tarafından ikinci ezanı Türkçe okunmuştur ve ezan şöyledir;

*“Allah büyüktür (4 defa tekrar). Tanrı'dan başka tapacak yoktur, ben şahidim ki Tanrım büyüktür (2 defa tekrar). Nebi Muhammet, Allah resulü, ben şahidim ki o haktan geldi (2 defa tekrar). Ey dinleyenler, geliniz namaza! (2 defa tekrar) Ey işitenler koşunuz felaha (2 defa tekrar), Allah büyüktür (2 defa tekrar), Tanrı'dan başka tapacak yoktur.”*⁵⁴²

3 Şubat 1932 tarihi, Ramazan ayının Kadir Gecesi'ne denk geldiği için ibadetin Türkçeleşmesine yönelik atılan sağlam adımların kalıcı olmasını sağlamak amacıyla mevcut idareciler tarafından oldukça önemli görülmüştür. Zira tamamlanan hazırlıklar neticesinde, Müftülük tarafından bu gece için çeşitli illerde Türkçe Kur'an ve mevlit okuyacak hafızların listeleri camilere taksim edilmiştir.⁵⁴³ Yine aynı gece, yani 3 Şubat 1932 gecesi, halkın yoğun

⁵³⁹ ASD, Cilt-III, 1997: 124.

⁵⁴⁰ B.C.A., 30.10.0.0.-24.81.15., 23 Aralık 1931.

⁵⁴¹ “Türkçe Kur'an dün ilk defa okundu”, Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ocak 1932: 4; “Dün Türkçe Kuran İlk Yerebatan Camii'nde Okundu”, Akşam Gazetesi, 23 Ocak 1932.

⁵⁴² “İlk Türkçe Ezan dün Fatih'te okundu”, Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ocak 1932: 2.; “Türkçe Ezan”, Akşam Gazetesi, 31 Ocak 1932: 2.

⁵⁴³ “Bu geceki dini merasim”, Cumhuriyet Gazetesi, 3 Şubat 1932: 2; “İzmir'de Türkçe Kur'an”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Şubat 1932: 6; “İzmir'de Türkçe Kuran Vecd İçinde Dinlendi”, Akşam Gazetesi, 2 Şubat 1932: 4; “Türkçe Kuran”, Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1932.

katılımıyla Ayasofya Camii'nde Türkçe olarak Kur'an, mevlit ve ezan okunmuştur.⁵⁴⁴ Akabinde, 5 Şubat 1932 Cuma günü, Süleymaniye Camii'nde, Cuma namazında Hafız Saadettin Bey minberden hutbeyi tam olarak Türkçe okumuştur.⁵⁴⁵ Böylelikle, ibadetin Türkçeleştirilmesi büyük oranda gerçekleşmiş ve tüm yurta da yayılmaya başlamıştır.⁵⁴⁶ Neticede, İslam dini açısından önemli bir ay olan Ramazan ayının seçilmesinin, ibadet alanındaki bu değişimin halk tarafından da benimsenmesinin sağlanmasına yönelik önemli bir uygulama olmuştur.

1932 yılının ortalarına doğru gelindiğinde İstanbul'daki Hilmi Kitaphanesi'nin (Eski İslam ve Askeri Kitaphanesi), Türkçe Kur'an-ı Kerim yayınladığı ve Mustafa Kemal Paşa'ya da 22 Mayıs 1932 tarihinde konuyla ilgili bilgi veren bir mektup yazdığı belirtilmektedir.⁵⁴⁷ Mektup incelendiğinde, eserin yeni Türk Alfabesi ile Arapça olarak oluşturulduğu ve bir heyet tarafından gerçekleştirilen çalışma neticesinde yayınlanmış olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra bu durum Diyanet İşleri Başkanlığı'na 26 Mayıs'ta aktarılmış, 28 Mayıs 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığı bu hususta rapor oluşturmuş ve raporunda, oluşturulan eseri şiddetle eleştirmiştir.⁵⁴⁸ Rapor neticesinde ise kontrolsüz ve izinsiz şekilde basılan bu eserin 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nun 34. maddesine⁵⁴⁹ binaen sakınca doğuracağı gerekçesiyle toplatılmasına karar verilmiştir.⁵⁵⁰ İbadet dilinin Türkçeleşmesine yönelik gerçekleştirilen bu çalışmanın, mevcut dönemdeki değişimin getirdiği havanın etkisiyle oluşturulduğu düşünülebilir. Lakin, devletin kontrolü dışında gelişen ibadetin Türkçeleşmesi girişimlerine olumlu bakılmamıştır.

18 Temmuz 1932 tarihinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, Mustafa Kemal Paşa'ya atfen yayınlanan "*fetva mahiyetinde*" 636 sayılı genelge ile Arapça ezanın okunmasının yasaklanmış ve böylece Türkçe ezan uygulaması resmen başlamıştır.⁵⁵¹

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okunuşlarının camilerde yayılmaya başladığı zamanlarda da yazılı olarak Türkçe çevirisinin çalışmaları devam etmekteydi. Çalışmalar, Mehmet Akif ve Elmalılı Mehmet Hamdi tarafından yürütülüyordu. Fakat Türkçe Kur'an tercümesinin Arapça Kur'an yerine geçmesi ve bununla namaz kılınması ile ilgili münakaşaların gazetelerde

⁵⁴⁴ "Dün gece Ayasofya Camii şimdiye kadar tarihin kaydetmediği emsalsiz dini tezahürata sahne oldu", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1932: 4; "Dün geceki dini ihtilaf", Akşam Gazetesi, 4 Şubat 1932: 2.

⁵⁴⁵ "Süleymaniye'de Türkçe Hutbe", Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1932: 1; "Türkçe Hutbeyi 20 Bin Kişi Dinledi", Akşam Gazetesi, 6 Şubat 1932: 2.

⁵⁴⁶ "Bütün Anadolu'da Türkçe Kur'an Alaka Uyandırdı", Yeni Asır Gazetesi, 3 Şubat 1932: 3; "Amasya ve Yozgat'ta Türkçe Kur'an", Yeni Asır Gazetesi, 4 Şubat 1932; "Anadolu'nun her tarafında Türkçe Kur'an ve Ezan Okunuyor", Akşam Gazetesi, 6 Şubat 1932: 2.

⁵⁴⁷ Koçak, 2015: 69.

⁵⁴⁸ Koçak, 2015: 70-72.

⁵⁴⁹ "Matbuat Kanunu", Resmi Gazete, 8 Ağustos 1931: 734.

⁵⁵⁰ Koçak, 2015: 73.

⁵⁵¹ Dikici, 2006: 84.

cereyan etmesi, ayrıca Türkçe Kur'an ile namaz kıldırانların ortaya çıkması üzerine Kur'an'ın tercüme edilemeyeceğini, ancak meali nakil olunabileceğini, bunların ise aslın yerini tutamayacağını savunan Akif, kendi tercümesinin de bu amaçlarla kullanılacağını anlayarak, gönderdiği tercümelemleri geri almış ve ayrıca aldığı avansı da iade etmiştir.⁵⁵² Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı tercümenin de, tefsirin de, Elmalılı Mehmet Hamdi (Yazır) tarafından yapılmasını uygun görmüştür. Elmalılı Mehmet Hamdi (Yazır) tarafından gerçekleştirilen uzun bir çalışmadan sonra "*Hak Dini, Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir*" adı altında 8 ciltlik ve 6433 sayfalık büyük bir eser ortaya çıkmış ve 1936-1939 yılları arasında on bin takım olarak bastırılmıştır.⁵⁵³ Ancak Elmalılı Mehmet Hamdi, bu çeviri eserinin ön yüzüne, bu çeviri eser ile namaz kılınmayacağı notunu eklemiştir. Bu notun çıkarılmasını Elmalılı Hamdi'nin istememesi üzerine, İlahiyat Fakültesi Profesörlerinden Şerafettin (Yaltkaya) ve İsmail Hakkı'nın bu konuyla ilgili raporu istenmiş ve her ikisinin de namaz kılınabileceğine yönelik rapor vermesi üzerine bu not kaldırılmıştır.⁵⁵⁴ Bu durum, gerçekleştirilen çalışmalarda fiilen yer alanların bile tam anlamıyla ibadetin her alanında Türkçeleşmenin sağlanmasını desteklemediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi faaliyetleri artık neredeyse ibadetin her alanında gerçekleştirilmiştir. Ancak namazın tamamıyla Türkçe kılınması hayata geçirilememiştir. Namazın Türkçe kılınması her ne kadar gerçekleştirilemese de tasarıda bu hususunda yer aldığı bilinmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın, ibadetin Türkçeleşmesi için gerçekte verdiği ilk emrin, ezan ve namazın Türkçeleşmesi konusunda olduğu bilinmektedir. Ancak İsmet Paşa'nın "*önce ezanı Türkçeleştirelim, sonra namaza sıra gelir*" ifadelerinin etkisiyle ezanı ve Kur'an metninin çevirisinin öncelikle gerçekleştirilmesi sağlandığından namazın Türkçeleşmesi gecikmiştir.⁵⁵⁵ Lakin bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın vefat etmesinden ötürü ibadetin Türkçeleşmesinde bu aşamaya gelinememiştir.

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti Devleti, devlet düzeninde laikliği benimsediği için ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik bir kanun çıkarmamıştır. Çünkü bu durum, devletin dine karışması olarak yorumlanabileceğinden, laikliği tehlikeye atabilirdi.⁵⁵⁶ Ancak her ne kadar bu düzenlemelerde kanunlaşma yoluna gidilmeden bir takım değişiklikler gerçekleştirilse de, simgesel anlamla bir laik dönüşümden söz etmek mümkündür Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, bu düzenlemeler ile Kur'an'ın Türkçe

⁵⁵² Ergin, 1977: 1933-1934.

⁵⁵³ Ergin, 1977: 1934.

⁵⁵⁴ Akgün, 1980: 111; Ergin, 1977: 1936.

⁵⁵⁵ Atay, 2014: 457.

⁵⁵⁶ Akgün, 1980: 112.

okunmasını ve Kur'an'daki din hükümlerinin halkça doğrudan doğruya araçlara ihtiyaç duyulmaksızın anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır.⁵⁵⁷

2.3.3. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesine Gösterilen Tepkiler

İbadet dilinin Türkçe'ye çevrilmesi, elbette ki dini unsurlar üzerinden çıkar sağlayan kesimlerin hoş karşılayacağı bir durum değildir. Dolayısıyla bu süreçten memnun olmayan kitlelerin bir takım eylemlerde bulunacağı tahmin edilebilir bir husustur.

Ayrıca bu süreç bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1925 yılı, ibadet dilinin Türkçeleşmesi meselesinde mihenk taşı olan, Kuran'ın tercüme ve tefsir çalışmalarının başlatılmasının kararının verildiği yıl⁵⁵⁸ olması sebebiyle bir takım tartışmalar uyandırmıştır. Özellikle bu meselenin basında tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu tartışmalarda kimileri ibadet dilinin Türkçeleşmesini savunurken, kimileri ise Arapça'nın ibadette tek geçerli dil olduğunu savunmaktadır. İbadet dilinin Türkçeleşmesini destekleyenlerden olan Adnan Remzi Bey ifadelerinde Müslümanların çoğunun Arapça bilmediğini, bu sebeple Kuran'ı anlamadıklarını, bütün Müslümanların Kuran'ı kendi dilleriyle anlamaya çalıştıklarında durumlarının daha başka olacağını belirtir.⁵⁵⁹ İbadet dilinin Türkçeleşmesi yönünde fikir beyan edenlerden biri de Mehmet Nurettin (Artam) Bey'dir; "*Kuran Müslümanlığın kitabıdır ve Müslümanlıkta Hz. Muhammet tarafından tesis edilmiş değil, belki ikmal edilmiş bir dindir*" ifadeleriyle, namazda da Türkçe Kuran ile ibadet edilmesi gerektiğini desteklemiş, "*namazda Türkçe Kuran'ın okunması değil, manası anlaşılmayan Kuran okunması sahih midir?*" sorusuyla da düşüncesini kuvvetlendirerek ortaya koymuştur.⁵⁶⁰

İbadet dilinin Türkçeleşmesinin aşamalarından olan Kuran'ın Türkçe'ye tercüme ve tefsir edilmesi çalışmalarına karşı çıkanlardan biri Mehmet Sabri Efendi'dir. Mehmet Sabir Efendi, Kuran'ın ayetlerinde yer alan ifadelerin, Türkçe'de birden fazla kelimeye karşılık geleceği, bu durumunda ibadette anlam karmaşasına neden olacağını belirtir.⁵⁶¹ Genel itibariyle bu tartışmalarda, Kuran'ın Türkçe tercüme ve tefsirinin yapılmasını savunanlar özellikle ibadette dilin anlaşılması üzerinde dururken, karşı çıkanların ise bu durumun ibadette anlam karmaşasına neden olacağı endişesini taşıdığını göstermektedir.

Gayrimemnun kitlelerin varlığı, 20 Haziran 1928'de, Darülfunun İlahiyat Fakültesi'nin ilan ettiği reform programına yönelik bir takım tepkilerde bir kez daha ortaya

⁵⁵⁷ Goloğlu, 2009: 82.

⁵⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 14, 21 Şubat 1925: 227.

⁵⁵⁹ "Müslümanlığın vahdeti vücudu", Vakıf Gazetesi, 9 Ekim 1925: 3; Cündioğlu, 1999: 199.

⁵⁶⁰ "Dört Sala Dört Cevab", Vakıf Gazetesi, 8 Kasım 1925: 3; Cündioğlu, 1999: 339.

⁵⁶¹ Cündioğlu, 1999: 181.

çıkıştır. Bu reformun özellikle 3. maddesinde yer alan “*mabetlerde sıralar tesis edilmeli*”, “*musuki aletlere mabetlerde kesinlikle ihtiyaç vardır*”⁵⁶² ifadelerinden türeyen tepki niteliğinde bir takım söylentilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu söylentileri yayanların kişisel olarak çabaladıkları görülse de bu faaliyetlerin münferit bir eylem girişimi olduğu şeklinde algılanmaması gerekir. Çünkü aynı dönemde, benzer şekilde, farklı yerlerde birçok söylentilerin çıktığı görülmektedir. Reformun getirdiği atmosfere yönelik, söylenti girişimlerinden ilki, 2 Ocak 1929’da Kars’ın Posof ilçesinde, Pomalı Kadir ve Çopuroğlu İskender tarafından çıkmıştır. Bu kişiler söylemlerinde; nişanlı kadın ve erkeklere haç takılacağı, camilerin kapatılacağı şeklinde ifadeler kullanmış, bu ifadeleri kullandıklarının tespit edilmesi üzerine şahıslar adliyeye sevk edilmiş ve İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa durum bildirilmiştir.⁵⁶³ Benzer bir diğer olay 14 Şubat 1929’da, Elazığ’ın Palu ilçesinin köylerinde görülmüştür. Buralarda görülen söylentilerde, camilere çan takılacağı ve Ankara’dan çan geleceği gibi propagandalar yapılmış, bu propagandaları yapan Necip isminde birisi tutuklanarak savcılığa sevk edilmiş, durum Elazığ vilayetine bildirilmiş, buradan da İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Başbakanlığa aktarılmıştır.⁵⁶⁴ Bu söylentilerde, reformun içeriğine yönelik ifadelerin görülmesi, bu düzenlemelere karşı bir girişimin sonucu olduğu kanısını güçlendirmektedir. Çünkü ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi açısından önemli bir aşama olan, 20 Haziran 1928’de ilan edilen reformun içeriğinin, söylenti şeklinde değiştirilerek aktarılması, bu değişimden çıkarı zedelenenlerin karşı girişimi olarak yorumlanabilir.

1930 yılına gelindiğinde, Ramazan ayı içerisinde gerçekleştirilen dini propagandalar ile ibadetin Türkçeleştirilmesine karşı çıkıldığı görülmektedir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın, Başbakanlığa aktardığı rapordan öğrenilen bu faaliyetler hakkında uyarılarda bulunulduğu görülmektedir;

“Geçen sene Ramazan’da camilerde ders veren vaiz efendilerden bazıları, dini ve ahlaki olması lazım gelen esaslardan inhıraf ederek haklarında takibatı kanuniye icrasını mucib olacak derecede Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin tesis ve vaz ettiği esaslar, müesseseler aleyhinde mubalatsızca mütalaada buldukları malumu riyasetpenahileridir.

*Milletimizin manevi ve maddi itaalarına hadim olacak mevzulara inhisarı lazım gelen bu mevzanın zatı riyasetpenahilerince tecviz buyurulmayacak şekli sureti cereyanına müsamaha olunmamasının icab edenlere emrü tebliğine müsaade buyrulmasını istihram ederim efendim.”*⁵⁶⁵

Rapordan anlaşılacağı üzere, Ramazan ayında, ibadet dilinin Türkçeleşmesine yönelik yaşanan gelişmelere karşı, bu gelişmelerden memnun olmayan kişilerin, ibadethanelerde tepki

⁵⁶² Jaeschke, 1972: 41.

⁵⁶³ B.C.A., 30.10.0.0.-102.668.1., 2 Ocak 1929.

⁵⁶⁴ B.C.A., 30.10.0.0.-102.668.7., 14 Şubat 1929. Bkz. Ek: 22.

⁵⁶⁵ B.C.A., 30.10.0.0.-26.150.12., 6 Ocak 1930. Bkz. Ek: 23.

gösterdiği anlaşılmaktadır. 5 Şubat 1930 tarihinde, CHF Genel Sekreteri Saffet (Arıkan) Bey'den de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya benzer bir aktarımda bulunulduğu görülmektedir. Bu aktarımda, Ramazan ayında camilerde ve kahvelerde dini propagandalarda bulunulduğu ve bunun engellenmesi gerektiği aktarılmıştır.⁵⁶⁶ Dolayısıyla ibadet dilinin Türkçeleşmesine karşı olan bu kitlelerin, özellikle Ramazan ayında faaliyetlerde bulunması bu düzenlemeleri kabullenememenin bir diğer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1933 yılına, işte bu tür tartışmalarla girilmiştir. Bu tartışmalarda, Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilemeyeceği gibi kanının oluştuğu, bu kanının ezanın da Türkçe okunmaması gerektiği düşüncesine yöneldiği görülmektedir. Türkçe ezan uygulamasının her yerde aynı anda yapılmamasının ve kötü sesli müezzinlerin Türkçe ezanı güzel okuyamamasının da kulaklarda ve ruhta olumsuz etki yapması, ezanın Türkçe okunmaması gerektiği anlayışını genelleştirmiştir.⁵⁶⁷ Böylece bu olumsuz anlayış, bir takım tepki odaklarının harekete geçmesi için bir nedene dönüşmüştür.

Bu olumsuz koşulların etkisiyle, 1 Şubat 1933 tarihinde, Ramazan ayının başından itibaren Bursa'da, okunmakta olan Türkçe ezana karşı tepkisel bir olay cereyan etmiştir.

1 Şubat 1933 Bursa Ulu Camii'nde Nakşibendi Tarikatı'nın etkisiyle⁵⁶⁸ başlayan olayın, gelişim safhaları şöyle aktarılmaktadır;

“Olay günü görevli müezzinin camiye gelmediği ve yerine Topal Halil namında birisi ezanı Türkçe yerine Arapça okumuş, bunu gören sivil polis Hamdi Efendi, Halil'in adını tespit etmiştir. Bu küçük hadise cemaat arasında dedikodu uyandırmış ve bu dedikodulardan sonra kamet gene cemaatten Tatar İbrahim tarafından Arapça olarak okunmuştur. Namaz kılınmış, fakat polis memurunun hareketinden heyecana gelen cemaatten birisi halka hitaben yüksek sesle “Bu nedir yahu, Yahudiler havralarında, Hristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparlarken neden bizi böyle kanunsuz tazyik ediyorlar, gidip derdimizi anlatalım” demiştir. Bu kişinin kimliği belirlenemese de, kişinin Tatar İbrahim olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahrik ile cemaat gürültü içinde camiden çıkarak Evkaf Müdüriyeti'nin önünde toplanmıştır. Bunlardan seksen kadarı Evkaf Müdüriyeti'ne girmişler ve içlerinden elektrikçi Arnavut Seyfettin müdüre hitaben “Halk Türkçe ezan istemiyor ve bu maksatla toplandığımızı size haber veriyorum” demiştir. Bu esnada dışarıdaki kalabalık gürültülü bir şekilde “istemeyiz” demiştir. Evkaf müdürü durumun ciddiyetini görünce, kendisinin bu işte yetkili olmadığını, dertleri varsa vali beye söylemeleri gerektiğini aktarmıştır. Bunun üzerine kalabalık yolda kendilerine katılan meraklılarla büyüyerek Vilayet konağı önüne gelmiştir.

Evkaf müdürü kalabalığı başından atar atmaz durumu polise telefonla bildirmiştir. Diğer taraftan hadiseyi haber alan Belediye Reisi Muhittin Bey Zabıtai Belediye memurlarına bazı tedbirler aldırılmış, kendisi de derhal otomobili ile vali beyin evine gitmiştir. Hükümet konağı önüne gelenlerden bir kısmı

⁵⁶⁶ Koçak, 2015: 41.

⁵⁶⁷ Goloğlu, 2009: 83.

⁵⁶⁸ Çağatay, 1972: 34.

valinin dairede olmadığını anlayınca kendisini beklemek üzere merdivenlere ve sıralara oturmuş, diğerleride dışarıda kalmışlardır. Halk hiç bir surette bu olaylara karışmamış, seyirci kalmıştır.

Vali Fatin Bey ile Belediye Reisi Muhittin Bey derhal hadiseyi askeri fırkaya bildirmek gibi gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik işlerle meşgul iken, polis müdürü olay yerine polisleri göndererek, kalabalığı dağıtmıştır. Polisler hükümet binası içinde valiyi bekleyenleri yakalayıp müdüriyete sevk etmiştir. Aynı zamanda savcılık da olaya el atmıştır.⁵⁶⁹

Olayın gerçekleştiği gün Mustafa Kemal Paşa yurt gezisindedir.⁵⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, olayı haber alır almaz olay yerine gitmek için 4 Şubat 1933'te bulunduğu bölgeden ayrılmış ve Bursa'ya doğru harekete geçmiştir.⁵⁷¹ Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat 1933 günü, Bilecik üzerinden, Bursa'ya ulaşmıştır. Paşa Bursa'ya ulaştığında da hemen soruşturma gerçekleştirmiştir.⁵⁷²

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da soruşturmanın devamını, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Adalet Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in hükümet namına sürdürmeleri için bırakmıştır.⁵⁷³ Paşa, İstanbul'a doğru yola çıkmadan önce de Bursa'da Anadolu Ajansı'na bir demeç vermiş, bu demeç olayla ilgili tam bir tebliğ niteliğinde olmuştur. Nitekim açıklamalarında; olayın ciddi boyutlarda olmadığına değinmiş, ibadetin Türkçeleşmesi uygulamalarını kastederek, "... Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır." ifadeleriyle ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi konusundaki kararlığı vurgulamıştır.⁵⁷⁴ Böylece Mustafa Kemal Paşa, özellikle Menemen'de gerçekleşen olaydan sonra dinin siyasi olaylara karıştırılmasına karşı asla taviz verilmeyeceğini açıkça belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'dan ayrılmasından sonra olayla ilgili soruşturmalara devam edilmiştir. Yürütülen soruşturmalar neticesinde, olayda ihmali görülen Bursa Savcısı Sakıp Bey görevli olduğu bu soruşturmadan alınmış, yerine Emniyet Genel Müdürü Tevfik Hadi Bey getirilmiştir. Ayrıca soruşturmalar devam ettikçe, olayın planlı bir şekilde gerçekleştirilmediği ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁵

Olayda ihmalleri bulunan kişilerin, ihmalleri ile birlikte açıklandığı görülmektedir. İhmallerde bulunan kişiler ve ihmalleri şöyledir; Müftü Nurettin Efendi, ezan ve kametin Türkçe verilmesi hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden gelen kesin emri anlamamış görünmüş ve bunları memurlara ve diğer görevlilere izah

⁵⁶⁹ "Bursa'daki Hadise Nasıl Oldu?", Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1933: 1-3; "Bursa Hadisesi", Son Posta Gazetesi, 6 Şubat 1933: 1-4.

⁵⁷⁰ Ülker, 2012: 34.

⁵⁷¹ "Bursa Söylevi'ni Anımsarken", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1996: 12.

⁵⁷² Ülker, 2012: 34; Goloğlu, 2009: 84.

⁵⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1933.

⁵⁷⁴ "Gazi Hz.nin İrtica Hadisesi Hakkında Beyanatları", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1933; "Gazi Hz.nin Tebliği", Son Posta Gazetesi, 7 Şubat 1933.

⁵⁷⁵ "Bursa hadisesinin şümüllü ve mühim olmadığı anlaşıldı", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1933.

etmemiştir. Savcı Sakıp Bey, hadise günü tutulan 11 elebaşının, sulh hâkimliğinden tahliye kararı alıp serbest bırakılmasından bir gün sonra, Bursa hapishanesinde bu suçla ilgili bir tek tutuklu yokken, 30 kişinin tutuklandığı hakkında Adalet Bakanlığı'na telgraf çekmişti. Sonrasında Bursa Belediye Başkanı Muhittin Bey'in Ankara'ya gidip suçluların tahliye olduklarını söylemesi üzerine, Bursa'ya bir adliye müfettişi gönderilmiş ve müfettişin soruşturması neticesinde Sakıp Bey olayla ilgili soruşturmada alınmıştır.⁵⁷⁶ Bu haber üzerine Bursa Cumhuriyet Savcısı Sakıp Bey, Cumhuriyet gazetesine telgraf çekerek Adalet Bakanlığı'na böyle bir telgraf çekmediğini ve bu haberin düzeltilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁷⁷

Soruşturmanın ilk safhası 9 Şubat günü sona ermiş, 100'den fazla kişinin ifadesine başvurulmuş, gerekli olanlar tutuklanmıştır. Ayrıca Ulu Camii hatibi Hafız Tefvik de daha önce Türkçe ezan aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu için İstanbul'da tutuklanıp, Bursa'ya getirilerek soruşturmaya dâhil edilmiştir. Daha sonra soruşturma olayı gerçekleştirenler ile gönderilen mektuplar arasında bağlantı olup olmadığı noktasına yoğunlaşmıştır.⁵⁷⁸

Bir süre sonra olayla ilgili soruşturmayı Savcı Muzaffer Bey'in yerine, Konya Savcısı Sadettin Bey ve muavini Fahri Bey devam ettirmiştir. Ayrıca, eylemcilerin olay anında “*biz yalnız değiliz, arkamızdan gelen halk var*” ifadelerinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu ifadelerin etkisiyle soruşturma, eylemin geniş bir tabana yayılıp, planlı bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği noktasına odaklanmıştır. Soruşturmalar devam ederken, Ramazan ayının sonlarında kendiliğinden Türkçe ezan okuyan üç kişi tutuklanmıştır.⁵⁷⁹

Soruşturma sonucunda elde edilen bulgularla birlikte savcılık, 200 sayfayı aşan iddianameyi Ağır Ceza Mahkemesi'ne sunmuştur. Ağır Ceza Mahkemesi'nde sunulan iddianamede, tutuklulardan 16'sının olayın failinin aslı, 7'sinin cürme iştirak, birisinin de Türkçe ezan aleyhinde tehdit cürmünden mahkemeye verildikleri belirtilmiştir. Yargılamaların başlayacağı sırada ise Bursa'ya yeni atanan Müftü Ali Efendi, Ulu Camii'de halka Türkçe ezan ile ilgili ilmi bir vaiz vermiş, halk da böylelikle aydınlatılmış ve Türkçe ezanın yeniden okunmasına devam edilmiştir.⁵⁸⁰

Ağır Ceza Mahkemesi tarafından iddianame kabul edildikten sonra yargılamalara geçilmiştir. Ancak kimi şüphelilerin başka bağlantıları olması üzerine Bursa'da yürütülen

⁵⁷⁶ “Bursa hadisesinin iç yüzü”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1933.

⁵⁷⁷ “Sakıp Bey'in tezkibi”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1933.

⁵⁷⁸ “Bursa hadisesinde ilk tahkikat safhası bitti”, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1933: 3; “Hadise Mahkemeye İntikal Etmek Üzeredir”, Son Posta Gazetesi, 10 Şubat 1933; “Bursa Hadisesi Tahkikatı”, Son Posta Gazetesi, 11 Şubat 1933: 10.

⁵⁷⁹ “Bursa tahkikatı bitti”, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1933; “İlk Tahkikat Bitti”, Son Posta Gazetesi, 14 Şubat 1933: 3.

⁵⁸⁰ “Bursa'da 24 maznun mahkemeye verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1933.

mahkeme, Çorum'a nakledilmiş⁵⁸¹ ve dava 1 Mayıs 1933'te sonuçlandırılmıştır. Mahkemenin aldığı karara göre; Mehmet oğlu İsmail, İbrahim oğlu Cemal, Ali oğlu Yusuf, Eyüp oğlu Hacı Yusuf beraat, Muin oğlu Abdülhakim, İsa oğlu İbrahim, Mehmet oğlu Şahin, İslam oğlu Seyfettin, Ahmet oğlu Salim ikişer sene ağır hapse, Hasan oğlu Mustafa Hilmi, Ömer oğlu Ali, Mehmet oğlu Hafız Ali, Aziz oğlu Ali, Mehmet oğlu Osman, Abdülaziz oğlu Eşref altışar aya, Mustafa oğlu Halil, İsmail oğlu Hüsnü, Mustafa oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mustafa, Hasan oğlu Süleyman, Haşim oğlu Mehmet, Gaffar oğlu Mehmet birer sene ağır hapse, Süleyman oğlu Hafız Tevfik iki buçuk sene ağır hapse ve hepsi de 4800 kuruş mahkeme masrafı ödemeye mahkum edilmiştir.⁵⁸² Böylece olayla ilgili yargılama süreci son bulmuştur.

Olayla ilgili yürütülen soruşturmalardan anlaşılacağı üzere, olayın ortaya çıkmasında, Türkçe ezana karşı bir memnuniyetsizlikten doğan havanın gayrimemnun kitle tarafından kullanılması etkilidir. Dini söylem ile harekete geçilmiş ve her ne kadar olay gerçekleştiği gün bazı kimseler tarafından desteklenmişse de, olayın kapsamlı bir teşkilatlanma çerçevesinde gerçekleşmediği yürütülen soruşturma sonucunda anlaşılmıştır.

Bursa'da görülen olaydan sonra, İzmir'de de ezanın Türkçe okunmasına karşı, bir takım tepkiler gösterilmiştir. Bursa'da görülen olaya nazaran daha etkisiz kalan bu eylemlerden ilki, 4 Şubat 1933 tarihinde gerçekleşmiştir. Hisar Camii'nde gerçekleşen olayda Tunuslu Habip Efendi isimli bir şahıs, ezan ve kametin sadece Arapça okunabileceği yönünde vaaz verdiği için tutuklanmıştır.⁵⁸³ Habip Efendi; *“Türkçe ezan hakkında fena bir şey söylemedim. Ezan hükümetin emri olmadıkça tepdil edilemez. Henüz böyle çıkmış bir kanun yoktur. İstanbul ve Ankara'da da eski usül üzere ezan okunmaktadır. Diyanet işlerinden de henüz böyle bir tebliğ yoktur”* ifadelerinde bulunduğunu belirtmiş, bu ifadelerini de herhangi bir kasıtlı söylemediğini aktarmıştır. Durum anlaşılınca Habip Efendi serbest bırakılmıştır.⁵⁸⁴ İzmir'de görülen bir diğer olay ise 5 Şubat 1933 tarihinde Şadırvan Camii'nde gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Camideki öğle namazında Türkçe kamet okunurken sokaktan geçen bir adam Arapça kametle karşılık vermiş ve bunun üzerine adam tutuklanmıştır.⁵⁸⁵ İzmir'de gerçekleşen bir başka olayda, bir kişi Aziziye Camii'nde müezzinden önce camiye gelip, Arapça ezan okumuş, Tepecik'te de yine cemaat tarafından kontrol edilen bir camide Arapça ezan okunmuştur. Bu kişiler Sulh Ceza Mahkemesi'nce sorgulandıktan sonra, camilerdeki

⁵⁸¹ “Türkçe Ezan Hadisesi Münasebetile Şehrimizde Bir Hoca Tevkif Edildi”, Son Posta Gazetesi, 22 Şubat 1933: 3; “Tahkikat İkmal Edildi Muhakeme Çorum'da Yapılacak”, Son Posta Gazetesi, 23 Şubat 1933: 3.

⁵⁸² “Çorum'daki Bursa'lı maznunlar”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1933.

⁵⁸³ “İzmir'deki hadiseler”, Son Posta Gazetesi, 7 Şubat 1933: 3.

⁵⁸⁴ “Türkçe Ezan Aleyhinde Söz Söylemiş”, Yeni Asır Gazetesi, 8 Şubat 1933: 3.

⁵⁸⁵ “Dün İzmir'de Meczup Bir Adam Yakalandı”, Son Posta Gazetesi, 6 Şubat 1933: 3; “Türkçe Ezan”, Yeni Asır Gazetesi, 7 Şubat 1933: 3.

yetkili kişiler olmamaları sebebiyle serbest bırakılmıştır.⁵⁸⁶ Manisa'nın Salihli ilçesinde, Aksekililer Camii'nde de, bir kişinin kürsüye çıkara Arap harfleri lehinde söz söylemeye başlaması üzerine, kalabalık tarafından yakalanıp zabıtaya teslim edildiği belirtilmektedir.⁵⁸⁷ Anlaşılabacağı üzere bu olayların, bireysel nitelikte olduğu ve halk tarafından destek bulamadığı açıktır.

İçişleri Bakanlığı'ndan gelen bir yazı üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı, 4 Şubat 1933 tarihinde bütün müftülöklere gönderdiği tamim ile ezan ve kametin Türkçe okumasını, buna uymayanların “*kati ve şedid bir şekilde*” cezalandırılacağını ve 6 Mart 1933 tarihinde de yeni bir tamim daha göndererek, Türkçe sala ve tekbir okunmasını bildirilmiştir.⁵⁸⁸ Böylelikle yönetimsel anlamda da bu olayların önüne geçilmesi için kesin tedbirler alınmıştır.

29 Kasım 1934 tarihinde, Divriği Belediye Reisi Ahmet Bey ve Divriği Müftüsü Hayrullah, halk adına encümen eski azasından Ömer ve nüfus memuru Halil Ağazâde Hüsni Beylerin imzasını taşıyan bir hezeyannamede, hükümetin un vergisi ile ilgili uygulamasının pek fakir olan halkı daha da ezeceği belirtildikten başka, halkın özellikle ezan-ı muhammediyenin Türkçe okunmasına şiddetle karşı çıktığı ve bir an önce ezanın eski usulde, yani Arapça okunmasının istendiği belirtilmiş, ancak yapılan tahkikatta söz konusu hezeyannamenin Divriği Sorgu Hakimi Tacettin ve Avukat Lütfü Beyler ile, belediye tahsildarı Kemal Efendi tarafından hazırlandığı ve hezeyannamede isimleri yazanların bununla ilgili olmadığı Sivas Valiliği'nden Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen yazıda belirtilmiştir.⁵⁸⁹

Simgesel alanda yapılan laik uygulamalardan olan ibadetin Türkçeleşmesi, toplumun bazı kesimlerinden tepki görmüştür. Bu tepkiler laik uygulamaların, daha çok dinden uzaklaşma ve dine karşı tavır olarak değerlendirilmesiyle türemiştir. Bu doğrultuda ibadetin dilinin Türkçeleşmesine yönelik gösterilen kimi tepkilerde, çıkarı zedelene grupların dini söylemlerle beraber halktan bazı kimselerin desteğini sağladıkları görülmüştür. Lakin bu olaylara destek veren bazı kimselerin bulunmasına karşın çoğunluk tarafından desteklenmediği, dolayısıyla ya münferit kaldığı, ya da geniş çapta tepkisel eylemlere dönüşmediği görülmüştür.

⁵⁸⁶ “Türkçe Ezan”, Yeni Asır Gazetesi, 7 Şubat 1933: 3.

⁵⁸⁷ “Kaz Beyinli Bir Yobaz Yakalandı”, Yeni Asır Gazetesi, 6 Şubat 1933: 3.

⁵⁸⁸ Ayhan ve Uzun, 1995: 40.

⁵⁸⁹ Kocaoğlu, 2007: 1302.

2.4. Soyadı Kanunu

2.4.1. Soyadı Kanunu'na Giden Süreç

Soyadı, herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki adı, aile adı olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹⁰ Diğer bir deyişle, ailenin ve soyun belirginleşip, tanımlanmasında ve ifade edilmesinde doğrudan etkili olan bir düzenlemedir.⁵⁹¹

Osmanlı Devleti'nde soyadı uygulamasına rastlamak mümkün değildir. Çünkü devlet içerisinde yaşayanlar, bir vatandaş ya da yurttaş değil de tebaa statüsünde buldukları için modern anlamdaki kişi, hak ve özgürlüklerine temas edememiştir.⁵⁹² Bu durumda Osmanlı'da, Batı tarzında bir toplumsal tabakalaşma bulunmadığı ve hemen hemen hiç bir grup devlet karşısında güçlenemediği için bireysel hakların gelişimi Batı'ya göre gecikmiştir.⁵⁹³ Lakin 19. yüzyıla gelindiğinde bireysel hak kazanımları Osmanlı Devleti'nde görülmeye başlamış, ancak soyadı düzenlemesine yönelik bir adım atılmamıştır. Dolayısıyla aynı adı taşıyan insanların, toplumun diğer fertleriyle ve devletle olan ilişkilerinde çeşitli problemler, karışıklıklar görülmüştür. Bu bağlamda isim benzerliğinden doğabilecek problemlerin çözülebilmesi için çoğu zaman insanlar askeri okullardaki Ahmet-Çankırı, Mehmet-İstanbul gibi doğduğu memleket isimlerinin sona eklenmesi veya Kara Kemal, Hacı Mehmet, Kel Ali, Topal Osman vb. lakaplar ile ayırt etme usulü kabul edilmiştir. Ancak bu uygulama, türlü güçlükleri ve problemleri ortadan kaldırmaya yeterli gelmemiştir. Çünkü aynı memlekette aynı adla pek çok insan olabileceği gibi benzer lakap ve unvanlar, özellikle bünye özelliğine dayanan lakaplar sıkça kullanıldığından kimliklerin birbirine karışması kaçınılmaz idi.⁵⁹⁴ Sonuçta bu mevcut uygulama ile bireyin belirlenmesine yönelik karışıklığın çözümü sağlanamamıştır.

Buna karşın Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar bireyin devlet ile teması, Batılı devletlere nazaran daha az olduğu için kişinin soyadının olmaması, bireyin kimliğinin belirlenmesi sorununda pek bir problem oluşturmamıştır. Ancak, 19. yüzyılda değişen ve gelişen ilişkiler içerisinde, bireyin devletle ve sosyo-ekonomik faaliyetlerde ilişkilerinin artması, söz konusu problemi de derinleştirmiştir. Özellikle, Batılı devletler ile artan ilişkilerde bu sıkıntı oldukça belirginleşmiştir. Aynı dönemde Batı'da, kapitalistleşme sürecine girildikten sonra zorunlu olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan soyadı uygulaması, çağın ve toplumun sosyo-ekonomik ilişkilerinin gereği olarak aile adının genelleşmesine yol

⁵⁹⁰ TDK, 1998: 2016.

⁵⁹¹ Ertan, 2000: 255.

⁵⁹² Karpat, 2006: 428.

⁵⁹³ Ertan, 2000: 257-258.

⁵⁹⁴ Yalçın vd., 2014: 263.

açmıştır.⁵⁹⁵ Haliyle, böyle bir uygulamaya alışık Batılı devletlerle ile sosyo-ekonomik ilişkilerde bulunan Osmanlı toplumunun, soyadı düzenlemesine sahip olmayıp lakap vb. usulleri kullanması mevcut ilişkilerde karışıklığa yol açmıştır.

2.4.2. Soyadı Kanunu'nun Hazırlıkları ve İlanı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923 yılında resmen kuruluşunu tamamladıktan sonra laiklik çerçevesinde ele aldığı toplum yapılanmasında, gelişen dünya düzenine uyum sağlamaya ve çağdaşı bulunan devletlerin düzeyine ulaşmaya çalışmıştır. Bunun için de bir dizi inkılaplar gerçekleştirmiştir. Sosyal alanda gerçekleştirilen bu inkılaplara, 1934 yılında bir yenisi olan “*Soyadı Kanunu*” eklenmiştir. Soyadı uygulaması, yeni kurulan ve yönünü her anlamda geliştirmiş devletlere uyum sağlamaya çeviren Türkiye Cumhuriyeti açısından oldukça önemlidir. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan bu konuda da miras kalan ve toplumsal karışıklığa neden olan bireyin belirlenmesi meselesini çözmek zorundaydı. Çünkü gelinen dönemde Osmanlı'daki tebaa anlayışı yıkılmış, devlet ile birey, birey ile birey arasındaki sosyo-ekonomik ilişkiler artmış, kazanılan haklar sonucu tebaa yerine vatandaşlık bilinci gelmiştir. Bu kapsamda soyadı, toplumsal değişimin bir nevi son aşaması olarak görülmüştür.

Sosyal alanda gerçekleşen her inkılap gibi soyadı alanındaki inkılabın da, bir hazırlık sürecinden geçerek gerçekleştirildiği görülmektedir. Soyadı konusu, kişi hakları ve aile hukukunun bir parçası olduğu için bu konudaki çalışmaların 1926 yılında Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle başladığı söylenebilir.⁵⁹⁶ Çünkü 7 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen ve laiklik ile halkçılık anlayışıyla hazırlanan Medeni Kanun, toplumda hukuksal açıdan kadın erkek eşitliğini sağlamanın yanında kişi hak ve özgürlükleri de ortaya koymuştur.⁵⁹⁷ Böylelikle birey ve devlet arasındaki ilişki yasal düzleme oturtulmuş, vatandaş kavramı sosyal yaşamın içine dahil edilmiştir. Böylece devletin nezdinde soyadına yönelik düzenlemelerin önü açılmıştır.

Birey ve devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir yeri olan Soyadı Kanunu'na yönelik ilk girişim, 20 Mart 1929 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla yayınlanan kararnameden anlaşıldığı üzere Soyadı Kanunu'na yönelik bir komisyonun kurulduğu ve çalışmalarına devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bu kararname ile komisyonda görev alanlara yevmiye verilmesinin kararlaştırıldığı ve komisyonda yabancı kişilerin de görev aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁹⁸ Böylece 1929 yılından

⁵⁹⁵ Ateş, 1993: 375.

⁵⁹⁶ Ertan, 2000: 258.

⁵⁹⁷ Yalçın vd., 2014: 81; Turan, 2005: 222.

⁵⁹⁸ B.C.A., 30.18.1.2.-2.18.38., 20 Mart 1929.

kanunun çıktığı 1934 yılına kadar Soyadı Kanunu ile ilgili çalışmaların bu komisyon tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir.

Komisyonun gerçekleştirildiği çalışmalar neticesinde, Soyadı Kanunu'nun resmîyet kazanması için ilk adım 16 Haziran 1934 tarihinde atılmıştır. Bu tarihte Soyadı Kanunu tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne müzakere edilmesi için sunulmuş ve tasarının her maddesi için çeşitli müzakereler gerçekleştirilmiştir.⁵⁹⁹ Bu müzakerelerde “*rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve millet isimleri ile genel ahlaka uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz*” şeklinde yer alan madde bazı tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu maddeyle ilgili müzakerelerden yola çıkarak aşiret isimlerinin kullanılmaması, feodalite ve ortaçağ anlayışına bir tepki olarak ele alınmış ve bu tür isimlerin alınmamasının milli birliğin kurulmasının gereği olarak düşünüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca rütbe ile memuriyet isimlerinin kullanılmamasına gerekçe olarak ise bunun toplumda ayrıcalığa yol açabileceği, bazı rütbe ve memuriyetlerin zamanla değişebileceği, bu nedenle eskiden alınmış olan soyadının anlamını yitirebileceği öne sürülmüştür.⁶⁰⁰ Kanun tasarısının 4. maddesi de yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Kadınlara siyasi hakların verilmesinin gündemde olduğu bu dönemde, bu maddede kadının Soyadı Kanunu ile ilgili sahip olduğu haklar ele alınmıştır.⁶⁰¹ Sonuçta, 21 Haziran 1934 tarihinde, TBMM'nde yapılan oylama neticesinde kabul edilen 2525 numaralı Soyadı Kanunu 15 maddeden oluşmaktadır ve maddeleri şöyledir;

“Madde 1; Her Türk öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur. Madde 2; Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır. Madde 3; Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri ile umumi edelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soy adları kullanılmaz. Madde 4; Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır. Koca ölmüş veya karısı evlenmemiş olursa veyahut koca akıl hastalığı ve akıl zayıflığı sebebiyle vesayet altında bulunuyor ve evlilik de devam ediyorsa bu hak ve vazife karınındır. Kocanın vefatı ile karı evlenmiş veya koca evvelki fıkra zikredilen sebeplerle vesayet altına alınmış ve evlilik de zeval bulmuş ise bu hak ve vazife çocuğun baba cihetinden olan kan hısımlarından en yakın erkeğe ve bunların en yaşlısına, yok ise vasiye aittir. Madde 5; Mümeyyiz olan reşit soyadını seçmekte serbesttir. Akıl hastalığı ve akıl zayıflığı dolayısıyla vesayet altına alınmış olan reşidin adını babası, yok ise anası, bu da yok ise vasisi seçer. Madde 6; En büyük mülkiye memurunun vereceği müzekkere üzerine Cumhuriyet müddeiumumisi, 3 üncü maddedeki memnuniyete uygun olmayarak soyadı kullananların bu adı değiştirmelerini ve tarihte ün almış olanlara ilişik anlatan adların, hilafını iddia ile, kullanılmamasını mahkemedan isteyebilir. Kanunla taayyün eden unvanlar mahfuzdur. Madde 7; Bu kanunun neşri tarihinden itibaren iki yıl içinde gerek soyadı olmayanlar ve gerekse soyadlarını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı Hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek

⁵⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 23, 16 Haziran 1934: 191-202.

⁶⁰⁰ Ertan, 2000: 262.

⁶⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 23, 21 Haziran 1934: 251-254.

üzere bildirirler. Bu iş için verilecek her nevi evrak pul resminden muaftır. Madde 8; Soyadı seçime işlerinde çıkacak ihtilafları halletmek ve kendiliklerinden soyadı seçmeyenlerle anası babası belli olmayan çocuklara ad takmak ve bir adın kanunun istediği şekle uygun olup olmadığı hakkında karar vermek salahiyeti ana kütüğün bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuruna aittir. Madde 9; Valiler ve kaymakamlar soyadlarının nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına doldurulması işinde diğer devlet dairelerinde münasip gördükleri memurları iş bitinceye kadar yardımcı olarak nüfus dairelerinde çalıştırmaya salahiyetlidirler. Madde 10; Bu kanunun tayin ettiği müddet geçtikten sonra soyadlarını değiştirmek isteyenler Kanunu Medenin bu bapta hükümlerine tabi olurlar. Madde 11; Soyadlarını nüfus kütüğüne ve doğum kağıtlarına yazma işinde ihmali görülen memurlar hakkında kaymakamlar bir haftalığa, valiler on beş günlüğe kadar maaş kesme cezası verebilirler. Bu kararlar kat'i olup ilk ödenecek maaştan kesilir. Madde 12; Kanunun tayin eylediği zaman içinde soyadını memurlara bildirmeyenlerden beş liradan on beş liraya kadar ve bu iş için Hükümetçe verilecek vazifede ihmali görülen muhtarlar ve ihtiyar heyetleri azasının her birinden ve belediyelerce memur edilenlerden on liradan elli liraya kadar hafif para cezası alınır. Bu cezalar mahalli idare heyetleri kararıyla verilir ve vali veya kaymakamların tasdiki ile kat'ileşir. Madde 13; Bu kanunun tatbik yollarını gösterir bir nizamname yapılacaktır. Madde 14; Bu kanun neşri tarihinden altı ay sonra meriyete girecektir. Madde 15; Bu kanunun hükümlerini yerine getirmeye Dahiliye Vekili memurdur.”⁶⁰²

Haziran ayının sonlarında kabul edilen ve 2 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayınlanan Soyadı Kanunu, 2 Ocak 1935'te yürürlüğe gireceğinden, toplumun gündemini hemen işgal etmemiştir. Daha sonra Soyadı Tüzüğü ve Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nin 24 Aralık 1934'de ilan edilmiş olması ve yasal işlemlerin ağır sürmesi de bu kanunun toplumun gündemini işgal etmesini geciktirmiştir.

Soyadı Kanunu'nun ilanından sonraki süreçte, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan herkesin soyadını Paşa'dan alma hevesinde olduğu görülmektedir. Zira Paşa'da bu istekleri hiçbir zaman kırmadan ve kişinin hal tercümesi ile başından geçen olaylardan esinlenerek soyadı vermiştir. Bu konuda en yakın örnek, İsmet Paşa'ya İnönü soyadını Mustafa Kemal Paşa'nın, Milli Mücadele sırasında İnönü Muharebelerindeki başarısından ötürü vermesi gösterilebilir.⁶⁰³ Diğer bir örnek ise, Fethi Bey'e de “Okyar” soyadını Mustafa Kemal Paşa'nın vermesidir. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e soyadını bir not aracılığıyla ulaştırmıştır. Paşa'nın notunda; ok köküne “akıl, zeka” anlamı verilirken, yar kökünün ise, “dost, arkadaş, yardımcı” anlamına geldiği yazılı ve yazdığı notun son cümlesinde de, “Ok+yar=akıl arkadaşı” ifadelerinin yer aldığı belirtilmiştir.⁶⁰⁴ Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Milli Mücadele sürecinde gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonraki siyasal süreçte yanında yer alıp takdirini kazananları bu yolla ödüllendirmiş olduğu görülmektedir

⁶⁰² “Soy adı Kanunu”, Resmi Gazete, 2 Temmuz 1934; Düstur, 3. Tertip, Cilt: 15, 21 Haziran 1934: 556.

⁶⁰³ Atay, 2014: 638.

⁶⁰⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 55-56.

Mustafa Kemal Paşa'nın soyadı alması meselesine gelindiğinde ise “*Atatürk*” soyadını Saffet (Arıkan) Bey'in bulduğu belirtilmektedir. Zira Saffet Bey'in ilk bulduğu soyadı, “*Türkata*” şeklindedir. Fakat daha sonra, “*Türkata*” soyadının, “*Atatürk*” şeklini aldığı belirtilmektedir.⁶⁰⁵ Böylece 24 Kasım 1934 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, kurucu lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya, “*Atatürk*” soyadının verilmesi doğrultusundaki kanun teklifi, “*Malatya vekili İsmet Paşa (İnönü) ve arkadaşlarının, Kemal öz adlı Cumhurreisimize verilen soyadı hakkında kanun teklifi ve Dahiliye Encümeni mazbatasını*” ile TBMM'ye sunulmuştur.⁶⁰⁶ Sunulan, kanun mazbatasını oybirliği ile kabul edilmiştir. Üç maddeden oluşan bu kanun şöyledir; “*Madde 1; Kemal öz adlı Cumhurreisimize Atatürk soyadı verilmiştir. Madde 2; Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 3; Bu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur. Şekliyle kanun oybirliğiyle kabul edilmiştir.*”⁶⁰⁷ Kanunun kabul edilmesinden sonra 17 Aralık 1934 tarihinde, Kocaeli vekili İbrahim Süreyya'nın sunduğu Mustafa Kemal Paşa'ya verilen “*Atatürk*” soyadının hiçbir kimse tarafından öz ve soyadı olarak kullanılmaması hakkında kanun teklifi de kabul edilmiş ve bu konuda olası bir istismarın önüne geçilmiştir.⁶⁰⁸

Soyadı Kanunu'nun çıkarılmasından sonra halkın bu konuda teşvik edilmesi için çeşitli kurumlardan da destek istenildiği görülmektedir. 6 Kasım 1934 tarihli bir belgede, 28 Aralık 1934 tarihinde verilmeye başlanılacak olan soyadı ile ilgili halkın teşvik edilmesi istenmiştir. Zira halka yeterli süre verilmesine rağmen halkın bu işleri son güne bırakma alışkanlığına sahip olmasından dolayı, devlet tarafından memurların bu konuda halka örnek olarak onları teşvik etmelerinin memleketin her noktasında beklenildiği ve kazalarda da müftülüklerden bu konuda destek vermelerinin istenildiği belirtilmiştir.⁶⁰⁹

Bir yandan halkın gündemine soyadı meselesi iyice yerleştirilmeye çalışılırken, bir yandan da Soyadı Kanunu'nu pekiştirmeye yönelik kanun çalışmaları sürdürülmüştür. Nitekim 26 Kasım 1934 tarihinde, efendi, bey ve paşa gibi, lakap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun layihası TBMM'ye sunulmuştur.⁶¹⁰ Kanun müzakere neticesinde kabul edilmiştir ve maddeleri şöyledir;

“*Madde 1; Ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar. Madde 2; Sivil rütbe ve resmi nişanlar ve madalyalar kaldırılmıştır ve bu nişan ve madalyaların kullanılması yasaktır. Madde 3; Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere*

⁶⁰⁵ Atay, 2014: 639.

⁶⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 24 Kasım 1934: 34.

⁶⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 24 Kasım 1934: 35; Resmi Gazete, 27 Kasım 1934.

⁶⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 17 Aralık 1934: 202.

⁶⁰⁹ B.C.A., 51.0.0.0.-12.101.10., 6 Kasım 1934. Bkz. Ek: 24.

⁶¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 26 Kasım 1934: 40.

müşirlere mareşal, birinci ferik, ferik ve livalara general denilir. Generallerin ve amiralların derecelerini gösteren unvanlarla diğer askeri rütbelerin karşılıkları Ali askeri şura kararı ve İcra Vekilleri Heyeti'nin tasdiki ile tespit edilir. Madde 4; Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir. Madde 5; Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”⁶¹¹

Bu kanundan anlaşılacağı üzere, sınıfsız, ayrıcalıksız bir toplum oluşturmak esasında, halkçılık ilkesinin doğrultusunda bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

24 Aralık 1934’de TBMM tarafından onaylanan ve 27 Aralık 1934 tarihinde yayınlanan kararnamede yer alan, “*Soyadı Nizamnamesi*” ile soyadının alınmasıyla ilgili hususi hükümler, soyadının neler olabileceği, soyadı seçim hak ve vazifesi, soyadlarının yazımı, soyadlarının nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına işlenmesi ile türlü hükümlerin görüldüğü bir yönerge yayınlanmıştır.⁶¹² Böylelikle soyadı alınmasında karşılaşılabilecek aksaklıkların önüne geçilmesi planlanmıştır.

Soyadı Kanunu ile Bazı Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun’un, Batı’daki şekliyle, sınıfsal yapı ve soyluların ya da aristokrat bir tabakanın egemen olduğu bir toplum yapısıyla tanışmamış olan Türkler açısından, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir kitle oluşturmak için düşünülmüş bir adım olarak algılandığı anlaşılmaktadır.⁶¹³ Dahası birey ve devlet ilişkisinde var olan sıkıntıların, değişen ve gelişen süreç içerisinde çözüme ulaştırılması planlanmıştır. Böylelikle simgesel anlamda laik bir değişim daha gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yeniden yapılanan Türk toplumunda, Türkçe soyadları verilerek, tek millete dayanan toplum planlaması uygulanmaya çalışılmıştır.

2.4.3. Soyadı Kanunu’na Gösterilen Tepkiler

Soyadı Kanunu’na karşı toplumun ciddi bir tepki göstermediği, aksine toplumun çoğunluğu tarafından benimsediği görülmektedir. Ancak toplumun soyadı almada ağır davranması, bireyin kimliğinin belirlenmesi sorununu hemen çözüme ulaştıramamıştır. Bu durum toplumun bu kanuna tepki gösterdiği yönünde değil, var olan alışkanlıklarını yıkamamasından, yani gelenekçilik anlayışından kaynaklanmaktadır.

Soyadı Kanunu’nu, birey ve devlet, birey ve sosyal yaşam ilişkisinde bireyin kimliğinin belirlenmesi sorununun çözmesine ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmesine karşın yine de bazı düşünürler tarafından kanuna yönelik tepki gösterildiği de görülmüştür. Bu bağlamda tepki gösterenler arasında Halide Edip ve eşi Adnan Bey ilk olarak gösterilebilir. Bu çift, kendilerini zaten çevrelerinde tanınan, bilinen, adı sanı malum insanlar olarak düşündükleri için soyadına ihtiyaçları olmadığını, soyadı almanın adı sanı belli

⁶¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, Sıra No: 12, 26 Kasım 1934: 3.

⁶¹² “Soyadı Nizamnamesi”, Resmi Gazete, 27 Aralık 1935.

⁶¹³ Ertan, 2000: 271.

olmayanlara uygun düşeceğini öne sürmüş ve soyadı alma konusunda isteksiz davranmıştır. Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ten gelen ikaz sonucu bir soyadı almışlar, ancak kızgınlıklarını da belirtmek amacıyla “*bizim adımız, şöhretimiz malumdur*” anlamına gelen, “*Adivar*” soyadını seçmişlerdir.⁶¹⁴ Böylelikle bu soyadını alarak bir nevi tepki göstermişlerdir. Halide Edip'in, diğer sosyal alanda gerçekleşen inkılaplara gösterdiği tepkiler düşünüldüğünde, bu inkılaba karşı da sindirememeden kaynaklanan bir anlayışla tepki göstermiş olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Toplumsal ayrıcalıklara son veren bu kanuna yönelik tepki gösteren diğer bir düşünür de Hüseyin Nihal Atsız'dır;

“Bir kere şunu söyleyeyim ki ben devletin bana bahşedeceği soyadına muhtaç değilim, onu soysuzlar düşünsün. Devletin, yani Halk Partisinin (CHP) kabul ettiği Soyadı Kanunu yanlıştır. Çünkü Türklerde soyadı isimden sonra değil, önce gelir. Dilin yapısı da böyledir. İlle de Avrupalılara benzeyeceğiz diye soyadını sona almak, şuur altına işlenmiş bir aşağılık duygusunun mahsülüdür. Biz Avrupalı falan değiliz. Buz gibi Asyalıyız ve hepsinden üstün olarak da Türk'üz...”

Bizde Soyadı Kanunu'nun çıktığı zaman Anadolu Türklerinden yüzde doksan beşinin soyadı vardı ve bu soyadlı çoğu defa “oğlu” ile bitiyordu. Çapanoğlu Ahmet, Kadioğlu Mehmet, Göcenoğlu falan, Mızrakoğlu filan... Tarihimizde de bu tür soyadları bol bol vardı: Osmanoğlu Murat, Aydınoğlu Umur, Karamanoğlu İbrahim ve başkaları... Şimdi alışılmış ve dilin yapısına uygun düşmüş bu isimleri bırakıp da İbrahim Karamanoğlu, Murat Osmanoğlu demekte mana var mı idi? Yoktu amma oldu işte.”⁶¹⁵

Hüseyin Nihal Atsız'ın bu ifadelerle, Soyadı Kanunu'na karşı sert eleştirilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu eleştirilerinde özellikle Türklerin geçmişten beri soyadı kullandıkları, soyadının Türklerde ismin önüne gelmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Zira bu eleştirilere karşı, Osmanlı Devleti'ndeki soyadı yerine geçen uygulamalara baktığımızda, kullanılan bir soyadı olmasından ziyade lakaplar, unvanlar, isimlere eklenen memleketler ve baba isimlerinin olduğu görülmektedir. Sabit bir soyadı yerine kişiden kişiye, hatta babadan oğla değişen adlandırmalar göze çarpar. Bu adlandırmaların ismin önüne gelmesi de toplumun sahip olduğu alışkanlıkların ve tanımlamada kolaylık sağlama girişiminden kaynaklandığı görülmektedir. Fakat bu uygulamaların, Osmanlı Devleti'nde karışıklığa sebep olduğu ve bunun sonucunda bireyin belirlenmesi sorunu oluşturduğu aşikardır. Ayrıca Hüseyin Nihal Atsız'ın eleştirisini köken olarak da desteklemeye çalıştığı görülmektedir. Bu nokta da eleştirisinde belirttiği gibi Türkler köken olarak Asyalı olabilir. Lakin Türklerin köken olarak doğulu olması, batılı tarz yenilik gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelmez. Çünkü Türklerin gelişen ve değişen süreç içerisinde, bulunduğu coğrafi konumun etkisi göz önüne alındığında, gelişen dünya düzenine uyum sağlamak ve muasır medeniyetlerin seviyesine ulaşmak için

⁶¹⁴ Naskali, 2013: 9.

⁶¹⁵ Naskali, 2013: 117-118.

gerçekleştirdiği inkılaplarda batıya yönelmiş, doğuya yönelmemiştir. Hüseyin Nihal Atsız'ın bu eleştirilerinden, kendisinin bu inkılabı kabullenemediği ve bu yüzden tepki niteliğinde söylemlerde bulunduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Soyadı Kanunu'na karşı, yurt içinde görülen bu tepkilerin haricinde, yurt dışından da tepki niteliğinde uygulamaların olduğu görülmektedir. Örneğin Türk dilli halklar, 1934 yılında, yani Sovyetler Birliği'ne girdikten sonra ve Soyadı Kanunu'nun ilan edilmesinden sonraki süreçte, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklere zorla Rus sonluklu soyadları verilmeye başlanmış ve çok tuhaftır ki Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer halklara (Gürcülere, Ermenilere) Rus sonluklu soyadları verilmemiş, bu uygulama sadece Türklere karşı uygulanmıştır.⁶¹⁶ Buradaki esas amacın, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkleri Türkiye Türklerinden, Güney Azerbaycan'daki 30 milyonluk Azeri Türkünden, Irak Türklerinden ayırmak olduğu yargısına ulaşılabilir.⁶¹⁷ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen bu inkılapla, aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen bu uygulama ile Sovyetler'deki Türkler ile Türkiye arasında kültürel anlamda var olabilecek en ufak bir bağın bile koparılması tasarlanmış olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu bölgede yaşayan Türklerde uyanış, kendilerini yeniden tanıma başlatmış ve böylelikle Azerbaycan'da 1993 yılında değişiklik resmen sağlanmıştır. O bölgedeki diğer Türk dilli halklarda Rus sonluklu soyadlarından, bu sonlukları atmaya başlamışlardır.⁶¹⁸

Soyadı Kanunu'nu, konunun başında da değinildiği gibi, halk tarafından benimsenmiş, kitlesel anlamda bu kanuna tepki gösterildiği görülmemiştir. Bireysel anlamda düşünürler tarafından gösterilen tepkilerde, devrimlerin gerçekleşmesini benimseyememe probleminden doğmuştur. Bu tepkilerde kimisi kendisinin buna ihtiyacı olmadığını belirtmiş, kimisi gerçekleştirilen bu düzenlemede Batı'nın örnek alınmasını eleştirmiştir. Ancak gösterilen bu tepkiler, birey-kimlik sorununa çözüm üretmekten ziyade, sorunu çözümsüz bırakmaya yöneliktir. Durum böyle olunca bu tepkilerin destek bulamaması normal karşılanmalıdır.

2.5. Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun

2.5.1. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a Giden Süreç

Bilindiği üzere Osmanlı toplum yapısında kıyafet birliğinden söz etmek oldukça güçtü. Çünkü Osmanlı tebaasını oluşturan Müslim ve Gayrimüslimlerin birbirlerinden farklı şekilde giyinmelerinin yanı sıra kendi aralarında da görevlerine göre farklı kılık-kıyafetler

⁶¹⁶ Mahmudova, 2010: 1103.

⁶¹⁷ Mahmudova, 2010: 1103.

⁶¹⁸ Mahmudova, 2010: 1106.

giydikleri bilinmektedir. Örneğin medreseden yetişmiş ulemanın cübbe, sakal ve sarıktan oluşan özel dini kılık-kıyafeti vardır ve bu kıyafetler giyenlerin dini bilgisi bulunan fazilet sahibi insanlar olduklarına işaret etmektedir.⁶¹⁹ Ayrıca İslam dinine mensup ulema, kendini ayırt eden tarzda kıyafete sahipken öteki dinlerin görevlileri olan papazlar, hahamlar ve patrikler de kendi özel elbiseleriyle her yerde rahatça dolaşmaktaydı.⁶²⁰ Dolayısıyla her dinin temsilcisi özel kıyafetleriyle kendi kimliklerini belirtmekte ve halk da ona göre davranış sergilemekteydi.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede, dini temsilcilerin kıyafetleri bu çerçevede varlığını devam ettirmiştir. Ancak Milli Mücadele başarıyla sonuçlanıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra başlayan yapılanma sürecinde ise laikliğin etkisiyle birlikte dini giysilerde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Yine bu dini giysilerin eşit bir toplum görüntüsü oluşturma çalışmalarında dengeyi bozan bir görünüme sahip olduğu için düzenlenmesi gerekmektedir. Diğer yandan dini temsilcilerin haricinde, aynı kıyafeti giyen ve bu unsurları kullanan bir takım şahsiyetlerin varlığı da bilinmektedir. Zira bu dini kıyafetler, giyenlerin dini bilgisi bulunan fazilet sahibi insanlar olduklarına işaret ettiği için kendilerini bu sıfatlara benzetmek isteyen, bu alanda eğitilmiş olmayan bazı kişilerin de, dini giysileri kullanarak halkın dini inancını istismar ettikleri görülmüştür.⁶²¹ Bu istismardan faydalanan zihniyet, inkılapların karşısında duran zihniyetten başkası değildir ve halkı da bu doğrultuda kolaylıkla kışkırtma girişiminde bulunabilmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet yönetiminin, dini kisvelerin giyilmesinde sınırlandırmaya gitmesi kaçınılmazdır.

2.5.2. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'un Hazırlıkları ve İlanı

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Cumhuriyet Halk Fırkası binasının da fırkacılarla yaptığı konuşmada, dini kisveleri istismar eden gayrimeşru kitlelerin varlığına işaret ederek bu kitlelerin yeterli eğitimi almadıkları halde sanki bu alanda geçerli ehliyetleri varmış gibi davranıp halkı tehlikeye düşürdüklerini belirtmiştir. Ayrıca, bu istismarı giydikleri kisle aracılığıyla elde ettiklerini belirterek, “... *Herhalde sahibi salahiyet olmayan bu gibi kimselerin muvazaf olan zevat ile aynı kisveyi taşımalarındaki mahzuru hükümetin nazarı dikkatine vazedeceğim...*” ifadeleriyle de, bu kisvelerin devlet tarafından sınırlandırılacağı yönündeki ilk beyanatını vermiştir.⁶²² Böylelikle Mustafa Kemal Paşa bu konuya karşı açık tavır alınacağına belirtmiş, din adamlarının giydiği kıyafete yönelik düzenlemelerin gerçekleştirileceğinin sinyalini vermiştir.

⁶¹⁹ Arıg, 2007: 80.

⁶²⁰ Aysal, 2011: 5.

⁶²¹ Arıg, 2007: 80.

⁶²² ASD, Cilt-II, 1997: 225-226.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması üzerine, kisve ile ilgili düzenleme yapılması hususu yetkilileri harekete geçirmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde, 2 Eylül 1925'te İcra Vekilleri Heyeti'nin yayınladığı kararname ile din adamlarının kıyafeti olarak beyaz sarık ve siyah lata kabul edilmiştir. Ayrıca yine aynı kararname ile din adamları, ibadethaneler dışında dini kisveyi giymeye mecbur tutulmamıştır.⁶²³ Böylelikle din adamlarının kıyafetlerini resmi görevleri haricinde giyme zorunluluğu kalmamış ve dini kisveleri giyerek halkı suiistimal edenlerin önüne geçmek için ilk adım atılmıştır. Bu adım ile beraber toplumunda din adamlarının kıyafetlerini dini görevlerini gerçekleştirirken giymesi hususunda alışması amaçlanmıştır.

1928 yılında, İran'dan Türkiye'ye gelen seyitlerin, Kocaeli'ne ulaşmaları ve sarıkla dolaşmaları üzerine haklarında soruşturma açıldığına daha önce değinilmişti. Bu olayla ilgili soruşturma neticesinde seyitlerin Türkiye'nin kurallarına uymaları gerektiği belirtilmiş, din adamı olup da çeşitli mesleki faaliyetlerde bulunanların da mesleklerini yerine getirirken sarıklarını çıkarıp şapka giymeye mecbur oldukları İçişleri Bakanlığı'na aktarılmıştır.⁶²⁴ Böylelikle din adamlarının görevleri haricinde dini temsil kıyafetlerinden olan sarığın giyilmesi yasaklanmış, dini kisveyi çıkarları doğrultusunda istismar edenlere yönelik bir darbe daha vurulmuştur.

Dini kisvenin kanunen sınırlanmasına giden süreçte, bu yasal düzenlemelerin hepsi birer aşama niteliğindedir. Bu konuda kesin çözüm sunan gelişme ise 1934 yılında gerçekleşmiştir. 26 Kasım 1934 tarihinde, TBMM'ye "*Bazı kisvelerin giyilmeyeceği*" hakkında kanun layihası sunulmuş, böylece Meclis'te yer alan Dahiliye Encümeni bu kanununa yönelik çalışmalarına başlamıştır.⁶²⁵ Kanun layihasına göre, dini kisve ile sokaklarda dolaşmak yasaklanmaktadır. Bu kisvelerin sadece mabetlerde giyileceği, ibadetten sonra çıkarılacağı, Müslim ve Gayrimüslim bütün din adamlarının bu kanuna göre hareket edeceği belirtilmiştir.⁶²⁶ Bu kanun layihası ile dini kisve konusunda kalıcı çözüm sağlanmasına yönelik en sağlam adım atılmış ve bu konuda çalışmaların hızlanması sağlanmıştır. Bu çalışmaların neticesinde de 3 Aralık 1934 tarihinde kanun mazbatası hazırlanmış, TBMM'nin huzuruna sunulmuş, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kanunun müzakeresine geçilirken, "*Baylar, bu büyük inkılabımızın temellerinden biri de laik olmaktır. Laik olmak demek devlet işlerinde ve ulus işlerinde dini tesirati kaldırmak demektir...*"

⁶²³ Resmi Gazete, 5 Eylül 1925.

⁶²⁴ B.C.A., 51.0.0.0.-14.119.28.,11 Kasım 1928; B.C.A., 30.10.0.0.-192.314.14., 2 Aralık 1928.

⁶²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 26 Kasım 1934: 49.

⁶²⁶ "Ruhani kisve ile sokaklarda dolaşılmayacak", Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kasım 1934.

ifadeleriyle bu kanunun laikliği pekiştireceği üzerinde durulmuş, akabinde de müzakerelere geçilmiştir.⁶²⁷

Gerçekleşen müzakerelerden sonra 2596 sayılı “*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*” kabul edilmiştir.⁶²⁸ Kanunun maddeleri şöyledir;

“Madde-1; Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhebden münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayinler haricinde dahi ruhani kıyafet taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bu müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya başka bir ruhaniye verilmesi caizdir.

Madde-2; Türkiye’de kanuna tevkifan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüb gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım taşıyabilirler.

Madde-3; Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

Madde-4; Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alamet ve levazımları ile Türkiye’yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabiidir.

Madde-5; Türkiye Devleti nezdinde memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer’i adetlere tabiidir. Müsaade-i mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava kuvvetlerine mensup kimselerin taşıyacağı resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Madde-6; Bu kanun tatbiki suretini gösterir bir nizamname yapılır.

Madde-7; Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri kanunun neşri tarihinden itibaren mer’idir.

*Madde-8; Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.*⁶²⁹

Kanun, 13 Aralık 1934 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak resmen yürürlüğe girmiş, 18 Şubat 1935 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan nizamname ile kanunun tatbiki belirtilmiş, 13 Haziran 1935 tarihinde de ruhanilerin kıyafetlerine dair olan maddeler yürürlüğe girmiştir.⁶³⁰

1934 yılında kabul edilen bu kanun ile dini kıyafetler belirlenirken, bu kıyafetlerin nerelerde giyileceğine dair kurallar getirilmiştir. Böylelikle gündelik yaşamda dini kisveler giyerek toplumda uyandırılan bilgili ve güvenilir kişi izlenimi ortadan kaldırılmış,

⁶²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 3 Aralık 1934: 75.

⁶²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 25, 3 Aralık 1934: 78.

⁶²⁹ Düstur, 3. Tertip, Cilt: 16, 3 Aralık 1934: 24.

⁶³⁰ Resmi Gazete, 13 Aralık 1934; Resmi Gazete, 18 Şubat 1935.

istismarların önüne geçilmiştir. Laiklik açısından simgesel nitelikte olan kılık-kıyafet düzenlemelerinden biri daha gerçekleştirilmiştir. Ayrıca belli mesleklerde ehil olan insanların rütbe, makam ve konumlarına göre üstlerindeki kıyafetleri sadece görevleri başında giymesi sağlanarak, toplum içindeki ayrıcalıklı konumlarına son verilmek istenmiştir.⁶³¹

2.5.3. Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a Gösterilen Tepkiler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra, laiklik kapsamında kılık kıyafet alanında birçok düzenleme gerçekleştirilmiş ve bu düzenlemelere de zaman zaman karşı çıkmıştır. Şapka Kanunu, bu duruma yönelik en somut örneklerden biridir. Dolayısıyla Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a yönelik de olumlu ve olumsuz tepkilerin gelmesi kaçınılmazdır.

Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'a olumsuz tepkilerden ilki yurt dışından, Yunanistan'dan gelmiştir. Yunan basınının gösterdiği bu tepkilerde kanunun şiddetle eleştirildiği ve Rum papazların kıyafetlerine karışılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca konunun Yunanistan Meclisi'ne de yansıdığı, Yunan Dış İşleri Bakanı Maksimos'un bu konuda hükümetine izahat verdiği görülmüştür.⁶³² Ancak Yunanistan'dan gelen bu tepkilere karşın İstanbul'daki Rumların bu kanunu desteklediği göze çarpmaktadır. Hatta İstanbul'daki Rumlardan bazılarının Ankara'daki yüksek makamlara telgraf çekerek Yunanistan'daki hadiseden mütevellid teessürlerini izhar ettikleri belirtilmektedir. Bu durumu, bir Rum vatandaşa ait olduğu belirtilen, "... *Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kararı ihya etmesinden en evvel bizim memnun olmamız lazımken Atina'daki bu lüzumsuz ve manasız fena propaganda ve neşriyat buradaki Rumlar arasında hiç de iyi tesir bırakmamıştır.*" ifadeleriyle de desteklemektedir.⁶³³ Dahası Hıristiyan inancının diğer mezheplerine mensup kişilerin de kanuna olumlu yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Örneğin, Protestan rahip Charles Riggs ile yapılan röportajda, rahibin aşağıda yer alan ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır;

"Hiçbir dini kitap ruhaniler için cübbe giymesini ve yahut muayyen bir kıyafet kullanmasını emretmiyor. Dini kıyafet meselesi dini bir mecburiyet değil, daha doğrusu her dinin kendine göre bilahare kabul ettiği bir an'anedir. Bize gelince Protestanlıkta rahipler için ruhani bir elbise gibi kayıt yoktur. İncil'de böyle bir şey yazılmadığı gibi tarihte de Protestanlar için böyle bir mecburiyete rastlanmamıştır. Amerika'da ruhaniler herkes gibi giyinmeyi daha iyi buluyorlar. Bana gelince, kilise içinde bile hiçbir zaman hususi elbise giyemedim. Allah bütün kullarını müsavi yaratmıştır ve hepsini bir tutar. Allah'ın önünde kullar arasında hiçbir fark yoktur. Bu böyle iken ben kim oluyorum ki onlardan

⁶³¹ Arıç, 2007: 95

⁶³² "Kıyafet kanunu lüzumsuz asabiyet uyandırdı", Cumhuriyet Gazetesi, 6 Aralık 1934.

⁶³³ "İstanbul Rumları bu işte bizimle birliktedir", Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1934.

*ayrı giyineyim. Ben rahip olmak, dolayısıyla başkalarının hizmetçisiyim. Onlara hizmet işine bağılıyım. Onlardan asla üstün ve farklı görünmek istemem.”*⁶³⁴

Çeşitli dinlerin temsilcilerinden bu şekilde desteklerin geldiği dönemde, camilerde de, bu kanunun uygulanmasına yönelik dini kisveleri muhafaza etmek amacıyla dolaplar yapıldığı belirtilmiştir.⁶³⁵ Dolayısıyla kanunun uygulanmasına yönelik doğan ihtiyaçların karşılandığı anlaşılmaktadır.

Ermeni papazlarında, dini kıyafet kanunundan memnun oldukları görülmüştür. Örneğin, Ermeni Patriği Bay Patrik Mesrop Naroya'nın, ruhanilerin kiliselerde ve ayin icrasında ruhani kiske giyip dışarıda bu kisveyi çıkarmalarının yerinde olduğunu, bu yeni kanunun medeniyete uygun olduğu ve verilen 6 aylık süreyi beklemeden kanunun hükümlerinin yerine getirileceği yönündeki ifadeleri bu olumlu tutumu ortaya koymaktadır.⁶³⁶ Musevi Eskinazi cemaatinin ruhani reisi B. Marküsda yaptığı açıklamada, Cumhuriyetin ilanından beri Türkiye Hahambaşılarının ruhani kiske taşımadıkları ve kanunu severek benimsediklerini ifade etmiştir. Bunların haricinde dini kisveye dair çıkarılan kanunu Süryani Patrik vekilinin benimseyip ibadetten sonra sivil giyinmesi, bütün meslektaşlarına örnek oluşturmuştur.⁶³⁷ Bütün bu gelişmeler, Dini Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun'un, Türkiye dahilinde bulunan İslam haricindeki inançların temsilcilerinin çoğunluğu tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Türkiye'de bulunan farklı dinlerin çeşitli mezhep temsilcilerinin bu kanunu benimsenmesine rağmen, yabancı misyoner okullarında bu kanunu kabullenmede güçlüklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu misyoner okullarından biri olan Fransız Katolik Notre Dame De Sion Okulu'nun, aynı isimli Fransız Kız Lisesi'nde görev yapan rahibelerin, okul dışında mevcut kıyafetlerinden vazgeçememeleri üzerine Roma'dan haber beklenmiştir. Papa'nın kıyafetin çok önemli olmadığını belirtmesi üzerine ise rahibeler kanuna uyum sağlamaya başlamışlardır.⁶³⁸ Böylece kanuna yönelik olası gelebilecek bir tepki kendiliğinden bertaraf edilmiştir.

Türkiye'deki Ruamların bu kanunu kabul edip benimsemelerine rağmen, Atina'da çıkan gazetelerin kiske düzenlemesine yönelik saldırgan tavırlarının devam etmesi oldukça ilginçtir. Özellikle Aramazt gazetesinden gerçekleştirilen bu saldırgan tavırlarda, Türkiye'de din adamlarının kıyafetlerine ilişkin olarak yapılan yeni düzenleme ve bu düzenlemenin Lozan Antlaşması'na aykırı olduğu, Türk hükümetinin çeşitli uygulamalar ile azınlıkları bu

⁶³⁴ “Cübbe Gürültüsü Diniyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1934.

⁶³⁵ “Camilerde hazırlık”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1934; 5.11

⁶³⁶ Arıg, 2007: 103.

⁶³⁷ Arıg, 2007: 107.

⁶³⁸ Arıg, 2007: 109-110.

doğrultuda Türkleştirdiği yolunda ifadelerin kullanıldığı belirtilmektedir.⁶³⁹ Bunun üzerine söz konusu saldırgan tavırların olumsuz yönde etki etmesine engel olmak için, bu yayın organlarının devlet tarafından yasaklanması yoluna gidilmiştir. 27 Aralık 1934 tarihinde, Meclis'e, "Atina'da çıkan ve Ramgavar partisinin organı olan, Ermenice "Aramazt" gazetesinin, memleketimiz aleyhinde zararlı yazılar yazdığı anlaşıldığından, Matbuat Kanunu'nun 51'inci maddesine göre Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi" ile ilgili teklif sunulmuş, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 30 Aralık 1934'te bu teklif kabul edilmiştir.⁶⁴⁰ Aramazt gazetesi, Yunan basınında bu kanuna yönelik gösterilen tepkilere bir örnek teşkil etmektedir. Anlaşılacağı üzere, bu yabancı basın organları, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Atatürk önderliğinde gerçekleştirdiği köklü değişimleri, anlamak ve bunların topyekun bir modernleşme çabası olarak görmek yerine şiddetli bir şekilde eleştiride bulunmuştur. Zira zaman zaman görülen bu tür eleştirilerin nedenini, eleştirilerin geldiği ülkelerin Türkiye'deki zedelenen çıkarlarında aramak gerekmektedir.⁶⁴¹

1934 yılında dini kisveye yönelik kimi azınlık unsurları üzerinden yurt dışından tepki gösterilse de Türk Hükümeti'nin olaylar karşısında kararlı tutumu ve kanunun uygulanmasındaki ısrarı sonucu gösterilen bu tepkiler etkisiz kalmıştır.

2.6. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulü

2.6.1. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne Giden Süreç

Osmanlı Devleti'nde ülke topraklarının tamamını ilgilendiren bir hafta tatili meselesi bulunmamaktaydı.⁶⁴² Bu durum, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu iktisadi faaliyetlerle yakından ilgilidir. Çünkü toplumun, tarım ve küçük zanaat işletmeleri gibi küçük kapsamlı iktisadi hayata sahip olmasından dolayı çalışma hayatında tatil günleri düzenlemesine ihtiyacı bulunmamaktaydı.⁶⁴³

Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, sosyal ve iktisadi ilişkilerin çeşitlenip karmaşık hale gelmesi sonucunda toplumda tatil ihtiyacı gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde, 1829 yılında tatil konusunda ilk düzenleme yapılmış ve devlet dairelerinde Perşembe günü tatil ilan edilmiştir.⁶⁴⁴ Ancak devlet kurumlarını kapsayan bu tatil kavramı, bunların dışındaki iktisadi hayatı kapsamamıştır.

⁶³⁹ Yılmaz ve Doğaner, 2007: 131.

⁶⁴⁰ B.C.A., 30.18.1.2.-50.89.17., 30 Aralık 1934. Bkz. Ek: 25.

⁶⁴¹ Yılmaz ve Doğaner, 2007: 132.

⁶⁴² Gözler, 1983: 139; Yalçın vd., 2014: 266.

⁶⁴³ Deniz, 2011: 60-61.

⁶⁴⁴ Lewis, 1993: 103.

İlerleyen dönemde Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın (16 Ağustos 1938) ve Tanzimat Fermanı'nın (3 Kasım 1839) etkisiyle, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi yapısı büyük ölçüde değişime uğramıştır.⁶⁴⁵ Bu ise özellikle iktisadi hayata yönelik tatil günü düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu etkenlerin sonucunda 1869 yılında, Dilaver Paşa'nın yayınladığı nizamnameye göre madenlerde çalışan Hıristiyan ve Müslüman amelenin dini bayramlarda tatil yapması kararlaştırıldığı belirtilmektedir.⁶⁴⁶ Böylelikle de devlet ve devletin mevcut kurumları haricinde tatil kavramının yerleşmesi konusunda bir aşama daha kat edilmiştir.

Sosyal ve iktisadi hayatın giderek yoğunlaşması sonucu artan iş yükü, işçiler üzerinde olumsuz etki bırakmaktaydı. Haliyle giderek ağırlaşan iş koşulları işçilerinde tatil ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu faktörlerin etkisiyle işçiler, 1908 yılında grev gerçekleştirdi. Gerçekleşen grev sonucunda, 25 Eylül 1908 tarihinde, "*Tatil-i Eşgal Kanunu*" ile işçilerin tatil düzenlenmesinde kanunlaşmaya gidilerek soruna devlet nezdinde çözüm bulunmaya çalışıldı.⁶⁴⁷ Böylelikle iktisadi hayatın her alanında tatil kavramı yer almaya başladı.

Bu düzenlemelerden sonra, Osmanlı'nın son yıllarında Perşembe günleri öğleden sonra Cuma günleri okullarda tatil uygulamasına gidilmiştir. Ayrıca bazı yabancı sermayeli kuruluşlarda da işyeri sahibi olan yabancıların, kendilerinin uygun gördükleri bir günde çalışanlara hafta tatili izini verdiği görülmüştür.⁶⁴⁸ Bütün bu gelişmeler, Türk toplumu içinde iyiden iyiye tatil kavramını sosyal hayatın içine yerleştirmeye başlamıştır. Lakin bu uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve sosyal hayatının her alanında tatil hususuna kesin çözümler getirememiştir.

Osmanlı Devleti'nde, 20. yüzyıla kadar, kutlanan dini bayramların haricinde milli bir bayrama rastlamak mümkün değildi. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin herhangi bir günü resmi bayram olarak kabul edip kutlaması, Kanun-i Esasi'nin ikinci defa yürürlüğe konulduğu 23 Temmuz (10 Temmuz) 1908 gününü yönetimdeki kırılma günü olarak kabul edip 1 Haziran 1909'da Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bu günün ilk resmi milli bayram günü olarak kabul etmesiyle ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda "*İyd-i Milli*" adı verilen bu bayram, Türk meclisleri tarafından kabul edilen ilk resmi bayramdır.⁶⁴⁹ Ayrıca 29 Nisan 1916'da Selim Sırrı (Tercan) Bey'in şahsi teşebbüsüyle Kadıköy'deki İttihad Spor Kulübü'nün çayırında ilk "*İdman Bayramı*" gerçekleşti. Ertesi sene yine 10-11 Mayıs 1917 tarihinde "*İdman Bayramı*"

⁶⁴⁵ Deniz, 2011: 61.

⁶⁴⁶ Topçuoğlu, 1956: 291.

⁶⁴⁷ Lewis, 1993: 469.

⁶⁴⁸ Yalçın vd., 2014: 266.

⁶⁴⁹ Taş, 2002: 656-659.

kutlandı.⁶⁵⁰ Böylelikle Türk toplumu içerisinde “*Milli Bayram*” ve “*İdman Bayramı*” kavramları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.6.2. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulünün Hazırlıkları ve İlanı

Osmanlı Devleti’nin tatil kavramı kapsamında var olan uygulamaları da, Türkiye Cumhuriyeti’ne sorun olarak miras kalmıştır. Bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik ilk gelişme ise Milli Mücadele Dönemi’nde görülmüştür. Milli Mücadele Dönemi’nde her ne kadar savaş koşulları ağır olsa da iktisadi hayat devam etmekteydi. İktisadi hayat varlığını devam ettirdiği sürece de tatil ihtiyacı da var olmaktaydı. Bu yüzden 1921 yılında Büyük Millet Meclisi’nde; Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı, “*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun*” ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı, “*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*” görüşmelerinde, hafta tatili meselesi gündeme gelmiş, ancak dönemin mevcut koşullarının etkisiyle mesele sükutla geçiştirilmiştir.⁶⁵¹ Ancak işgal yıllarında bile bu konunun ele alınması, ileride detaylı bir düzenlemenin gerçekleştirileceği sinyali vermiş olması bakımından önemlidir.

Milli Mücadele’nin ateşli safhaları sona ermek üzereyken, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi’nde, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gündeme geldiği görülmektedir. Bu politikalar kapsamında görüşmeler devam ederken, işçiler devletten haftalık tatil talebinde bulunmuşlardır. Bu talep değerlendirilmeye alınmış, kongrede yapılan görüşmeler sonunda alınan kararlar arasında, “*haftada bir gün istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin Cuma günü kabulü*” ifadesini içeren 13. madde; sanayi, çiftçi ve tüccar grupları arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁵² Bu girişim, tatil kavramının yasal düzleme oturtulması bakımından atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum, kuruluş aşamasında olan genç bir devletin, sosyal ve iktisadi hayata yönelik var olan sorunlara çözümci yaklaşımda bulunduğunu da göstermektedir.

İzmir İktisat Kongresi’nde tatile yönelik alınan kararın, sözde kalmaması için ilerleyen zamanda tatil kavramında kanunlaşma yoluna gidilmiştir. Zira 2 Ocak 1924 tarihinde, Mentеше Mebusu Şükrü Kaya Bey ve rüfekasının, “*Cuma tatili hakkında kanun*” teklifi Büyük Millet Meclisi’ne sunulmuştur.⁶⁵³ Kanun, görüşmeler neticesinde kabul edilmiş ve çalışanların haftada bir gün, “*Cuma*” günü tatil yapması kararlaştırılmıştır. Hafta tatili ile ilgili

⁶⁵⁰ Güven, 1999: 33-34.

⁶⁵¹ Deniz, 2011: 63; Topçuoğlu, 1956: 294.

⁶⁵² Deniz, 2011: 63.

⁶⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 4, 2 Ocak 1924: 632.

kanunda 1926 yılında çok az bir değişiklik yapılmış ve 1935'e kadar tatilin, "Cuma" günü olarak uygulanmasına devam edilmiştir. Lakin bu düzenlemenin de kısmi çözüm getirdiği görölmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki, Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar ise Pazar günü tatil yapmaktaydılar. Haliyle bu kanun, yurt genelinde tatil konusunda bir birlik sağlayamadı.⁶⁵⁴ Ayrıca, Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinin ağırlık noktasını oluşturan Batılı devletler de, Pazar günü tatil yapmaktaydı. Dolayısıyla bu durum uluslararası ilişkilerde de iktisadi açıdan bir kayıp oluşturmakta, laiklik ekseninde de yeniden ele alınmalıydı.

Haftalık tatil kavramının haricinde sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir yer teşkil eden dini bayramlar da toplumu meşgul eden günlerdi. Müslümanlar dini bayramlarını, Hicri aylara göre her yıl kutlamaktaydı. Ramazan Bayramı, 1 Şevval'de başlamak üzere üç gün, Kurban Bayramı da 10 Zilhicce'den başlamak üzere dört gün kutlanmaktaydı.⁶⁵⁵ Dolayısıyla bu günlerinde sosyal ve iktisadi hayatta kayba yol açmaması için, tatil kavramı hususunda ele alınması gerekmektedir.

Sosyal ve iktisadi hayatta dini bayramlarla beraber, milli bayramlarında önemli bir yer teşkil ettiği görölmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bayramlarından ilki, Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan ve genç devletin kaderinde önemli bir yer edinen 23 Nisan 1920 tarihinin, 23 Nisan 1921'de "Milli Bayram" olarak ilan edilmesiyle görölmektedir.⁶⁵⁶ Aynı zamanda 23 Nisan 1927'de Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu), Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla 23 Nisan'ı "Çocuk Bayramı" olarak kutlamaya başlamıştır.⁶⁵⁷ Bir diğer milli bayram ise 24 Ekim 1923 tarihinde, dini ve milli düşüncelerin kaynaşması düşünülerek, Saltanatın kaldırılarak milli hakimiyetin sağlandığı aynı zamanda Hz. Muhammed'in doğum günü olan 1 Kasım gününün (12 Rebiyülevvel) "Hakimiyet Bayramı" olarak ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır.⁶⁵⁸ Hakimiyet Bayramı'nın en önemli tarafı, kanun teklifinden de anlaşıldığı üzere, Saltanat yönetimi yerine "Milli Saltanat" yani "Millî Hâkimiyet" kavramının hakim kılınmak istenmesi ve bu arzunun bir bayrama dönüştürülmesidir.⁶⁵⁹ 19 Nisan 1925 tarihli kanunla da Cumhuriyetin ilanı günü (29 Ekim) "Milli Bayram" olarak kabul edilmiştir.⁶⁶⁰ 1 Nisan 1926'da ise 30 Ağustos tarihinin, 30 Ağustos 1922'de gerçekteşen Başkomutanlık Meydan Muhaberesi'nin zaferle sonuçlanması dolayısıyla "Zafer Bayramı" olarak kabul edilmesi kararı alınmıştır.⁶⁶¹ Milli Bayramların yanı

⁶⁵⁴ Kurtcephe ve Beden, 2007: 402; Lewis, 1993: 287.

⁶⁵⁵ Jaeschke, 1972: 30.

⁶⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 10, 23 Nisan 1921: 69-74.

⁶⁵⁷ Akın, 1997: 92; Şahin, 1997: 17.

⁶⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 3, 24 Ekim 1923:14-16.

⁶⁵⁹ Taş, 2002: 666.

⁶⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 18, 19 Nisan 1925: 156-157; Jaeschke, 1972: 30.

⁶⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 24, 1 Nisan 1926: 7-8.

sıra, ilerleyen süreçte görülecek olan “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın” habercisi “Cimnastik Şenlikleri”, 10-11 Mayıs 1928'de Ankara'da İstiklal Sahası'nda gerçekleştirilmiştir.⁶⁶² Bu noktada milli bayramların kutlanmasının da sosyal, siyasi ve iktisadi hayatta kayba yol açmasını engellemek için tatil kavramı hususunda ele alınması gerekmektedir.

1935 yılında sosyal, iktisadi ve siyasi hayatta önemli bir yer teşkil eden milli ve dini bayramlar ile haftalık tatil meselesine, tam çözüm getirilmesi yolunda kararlı adımların atılması sürecine girilmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1935 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, “Ulusal Bayram Ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Layihası Ve Dahiliye Encümeni Mazbatası” teklifi sunulmuş ve Meclis'te bu kanun ile ilgili müzakereler gerçekleştirilmiştir. Müzakerelerde özellikle hafta tatili gününün dini açıdan problem oluşturmadığı, bu meselenin sosyal ve ekonomik sorun olduğu üzerinde durulmuştur.⁶⁶³

Yapılan görüşmeler neticesinde 27 Mayıs 1935 tarihinde “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” kabul edilmiş, 1 Haziran 1935 tarihinde de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun maddeleri şöyledir;

Madde-1; Ulusal Bayram yalnız Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 Ekim öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder.

Madde-2; Genel tatil günleri şunlardır;

A- Zafer Bayramı; İstiklal Savaşı'nda son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü (bugün Milli Müdafaa Vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır).

B- Ulusal Egemenlik Bayramı; 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü.

C- Bahar Bayramı; Mayıs'ın birinci günü.

D- Şeker Bayramı; üç gün.

E- Kurban Bayramı; dört gün.

F- Yılbaşı günü; her yıl Aralık ayının 31'inci günü öğleden sonra ve Ocak ayının 1'inci günü.

Bu maddede yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı Ulusal Bayramının 28 ve 30 ilkteşrin günlerinde hususî yerlerin kapanması mecburi değildir.

Madde-3; Hafta tatili Pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13 de başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zarurî ihtiyaçları ile alâkalı alış, veriş dükkân ve mağazaları hakkında Cumartesi günü Hafta Tatili Kanunu hükümleri tatbik edilmez.

Madde-4; 25 Haziran 1325 tarihli, 23 Nisan 1337 tarih ve 112 numaralı, 24 İlkteşrin 1339 tarih ve 362 numaralı, 19 Nisan 1341 tarih ve 628 numaralı, 1 Nisan 1926 tarih ve 795 numaralı kanunlarla 2 İkincikânun 1340 tarih ve 394 numaralı Hafta Tatili Kanununun birinci maddesinin son fıkrası kaldırılmıştır.

Madde-5; Bu kanun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.

⁶⁶² Güven, 1999: 34-35.

⁶⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 3, 27 Mayıs 1935: 302.

Madde-6; Bu kanunun hükümlerini icra Vekilleri Heyeti yerine getirir."⁶⁶⁴

Bu düzenlemelere ek olarak, 20 Haziran 1938'de, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Samsun'a çıkararak başlattığı Milli Mücadele'nin başlangıcı olan 19 Mayıs gününde, "*Gençlik ve Spor Bayramı*" olarak kabul edilmiş ve milli bayramlara bir yenisi daha eklenmiştir.⁶⁶⁵ 17 Mart 1981 tarihinde de, "*Ulusal Egemenlik Bayramı*" olarak kutlanan 23 Nisan günü, "*Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*" şeklini almıştır.⁶⁶⁶

Aynı zamanda sosyal hayatta da kanunlara uyum sağlamaya yönelik gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu duruma örnek olarak, hafta tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınmasında ötürü vapur seferlerini düzenleyen şirketlerin Cuma günü için planladığı seferleri Pazar gününe aktarmış olması gösterilebilir.⁶⁶⁷ Böylelikle ihtiyaca cevap veren bu düzenleme ile siyasi, sosyal ve iktisadi hayattaki tatil sorunu ortadan kalkmış, çağdaş olan devletler ile bu konuda uyum sağlanarak, mevcut kaybın önüne geçilmiştir.

Genel anlamda bu ihtiyaçlara binayen, İslamiyet için kutsallık taşıyan Cuma günü olan tatil uygulamasının Pazar günü olarak değiştirilmesi, dini ritüellere yönelik simgesel nitelikli laik uygulamaların en belirgin olanlarındanıdır.⁶⁶⁸ Bu değişimle birlikte laiklik ekseninde bir aşama daha gerçekleştirilmiş, gelenekçi toplum yapısından bir kopuş daha gerçekleşmiştir.

2.6.3. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne Gösterilen Tepkiler

Tatil kavramı, 19. yüzyılda sosyal ve iktisadi ilişkilerin gelişmesiyle ortaya çıkmış, bu yönde ki ilk düzenlemeler de yine aynı yüzyılda gerçekleşmişti. Ancak bu düzenlemeler sorun çözme açısından yeterli olamamış, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne sosyal, siyasi ve iktisadi yaşamda kayba neden olan bir miras kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, bu sorunu ciddi biçimde ele almış, ilk düzenlemelerde istenilen sonuçları elde edemese de, 1935 yılında çıkarılan kanunla siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan tatil ihtiyacını gidermiş, bu sorunu sistematik bir düzenle çözmüş ve çağdaş dünya ile uyum sağlamaya yönelik bir adım daha atmıştır.

Hafta tatili gününün Cuma'dan Pazar'a alınması, iktisadi ilişkilerdeki sorunun giderilmesi ile ilgili bir durumdur. Kanun görüşmelerinde de, bu husus üzerinde durulmuştur. Lakin laikliğin simgesel niteliğindeki bu değişime, Cuma günü, İslam dinine göre özel bir gün olduğu için, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu toplumun ağırlıklı Müslüman olması sebebiyle, toplumun bazı kesimleri bu değişime din eksenli tepki göstermiştir. 21 Haziran

⁶⁶⁴ Resmi Gazete, 1 Haziran 1935: 4.

⁶⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 26, 20 Haziran 1938; 217.

⁶⁶⁶ Resmi Gazete, 1 Ekim 1981: 61.

⁶⁶⁷ "Vapur tarifeleri", Akşam Gazetesi, 29 Mayıs 1935: 3.

⁶⁶⁸ Kocaoğlu, 2007: 1299.

1935 tarihinde, Diyarbakır Vilâyeti'nden alınan bir yazıda hafta tatilinin Pazar günü olarak değiştirilmesinin dine aykırı olduğu yolunda gerçekleştirilen propagandanın halk arasında ciddi boyutlarda yayıldığı belirtilmiştir. Yine Tarsus'un Abdalkuyusu Köyü'nden Edip İsmail oğlu Ali ile oğlu Sabri'nin bazı köylülere; “*Şapka giydirdikleri yetmedi, şimdi de Pazar günü Cuma yerine tatil günü oldu. Hep gâvur olduk, yarın da kiliseye gideceğiz*” söylemleriyle halkı galeyana getirmeye çalıştıkları Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır.⁶⁶⁹ Ancak hem alınan tedbirler neticesinde, hem de dinen özel bir gün olması, tatil olması anlamına gelmediği için olumsuz tepki girişimleri geniş çapta destek bulamamıştır. Aynı zamanda bu kanuna gösterilen tepkilerin geniş çapta destek bulamamasında bir diğer etken de siyasi, sosyal ve iktisadi hayata yönelik gerçekleştirilen bu değişimin, ilişkileri düzenlemede engelden ziyade kolaylık sağlamasıdır. Dahası dini bayramlarında, bu kanun kapsamında kabul edilerek resmi tatil ilan edilmesi, toplum açısından olumlu karşılanan ve olası olumsuz tepkileri etkisiz kılan diğer bir unsur olmuştur. Bütün bu durumlara ek olarak, Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne karşı Türkiye'nin sahip olduğu toplumun Osmanlı zamanından itibaren tatil kavramına pek alışık olmamasından ötürü bu yeniliği genel anlamda olumlu karşıladığı ve bundan dolayı düzenleme aleyhinde din eksenli propagandaların da destek bulamadığı görülmektedir.

---

⁶⁶⁹ Kocaoğlu, 2007: 1302-1303.

SONUÇ

Osmanlı Devleti kuruluşundan 17. yüzyıla kadar geçen süreçte sosyal, siyasal ve iktisadi hayattaki mevcut sistemini başarı ile sürdürmüştür. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa’da önce Sanayi Devrimi sonra Fransız İhtilali ile mevcut koşullarda değişim rüzgarı ortaya çıkmış, bu rüzgar Batı Avrupa’da bulunan ulusların lehine esmiş ancak Osmanlı’nın aleyhine gelişen bir sürecin başlangıcı olmuştur. Zira Batı Avrupa’da görülen bu gelişmelere karşın Osmanlı kapsamlı atılımları gerçekleştirmekte başarılı olamamıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında bu durumun farkına varılsa da kalıcı çözüme yönelik uygulamalar, ancak 19. yüzyıla girerken görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde köklü değişikliklerin temeli atılmış, “çağdaşlaşma” fikri Osmanlı topraklarında yeşermeye başlamıştır.

III. Selim ile başlayan, “çağdaşlaşma” fikri, II. Mahmut ile her alanda yerleşmeye başlamıştır. II. Mahmut döneminde, her alanda yenilikler gerçekleştirilmiş akabinde yenilik ve çağı yakalama fikri, Tanzimat dönemi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak gerçekleştirilen bu yenilikler ile Osmanlı Devleti, çağı yakalamada ve var olan sorunlarını çözmeye yetersiz kalmıştır. Çünkü gerçekleştirilen düzenlemeler köklü değişiklik sağlamamış, zira her yenilik ile birlikte eski de devam etmiştir. Bu gelenekçi anlayıştan dolayı, yeniliklerin Osmanlı toplumu tarafından benimsenmesi sağlanamamış sosyal, siyasal ve iktisadi hayatın her alanında sorun yumağı oluşmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 29 Ekim 1923’te resmen kurulduğu zaman, Osmanlı Devleti’nden adeta her alanda enkaz altında kalmış bir miras teslim almıştır. Zira Osmanlılar bu enkazı kaldırmaya çalışsa da başarıya ulaşamamıştı. Dolayısıyla sorumluluk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne kalmıştı. Bu doğrultuda yenilikleri gerçekleştirmeye yönelik genç devletin yönetici kadrosu, belli başlı ilke ve esaslar çerçevesinde hareket etmiştir. Belirli ilke ve esaslar etrafından gerçekleştirilen sosyal dönüşümde laiklik, ana unsur olarak hemen hemen her inkılapta yer almış ve diğer ilkelerinde geçerliliğini sağlamıştır. Ayrıca bu ilke ve esaslar ile inkılaplar gerçekleştirilirken temel amaç, “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşmak olmuştur. Bu plan ve çerçeve doğrultusunda, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde harekete geçen Türkiye Cumhuriyeti, 1922 yılında Saltanatı kaldırıp 1923 yılında yönetim sistemini belirledikten sonra toplumunu kalkındırmaya yönelik köklü adımların önü açacak düzenlemelerden ilkinin 1924 yılında gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda kurumsal anlamda laik dönüşümün ilk adımı, Halifeliğin kaldırılmasıdır ve bu yenilik ile sosyal alandaki inkılapların temelinde yatan devletin laikleşme süreci de resmen başlamıştır. Böylelikle yönetimde din ile devlet ayırımına gidilmiş, toplumun her katmanına devlet, ayırım gözetmeksizin yaklaşabilmiş

ve dinin bireyselleşmesi sürecini başlatmıştır. Ayrıca bu süreçte laikleşmenin yanı sıra, çağdaşlaşmada kesin çözüme yönelik aşamalar gerçekleştirilmiştir. Çünkü Türk modernleşmesinde kesin çözümler tasarlanmadan, Osmanlı Devleti'nin çökmüş, Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan unsurlarının ortadan kaldırılması mümkün değildi.

Kesin çözümlerle çağdaşlaşmaya yönelen Türkiye Cumhuriyeti, sosyal alandaki değişimler ile toplumunu yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bu modernleşme sürecinde laiklik esas alınmıştır. Çünkü sosyal dönüşümün toplumun tüm katmanlarına sirayet etmesini sağlamak için laiklik vazgeçilmez bir unsurdur. Böylelikle bu süreçte laiklik ile sosyal alanla köklü değişiklikler gerçekleştirilerek, devletin, toplumuyla bir bütün halinde modernleşmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamdaki köklü yeniliklerden ilki Şapka İnkılabı'dır. Bu inkılap, sadece başlık değişimi olarak algılanmamalıdır. Bu değişim; eskimiş, köhne anlayışın bir kenara bırakılarak modern anlayışa yönelmenin bir göstergesidir. Aynı zamanda bu değişim ile laiklik açısından simgesel bir adım atılmış, genç devletin toplumun tüm katmanlarına eşit yaklaşması sağlanmıştır. Bu değişimle toplumun modern bir görüntüye kavuşması için biçim ve özen birlikte gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Ancak seçilen başlığın, Gayrimüslimlerin sık kullandığı bir başlık olmasından dolayı inkılapların karşısında olan gayrimemnun kitlenin tepkisini çekmiştir. Çünkü bu değişim, gayrimemnunlar tarafından, adeta din değiştirme gibi anlamlandırılmış ve çoğunluğu Müslüman olan Türk toplumunun bazı kesimlerinde, bu başlığı giymekle, Gayrimüslimlerle eş tutulma endişesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şapkaya karşı gösterilen tepkilerin eyleme dönüşmesinde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte çıkarı zedelenen grupların dini söylemler kullanarak halktan bazı kimselerle birlikte harekete geçmesi etkili olmuştur. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Devleti, geniş çapta destek bulamayan bu tepkisel eylemleri aldığı önlemler ile bertaraf etmiştir. Ayrıca bu değişime yönelik, istemeden de olsa irticai eylemlere destek veren, kabullenememenin oluşturduğu tepkisel söylemlere de rastlamak mümkündür. Aynı zamanda yurt dışından da bu değişime tepki gösterilmiş, lakin gösterilen tepkiler de yine dini söylem üzerinden olmuş, bu yüzden de uluslararası alanda da etkili olmamıştır.

Şapka İnkılabı ile sosyal alanda başlayan laik dönüşüm, kurumsal anlamda tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ile devam etmiştir. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Osmanlı Devleti döneminde edinilen kötü tecrübelerden dolayı genç bir devletin bekasını tehlikeye atabileceği için tarikatların meşruiyetini ortadan kaldırmada geçerli yolların başında gelmektedir. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti çağdaş, laik ve bilimsel esaslara dayanan bir toplum kurmayı amaçladığından, din ile topluma yön vermeye çalışan bu kurumların ortadan kaldırılmasını bir gereklilik olarak görmüştür. Türbelerin kapatılması hususu ise, Mustafa

Kemal Paşa'nın, “*ölülerden yardım dilemek medeni bir ulus için yüz karasıdır*” ifadeleriyle, Türk toplumunu çağ dışı uygulamalardan kurtarmayı amaçlarken, bu olumsuz unsurların en ufak bir varlığının dahi kabul edilmeyeceğini belirtmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla çağdaş ve modern bir yapıda din dışı hurafe olarak nitelendirilen uygulamalar tümüyle reddedilmiştir. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasının akabinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ile de, dini hayatta devletin kontrolü sağlanarak, dinin inkılaplar karşısında çıkarları zedelene grup tarafından bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Böylelikle, birey ile din arasına giren, inkılapların benimsenip yerleşmesine engel olan unsurların önüne geçilebilmiştir. Lakin doğal olarak bu yenilik de çıkarı zedelene ve Osmanlı'dan süre gelen “*yüksek İslam 'ın*” tepkisini çekmiştir. Bu kesim doğrudan doğruya tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına tepki göstermese de, inkılap karşıtı ve irticai nitelikte olan her eylemde faal bir şekilde bulunmuştur. Zira tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla, buraları kullanan tarikat yapılarının çıkarları zedelenmiştir. Çıkarı zedelene bu gruplar gerçekleştirdikleri eylemlerde, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı toplumun bir kısmını ve bu inkılabı hazmedemeyenleri harekete geçirmiştir. Harekete geçen bu gruplar, gerek tepkisel eylemlerde, gerekse tepkisel söylemlerde bulunmuş lakin bu tepkiler, devlet tarafından alınan önlemlerle ve halk tabanından destek göremeyince etkisiz kalmıştır. Tekke, zaviyelerin kapatılmasıyla, her ne kadar modern toplumun oluşturulması yönünde bir aşama daha gerçekleştirilmiş olsa da, buraları kullanan tarikat yapıları yer altına inmiş, bu unsurlar üzerindeki devlet kontrolü yitirilmiştir. Zira bu yapılara destek veren zihniyetlerin varlıklarını korumasıyla birlikte devletin bu yapılar üzerindeki kontrol eksikliğinden, 1930 yılında vahim sonuçları olan Menemen Olayı gerçekleşmiştir..

Kadın, toplumu oluşturan esas unsurlardan biri olması itibariyle toplumsal modernleşme sürecinde mihenk taşı niteliğindedir. Bu bağlamda kadının görünüm olarak modern bir seviyeye ulaşmasının sağlanması, toplumsal değişim açısından ele alınması gereken önemli bir husustur. Türk kadınının giyimi, modernleşme sürecine maruz kalmadan önce, inancının ve yaşadığı coğrafyadaki kültürlerin etkisiyle şekillenmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda esen değişim rüzgarının etkisiyle, kadının giyimi de değişmeye başlamış ancak bu değişim, gelenekçi anlayışın etkisiyle görünüm anlamında Türk kadınında bir karmaşaya sebep olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyetin kurulması ile çağdaşlaşmaya yönelik genç devlet, laiklik anlayışla birlikte Türk kadınına bu karmaşadan kurtararak modern görünüme kavuşmasının çözüm yollarını aramıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti çözüm yolu olarak erkek kıyafetinde yasal düzenlemeler ile işe başlamış olmasına rağmen kadın kıyafetindeki değişimi, yasal düzenlemelerle değil teşvik ederek gerçekleştirmeyi

tasarlamıştır. Zira Türk toplumunda kadına yönelik var olan baskıcı algının tepkisi çekilmeden kadının modern görüntüye kavuşturulması için başka akılcı yol görünmemektedir. Türk kadınının çarşaf ve peçe gibi, eski giyimleri tamamen değiştirmesi, modern bir görüntüye kavuşmasına yönelik çalışmalar gerek bu konuda söylemler ile gerekse basında yapılan yayımlar aracılığıyla özendirilerek başlatılmıştır. Bütün bu uygulamalara karşın tüm Türkiye’de yeterli değişim sağlanmayınca, yerel yönetimler tarafından yasaklanma yoluna gidilerek bu giysilerin çıkarılması zorunlu hale getirilmiştir. Fakat tahmin edildiği üzere bu değişim özellikle kadının toplumda arka planda kalmasından kaynaklanan baskıcı anlayış tarafından hoş karşılanmamıştır. Nihayetinde, bu değişime yönelik tepkilerde bahsedilen zihniyet algısının varlığı açık bir şekilde görülmüştür. Keza tepkilerde, genelde kadının peçe ve çarşafı atması ahlakı bakımından hoş karşılanmamasına yönelik ortaya konulan söylemler bu durumu desteklemektedir. Bu tepkilerin haricinde, yine değişimi kabullenemeyen kişilerin tepkisel söylemlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca bu değişime gerek İslam coğrafyasından gerekse Avrupa’dan da tepki gösterilmiştir. İslam coğrafyasından değişime yönelik olumsuz söylemler niteliğinde gelen tepkiler, yurt içinde görülen söylemlerle aynı paraleldedir. Avrupa’dan gösterilen tepkilerin ise Türk kadınının, Avrupa kadınının toplumdaki konumunun ötesinde bir noktaya ulaştırmasının hazmedilememesinden ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Ancak hem yurt içi hem de yurt dışından gösterilen bu tepkiler istenilen etkiyi oluşturamamış, sonuçsuz kalmıştır.

Gelişen ve değişen dünya düzenine uyum sağlamak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal ve iktisadi ilişkilerde başlıca meselelerinden biridir. Bu kapsamda saat, takvim ve rakam yeniden ele alınıp düzenlenmesi gereken bir husustu. Osmanlı Devleti döneminde, çağdaş olunan ülkeler ile zamansal ve rakamsal açıdan uyum sağlamaya yönelik girişimlerde bulunulsa da, gelenekçilik anlayışına bağlılıktan dolayı uyum sağlamaya yönelik bu girişimler başarıya ulaşamamıştı. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti’ne, rakamsal ve zamansal sorun miras kalmıştı. Bu durumun etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti, 1925 yılında, uluslararası alanda birliği sağlamak amacıyla uluslararası takvim, saat ve rakam konusunda kanunlaşma yoluna gitmiştir. Böylece çağdaş dünya ile var olan zamansal ve rakamsal anlamda uyum sorunu çözülmüş, uluslararası alafranga saatin ve Hristiyanlığa ait Miladi Takvim’in kullanılmaya başlanmasıyla laiklik açısından simgesel bir değişim de gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler ile toplumun bu hususlardaki ihtiyaçları giderildiğinden, bu değişime yönelik herhangi bir tepki gösterilmemiştir. Ayrıca ağırlıklı olarak Müslüman olan toplumun kullanmakta olduğu Hicri Takvim’inde devlet tarafından devamının

sağlanması, dini unsuru kullanarak tepkisel eylem ve söylemde bulunabilecek kişilerin olası herhangi bir faaliyetini bertaraf etmiştir.

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti yapılanma sürecinde büyük bir aşama kaydetmiş, fakat sosyal, siyasal ve iktisadi açıdan birçok inkılabın gerçekleştirilmesi inkılapların karşısında olan gayrimemnun kitlenin nefret birikimine neden olmuştur. Dahası 1930'a gelindiğinde, dünya genelinde ortaya çıkan ekonomik bunalımın Türkiye üzerinde olumsuz etki bırakması, halkın da mevcut idareye karşı hoşnutsuzluğunu ortaya koymasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, "*bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikayet dinliyoruz*" şeklinde Hasan Rıza'ya (Soyak) serzeniş de, dönemin mevcut ekonomik kötülüğünü ve hoşnutsuzluğunu ortaya koymaktadır. Mevcut olan bu sorunun çözümü için Mustafa Kemal Paşa tarafından, muhalefet fırkasının, yani Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması fikri ortaya atılmış ve böylelikle SCF ile iktidarın denetlenebilmesi, çok fırkalı siyasal hayata geçiş ile demokrasinin yerleşmesi ve var olan ekonomik problemin çözülmesi planlanmıştır. Bütün bu hususların gerçekleşmesi için, fırkayı kurma ve siyasal hayatını yaşatma görevini Mustafa Kemal Paşa, güvendiği arkadaşlarından olan Fethi Bey'e (Okyar) vermiştir. Ancak işler planlanan doğrultuda gitmemiş, SCF'nin dışında gelişen koşulların, fırkanın aleyhinde bir hava oluşturması neticesinde fırka kuruluşundan kısa bir süre sonra kendini feshetmiştir. Bu durum, henüz Türkiye'nin çok fırkalı siyasal hayata daha hazır olmadığını göstermiştir. SCF'nin kendini feshetmesinin etmenleri arasında, SCF'nin desteklendiği bölgelerde, destekçilerinin yanı sıra, bu olumsuz havayı lehine dönüştürmeyi düşünen ve bunu fırsat olarak gören, inkılapların karşısındaki gayrimemnun kitlenin var olması da yer almaktadır. Nitekim SCF'nin kapanmasından yaklaşık bir ay sonra, SCF'nin etkili olduğu Menemen'de, gayrimemnun kitle mevcut muhalif havayı fırsat bilerek harekete geçmiş ve vahim bir olay gerçekleştirmiştir. Bu olayı gerçekleştiren kitle, arkalarına mevcut yönetimden memnun olmayan halk kitlelerini alabilecekleri düşüncesi etkisiz kalınca, gerçekleştirmek istediği irticai hareketi başarıya ulaştıramamıştır. Olay, alınan önlemler neticesinde bertaraf edilmiştir. Aynı zamanda, mevcut gayrimemnun kitlenin herhangi bir muhalefet oluşumuna sızarak inkılapların yerleşmesini etkisiz kılma ve eski düzeni hakim kılma girişiminin sonuçsuz kalması, yeni düzenin yerleşip benimsenmeye başladığının da göstergesi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti takvim, saat ve rakamlar ile sosyal ve iktisadi hayatta, uluslararası alanda birliği sağlamaya yönelik düzenlemelerini gerçekleştirdikten sonra sıra ölçüler konusunda düzenleme yapılmasına gelmiştir. Ölçüler konusu, Osmanlı'dan Türkiye

Cumhuriyeti'ne kalan sorunlardan birisidir. Çünkü Osmanlı sınırlarında kullanılan ölçüler, zamana ve mekana göre, ağırlık ve uzunluk bakımından farklı miktarlara tekabül etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde, belirli standartlarda kullanılan bir ölçü sisteminin mevcut olmaması, bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini çözüm aramaya sevk etmişti. Lakin belirli bir standardı olmayan ölçüleri, standarda bağlama çalışmaları gerçekleştirilse de toplumun gelenekçilik anlayışı yine bu standardın sağlanmasını başarısız kılmıştı. Kuşkusuz bu durum, Osmanlı'daki sosyal ve iktisadi hayatı olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, sosyal ve iktisadi alanda var olan sorunu çözmek için Türkiye Cumhuriyeti, laikliğinde etkisiyle 26 Mart 1931'de modern dünyanın kullandığı metre sistemini kabul etmiştir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti ölçüler konusunda belirli bir standart sağlamış, laiklik çerçevesinde toplumun her katmanına eşit düzen getirme sorumluluğunun etkisiyle, sosyal ve iktisadi hayata yönelik bir ihtiyacı da gidermiştir. Bundan dolayı Ölçüler Kanunu ile geçilen bu yeni sisteme, söylem ve eylemsel olarak tepki gösterilmemiştir. Fakat var olan gelenekten kopamama alışkanlığından ötürü, yeni ölçüleri kullanmakta geciken ve cezalandırılan kişilere de rastlanmıştır.

İbadetin Türkçeleştirilmesi meselesini, laiklik kapsamında, genç devletin sahip olduğu toplumun inancını dini araçlara bırakmaksızın bireyin kendi başına anlamasına yönelik yapılan çalışmalar olarak görmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmalar ile bireyin inancını anlaması sağlanarak, Osmanlı'dan arta kalan dini istismarcıların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu laik uygulamalar ile doğrudan doğruya dini kullananların tekeline son vereceği için çıkarı zedelenen bazı kimselerin tepki göstermelerine neden olmuştur. Bu kitle, ilk başta tepkilerini olumsuz yönde söylentiler çıkararak, halkı endişeye sevk etme doğrultusunda göstermiştir. Ayrıca çıkarı zedelenen bazı kimseler dinin içeriğinin değiştirileceği endişesi, eski alışkanlıklardan kopamamanın etkisi ve halktan bazı kimselerin katılması sonucunda Bursa'da bir eylem gerçekleşmiştir. Fakat bu eylem, toplumun tümüne tesir etmemiş ve toplumdan destek bulamamıştır. Bu tepkisel olayların yanı sıra, ibadetin Türkçeleştirilmesi çalışmalarında fiilen görev alan bazı kişilerinde değişikliklerin doğrudan dinin esas unsurlarından olan ibadette anlam karmaşası oluşturacağı endişesiyle, kimilerinin bu aşamada görevlerini bırakmalarına, kimilerinin de fiilen bu görevlerini yaptıktan sonra durumu kabullenememelerine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti zamanında birey ve devlet ilişkisi, dönemin şartlarından ötürü gelişmiş değildi. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde sosyal, iktisadi ve siyasi ilişkilerin gelişmesi sonucu, birey ve devlet ilişkisi de artmıştır. Bu durum ise bireyin kimliğinin belirlenmesi problemini doğurmuştur. Osmanlı idaresi, bu soruna türlü yollarla çözüm bulmaya çalışsa da

karmaşıklığı giderememiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde, bahsedilen etkenlere ek olarak, gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlama ve devletin laiklik ile toplumun tüm katmanlarına eşit yaklaşma isteğiyle beraber bireyin kimlik sorununun çözülmesi gereklilik arz etmiştir. Bu gerekliliğin farkında olan Cumhuriyet idaresi konuyu ele almış, önce 1926 yılında Medeni Kanun ile bireyin haklarını tanıyıp vatandaş kavramını oluşturmuş, sonra 1934 yılında kimlik karmaşasını, Soyadı Kanunu ile çözmüştür. Bu kanuna ek olarak, laiklik kapsamında, kullanılan lakapların kaldırılması ile toplum içinde doğabilecek ayrımcılık faaliyetlerin önüne geçmiştir. Bireyin kimliğinin belirlenememesi gibi bir sorunun çözümüne tepki gösterilmesi beklenen bir durum değildir. Fakat bu kanunu kabullenemeyenler tarafından tepki gösterildiği görülmüştür. Gösterilen bu tepkilerin bir kısmı, tanınmış kişilerin soyadı almasının gereksiz olması yönünde iken, diğer bir kısmı da Avrupa'daki kullanımı gibi soyadının isimden sonra değil de önce gelmesi gerekliliğine yöneliktir. Ayrıca bu konuda yurt dışında bulunan Türklere yönelik, Türkiye ile olası kurabilecekleri bağlantıların önüne geçmek için uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Lakin hem tepkiler hem de yurt dışında bulunan Türklere yönelik uygulamalar kendi ekseni etrafında kalarak destek bulamamıştır.

Kılık-kıyafet meselesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ele aldığı önemli yeniliklerden biridir. Bu konudaki laik uygulamalarla ayrıcalıksız, sınıfsız ve modern bir toplumu görüntüsüyle de oluşturmak için girişimlere başlanmıştır. İlk olarak Şapka İnkılabı ile işe başlayan yönetim, erkek kıyafetini düzenledikten sonra kadın giyimini de ele almış ve teşvik yoluyla başlattığı dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu etkenlere ilaveten dini kisvenin sınırlandırılması da laiklik açısından bir zorunluluktur. Çünkü bu dini kisve toplumda görünüm itibariyle ayrıcalık oluşturmakta, dolayısıyla eşit toplum görüntüsüne zarar vermekteydi. Buna ilaveten dini kisveyi, din görevlilerinin haricinde bilgisiz ve ehliyetsiz kişiler de giymekteydi. Zira toplumunda dini kisveyi giyen kişilere güvenilir ve bilgili gözüyle bakması, bu kisveyi giyen kişilerin saygın bir konum kazanmasına, etki alanını genişletmesine sebep olmaktadır. Böylece inkılaplara karşı duruşta, eylemleri gerçekleştiren kesimlerin, eylemin etkisini arttırabilmek için bu tarz kıyafetler takınmış oldukları da görülmüştür. Açıkça görüldüğü üzere, bu durum, gerçekleştirilen yeniliklerin toplumda yerleşip benimsenmesine karşı ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Bu hususların farkında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrosu, meseleyi, toplumun tüm katmanlarına eşit yaklaşabilme amacıyla konuyu aşamalı olarak ele almış, 3 Aralık 1934 tarihinde Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun ile de kesin çözüme kavuşturmuştur. Böylelikle bu kanun ile dini kisveyi giyen din görevlilerinin bu elbiseyi sadece ibadethanelerde giymesi sağlanmış, bu konudaki istismaların önüne geçilmiş, toplumun da modern eşit bir görüntüye

kavuşması sağlanmıştır. Ayrıca laiklik çerçevesinde gerçekleştirilen bu uygulama ile devletin toplumdaki her dini kesime eşit yaklaşması konusunda bir aşama daha kaydedilmiştir. Ancak yurt dışından, özellikle de Yunanistan'dan, bu kanuna yönelik tepki gösterilmiştir. Yunanistan'dan basın yoluyla gösterilen bu tepkilerde, Türkiye'de bulunan Rumların haklarının yok edildiği yönünde ifadeler kullanılmıştır. Lakin Yunanistan'dan gelen tepkilerin, yurt içindeki Rumlar üzerinde tesirsiz kaldığı görülmüştür. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, bu uygulama ile toplumun her kesimine biraz daha yaklaşmış, eşit, ayrıcalıksız toplum yolunda bir aşama daha kat etmiştir. Nitekim yurt içindeki bazı azınlık unsurlar var olan ayrıcalıklarını kaybetmek istemedikleri için bu kisveyi çıkarmaya ilk etapta yaklaşmamış ancak Türkiye'nin kararlı tutumu sayesinde çıkartmak zorunda kalmışlardır.

Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayat çok fazla kapsamlı olmadığı için tatil kavramı oluşmamıştır. Lakin 19. yüzyıla gelindiğinde iktisadi hayatın genişlemesi ve iş yükünün ağırlaşması tatil ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bu konuda düzenlemeler oluşturulmaya başlanmıştır. Ayrıca tatil ihtiyacının olduğu diğer bir durum, sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir yeri olan dini bayramlardır. Çünkü dini bayramlar, toplumun üyeleri açısından özel bir gün olarak görüldüğü için bunun etkisiyle mevcut iktisadi ilişkilerde bir kayıp oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bütün bu sorunlar, her ne kadar ilgili düzenlemeler ile çözülmeye çalışılmış olsa da başarı bir sonuç elde edilememiştir. Bu sorunları çözmek amacıyla, ilk olarak hafta tatili meselesi ele alınmış ve Cuma günleri tatil olarak belirlenmiştir. Lakin özellikle Avrupa ile artan sosyal ve iktisadi ilişkilerde, Türkiye'de Cuma gününün, Avrupa'da ise Pazar gününün tatil olması, iş ve zaman kaybına yol açmıştır. Bu doğrultuda konunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Hafta tatili sorunu çözüldükten, milli ve dini bayramlarında ele alınması bir gerekliliktir. Zira milli ve dini bayramlarda sosyal ve iktisadi hayatta kayba yol açmaktaydı. Nihayetinde 27 Mayıs 1935 tarihinde, "*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun*" kabul edilerek tatil kavramı sorunu çözülmüştür. Ayrıca bu kanunla laiklik kapsamında ayrıca simgesel değişiklik olarak hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alınmıştır. Ancak bu laik uygulama dini içerikli propagandaları doğurmuştur. Bu nedenle hafta tatilinin, Cuma'dan Pazar'a aktarılmasına, kimi yerlerde din eksenli tepki gösterilmiştir. Çünkü Cuma günü İslam dini için önemli bir gündür ve gösterilen tepkiler de bu temele dayanmaktadır. Lakin bu tepkisel girişimler yurt çapında geniş destek bulamamıştır. Ayrıca dini bayramların kanun ile tanımlanıp tatil haline getirilmesi de, kanuna yönelik toplumda tepkisel söylemlerin destek bulmasını engellemesinin yanı sıra bu kanunun hoş karşılanmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923 yılında yönetim sistemini belirledikten sonra, akılcı ve bilimsel esaslara dayanan modern, ayrıcalıksız ve sınıfsız, uluslararası alana tamamiyle uyum sağlamaya yönelik bir toplum inşasına girişmiştir. İnşayı gerçekleştirirken cumhuriyetçi, inkılapçı, laik, milliyetçi ve halkçı uygulamalarla hareket etmiştir. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak amacıyla başlanılan bu inşa sürecinde, özellikle laik uygulamaların etkisiyle yeni düzeni benimseyemeyen ve eski düzenden doğan ayrıcalıklarını kaybeden kimseler, dini söylemleri kullanarak yanına çektiği bazı kimseler ile inkılaplara karşı durmaya çalışsa da, bu girişimlerinde başarısız kalmıştır. Bu kimseler, özellikle sosyal alanda simgesel ve kurumsal anlamda gerçekleştirilen laik uygulamalara tepki göstermişlerdir. Şapka ile kılık-kıyafet alanındaki değişikliklerle başlayan laik uygulamalara, dini unsuru kullanarak tepki gösterenler ortaya çıkmış, akabinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tepkisel söylem ve eylemler tarikatlar aracılığıyla örgütlü propaganda halini almış, bu unsurlar laiklik karşıtı faaliyetlerin diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Atatürk Dönemi'nde ortaya konulan bu örgütlü dini propaganda faaliyetlerini ağırlıklı olarak Nakşibendi Tarikatı gerçekleştirmiştir. Kadının peçe ve çarşaftan kurtulma sürecinde de yine dini propaganda aktif olarak yer almıştır. 1930'da örgütlü dini propaganda Menemen Olayı ile varlığını bir kez daha ortaya koymuştur. Akabinde ibadet dilinin Türkçeleşmesine de yine dini içerikli karşı duruş sergilenmiş, hafta tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınmasına da, aynı şekilde dini propaganda ile karşı çıkmıştır. Lakin hükümet aldığı tedbirler neticesinde bu propagandaları etkisiz kılmıştır. Zira ilerleyen süreçte, gerçekleştirilen inkılaplara karşı gösterilen tepkilere rağmen bu devrimlerin toplum tarafından benimsenmesi ve sosyal hayatın değişmesi tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir.

Sosyal alanda gerçekleştirilen en son inkılaptan bu yana geçen yaklaşık 80 yıllık sürede, toplumun büyük bir kesimi tarafından tüm inkılaplar benimsenmiş ve uygulanmaya devam etmiştir. Lakin Atatürk döneminden sonraki yıllarda da tepki zihniyeti varlığını devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber çağdaşlaşmadan rahatsız olan bu zihniyet, giyim, söylem ve eylemleriyle, nitelik ve nicelik bakımından çok az da olsa günümüzde de canlılığını kaybetmemiştir. Bu unsurların canlılığını korumasının nedeni ise, yeni kurulan düzende zedelenen çıkarlarını geri kazanmak istemeleri ile inkılapların bazılarının toplumun bir kesimi tarafından benimsenmemesinden doğan memnuniyetsizliği kullanarak, hala daha kendi çıkarlarına hizmet edebilecek destekçiler bulmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)

Muamelat Genel Müdürlüğü Katoloğu

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 194.330.13 Tarih: 12.09.1925

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 161.654.15 Tarih: 16.11.1925

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.667.6 Tarih: 14.12.1925

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 7.43.34 Tarih: 09.01.1926

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 104.679.4 Tarih: 13.02.1926

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.667.10 Tarih: 27.05.1926

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 26.150.5 Tarih: 03.06.1926

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 8.47.8 Tarih: 14.03.1927

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.667.17 Tarih: 10.11.1927

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.1 Tarih: 02.01.1928

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.2 Tarih: 14.02.1928

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 261.755.14 Tarih: 25.10.1928

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 192.314.14 Tarih: 02.12.1928

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.7 Tarih: 14.02.1929

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.8 Tarih: 21.02.1929

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 102.668.9 Tarih: 21.02.1929

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 26.150.12 Tarih: 06.01.1930

Katolog no: 30.10.0.0 Yer No: 24.81.15 Tarih: 23.12.1931

Kararlar Daire Başkanlığı Katoloğu (1920-1928)

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 13.14.17 Tarih: 15.03.1925

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 15.62.15 Tarih: 27.09.1925

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 16.69.1 Tarih: 04.11.1925

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 16.71.4 Tarih: 23.11.1925

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 16.71.5 Tarih: 23.11.1925

Katolog no: 30.18.1.1 Yer No: 17.89.5.1 Tarih: 31.01.1926

Kararlar Daire Başkanlığı Katoloğu (1928-)

Katolog no: 30.18.1.2 Yer No: 2.18.38 Tarih: 20.03.1929

Katolog no: 30.18.1.2 Yer No: 17.1.1 Tarih: 07.01.1931

Katolog no: 30.18.1.2 Yer No: 18.3.2 Tarih: 25.02.1931

Katolog no: 30.18.1.2 Yer No: 50.89.17 Tarih: 30.12.1934

Katolog no: 30.18.1.2 Yer No: 67.61.2 Tarih: 15.07.1935

Diyanet İşleri Başkanlığı Katoloğu

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 5.43.18 Tarih: 02.09.1925

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 14.117.2 Tarih: 01.01.1926

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 5.45.15 Tarih: 24.12.1927

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 13.108.10 Tarih: 14.10.1928

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 14.119.18 Tarih: 11.11.1928

Katolog no: 51.0.0.0 Yer No: 12.101.10 Tarih: 06.11.1934

Genel Katolog

Katolog no: 180.9.0.0 Yer No: 1.6.8 Tarih: 13.12.1925

Resmi Yayınlar

Aynı Tarihi

1-31 Aralık 1934

1-28 Şubat 1935

1-31 Mart 1935

1-30 Nisan 1935

1-31 Ağustos 1935

1-30 Eylül 1935

1-30 Kasım 1935

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası

Bölüm:3, 9-16 Mayıs 1935

Düster

Tertip:3, Cilt:7, 13.12.1925

Tertip:3, Cilt:9, 20.05.1928

Tertip:3, Cilt:15, 21.06.1934

Tertip:3, Cilt:16, 03.12.1934

Tertip:3, Cilt:26, 10.01.1945

Resmi Gazete

5 Eylül 1925

28 Kasım 1925

13 Aralık 1925

1 Ocak 1931

3 Şubat 1931

4 Nisan 1931

8 Ağustos 1931

2 Temmuz 1934

27 Kasım 1934

12 Aralık 1934

13 Aralık 1934

18 Şubat 1935

27 Şubat 1935

12 Mart 1935

28 Nisan 1935

1 Haziran 1935

1 Ağustos 1935

8 Ağustos 1935

1 Eylül 1935

5 Eylül 1935

3 Kasım 1935

27 Aralık 1935

1 Ekim 1981

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi

23 Nisan 1921, 24. Birleşim, Devre No:1, Cilt:10, İçtima:2

24 Ekim 1923, 41. Birleşim, Devre No:2, Cilt:3, İçtima:1

2 Ocak 1924, 78. Birleşim, Devre No:2, Cilt:4, İçtima:1

21 Şubat 1925, 61. Birleşim, Devre No:2, Cilt:14, İçtima:2

19 Nisan 1925, 106. Birleşim, Devre No:2, Cilt:18, İçtima:2

16 Kasım 1925, 9. Birleşim, Devre No: 2, Cilt:19, İçtima: 3

25 Kasım 1925, 14. Birleşim, Devre No: 2, Cilt:19, İçtima:3

26 Aralık 1925, 31. Birleşim, Devre No:2, Cilt:20, İçtima:3

- 1 Nisan 1926, 90. Birleşim, Devre No:2, Cilt:24, İçtima:3
- 9 Nisan 1928, 59. Birleşim, Devre No:3, Cilt:3, İçtima:1
- 20 Mayıs 1928, 78. Birleşim, Devre No:3, Cilt:4, İçtima:1
- 1 Kasım 1928, 1. Birleşim, Devre No:3, Cilt:5, İçtima:2
- 5 Ocak 1929, 21. Birleşim, Devre No:3, Cilt:7, İçtima:2
- 2 Ekim 1930, 84. Birleşim, Devre No:3, Cilt:21, İçtima:3
- 15 Kasım 1930, 5. Birleşim, Devre No:3, Cilt:22, İçtima:4
- 1 Ocak 1931, 17. Birleşim, Devre No:3, Cilt:24, İçtima:4
- 2 Şubat 1931, 25. Birleşim, Devre No:3, Cilt:25, İçtima:4
- 26 Şubat 1931, 30. Birleşim, Devre No:3, Cilt:25, İçtima:4
- 5 Mart 1931, 32. Birleşim, Devre No:3, Cilt:26, İçtima:4
- 26 Mart 1931, 39. Birleşim, Devre No:3, Cilt:26, İçtima:4
- 16 Haziran 1934, 69. Birleşim, Devre No:4, Cilt:23, İçtima:3
- 21 Haziran 1934, 71. Birleşim, Devre No:4, Cilt:23, İçtima:3
- 24 Kasım 1934, 7. Birleşim, Devre No:4, Cilt:25, İçtima:4
- 26 Kasım 1934, 8. Birleşim, Devre No:4, Cilt:25, İçtima:4
- 3 Aralık 1934, 11. Birleşim, Devre No:4, Cilt:25, İçtima:4
- 17 Aralık 1934, 18. Birleşim, Devre No:4, Cilt:25, İçtima:4
- 27 Mayıs 1935, 31. Birleşim, Devre No:5, Cilt:3, İçtima:5
- 20 Haziran 1938, 79. Birleşim, Devre No:5, Cilt:26, İçtima:3

Kitaplar

- Afyoncu, E., Önal, A. ve Demir, U. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı.
- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka Hatıraları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

- Ahmet Cevdet Paşa. (1996). *Takvimü'l edvar: takvimler*. (Hazırlayanlar: Remzi Demir, Yavuz Unat), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Aktaş, C. (1989). *Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar 1*. Nehir Yayınları, İstanbul.
- Amicis, E. D. (1993). *İstanbul (1874)*. (Çev. Beynun Akyavaş). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arıç, A. S. (2007). *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Atatürk, M. K. (2012). *Nutuk-Söylev Cilt-I.(1919-1920) -II.(1920-1927)*. (Hazırlayanlar: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 9. Baskı.
- Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt-I-II-III*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2012). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Atay, F. R. (2014). *Çankaya*. Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Ateş, T. (1993). *Türk Devrim Tarihi*. Der Yayınları, İstanbul.
- Aybars, E. (2014). *İstiklal Mahkemeleri*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2016). *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 32. Baskı.
- Battuta, İ. (2004). *Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci İbn Battuta Seyahatnamesi I. Cilt*. (Çev. A. Sait Aykut). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 20. Baskı.
- Cabi Ömer Efendi. (2003). *Cabi Tarihi*. (Hazırlayan: Mehmet Ali Beyhan). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*. (Çev. Ercam Eyüboğlu). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1. Baskı.
- Cündioğlu, Düccane (1999). *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet-I*. Kitabevi, İstanbul.
- Çağatay, N. (1972). *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'ten Bu yana)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 5. Baskı.
- Çulcu, M. (2004). *Osmanlı'da Çağdaşlaşma – Taassup Çatışması*. Erciyaş Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

- Dayday, N. ve Altın, V. (2010). *Gök Biliminde Türk-İslam Bilginleri*. Türksat İletişim, İstanbul.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi Cilt:1 ve 5*. Eser Matbaası, İstanbul.
- Gentizon, P. (2001). *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. (Çev. Fethi Ülkü). Bilgi Yayınevi, Ankara, 4. Baskı.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (Çev. Ali Berktaş). Homer Kitabevi, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1. Baskı.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2013). *Yeni Hayat*. Toker Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Gözler, H. F. (1983). *Atatürk Devrimleri (Türk Devrimi)*. İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Günaltay, Ş. (1998). *Zulmetten Nura*. Furkan Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Hamsun, K. ve Andersen, H. C. (2006). *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*. (Çev. Banu Gürsaler Syvertsen). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- Hinz, W. (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri*. (Çev. Acar Sevim). Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- İmece, M. S. (1975). *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- İnalcık, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 16. Baskı.
- İnan, A. (2015). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 14. Baskı.
- İnönü, İ. (2014). *Hatıralar*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 4. Baskı.
- İskilipli, M. A. (1993). *Frenk Mukallitliği ve Şapka*. (Hazırlayan: Mücahid Korkmaz). Yıpar, İstanbul.
- Jaeschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*. (Çev. Hayrullah Örs). Bilgi Yayınevi, Ankara, 1. Baskı.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber Cilt I-II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 5. Baskı.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- Kara, İ. (1986). *Türkiye 'de İslamcılık Düşüncesi Cilt-I*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Kara, M. (2014). *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri (1839-2009)*. Dergah Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi Cilt-V Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2013). *Politikada 45 Yıl*. İletişim Yayınları, İstanbul, 8. Baskı.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (Çev. Dilek Özdemir). İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kili, S. (1998). *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 6. Baskı.
- Kili, S. (2014). *Türk Devrim Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 14. Baskı.
- Kinross, L. (1994). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. (Çev. Necdet Sander). Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 12. Baskı.
- Koçak, C. (2015). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.
- Koloğlu, O. (1978). *İslamda Başlık*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Koloğlu, O. (2002). *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*. Boyut Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- Kurtcepe, İ. ve Beden, A. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Alp yayınevi, Ankara, 2. Baskı.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 5. Baskı.
- Mango, A. (2016). *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. (Çev. Füsün Doruker). Remzi Kitabevi, İstanbul, 12. Baskı.
- Mumcu, A. (1996). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 15. Baskı.
- Naskali, E. G. (2013). *Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikayeleri*. Doğan Kitap, İstanbul, 1. Baskı.
- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım IV. Cilt*. Altındağ Yayınevi, İstanbul.
- Nur, R. (2010). *Cumhuriyet Devriminin Perde Arkası 1923-1933*. Örgün Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı.
- Oran, B. (1999). *Atatürk Milliyetçiliği*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 5. Baskı.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.

- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara) Cilt- V*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Polonyalı Simeon. (2007). *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*. (Çev. Hrand D. Andreastan). Kesit Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Robinson, A. (2009). *Ölçüler Kitabı*. (Çev. Duygu Akın). NTV Yayınları, İstanbul.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sarıhan, Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Soyak, H. R. (2016). *Atatürk'ten Hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 8. Baskı.
- Şimşir, B. N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- Tanilli, S. (2006). *Uygarlık Tarihi*. Alkım Yayınevi, İstanbul, 29. Baskı.
- Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 21. Baskı.
- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş Kuruluş*. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 10. Baskı.
- Thevenot, J. (1978). *1655-1656'da Türkiye*. (Çev. Nuray Yıldız). Tercüman, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık Akımı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 7. Baskı.
- Turan, Ş. (2005). *Türk Devrim Tarihi III. Kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. Baskı.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük 2*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2014). *Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri 1931-1941*. Kaynak Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.
- Unat, F. R. (1988). *Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi Cilt-IV XVII. yüzyıl*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ülker, R. (2012). *Atatürk'ün Gizlenen Bursa Nutku*. Nokta Kitap, İstanbul, 2. Baskı.
- Yalçın, D., Akbıyık, Y., Özkaya, Y., Bozkurt, G., Akbulut, D. A., Tokgöz, E., Turan, R., Köstüklü, N., Balcıoğlu, M., Tural, M. A., Eraslan, C. ve Avcı, C. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 10. Baskı.

- Yetkin, Ç. (1997). *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Yılmaz, M. ve Doğaner, Y. (2007). *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 8. Baskı.

Makaleler

- Acun, F. (1999). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı: 155-167.
- Acun, H. (2008). "Saat Kulesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 325-326.
- Akgür, N. A. (2010). "Takvim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 487-490.
- Akgün, S.(1980). "Türkçe Ezan". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 13 (24): 105-113.
- Akın, V. (1997). "23 Nisan Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramının Tarihçesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3: 91-93.
- Altınay, A. G. (2013). "Ordu-Millet-Kadınlar". A. G., Atınay (Ed.). *Vatan, Millet, Kadınlar*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 461-494.
- Aydın, B. (1998). "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi". *İstanbul Araştırmaları Dergisi*. 7: 93-109.
- Aydın, İ. E. (2002). "Şemsaddin Günaltay'ın Hayatı, Eserleri ve Dini Islah Düşüncesi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5: 143-167.
- Aydın, İ. E. (2003). "Meclis-i Meşayih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 247-248.
- Aydüz, S. (2006). "Müneccimbaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 2-4.
- Ayhan, H. ve Uzun, M. (1995). "Ezan'ın Türkçeleştirilmesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 38-42.
- Ayni, M. A. (2006). "Bizdeki Tarikatlar". (Haz. Rifat Okudan). *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 16: 289-292.
- Aysal, N. (2011). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*. 10 (22): 3-32.

- Barkan, Ö. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 133-153.
- Beydilli, K. (2001). “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hücet-i Şer’iyye”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 4: 33-48.
- Biçici, H. K. (2012). “Sanat Tarihi Açısından Duvar Saati Süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmir TCDD Müzesi’ndeki Duvar Saatlerinden Örnekler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 53 (2): 147-186
- Bilgin, A. (2011). “Tekke Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 381-384.
- Bir, A. ve Kaçar, M. (2008). “Saat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 322-325.
- Bulut, R. (1968). “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 8: 34-36.
- Çağatay, N. (1978). “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (22): 105-138.
- Deniz, Ö. (2011). “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*. 11 (23): 57-72.
- Dikici, A. (2006). “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”. *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 10 (5): 77-104.
- Doğaner, Y. (2004). “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkıpları”. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*. 4 (1): 153-187.
- Duman, Z. (2008). “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”. *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 19: 103-119.
- Eravcı, H. M. ve Kiremit, İ. (2010). “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”. *Tarih Okulu*. 8: 79-93.
- Erdem, S. (1991). “Ayak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 191.
- Erkal, M. (1991). “Arşın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 411-413.
- Ertan, T. F. (2000). “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu”. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*. 10: 255-272.
- Ertem, B. (2010). “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1 (2): 71-92.

- Ertem, B. (2013). "Resmi Belgeler ve Basında Menemen Olayı". *History Studies International Journal of History*. 5 (1): 157-179.
- Güven, Ö. (1999). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları". *Toplumsal Tarih*. 65: 33-38.
- Gökbilgin, M.T. (1979). "Müneccimbaşı". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 8: 801-806.
- Haksever, A. (2009). "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşibendilik Örneği". *EKEV Akademi Dergisi*. 38 (13): 39-60.
- H., T. (1978). "Arşın". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 1: 615-616.
- Halaçoğlu, Y. (1995). "Fersah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 412.
- Huar, C. L. (1978). "Fersah". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4: 574.
- Kallek, C. (2001). "Kantar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 317-320.
- Kallek, C. (2002a). "Kırat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 436-439.
- Kallek, C. (2002b). "Kile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 568-571.
- Kallek, C. (2002c). "Kulaç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 353-354.
- Kallek, C. (2007). "Okka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 338-339.
- Kara, M. (2011). "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 368-370.
- Keskin, M. (2003). "Ziya Gökalp'in Din Anlayışı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8: 101-118.
- Koca, E. (2009). "18. ve 19. yüzyıl Osmanlı Erkek Modası". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 7: 63-81.
- Kocaoğlu, B. (2007). "Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Academic Journal*. 2 (4): 1297-1307.
- Hakov, C. (2004). "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi". *BAL-TAM Türklük Bilgisi*. 1: 39-44.
- Ocak, A. Y. (1978). "Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme". *Vakıflar Dergisi*. 12: 247-269.
- Ozankaya, Ö. (1981). "Laik: Atatürk Devrimlerinin Genel Niteliği Olarak Anlamı ve Çağdaş, Demokratik, Ulusal Toplumun Gelişimi Açısından Önemi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 36 (1): 211-230.
- Öngören, R. (2011). "Tarikat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 95-105.
- Öz, E. (2015). "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu ?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 5: 40-440.

- Özipek, B. B. (2005). "İrtica Nedir?" T., Bora, M., Gültekingil, Y., Aktay (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 245-263.
- Özüçetin, Y. (2015). "M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlimi, İdari ve Siyasi Faaliyetleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (38): 413-449.
- Sahillioğlu, H. (1994a). "Divan Rakamları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 433-435.
- Sahillioğlu, H. (1994b). "Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 368-371.
- Sarısamam, S. (1998). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi". *Atatürk Yolu*. 6 (21): 97-106.
- Şahin, M. (1997). "23 Nisan ve Himaye-i Eftal". *Toplumsal Tarih*. 40: 15-17.
- Şimşir, B. (1984). "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)". *Belleten*. 48 (189-190): 1-54.
- Taş, N. F. (2002). "Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar". *Türkler Ansiklopedisi*. 16: 656-675.
- Tezcan, H. (1995). "Fes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 415-416.
- Topçuoğlu, H. (1956). "Etibank ve Sosyal Politikası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13 (1): 287-328.
- Uyar, H. (2012). "Fes ve Çarşaf Üzerine". *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si, La Turquie Kamaliste*. Boyut Yayınları, İstanbul: 11-20.
- Veux, C. D. ve Hartner, W. (1979). "Tarih". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 11: 777-792.
- Yakut, Kemal (2002). "Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf". *Tarih ve Toplum*. 220: 23-32.
- Yavuz, M. H. (2005). "Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk" T., Bora, M., Gültekingil, Y., Aktay (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 264-307.
- Yılmaz, A. (2010). "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21: 155-165.
- Zambaur, E. V. (1977a). "Kantar". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 6: 165.
- Zambaur, E. V. (1977b). "Keyl". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 6: 663-664.
- Zambaur, E. V. (1977c). "Kırat". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 6: 734-735.

Kongre Bildirileri

- Mahmudova, G. (2010). “Atatürk’ün Soyadı Yasası ve Bu Yasanın Sovyetlerde Yaptığı Yankılar”. *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*. 12-16 Kasım 2007, Ankara, Cilt-I: 1101-1106.
- Mehmet, M. (1998). “Atatürk İnkıpları ve Romanya Türk Toplumunu”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye*. 22-23 Ekim 1998, Ankara: 191-196.
- Tekin, M. (2010). “Şapka ve Laiklik Üzerine İki Risale –Antakya’da Kemalist Sosyal Gelişimin Safhaları-”. *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*. 12-16 Kasım 2007, Ankara, Cilt-II: 1632-1656.

Tezler

- Cantemir, B. (2004). *The Changing of Conception of Time: Calendar and Clock from The Ottoman Empire to Republic of Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, K. (2007). *Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özer, E. (2007). *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları –II. Mahmud Dönemi ve Sonrası-*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yapıcı, A. (2012). *Türkiye’de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Dergiler

- Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi (EGM). (Ekim, 1998). *Cumhuriyet’in 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler 150’likler, Kubilay Olayı, Çarşaf-Peçe-Peştamalla Örtünme Sorunu*. Özel Sayı, Ankara.

Gazeteler

- “Gazi Hz.nin Fethi beyin mektubuna cevapları”, Akşam, 12 Ağustos 1930.
- “Dün Türkçe Kuran İlk Yerebatan Camii’nde Okundu”, Akşam, 23 Ocak 1932.
- “Türkçe Ezan”, Akşam, 31 Ocak 1932.

- “İzmir’de Türkçe Kuran Vecd İçinde Dinlendi”, Akşam, 2 Şubat 1932.
- “Türkçe Kuran”, Akşam, 3 Şubat 1932.
- “Dün geceki dini ihtilaf”, Akşam, 4 Şubat 1932.
- “Türkçe Hutbeyi 20 Bin Kişi Dinledi”, Akşam, 6 Şubat 1932.
- “Anadolu’nun her tarafında Türkçe Kur’an ve Ezan Okunuyor”, Akşam, 6 Şubat 1932.
- “Kilo için okka fiyatını isteyenler var”, Akşam, 2 Ocak 1934.
- “Yeni Ölçüler”, Akşam, 3 Ocak 1934.
- “Saatleri Kontrol”, Akşam, 28 Ocak 1934
- “Hassas Teraziler”, Akşam, 19 Mayıs 1934.
- “Hassas Teraziler”, Akşam, 23 Mayıs 1934.
- “Vapur tarifeleri”, Akşam, 29 Mayıs 1935.
- Cumhuriyet, 26 Kasım 1925.
- Cumhuriyet, 29 Kasım 1925.
- Cumhuriyet, 2 Aralık 1925.
- Cumhuriyet, 16 Aralık 1925.
- Cumhuriyet, 20 Aralık 1925.
- Cumhuriyet, 25 Aralık 1925,
- Cumhuriyet, 3 Şubat 1926.
- “Beynelmilel Rakamlar Meclis’te Kabul Edildi”, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1928.
- Cumhuriyet, 20 Haziran 1928.
- “Dolmabahçe’de Dünkü Tarihi İçtima”, Cumhuriyet, 28 Aralık 1930.
- “Gazi Hz.nin Mektubu”, Cumhuriyet, 28 Aralık 1930.
- “Şeyh Esat Efendi’nin faaliyeti nasıl cereyan ediyordu?”, Cumhuriyet, 29 Aralık 1930.
- “Fırka Grubu Bugün Toplanıyor”, Cumhuriyet, 30 Aralık 1930.
- Cumhuriyet, 31 Aralık 1930.
- “Şükrü Kaya Bey ve Fahrettin Paşa Şehrimizde”, Cumhuriyet, 3 Ocak 1931.
- “Divan-ı Harp azaları Menemen’de”, Cumhuriyet, 7 Ocak 1931.
- “Gazi Hz. dün Ankara’ya avdet buyurdular”, Cumhuriyet, 7 Ocak 1931.
- “Şapka giymeyen yirmi kişi adliyeye verildi”, Cumhuriyet, 8 Ocak 1931.
- “Menemen idareyi örfiye kumandanı beyanname neşretti”, Cumhuriyet, 9 Ocak 1931.
- “Mürtecilerin Muhakemesi Başladı”, Cumhuriyet, 15 Ocak 1931.
- “Divan-ı Harp’te 105 kişiden 27 kişi beraat aldı”, Cumhuriyet, 29 Ocak 1931.
- “Aziz şehit için sızlayan kalpler müteselli olsun”, Cumhuriyet, 4 Şubat 1931.
- “İdam mahkumu Hüseyin, dün sabah yakalandı”, Cumhuriyet, 18 Şubat 1931.

- “Türkçe Kur’an dün ilk defa okundu”, Cumhuriyet, 23 Ocak 1932.
- “İlk Türkçe Ezan dün Fatih’te okundu”, Cumhuriyet, 31 Ocak 1932.
- “İzmir’de Türkçe Kur’an”, Cumhuriyet, 2 Şubat 1932.
- “Bu geceki dini merasim”, Cumhuriyet, 3 Şubat 1932.
- “Dün gece Ayasofya Camii şimdiye kadar tarihin kaydetmediği emsalsiz dini tezahürata sahne oldu”, Cumhuriyet, 4 Şubat 1932.
- “Süleymaniye’de Türkçe Hutbe”, Cumhuriyet, 6 Şubat 1932.
- “Hileli tartı ve dirhemler”, Cumhuriyet, 30 Mart 1932.
- “Bozuk taksilerin kontrolü”, Cumhuriyet, 2 Temmuz 1932.
- “Bursa’daki Hadise Nasıl Oldu?”, Cumhuriyet, 6 Şubat 1933.
- “Gazi Hz.nin İrtica Hadisesi Hakkında Beyanatları”, Cumhuriyet, 7 Şubat 1933.
- “Bursa hadisesinin şümulü ve mühim olmadığı anlaşıldı”, Cumhuriyet, 7 Şubat 1933.
- “Bursa hadisesinin iç yüzü”, Cumhuriyet, 8 Şubat 1933.
- “Bursa hadisesinde ilk tahkikat safhası bitti”, Cumhuriyet, 10 Şubat 1933.
- “Sakıp Bey’in tekzibi”, Cumhuriyet, 12 Şubat 1933.
- “Bursa tahkikatı bitti”, Cumhuriyet, 14 Şubat 1933.
- “Bursa’da 24 maznun mahkemeye verildi”, Cumhuriyet, 16 Şubat 1933.
- “Çorum’daki Bursalı maznunlar”, Cumhuriyet, 2 Mayıs 1933.
- “Yeni ölçüler için beyanname dağıtıldı”, Cumhuriyet, 18 Aralık 1933.
- “Dün yeni ölçüler kullanıldı”, Cumhuriyet, 2 Ocak 1934.
- “Ölçü ve ayarlarda hileye sapanların takibi”, Cumhuriyet, 12 Ocak 1934.
- “Yeni ölçü kullanmayanlar mahkemeye verildi”, Cumhuriyet, 13 Ocak 1934.
- “Ölçü Kanunu’na mügayir hareket edenler”, Cumhuriyet, 23 Mayıs 1934.
- “Ölçüler Kanunu’na muhalefet davası”, Cumhuriyet, 2 Ekim 1934.
- “Ruhani kisve ile sokaklarda dolaşılmayacak”, Cumhuriyet, 27 Kasım 1934.
- “Kıyafet kanunu lüzumsuz asabiyet uyandırdı”, Cumhuriyet, 6 Aralık 1934.
- “İstanbul Rumları bu işte bizimle birlikte”, Cumhuriyet, 11 Aralık 1934.
- “Cübbe gürültüsü diniyor”, Cumhuriyet, 11 Aralık 1934.
- “Camilerde hazırlık”, Cumhuriyet, 11 Aralık 1934.
- Hakimiyet-i Milliye, 30 Kasım 1925.
- Hakimiyet-i Milliye, 15 Aralık 1925.
- “Son Dakika”, Son Posta, 26 Aralık 1930.
- “Cenaze Merasimi”, Son Posta, 26 Aralık 1930.
- “Menemen Hadisesi ve Alınacak Tedbirler”, Son Posta, 30 Aralık 1930.

- “Bursa Hadisesi”, Son Posta, 6 Şubat 1933.
- “Dün İzmir’de meczup bir adam yakalandı”, Son Posta, 6 Şubat 1933.
- “Gazi Hz.nin Tebliği”, Son Posta, 7 Şubat 1933.
- “İzmir’deki hadiseler”, Son Posta, 7 Şubat 1933.
- “Hadise Mahkemeye İntikal Etmek Üzeredir”, Son Posta, 10 Şubat 1933.
- “Bursa Hadisesi Tahkikatı”, Son Posta, 11 Şubat 1933.
- “İlk Tahkikat Bitti”, Son Posta, 14 Şubat 1933.
- “Türkçe Ezan Hadisesi Münasebetile Şehrimizde Bir Hoca Tevkif Edildi”, Son Posta, 22 Şubat 1933.
- “Tahkikat İkmal Edildi Muhakeme Çorum’da Yapılacak”, Son Posta, 23 Şubat 1933.
- “Siirtte Peçe Kalktı”, Ulus, 23 Mart 1935.
- “Müslümanlığın vahdeti vücudu”, Vakıf, 9 Ekim 1925.
- “Dört Sala Dört Cevab”, Vakıf, 8 Kasım 1925.
- “Menemen’de İrtica Hadisesi”, Yeni Asır, 24 Aralık 1930.
- “Menemen’de Şehitler İhtifali”, Yeni Asır, 25 Aralık 1930.
- “İrtica Hadisesi”, Yeni Asır, 26 Aralık 1930.
- “İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa Menemen’de”, Yeni Asır, 29 Aralık 1930.
- “Bütün Anadolu’da Türkçe Kur’an Alaka Uyandırdı”, Yeni Asır, 3 Şubat 1932.
- “Amasya ve Yozgat’ta Türkçe Kur’an”, Yeni Asır, 4 Şubat 1932.
- “Kaz Beyinli Bir Yobaz Yakalandı”, Yeni Asır, 6 Şubat 1933.
- “Türkçe Ezan”, Yeni Asır, 7 Şubat 1933.
- “Türkçe Ezan Aleyhinde Söz Söylemiş”, Yeni Asır, 8 Şubat 1933.
- “Yeni Ölçüler”, Yeni Asır, 5 Ocak 1934.

EKLER

EK 1- RESMÎ GAZETE, TARİH: 28 KASIM 1925, YIL: 3, NUMARA: 230

تَشْرِیْ حَرِیْكِه

تأسيس تاريخی : ۷ تشرین اول ۱۳۳۶

جمعه ایرتسی
۲۸ تشرین ثانی ۱۳۴۱
۱۱ جاذی الاول ۱۳۴۴
اداری و تحریری معاملات ایچون
مطبوعات مدیریت عمومی سنده
وسی جریده و نشریات مدیریتنه
مراجعت اولتور
بهرنسخه سی ۱۰۰ پاره در

آبونه شرائطی
سنه لکی ۱۰۶ نسخه اعتباریله
۳۹۰ غروش
آلتی آیللی : ۷۸ نسخه
اعتباریله ۱۹۵ غروش
مشره ایچون سنه لکی پوسته اجرتی
داخل اولدیغی حالده ۴۶۵ آلتی
آیللی ۳۳۵ غروشدر

سنه : ۳

تورکیه جمهوریتینک رسمی غزته سیدر

نومرو : ۲۳۰

قانونلر

ایکنجی ماده — اشبو قانون نثری تاریخندن معتبردر .
اوچنجی ماده — اشبو قانونک اجراسنه زراعت و مالیه
وکیللری ،أمورددر .

۲۳ تشرین ثانی ۱۳۴۱ و ۶ جاذی الاول ۱۳۴۴

شابقه اکتسای مقننه قانونه

نومرو : ۶۷۱
برنجی ماده — تورکیه بویوک ملت/عضاری ایله اداره
عمومیه و خصوصیه و عملیه و بالعموم مؤسسه متسوب ،أمورد
و مستخدمین ، تورک ملتک اکتسا ایش اولدیغی شابقه
کیمک مجبوریتنده در . تورکیه خلفکده عمومی سروشی شابقه
اولوب بوکامنی براعتیادک دوامی حکومت منع ایدر .
ایکنجی ماده — اشبو قانون تاریخ نثرندن اعتبار آسری
الاجرادر .

اوچنجی ماده — اشبو قانون بویوک ملت مجلسی و اجرا
وکیللری هیئت طرفلرندن اجرا اولتور .
۲۵ تشرین ثانی ۱۳۴۱ و ۸ جاذی الاول ۱۳۴۴

۱۳۴۱ سنه زراعت و مالیه بوججه سنک مختلف فصل
و ماده لرینه جمعا (۲۲۵,۰۰۰) لیرانک تخصیصات منضمه
اولدیغی عمومیه راء قانونه

نومرو : ۶۷۰

برنجی ماده — ۱۳۴۱ زراعت و مالیه بوججه سنک
۳۳۳ نجی فصلنک برنجی «أموردن خرجراهی» ماده سنه
(۱۵۰۰۰) و هین فصلک اون اوچنجی «اورمان قانونیه
قوانین سائرته تک تطبیق و امراض و حشرات مستولی حیوانیه
و نباتیه تک تعقیبندن متولد خرجراه ماده سنه (۱۰۰۰۰۰) و
۳۳۵ نجی فصلک برنجی امراض مستولی حیوانیه ، تضمینات ،
تحفظخانه لر ، دائمی و موقت غار دیانلر احورانی» ماده سنه (۸۰۰۰۰)
و ۳۴۱ نجی فصلک اوچنجی «سروم دارالالتحصیلاتی مصرف
و مصارف تاسیسه و تعمیریه سی و وسائط نقلیه مصرف» ماده سنه
(۲۰,۰۰۰) لیرا که جمعا (۲۲۵,۰۰۰) لیرا تخصیصات منضمه
اولدیغی علاوه ایدلمشدر .

تفسیرلر

۲۰ شباط ۱۳۴۰ تاریخ و ۴۹۰ نومروی ۱۳۴۰ سنه سی
(موازنه عمومی قانونی) نك اونوننجی ماده سنک تفسیری
،أموردن خارجیه معاشاتی حقتده

نومرو : ۷۱

۱۳۴۰ سنه سی موازنه عمومی قانونک اونوننجی ماده سنده
موضوع بحث مأموردن خارجیه معاشاتنک حریدن اولکی مقداری
قیدی معاشات مذکورته اصلنه اولمایوب اعطامقدارینه معطوقدر .
۲۳ تشرین ثانی ۱۳۴۱ و ۶ جاذی الاول ۱۳۴۴

۹ هزیرانه ۱۳۲۱ تاریخ (اعشار نظامنامه سی) نك
آلتسه آلتنجی ماده معدله سنک تفسیری

صاحب اولری تعبیری حقتده

نومرو : ۷۰

اعشار نظامنامه سنک آلتنجی ماده معدله سنده کی صاحب
اولری تعبیری ورنه به اصحاب حق انتقالده شاملدر .
۲۳ تشرین ثانی ۱۳۴۱ و ۶ جاذی الاول ۱۳۴۴

اون بئنجی اجتهاعه مائد ضبط جریده سی مربوطدر

S.1

جمهورية

تاریخچه
 ۲۵ نوامبر ۱۳۰۴
 ۳ شهریور ۱۳۰۴
 ۳ شهریور ۱۳۰۴

۲۵ نوامبر ۱۳۰۴
 ۳ شهریور ۱۳۰۴
 ۳ شهریور ۱۳۰۴

تورک وانگلیز ملتاری

تورک وانگلیز ملتاری...
 تورک وانگلیز ملتاری...
 تورک وانگلیز ملتاری...

انتقال حکمرانی شهرزاده

مدعی عمومی نجیب علی بک موقوفه ک

آقرمه سولقرنی امرایتدی

پولیس مدعی استقلال حکمرانی مدعی عمومی است...
 آقرمه سولقرنی امرایتدی...
 پولیس مدعی استقلال حکمرانی مدعی عمومی است...

تورک - روسیه

تورک - روسیه...
 تورک - روسیه...
 تورک - روسیه...

فیر بک ایلر و موقلات

فیر بک ایلر و موقلات...
 فیر بک ایلر و موقلات...
 فیر بک ایلر و موقلات...

میر آلی بیج بک

میر آلی بیج بک...
 میر آلی بیج بک...
 میر آلی بیج بک...

موسلمان ایلر و موقلات

عرفان اردوز، جمعیت اقوام مجلسک

مهمود قرارنی پروستو ایلدی

مهمود قرارنی پروستو ایلدی...
 مهمود قرارنی پروستو ایلدی...
 مهمود قرارنی پروستو ایلدی...

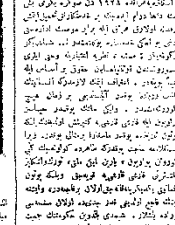
برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

اکتیرده لیلرک طیاره سابقلری با بیلدی

اکتیرده لیلرک طیاره سابقلری با بیلدی...
 اکتیرده لیلرک طیاره سابقلری با بیلدی...
 اکتیرده لیلرک طیاره سابقلری با بیلدی...

میر آلی بیج بک

میر آلی بیج بک...
 میر آلی بیج بک...
 میر آلی بیج بک...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

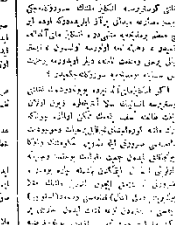
برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...
 برکون بکرمی دوت ساعت اولونجه...

EK 3- B.C.A., KATALOG NO: 30.18.1.1 YER NO: 15.62.15, TARİH: 27.09.1925

184
"قراریه"

باسمہ وکالت
علم مخصوص مدرسین
عدد
۷۰۷۹

2579

باشنده کی صائری میفارسانه در لسانه مناسبه وقوع بولہ سفینه الحافہ ائمہ بہ وکالتہ دوبرہ مواجہت
بواغورہ اورکئی دفی سبب میفارسانه افادہ ایدہ فیعدک منتسبیا محمدسنہ عمرانی محمدان قراریہ اعطافہ
مختلف اور حرکت واضعوی سببہ ، تقریرشکوہ قانونہ توفیقہ ، استفادہ مکتمہ توریجہ ، ائمہ وکالتہ سبب
۷۰۷۹ اولیہ تاریخ ۷۰۰۰ نومر اولیہ کہ سبب وقوع بولہ سفینه اوزرینہ ، اجراء وکالتہ سببہ اولیہ
ناجی ایچمن تصویب و قبول اولیہ سببہ ۷۰۷۹ اولیہ

توریکہ میں جمہوری
غازی

باہر وکالتہ
مہر وکالتہ
مدافعہ وکالتہ
جوہر وکالتہ
راشد وکالتہ
فارم وکالتہ
مبارک وکالتہ
معارف وکالتہ
نافذ وکالتہ
زراعت وکالتہ
بخارہ وکالتہ
مجموعہ وکالتہ
مبارک وکالتہ
معارف وکالتہ
نافذ وکالتہ
زراعت وکالتہ
بخارہ وکالتہ
مجموعہ وکالتہ

جواباً یازدہمین اوراتہ ، جواب اولیہ ہر راتک تاریخ دوسرہ وکالتہ مدرسین دجا اولیہ

30	18	01	01	015	62	16
----	----	----	----	-----	----	----

EK 4- B.C.A., KATALOG NO: 30.18.1.1 YER NO: 16.69.1, TARİH: 04.11.1925

باسم دولت
الم مخصوص مدیریت
عدد
۷۰۶

به
وزارت

2706

فنی میباشند معذره دروغ برنگ اظهار شده مقابله و کوشش نمیشود و در مورد حقیقت اولیای ایشان در صورت
حقیقتی ترانژند برزباشی و طقم ضابطی این بابی نیمی جوع اینده آند شده ساکن فیوریه را جانشینانک
نقره سکه قانونه ترنقیقا آندره استفادکننده نیمی ، رفید و کاشه حقیقت «۷۰۶» ترنقیقا «۷۰۶» تاریخ
ترانژند ترنماشینی زردی سکه سید دروغ برنگ نعلینی اولیای ، اجرا و کلبه کلبه ؛ ترنقیقا «۷۰۶» تاریخ
اجرا معذره لغوب رفید اولیای . ؛ ترنقیقا «۷۰۶»

ترکیب رسمی
فازی

باسم دولت	علم رسمی	راند رسمی	جری رسمی	راند رسمی	خا رسمی
مال رسمی	معارف رسمی	نانه رسمی	زبان رسمی	بخار رسمی	موسیقی رسمی

جواباً بآیله حق اولیای ؛ جواب اولیای محرمانه تاریخ و خصوصیتک دومی و جا اولیای .

1 69 016 01 01 18 234

EK 5- B.C.A., KATALOG NO: 30.18.1.1 YER NO: 16.71.5, TARİH: 23.11.1925

« ... نام »

باسمہ وراثت
علم مخصوص مدبرین
عدد
۲۷۰
۲۲۵

کونخاز معیونک سابقہ پوزندہ بزرگ منجھندہ قتل ایڈیٹور و سنا بولہ رابعہ فیروز کی کھلیتہ در
تدبیرہ از لکھای موجب مالکیتہ الیضہ تشریحہ در پائندہ کی سابقہ فیضاری و صابریہ
صا۔ دینی جنہ طرز و تکریم نوری اولونامہ ضیحی زارہ آنگاہ افغانہ ایکی ترقی نفعہ کی تعینات
فانویٹک استفادہ کردہ نوری ، زھد و کائنات صبیہ نک ۲۷ تشریحہ ۲۱ - تاریخ -
۲۵۱۱ استفادہ نوری نکرہ سید وضع بزرگ تعلیمی اوزاریہ ، اجر و کلامہ لکھتہ ۲۷ تشریحہ ۲۱
تاریخی اجتماعہ بموجب قبول اولونامہ

نور کی بی بی
غازی

فناجریہ
رشد دینی
تربیتی
مدفقہ دینی
عربی دینی
باسمہ دینی
صاحب
صاحب
معاذ کلامی دینی
نافعہ دینی
معاذ کلامی دینی
ملاک دینی
صاحب
تعلیمی دینی
تعلیمی دینی
صاحب

جواباً یازہدین اوراٹھ ، جواب اولدین عرراک تاریخ ، و صحتک درسی رجا اولونامہ

5 | 71 | 016 | 01 | 28 | 280

S.1

جمهوریست

تاریخ: ۱۶ آذر ۱۳۰۴
شماره: ۱۱۰۰
قیمت: ۰۰۰۰
محل: تهران

شماره: ۱۱۰۰
تاریخ: ۱۶ آذر ۱۳۰۴
قیمت: ۰۰۰۰
محل: تهران

دیون عمومی هیاتی

بارمده عودت ایندی
شوق و دلگشا بزرگ ایاتی
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.
بارمده عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.
بارمده عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

جمیعت اقوام قراردی و بری

شماره ۱۵ (غزیزه صورت مخصوصه کلب
نفرانی) - جمیعت اقوام قراردی و بری
عراق سانداسی یکری سبه سه عمید ایتمنی و نورگیر
ایر اقتصادای ایتولر عقدرنی متفقا انصوب ایتمشدر
جلس قراردی بانتظیر باریمه شر واحدونه ایبه
بگذر بققرانده سومل و لاغنی اوله ذر اولنانه
مضاغف شرط اوزیمه تقویصه ایتمشدر بر و کسل
دینمه و نورلای ایر عراق آرمهسه بلولنانه خط
همردوکسب تقظیت ایتمشدر. نفرعانده تعدیصیات
اخراسی حق محافظ ایتمشدر.

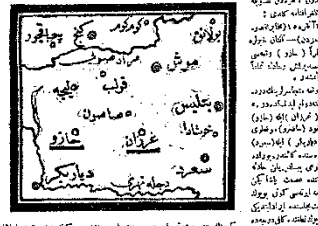
بانتظیر برعمت اقوام

بازدید از هیات نمایندگان اقوام
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.
بازدید از هیات نمایندگان اقوام
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

دولت ایران برای دانستن آرزوهای مردم در محفل انجمن ایران در تهران...
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

«حازو» حادثه‌های تماماً باصدردی

حازو، ده وقوع بران حادثه بالخاصه خدیجک تخریبی شده بی
حرکت صیابه اولیقریق ایچون ترتیب ایلیش حرکت ماهانده ایلی
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

مردمیه مرتجماری

۱۵ آذر [فرا] قصر مرموزان - مرمز
مجلس عروسی و ولایت دوه گنادر ایریبری
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

مجلس عروسی و ولایت دوه گنادر ایریبری

مجلس عروسی و ولایت دوه گنادر ایریبری
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

استقلال محکمه‌سی «گیره‌سون» ه کیتیدی

بزرگه‌دهک ایرتیواج حادرسنک ماهیتی قیمت ایریمسه
در دست ایریدن فاعلماری تجزی اولومشدر
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

تکلمه وقت کلامکله؟

تکلمه وقت کلامکله؟
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

نامه و ولایتی

نامه و ولایتی
در وقت عودت ایندی در تهران و در روزهای
تفصیلاً در روزنامه‌ها و مجله‌ها درج شده است.

تاریخ: ۱۶ آذر ۱۳۰۴
شماره: ۱۱۰۰
قیمت: ۰۰۰۰
محل: تهران

حاکمیت ملیه

تاریخ: ۱۵ آذر ۱۹۲۵ - شماره: ۱۰۶۹۲ - هفته: ۳۱

مجلس شورای ملی - تهران - ۱۳۰۴ آذر ۱۳۰۴ - شماره: ۱۳۰۴

اداره: خانه: آذربایجان... آذربایجان... آذربایجان...

صوگ حادثه

پولیس و اورژانس آنان حوالت... حوالتی که در روز پنجشنبه در تهران اتفاق افتاد...

ارتجاع و مرجع

هابیس برده عاقل و سیرور... ارتجاع و مرجع در سیاست...

هیتت سر خصمه

باش خصم سن توپق رشدی بک دون... هیتت سر خصمه در نظام...

موصالده حق نرم در / بونی یا کنگرنگه، لب کوبولک مقوقه عالی

«تاریخچه» ده سوسیالیزم

یکیین قریس سوسیالیست... سوسیالیسم و تاریخ...

مجلس انجمنگرنده

بات ایشری واقف انجمنده... مجلس انجمنگرنده در تهران...

ولایتدره انتخابات

متنباذره فرقه نامزدی آغابیلدی... ولایتدره انتخابات در ایران...

هیتت و کیله

هیتت و کیله دون بسدالزوال اوجده... هیتت و کیله در نظام...

آلان سفیری جبارلی

خبر آلفینزه کوره آلان سفیری... سفیران و دیپلمات...

تاریخ: ۱۵ آذر ۱۹۲۵ - شماره: ۱۰۶۹۲ - هفته: ۳۱

EK 8- B.C.A., KATALOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 102.667.6, TARİH: 14.12.1925

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

باسمہ وکالتہ جدیدہ

93 / 5 M

الذاتية كالتى

ابتداءً من
بلا حقیقتہ
نمبر
۱۹۰۲۸
۱۷۶۲۹

شایع قانون برائے سب سے مختلف نفاذ شدہ باسمہ کوسرہ در حکایت ایشیا عظمیٰ تعلیم اور برسر کمالی شہدہ کاؤڈر لاک سونہ کوئی نہیں آیا
نیقہ حکایت ایشیا عظمیٰ در تہذیب تعلیم و پورولاجی و ذہنی غایت حضرتین امرینہ نفاذ شدہ لاک کوسرہ برسر لاک ان اوضاع برحمتہ ایشیا عظمیٰ
در حال ہوئے عہد و شہادہ ایشیا عظمیٰ و پورولاجی و ذہنی غایت حضرتین امرینہ نفاذ شدہ لاک کوسرہ برسر لاک ان اوضاع برحمتہ ایشیا عظمیٰ
و قرار یہ ہے کہ قومی برسر ولایت اشعار اور برسر عہد و شہادہ لاک کوسرہ برسر لاک ان اوضاع برحمتہ ایشیا عظمیٰ

دفعہ اولیٰ
۱۱

۱۱

030 10 102 667 6

-2-

باشن و سب سے الت اور شایع
تہذیب و تاریخ

جواباً ازہدیج محررانہ قائد اولدین شہنہ تاریخ و توسوسنک درسی رجا اولور

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

باسمہ وکتابت علیہ

90/5

امین المصطفیٰ
مفتی اعظم
1311ھ

خفتت عورتہ سابقہ کبرگی سوحدہ ده جا معدره نماز قیود ندره بعد از آن من و قادیانہ و رشک تا کہ کتد و مضمونت ده تا کہ مندی
 صادره صورت غایت فریب برکت و نظر از انگریز و خفتت شوقیبت شک و در ضمیمه ازای صورت ایمنه سائز اوله اهبانہ و عوامتک
 از موه و غلط و اشتباهه تا نور اوله در ذاتی او حضورده عدولتہ مرتباً و بطریق ارشادہ ایضا انگریز و دولتی طرفتہ نمازنی شک از اسندہ
 سربتک بیج برقی لغوی اولاد بیفتک و باسی آجیو و با شایعہ از ادعای دولت اہلکلیت معنائہ بیج برقی برنی دینک و با قلعہ آجیو با شلم
 عدوت معناد حرمت افادہ ایہہ کتک نامہ منہو اکلا سولہ کیفی اولدنی و در ذات موی الہام و حق منی مود و عاری ایفادہ کو سہ کتوی
 تعلیمہ جدت اولہ منہم و کتورک شایعہ جلوسہ کیری از ان خفا تدرہ خلا قلمہ حضرتی بریہ برکتہ بی عمود دار در ذاتی بر خصوص تا سنا فعالیت
 سوزی اسبابک اشکلا زوی اشتراک مصلحتہ بیخ ابدتک استانول و بوندیم اشتراک قلمہ دیوکی اجواد کھ طرفتہ معارضہ ایلمک معلول و کتدہ
 رشتہ بالعموم مصلحتکدہ تعلقات ایضیو خفتک ارشاد و تخریب غرت اولی خصوصت ربانستہ ایدرہ یا سنا امر استانیہ معادہ بیخ
 عہدہ اولور افق اولور کتدہ

دفعہ کتدہ

حکم
6

030 10 102 667 6

جواباً بازیدیق محرراتہ عامہ اولدی شنبہ تاریخ و نومبر سنک درسی رجا اولور .

باشی و سکتہ الت اوزار

EK 9- B.C.A., KATOLOG NO: 180.9.0.0, YER NO: 1.6.8, TARİH: 13.12.1925

۵۰

التعليم
بازمینه
 ۶۶۱۲

استاد معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

مهله: سابقه عملیه بولسان خاد ۸
 معامله ۱۹۲۵ رت لوزمه
 اجازت دراز

بعد مندرسه بالخاصه فادیه معلمات دبوی قوری شهاده سابقه عملیه بولوقوری و از جمله سابقه آسانده هیئت برقیه ادبی دهها وضع اولووردی « طرزتده بیانده بولوقوری موقوفاً ختمشده . اساساً عملیه یوسفاندری اش قیوم برسطره اجراءیدن خارینده حیات معلماتش ده رهن اولی و پنج طله درملینه ارتجالی برطر نقیه و قانونیت کبابیدن برنده مقده تقصیرت جابجاردی جالب رفت و معانقدن بوی احوالات کندر حالده ضابطه اش مدافه سزیده نه مروه حله جملکینک
 لسان فاسطیه معامله افنده رینی رها ایزرم اقوم
 لیسیدری
 له مابوداوان
 ۱۴

۱۹۲۵
 ۱۹۱۲
 ۱۹۱۱
 ۱۹۱۰

هدیه تقیته

توریته
 توفیق
 هیئت

۱۹۱۰
 ۱۹۱۱
 ۱۹۱۲
 ۱۹۱۳

۱۸۰ ۰۹ ۱ ۶

EK 10- B.C.A., KATOLOG NO: 30.18.1.1, YER NO: 17.89.5.1, TARİH: 31.01.1926

- 60 -

باسم واکت
علم خصوصی مدبری
عدد
۲۱۱

قرارداد

3110

تایفه هادیم شایسته اقباسزاده دین مکتوبه اداره مکتوبه عینده بولونیزین
آکادمیکه طغوزنی قولا اردو می بره بودوکی افراده محمد فریدین نقیر سکنه قونولجی
استاد دکتور توریس ، مدینه امید واکت « لایحه » تاریخ ۲۶.۰۲.۱۹۰۰ نودو
تیکر سیله وقوع دولت تکلیف اوزرینده اجرا کیده صیغه « لایحه » تاریخ ۱۹۰۰
معیوب و قیوه ایلان سدر « لایحه »

بیش
غازی

باسم دیکس	عبدولی	مدینه امید دیکس	بویه دیکس	راشد دیکس	خا رجید دیکس
مدینه دیکس	ساروق دیکس	تاکم دیکس	راشد دیکس	خا رجید دیکس	ساروق دیکس

30 18 1 1 17 89 5 1

EK 11- B.C.A., KATALOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 104.679.4, TARİH: 13.02.1926

باش وکالت جلیله

دولت قورگون
باش وکالت
قلمخونون
صند
۱۷۷

صیواسدن مسلم رامزه و رفقاسی امضالریله ذات مامیلرینده کشیده ایدیلوب وکالت
عاجزییه تودیج بویوریان ملغوف تلغرافنامه اوزرینه کیفیت، ولایت مذکوره دن استخلام
ایدلمشده . آلتان جوابده ، نرگن زاده بویاجی احمد اصمنده بر ششک اوکوز یوردنده
شکایت ایدیلن ارزده تفوفا تده بولندینی استخبار ایدیلهره درحال تحقیقات لازمه -
بالجرا اوراقی تحقیقیه نك جیت عدلیه یه اعلا ایدلدیکی و مرتومك استقلال محکمه صنه -
تودیج قراری استخمال ایدلمك اوزره صورت مصدقهنك ده مقام عاجزییه ارسال قیلندیفی
بیلدرلمشدر . الیوم ورود ایدن اشبو اوراقه عاقد محامله در دست ایفا اولوب بو کبی
حالاته قلمخیا میدان ویرلمیهرك متجاسولرینك همان پنجه قانونه تودیعلری اسبابنك -
تأمینی خصوصنك ده ایجاب ایدنلره تبلیغ ایدلمش اولدیغنی عرض ایلرم افندم .
داخلیه وکیلی

۱۱

اداره
۱۷۷

۸

۲

باش وکالت
قلمخونون
صند
۱۷۷

030	10			104	679	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK 12- B.C.A., KATOLOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 261.755.14, TARİH: 25.10.1928

437
122

Van

25-10-1928.

Türet

№ 2/533

1- İran hükümeti devale dahiliyesi hakkında alınan istihbarata nazaran:

A - şapka giymeyen, muhalif olan sergütlerden bir - kişile bir ermeninin bir kaç gün muhaddem Ağrı dağında gittikleri.

B - muteassep sergütlerin tarzi-kati üzerine Cibriz ve civarında bazı vak'alar olduğu.

C - muhaddema Horz ve Kardani civarında gelen - kazakların (k.g.e.u.y.l.e) alındıkları.

D - Kardaranlı tairfesi tarafından Irandan tedarik edilen yüz yük Bugdary ve elli hatman Seker ve on yük Pirincin Ağrıya gönderildiği. Hüseyin paşanın oğlu Mehemedin Ağrıda olduğu.

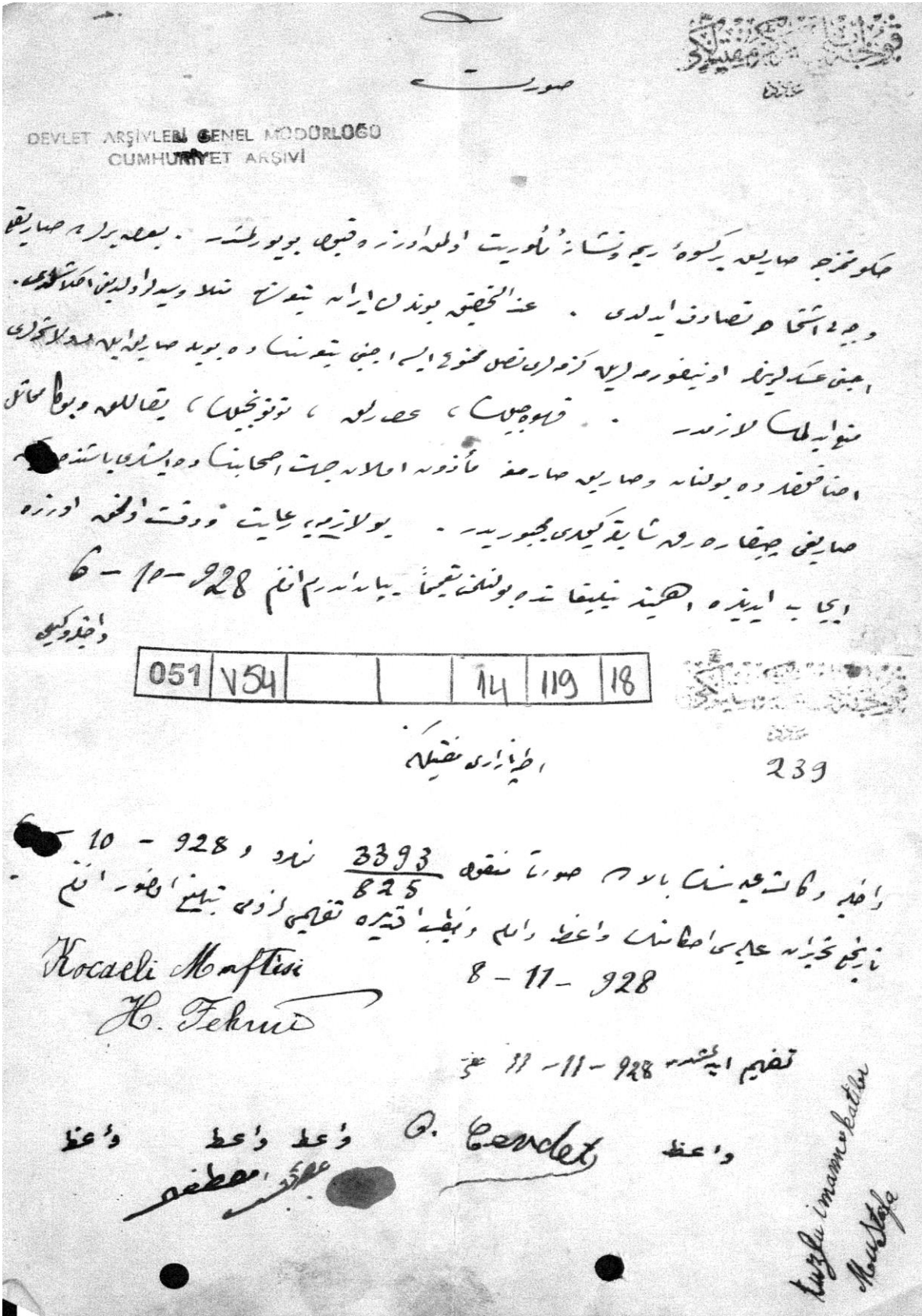
Hükümet şapka kamununda ısrar edecek olursa İran tabası hakinin İngiliz tabiiyetini kabul edeceklerine dair hükümete bir muktara verdikleri haber alınmış ve sıhhatinin tahkiki kutaata yazılmıştır. Horz ederim efendim.

2 - 24-10-28 tarih ve 2533 nümrolusile Dahiliye vakaletine, Birinci umumi müfettişlike, Karaköse takip muntikası kumandanlığında, Van Bayezit vilayetlerine arz edilmiştir.

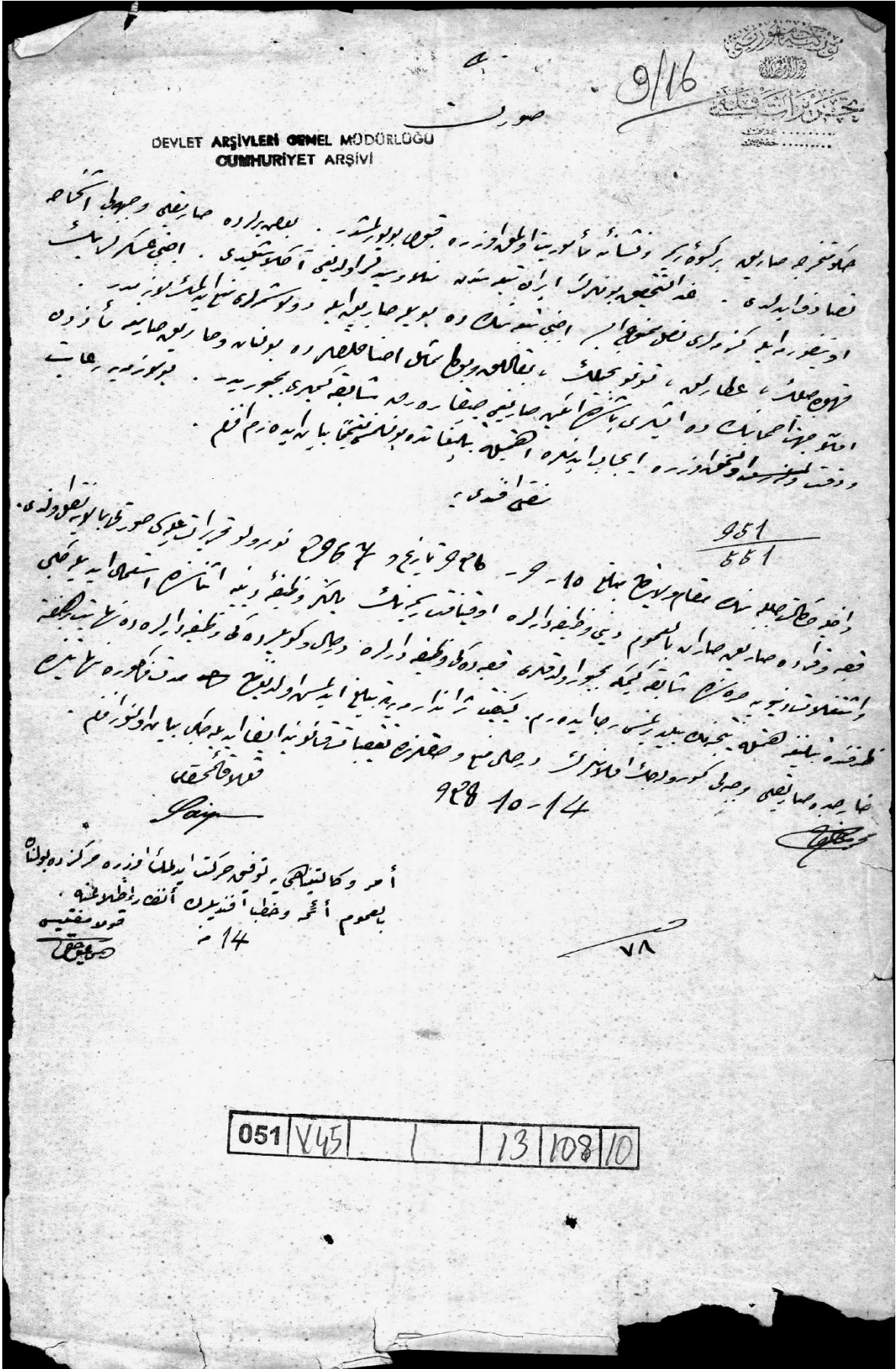
J
030 10 261 755 14

2

EK 13- B.C.A., KATOLOG NO: 51.0.0.0, YER NO: 14.119.18, TARİH: 11.11.1928

EK 14- B.C.A., KATOLOG NO: 51.0.0.0, YER NO: 13.108.10, TARİH: 14.10.1928

EK 15- "ANTAKYA'DAKİ İRTİCA HÂDİSESİ", CUMHURİYET GAZETESİ,
TARİH: 19 ARALIK 1934, YIL: 11, NUMARA:3807, S.1 VE 5

Antakyadaki irtica hâdisesi

Yobazlar, şapka giyen gençlere nasıl saldırdılar

**Şeyh Saidin akrabasından olan Kürd hoca
«Anadolu halkı evvelce Rumdu, şimdi
gene asıllarına döndüler» demiş**

Haleb, birincikânun' (Hususi) —
Ayın 11 inci salı günü telgraflarla da bildirildiği gibi Antakyada çok feci bir irtica hâdisesi olmuştur. Bu hâdiseyi mahallinle tetkik ve tahkik eylemek üzere buradan Antakyaya gidip geldim. Aldığım malûmatı veriyorum:

Antakyada Kürd Mehmed namında, ötedenberi Türklük ve Türk inkılabları aleyhtarlığına geçinen mel'un bir Kürd hoca vardır. Gene bu Türk şehrinin başbelâlarından ve yüzkaralarından olan Kuseyri ailesi bu mel'unu himaye eder. Ramazan girince Kürd hoca, bermutad Yenicamide vaızlarına başlamıştır. Mahud Şeyh Saidin akrabasından olduğu söylenen hoca hâdiseden bir gün evvel, kendisini dinlemek için kürsüsünün önüne toplanan ve her yerde her devirde bulunması mümkün olan

**Antakyadaki hâdisede mecruh' olan
genç Türk gençlerinden Kara Tahir,
marangoz Osman ve sütçü Şevket
üç beş yobaz ve cahile hitab ederek:**

« — Şapka giyen Türkler kâ-
(Arkası beşinci sahtede)

Antakyadaki irtica hâdisesi

(Baş tarafı birinci sahifede)

firdir. Zaten Anadolu halkı evvelce Rumdu, şimdi gene asıllarına döndüler.» hezeyanını savurmuştur.

Bu haber, şehirde ve bilhassa münevver Türk gençleri muhitinde duyulunca, büyük bir asabiyet uyandırmış, derhal yer yer toplanmağa başlayan gençler hocayı bulup bu küfürünü kendisine iade eylemeğe karar vermişlerdir.

Akşam namazı sıralarında Habib Neccar camisinin kapısında içeride bulunan yobaz hocanın çıkmasını bekliyen gençler gittikçe çoğalmağa başlamış, bundan mada birçok evlerde de toplantılar yapılarak bu defa çok ileri varan bu mel'un herife haddinin bildirilmesi için ne gibi tedbirler alınması lâzım geleceği konuşulmağa başlanmıştır.

Bu esnada toplantılardan haberdar edilen mahallî hükümet derhal camiye polis kuvvetleri sevk etmiş, gençleri dağıtarak hoca habisini on polis ve jandarma muhafazasında evine göndermiştir. Diğer taraftan kaza kaymakamı da otomobille şehri dolaşmağa ve toplantı yapılan evleri ziyaret ederek, sükûnet tavsiyesinde bulunmağa, alınacak tedbirleri hükûmete bırakmalarını ricaya başlamıştır.

Filhakika ertesi gün kaza müftisi hükûmete celbolunarak, Kürd hocanın dersten menedilmesi ve yerine kendisinin ders vermesi tenbih olunmuş, hatta Kürd hoca habisine de polis marifetile tebligat yapılmıştır. Fakat bu emir ve tebliği, din perdesi altında çevirmek

istedikleri dalaverelere darbe telâkki eden Kuseyri ailesi efradı başlarında hacı Nihad, hacı Reşid v emeb'us Mustafa bulunduğu halde, adamlarile birlikte camiye toplanmışlar ve müftiyi kürsüden cebren indirerek kendi melânetlerine alet olan hocayı vaza çıkarılmışlardır. Bu arada, caminin avlusunda duran ve hâdiseyi seyretmekte bulunan beş, altı şapkalı genc, oradaki polislere, bir hâdisa hazırlanmakta olduğunu, müteyakkız bulunmalarını ihtar etmişlerdir.

Nitekim dersten sonra camiden çıkan hoca ve Kuseyri ailesi efradı avluda duran bu gençleri görür görmez «din elden gidiyor, öldürün şu kâfirleri!» diye bağırarak üzerlerine atılmışlar ve «kanlarını içmeli, dini kurtarmalı» avazeleri içinde sopalarını savurmağa başlamışlardır. Bu esnada polis müdahale etmiş, fakat bir iş göremiyerek nihayet yaralı beş genci hastaneye göndermekle iktifa etmiştir.

Hâdisa bütün Antakyada ve İskenderun havalisinde nefretle yad edilmektedir. Yerli hükûmetin şimdiye kadar yaptığı icraat, mütecavizleri sulh mahkemesine vermekten ibaret kalmıştır. Yaralıların henüz ifadeleri bile alınmamıştır. Fakat söylendiğine göre hükûmet bu defa Kürd hoca ile taraftarları hakkında icab eden tedbirleri alacaktır. Zaten Antakyalılar da bunu beklemektedirler.

Bu hâdisa Antakya Türkleri üzerinde ana vatandaki inkılâbları takib hususunda bir bakımdan da çok hoş gidici tesirler yapmış, şapka giyenler gözle görülür şekil de çoğalmıştır.

EK 16- B.C.A., KATALOG NO: 51.0.0.0, YER NO: 5.43.18, TARİH: 02.09.1925

توزیرتین مرکزی
دولت آرشیف

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

2.9.1341

مخبران مدبرین
عمومی
خصوصی

صفت و مدیر قرار

نومبر
۲۹۱۲

کتاب و غیره در تاریخه سیر جمعه حضرت سید مرتضی با سندت اجتماع ایلی
 وطنه و غیره چوید خا مار لقبه مخیمه اولیای سوله اجتماع حادریک او در زمره سفیران مکتوم قدر دارة فضیله خنده
 نظام او را یانکه سدیته قرار و بر روی معلومند . آنچه سفیران مکتومی در نظام او را یانکه سدی که او در خدمت دولت
 تحت مسیبت باشد . کرن بفرماندار وزیران حکومتی در مملکت سلطنتی در خدمات آنده که قناعه خبر او شد
 اند و موجود تکیه و طرفینده در اول اخصیه و بعدت یک جمود معلوم وطنه اند و در بنده نیزه او را سفیران را با یانکه قدر
 بر سیاست و سیر سیر مکتوم این اخصیه فرستد بولند و در حاکم حاکم امیران را اعتقاد آنرا در قناعه مسیبت اید و غیره که
 در آنما تقیسی اید و غیره که سیر اید اساسیه ده نامه که در خدمت سیران نیزه که در آنجا بود نیزه که
 تا نایا . مکتوم حکومت عمده که در آنجا در ایلیه نوات در اختیار حاکم که در مکتوم نیزه که در
 قشربان ایلیه صلاحیت در خدمت طاقتورند که در مکتوم
 تا نایا . وطنه اندر قیامتی و طرز تعیین که در مکتوم اجتماع و در ایلیه نوات و غیره که در ایلیه نوات
 در نایا به مکتوم در خدمت اختیار نشستی و در مکتوم ایلیه نوات
 مکتوم مذکوره خنده که در مکتوم ایلیه نوات که در مکتوم ایلیه نوات

051	V 35			5	43	18
-----	------	--	--	---	----	----

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

توزیة جیهوریة
کتابخانه ایستادگی

عنوان مدنی
عمومی
خصوصی

نما با وزو یا حقنه قرآن در
توزیة جیهوریة داخه کره وقف صورت اف ایله و کره توفیق مکن اولدو بیل بو وقت تکلیف اولموشدور اولموشدور بایکون
نما با وزو یا باسقا مآدم سدیله . آنچه وقفه جایه و موقوفه هکایت ایله ایله بالاخره محتاج اسدایه
صورتی حکم جاج و حکم کله اولموشدور عمل ایله جاج و موقوفه هکایت د ایله جاج .
توزیة جیهوریة داخه کجی براقیت ، بونزه مخصوصه کجی برنج ، اوروکله و تیره بونزه و بوضفده نر نونو کله
رعنا اندر صفای و مجموعده .

- ۳ - سدابیه نما با وزو یا باه وقفه ازین تکت اقامت مخصوصه بیکه موقوفه خانه وار ایله بونزه اولدیج اولدو حیات
حیات مشایخه اقامت ایله برجهده در . شیخ اولاد و اقصیایه ایوم زاتنه مخصوصه و بیکدیگر کتلت خیر حیات
مشاید کتلتیه و بیکدیگر کجی وقفه ازین صندک شرطه اوقفه یه اولاد و اقصیایه موقوفه ای و ایله ایله ایله ده وقفه نونو کله
۴ - بوقی مسدود مباحیه محتاج قاریزه الوینی اولدو کتلت اولدو مسمک بیریله و الوینی اولدو کتلته صفایه خیر اقصیایه
تصاوت نماز ایله مآدم نا نونه بوضفا اوقفه هکایت موقوفه بایلاستدل مکن اولدو کتلت بیره بونزه بونزه بایلاستدل
ایجاب ایله محسوسه هکایت و بونزه دونه خصوصه نره نرک بوقیله .
- ۵ - مسدابیه مایه بزرگی مسدابیه . کتلت بوضفیت کچیمه و سید اولدو و بایرکه و بوضفیت مسدابیه اولدو اوزده
قوریلدو بونزه سدابیه . علم الهمه بر بونزه حیات اولدو کتلت و اوزده کتلت و اوزده کتلت .
- ۶ - بونزه اولدو مسمک . ایجم بونزه اولدو کتلت حیات بونزه کتلت موقوفه بونزه اولدو مسمک . سونمادو و اوزده کتلت
جوامع و صاحب کتلتیه کتلت بیره جله اقامت ، نونزه و بیکدیگر کجی جوامع و اوقات ایله بیکدیگر بوقیله بوقیله .

- ۱ - علمه حقه و علمه کچیمه بوضفیت قرآن در
توزیة جیهوریة داخه کجی بوضفیت تسویب اولدو کتلت ایله کجی مسمک و بوضفیت صاحب بیره .
- ۲ - بیات ایله کجی
- ۳ - بیات ایله کجی بوضفیت کتلت مسمک
- ۴ - بیات و بوضفیت کتلت بوضفیت مسمک
- ۵ - بیات ایله کجی بوضفیت مسمک

051 | V35 | 5 | 43 | 18

2

مخبرات مدیریتی

- ۱- ...
- ۲- ...
- ۳- ...
- ۴- ...
- ۵- ...
- ۶- ...
- ۷- ...
- ۸- ...
- ۹- ...
- ۱۰- ...
- ۱۱- ...
- ۱۲- ...
- ۱۳- ...
- ۱۴- ...
- ۱۵- ...
- ۱۶- ...
- ۱۷- ...
- ۱۸- ...
- ۱۹- ...
- ۲۰- ...

مخبراتی و ...
 ...
 ...
 ...

051 | 435 | 5 | 43 | 18

EK 17- B.C.A., KATALOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 102.667.17, TARİH: 10.11.1927

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

بازو وکالت تجلیله به

90

16

دیارین نازیرلیغی
قانون

۱۰۲۶۶۷/۱۷

۹۵۷

تکایا وزوایا نك سون حقنده کی قانون اوزرینه بوکی سلالرک تشییتی ضمننده هریرده تشکر ایدن قومیسونلر
کی قسطونیده ده برنجی وایکنجی درجه ده متشکل احکام قانونیه دائره سنده حقیله ایفای و طلیفه ایتمیه رک -
اممال وسوء استعمال ایتدکلری و بوتسیب و مسایحه نتیجیمی اوله ری ینه اوراده بعضی تکیه لرده کیزلیجه اجرائ -
آیین اولندیغی و قومیسونلرک جامع اوله ری قبول و حالیه ترک ایتدیگی برچوق یرلرده تکیه لره عاقداشیا و -
قومیسونلر اعضا ارینک همان جملهنک طریقه ته منسوب بولندیغی اخبار اولنقله ولایتک اهمیتله نظر دقتی جلب
اولندیغی کی بی بویا بده تحقیقات سریره ده بولنلمسی لوزمنک ده هیئت قفیشیه ریاستنه یازدیغی برای -
معلومات عرض اولنور اقمدم . ۲۹ - قشرین اول - ۹۲۲ داخلیه و کیلی

داخلیه و کیلی

۱۱۲

۱۱۲

تقسیم اول

۱۱۲

وزارت
تاریخ
۱۰/۱۱/۲۷

جوانا یازدیغی محرره عائد اولدی شبع تاریخ و نوموسونک درجی رجا اولتور

-۱-

030	10			102	667	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

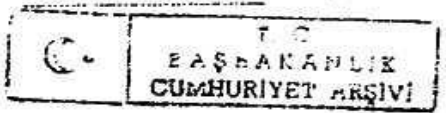
EK 18- B.C.A., KATOLOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 194.330.13, TARİH: 12.09.1925

آقردا ، ۱۳۴۵

712

مجلس اوقاق و ممالک

خداوند : .....
دولتخانه قزاقلارنى .....
تذوق مودى .....
دايرهسى .....
.....
.....
.....

مدينه حوزهدن ايرلسى اولان علميه نيك همكارى و قلمكارى حارسون
اولا ايتايه نيك عارفلى باشا نره نوزك نيك صافلىقى حيدر امون
ابريه كنه ولس نزه مومسانده مودى موقف قلمكارى نوزك نيك
جور بولم قارار قانونلارنى مودى مودى مودى مودى مودى مودى
قلم نيك حيتى مودى وايغىز نيك مودى مودى مودى مودى مودى مودى
ايدر اقدار .

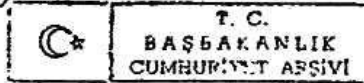
(عرواكه مانكى مازره اقمىسه بازيلان اوزانه جواب كىكىل راپه ديكىكك تىمىس . دىبا اوتورد)

030	10			194	330	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

EK 19- B.C.A., KATALOG NO: 30.10.0.0 YER NO: 102.668.8, TARİH: 21.02.1929

21/2/929

24

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Başvekâleti celileye

92
35

خطابہ موروثی

امینت محمود مریدت محمود سی

Birinci

507/37

2004

204

Yozgattaki merkez büyük cami vâisi Ethem hoca-
nın açık gezen kadınların fahiş olduklarını vasfiyle -
tahkir etmiş olması ve daha bazı mürteciâne sözler sarf
eylemiş olması hasebiyle mahkemeye sevkının mukarrer -
bulunduğu ve geçen senede aynı vaziyeti dolayisiyle mah-
kemeye sevkolunmuş bulunduğu vilâyetten iş'âr kalınmış-
tır . Arzederim efendim .

Dahiliye vekili

J.

-1-

جواباً یازیلدیجی محررانه طالع اولدیجی شمه تاریخ ونومروستک دردی دیا اولتور .

BASVEKALET EVRANI		
Tarih	Numara	Lef
25-2-29	1402	

030 10 102 668 8

EK 20- RESMÎ GAZETE, KARAR NO: 611, TARİH: 3 ŞUBAT 1931

T. C. Resmî Gazete

Tesis tarihi : 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve gazı işleri için Başnekalet Müdevenat Mûdûrlûğüne mûracaat olunur.	3 ŞUBAT 1931 SALI	SAYI: 1716
---	----------------------	------------

T. B. M. M. KARARLARI

Menemen kazasile Manisa ve Balıkesir merkez Kazalarındaki Örfi İdarenin bir ay daha temdidi hakkında

Karar № : 608

Menemen Kazasile Manisa ve Balıkesir merkez Kazaların-
daki Örfi İdarenin tarihi hitamından itibaren bir ay daha
temdidi, Umumi Heyetin yirmi beşinci in'ikadının birinci celse-
sinde takarrür etmiştir.

2/2/1931

Menemende vaki hadise faillerinden 28 inin ölüm cezasına çarptılmalarına, 2 sinin cezalarının tahviline ve biri hakkında tetkikata mahal kalmadığına dair

Karar № : 611

Tekkelerin kapatılmasına ve aelümüm tarikatlerle şeyhlik ve dervişlik ve müritlik ve saire gibi unvan ve sıfatların kullanılmasının memnuiyeti hakkındaki kanun hükmüne muğayir olarak nakşî tarikatî namı altında ve din perdesi arkasında faaliyette bulunup halkı iğfal ve geniş teşkilât vücude getirerek halife unvanını verdikleri bir takım eşhas marifetile hususî içtimagâhlarda toplanmak ve halka mevzelerde bulunarak Cümhuriyet kanunlarının hükümlerini tenkit, ve dinsizlikle itham ve binnetice Teşkilâtı Esasiye Kanununu cebren tagyire teşebbüs gibi fiillere içtisar ve bu faaliyet cümlesinden olarak Giritli Mehmet namında biri kendisini Mehdi ilân ederek başına topladığı malûmesami eşhas ile Manisadan hareketle Paşaköyü ve Bozalanda esrar içerek ve zikirler ederek günlerce kaldıktan sonra Menemene muvasalat edüp camiden üzeri ayet yazılı bayrağı alarak filen isyan yaptıkları ve maksatlarını anlamaya gelen ve dağılmaları hakkında vasayada bulunan Jandarına Kumandanının emrini isga etmiyerek temerrüt ve nihayet tecemmüü dağıtmaya gelen askerî kit'ası kumandanı Kublay Beyi silâhla yaralamak ve sonrada bıçakla başını keserek ve kanunî içerek ellerindeki bayrağı bağlamak suretile cürüm ika etmekle

maznun eşhasın yukarıda yazılı hareketlere temas eden Türk Ceza Kanununun 64 üncü maddesi delâletile 146 ncı madde-sine tevfikân ölüm cezasına mahkûm edilen :

- 1 — Manisadan kahveci çırağı Mustafa
- 2 — » Topçu Hüseyin
- 3 — » Tathcı Mutaf Hüseyin
- 4 — » Eskici Hüseyin Ali
- 5 — » Keçeli köyünden Himmət oğlu Süleyman
- 6 — » Emrullah oğlu Mehmet
- 7 — » Mutaf Süleyman
- 8 — » Manifaturacı Osman
- 9 — » Hafız Cemal
- 10 — » Tabur İmami İlyas Hoca
- 11 — » Ali Paşa oğlu Ragıp
- 12 — » Şeyh Hafız Ahmet
- 13 — » Giritli İbrahim oğlu İsmail
- 14 — Manisa Hastane İmamlığından mütekkait Laz İbrahim
- 15 — Alaşehirden Şeyh Ahmet Muhtar
- 16 — Bozalandan Koca Mustafa
- 17 — » Hacı İsmail
- 18 — » Hacı İsmail oğlu Hüseyin
- 19 — Menemenden Cumai Balâlı Ramiz
- 20 — » Çitaklı Molla Süleyman
- 21 — » Yahya oğlu Hüseyin
- 22 — » Çingene Mehmet oğlu Ali
- 23 — » Hayım oğlu Jozef
- 24 — » Şimbilti Ali Osman oğlu Mehmet
- 25 — » Arnavut Yusuf oğlu Kâmil
- 26 — » Kerim oğlu İbrahim
- 27 — » Salim oğlu Boşnak Abbas
- 28 — Şeyh Esat oğlu Mehmet Ali

Haklarındaki ölüm cezasının tahvil ve tahfifini müstelzim bir sebep görülememiş olmasına binaen mezkûr cezaların infazına ve ölüm cezasına mahkûm edilen Manisadan terzi Talât ve Paşa köyünden Kâhya Ahmet oğlu İsmailin cezalarının ikişer sene hapis cezasına tahviline ve vefatı haber alınan ölüm cezası mahkûmlarından Görüceli Abdülkerim hakkında da tetkikata mahal kalmadığına, Umumi Heyetin yirmi beşinci in'ikadının birinci celsesinde karar verilmiştir.

2/2/1931

EK 21- “YENİ ÖLÇÜLER İÇİN BEYANNAMELER DAĞITILDI”, CUMHURİYET GAZETESİ, TARİH: 18 ARALIK 1933, YIL:10, NUMARA: 3456

Yeni ölçüler için beyannameler dağıtıldı

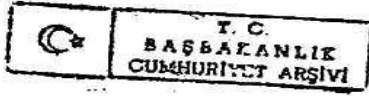
Senebaşından itibaren yeni ölçülerin tatbiki kanun iktizasından olmasına rağmen birçok esnafın henüz bu ölçülerden tedarik etmedikleri görülmektedir. Halbuki 12 gün sonra yeni ölçüleri kullanmayanlar eski ölçü ile iş yapmaktan menedileceklerdir.

İktisat Vekâleti İstanbul mntakası Ölçüler Başmüfettişliği Tasarruf haftasındaki vesaitte istifade ederek Vecihi Beyin tayyaresile İstanbul halkına hitaben şu beyannameyi attırmıştır.

«Yeni ölçüleri hemen tedarik ediniz! Bu işi son güne bırakmayınız! Alışverişte okka, arşın ve sair eski ölçü kullananlar ceza görürler. Sonra bulamadık, işitmedik demeyiniz.»

EK 22- B.C.A., KATOLOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 102.668.7, TARİH: 14.02.1929

14/2/929

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Bağvekkâleti celileye

90
34

دولت محمدیہ عربیہ
Birinci
K. I.
419 32
173

Palo kazası köylerinde camilere çan takılacağı
ve Ankaradan çan geleceği gibi mazur propağandalar yapan —
Necip isminde birinin Tutularak müddei umumiliğe tevdi olun-
duğu Elaziz vilâyetinden bildirilmiştir . Arzı keyfiyet edo-
rim efendim .

Dahiliye vekili

S. İyay

Ş. İyay

Ş. İyay

J.

-1-

BAŞBAKANLIK EVRAKI		
Tarih	Numara	Lez
18-2-29	1174	

جواباً بازلیق عردانه مانده اولدی شیه تاریخ ونومروسنک دردی ریا اولورد .

030 10 102 668 7

EK 23- B.C.A., KATALOG NO: 30.10.0.0, YER NO: 26.150.12, TARİH: 06.01.1930

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü
Şube birinci K. I
Hususi .....
Umumi .....

SURET

Geçen sene ramazanda camilerde ders veren vaiz efendilerden bazıları, dinî ve ahlâkî olması lâzımgelen esaslardan inhiraf ederek haklarında takıbatı kanuniye icrasını mucip olacak derecede Türkiye B.M. meclisinin tesis ve vaz ettiği esaslar, müessiseler aleyhinde mubalâtsizca mutalâa da buldukları malûm riyaşetpenahileridir .

Milletimizin manevî ve maddî itelâlarına ba dim olacak mevzulara inhisarı lâzımgelen bu mevzanın zatı riyaşetpenahilerince tecviz buyurulmayacak şeklü sureti cereyanına müsamaha olunmamasının icap edenlere emrû tebliğine müsaâde buyurulmasını istirham ederim efendim.

Aslı gibidir .

Mithat

030	10			26	150	12
-----	----	--	--	----	-----	----

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur.

2

EK 24- B.C.A., KATOLOG NO: 51.0.0.0, YER NO: 12.101.10, TARİH: 06.11.1934

T. C.
Diyanet işleri reisliği

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hülâsa

Müdürlüğü

Sayı

Diyanet işleri Reisliğine

28/12/934 tarihinde tatbikine bağlanacak olan 2525 sayılı soyadı Kanununun tatbik müddeti bir buçuk yıl olup bu müddet de Kanunun bütün Memlekette tamamen tatbikine mâfi ise de Halk böyle uzun müddetli işleri son günlerine bırakmağa alışkın olduğundan Halkın daha yazın bağlangıcında bu işe sarılmasını temin için münevver tabakanın ve bilhassa bu tabakanın büyük bölümünü teşkil eden Memurların bu işte de önyak ve Halka örnek olarak 2 inci Kanun 1935 sonlarına kadar soyadlarını seçip nüfusca yazdırmalarına Dahiliye Vekillliğince lüzum gösterilmektedir . Kanunun Memleketin her yanında iyi ve zamanında tatbikini kolaylaştıracak olan bu teklif muvafık görülmüş olduğundan muktazasının ifasını tamamen tebliğ ve rica ederim efendim .

Bagvekil Namana
Mistegar
Kemal

3345
966

Konya

Miftalığına

Bagvekaleti Celileden alınan 31/10/934 tarih ve 6 sayılı Tezkerenin örneği yukarıya gönderilmiştir .

Tezkerenin müderecatına nazaran Mamele ifasile Mıntakana dahilindeki Kaza Miftalıklarına da tarafınızdan bu hususun bildirilmesi lüzumü tamamen tebliğ olunur ef.

6/11/934

D . işleri reisi

Ulelaç

Piyat

051	V42		12	101	10
-----	-----	--	----	-----	----

EK 25- B.C.A., KATALOG NO: 30.18.1.2 YER NO: 50.89.17 TARİH: 30.12.1934

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube: .....

Sayı: .....

1801

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Atınada çıkan ve Ramgavar partisinin organı olan Ermenice "Aramast" gazetesinin memleketimiz aleyhinde zararlı yazılar yazdığı anlaşıldığından matbuat kanununun 51 inci maddesine göre Türkiyeye sokulmasının yasak edilmesi, Dahiliye Vekilliginin 27/12/934 tarih ve 868 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30/12/934 te onanmıştır.

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş.V.

J. İnönü

Ad.V.

E. Sarıca

M.M.V.

E. Şeyda

Da.V.

S. Kayu

Ha.V.

H. R. Özalp

Ma.V.

T. Ağralı

Mf.V.

B. Öymen

Na.V.

A. Çetinkaya

İk.V.

C. B. Beyaz

S.İ.M.V.

S. R. Saydam

G.İ.V.

R. A. Ertan

Zr.V.

M. H. Şekiner

080 18 01 02 50 83 17

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Özden ARIKAN

Doğum Yeri - Tarihi: Konak/İzmir– 25.07.1991.

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Akdeniz Lisesi, 2009.

Lisans Diploması : Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir,
2014.

Yabancı Diller : İngilizce, Rusça

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Konyaaltı Halk Eğitim Merkezi – YGS Hazırlık Tarih Öğretmeni
Z. Marsel – Z. Denizhan Öner Ortaokulu – TEOG Hazırlık İnkılap
Tarihi ve Atatürkçülük Öğretmeni

E-Posta : ozdenarikan@windowslive.com